XX 263332

27–28 udk 3 1978

- prvobitna akumulacija
- socialistična preobrazba vasi v vietnamu
- avtentičnost pesnitve »slovo o polku igorove«

Estetske koncepcije Luciena Goldmana, Nekateri vidiki sodobne mitologije, Analiza kubističnega in Pollackovega slikarskega postopka

časopis za kritiko znanosti

Univerza v Ljubljani

ČASOPIS ZA KRITIKO ZNANOSTI

ŠTEVILKA 27-28
1978
VI. LETNIK

IZDAJA:

Univerzitetna konferenca Zveze socialistične mladine Slovenije Ljubljana in Maribor.
Revijo sofinancirata: Kulturna skupnost Slovenije in Raziskovalna skupnost Slovenije.

IZDAJATELJSKI SVET:
Franček Drenovec, Franc Kemperle, Davorin Kračun, Igor Pavlin, Franci Pivec (predsednik), Mik Rebernik, dr. Janko Rupnik, Marjan Vešnar, Pavle Zgaga

UREDNIŠTVO:
Mladen Dolar, Pavel Gantar (glavni in odgovorni urednik), Tomaž Mastnak, Srečo Kirn, Rado Riha, Leo Šešerko, Nada Špolar-Kirn, Darko Štrajn, Peter Wieser, Slavoj Žižek.

UREDNIŠTVO:
Trg osvoboditve 1/II, 61 ooo Ljubljana tel.21-28o

NAROČNINA:
Cena enojne številke 2o din, cena dvojne številke 3o din. Celoletna naročnina 7o din (za šole, knjižnice in posameznike), 15o din (za institucije)

ŠTEVILKA ŽIRO RAČUNA: 5o1oo-678-473o3, za ČASOPIS
ZSMS, UK, Predsedstvo,
Ljubljana, Trg osvoboditve 1.

Po mnenju sekretariata za informacije v IS skupščine SR Slovenije je ČASOPIS po sklepu št. 421-1/72 oproščen temeljnega davka od prometa proizvodov.

Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

TISK:
Univerzitetna tiskarna

K A Z A L O

MARX Karl	.....	5
KIRN Srečo:	PRVOBITNA AKUMULACIJA	9
ŠPOLAR-KIRN Nada:	SOCIALISTIČNA PREOBRAZBA VASI V VIETNAMU	93
ERJAVEC Aleš:	ESTETSKE KONCEPCIJE LUCIENA GOLDMANNA	149
KLANJŠČEK Ciril:	NEKATERI VIDIKI SODOBNE MITOLOGIJE ..	199
CASTAGNOU Didier:	AVTENTIČNOST PESNITVE "SLOVO O POLKU IGOREVE" IN AKADEMIK RAJKO NAHTIGAL .	233
KAPUS Sergej:	ANALIZA KUBISTIČNEGA IN POLLOCKOVEGA SLIKARSKEGA POSTOPKA	261
PAJK Milan:	LJUBLJANSKA PODSTREŠJA - IDEJA IN STVARNOST - ŽAL ŠE ENKRAT	287
	SINOPSISI	293

Karl MARX

IZ OBROBNIH PRIPOMB H KAUFMANU

Objavljamo stran iz dela ruskega ekonoma Illariona Ignat'eviča Kaufmana - Teorija nihanja cen - z Marxovimi obrobnimi pripombami. Kaufmanova knjiga je izšla 1867 v Harkovu.

Kaufman, sicer specialist za področje denarnega obtoka, kredita in financ, avtor del o zgodovini ruskih financ, je pisec ene prvih recenzij Marxovega Kapitala. Marx navaja daljši komentiran izvleček iz te 1872 v reviji Vestnik Evropy št. 5 izšle recenzije v sklepni besedi k 2. nemški izdaji Kapitala (gl. Marx Engels Werke, Bd. 23, str. 25-27); Lenin omenja recenzijo v spisu Karl Marx (gl. Polnoe sobranoe sočinenij, izdanie pjatoe, tom. 26, str. 92).

Pripravljeno na podlagi fotokopije v Karl Marx Album, Dietz Verlag, Berlin 1953, str. 115. Ruski tekst je prevedel Aleksander Sadikov.

Der Fehler ist, überhaupt v. Werth als einer obersten Kategorie auszugehn, statt vom Konkreten, der Waare.

- 76 -

Такъ-какъ Смитъ, ни слова не говоря о цѣнности, прямо началъ съ цѣнности потребления и мѣновой цѣнности, которыя бываютъ, такъ-какъ дальнѣйшими политико-экономами разница между ними признана фундаментальной, а самыя понятия необходимыми для объяснения цѣнъ, - то изслѣдовать ихъ нужно потому, что это разъяснитъ намъ и самую сущность цѣнъ.

Мы видѣли, что понятиемъ о цѣнности мы выражаемъ отношение хозяйственнаго субъекта къ объекту материала, изъ котораго слагается хозяйство,- что она есть выразительница субъективнаго момента, без котораго немыслимо хозяйство по той причинѣ, что хозяйства безъ хозяина нѣтъ. Но такъ-какъ этотъ хозяин отличается отъ внѣшняго мира Х его окружающаго, тѣмъ, что его сознание, чрезъ посредство котораго выражается его отношение къ внѣшнему миру, есть нѣчто измѣняющееся, - чрезъ что измѣняется черты, которыми мы характеризуемъ это отношение, измѣняется содержание отношения,- то мы цѣнность можемъ назвать только формой. Потому что, если мы захотимъ въ эту форму влить какое-нибудь содержание, то такъ-какъ это содержание будетъ обусловливаться данное какой-нибудь степенью развития хозяина, его сознания,-то мы вмѣсто отношения хозяина вообще къ окружающему миру, отношения, существующаго вездѣ и всегда, будемъ говорить объ отношении даннаго хозяина извѣстнаго времени, или мѣста.

Если говорятъ, что понятие о цѣнности - основное въ наукѣ, то этимъ выражаютъ, что человѣкъ есть исходный пунктъ для хозяйственно-научныхъ изслѣдований. Если говорятъ, что оно существенно-субъективно, то этимъ выражаютъ фактъ, что хозяйственное сознание всему основа въ хозяйствѣ, какого бы строя хозяйство ни было, какия бы отъ этого ни были послѣдствия, всегда всему начало въ хозяйственномъ сознании человѣка, которое имъ руководитъ въ стремлении устроиться хорошо.

Yes, but not the single man, and not as an abstract being

Въ этомъ стремлении устроиться хорошо человѣкъ весь обу-

Х D.Fehler - vom Menschen als "Denker" und nicht als handelnd auszugehn u. handelnd war Nebensache!

Napaka je sploh izhajati iz vrednosti kot kake najvišje kategorije, namesto od konkretnega, blaga.

- 76 -

Ker je Smith, ne da bi se z eno samo besedo dotaknil vrednosti, takoj začel z uporabno vrednostjo in menjalno vrednostjo, ki obstajata, ker so poznejši politični ekonomi razliko med njima priznali kot temeljno, same pojme pa neobhodne za razlago cen - je treba te pojme preučiti tudi zato, ker nam bo to razložilo samo bistvo cene.

Videli smo, da izražamo s pomočjo pojma vrednosti odnos ekonomskega subjekta do objekta materiala, iz katerega je sestavljeno gospodarstvo, - da je le-ta izraz subjektivnega značaja, brez katerega si ni mogoče zamisliti gospodarstva preprosto zato, ker gospodarstva brez gospodarja ni. Toda zato, ker se gospodar razlikuje od zunanjega sveta, ✗ ki ga obkroža, s tem, da je njegova zavest, skozi katero se izraža njegov odnos do zunanjega sveta, nekaj spremenljivega, zaradi česar se spreminjajo poteze, s pomočjo katerih označujemo ta odnos, spreminja se vsebina odnosa. - Lahko vrednost imenujemo le forma. Kajti, če bomo hoteli v to formo vnesti neko vsebino, potem bomo zato, ker bo ta vsebina pogojena z določeno stopnjo razvoja gospodarja, njegove zavesti. - namesto odnosa gospodarja do zunanjega sveta nasploh, odnosa, ki je vedno in povsod, govorili o odnosu omenjenega gospodarja določenega trenutka in kraja.

Ja, toda posameznik, in ne kot abstraktno bitje

Če govorijo, da je pojem vrednosti - osnovno v znanosti, s tem izražajo, da je človek izhodiščna točka v ekonomsko-znanstvenih raziskavah. Če govorijo, da je ta pojem bistveno-subjektiven, s tem izražajo dejstvo, da je gospodarska zavest osnova vsega v gospodarstvu, ne glede na to, kakšni ureditvi pripada to gospodarstvo, kakšne posledice naj bi iz tega nastale, je vedno in povsod izhodišče v gospodarski zavesti človeka, ki ga usmerja v njegovem prizadevanju, da bi si čim bolje uredil življenje.

V tem prizadevanju, da bi si čim bolje uredil življenje, je ves človek ob ....

✗ Napaka - izhajati iz človeka kot "misleca" in ne kot delujočega in delujoč je bil postranska stvar!

UDK 330.148.001.1(100):325.3(100)
Srečo KIRN

PRVOBITNA AKUMULACIJA

Prispevek k historični analizi nastanka kapitalizma kot svetovnega produkcijskega sistema

GALILEI (se briše): Vidiš, to sem tudi jaz rekel, ko sem prvič zagledal tole stvar. Nekateri to občutijo. (Vrže Andreu brisačo, da bi ga podrgnil po hrbtu.) Povsod same stene in lupine in negibnost! Dva tisoč let so ljudje mislili, da se sonce in vse zvezde neba vrte okoli njih. Papež, kardinali, knezi, učenjaki, kapitani, trgovci, prodajavke rib in šolarji, vsi so bili prepričani, da nepremično tiče v tejle kristalni krogli. Zdaj, Andrea, pa smo odrinili ven, na vsa jadra. Zakaj stari čas je minil, napočila je nova doba. Že sto let se čuti, kako človeštvo nekaj pričakuje.

Mesta so ozka, omejena in glave ravno tako. Praznoverje in kuga. Dandanašnji pa velja: tudi če je zdaj še tako, ne bo tako obstalo. Zakaj vse se giblje, dragi moj.

Blizu mi je misel, da se je začelo z ladjami. Odkar ljudje pomnijo, so lazile samo ob bregu, mahoma so pa odrinile od obrežij in se razpeljale po vseh morjih.

Po našem starem svetu se je razširila govorica: Še druge celine so. In odkar naše barke vozijo k njim, gre po smejočih se kontinentih od ust do ust novica: Veliko morje, ki se ga je vse tako balo, je majhna mlaka. Napočil je trenutek velikega užitka, da raziskujemo vzroke vseh stvari: zakaj kamen pade, če ga izpustimo, in kako leti, če ga vržemo v zrak. Vsak dan prinese kakšno novo odkritje.

Še stoletnim starcem mora mladina kričati na uho, kaj novega so odkrili.

Marsikaj so že ljudje dognali, še veliko več pa je stvari, ki jih bo šele treba dognati, In tako bodo prihodnji rodovi spet imeli polne roke dela.

Kot mlad fant sem v Sieni videl, kako je nekaj zidarjev po petih minutah pričkanja zavrglo tisočletno navado, kakor so dotlej premikali granitne klade, in jo nadomestilo z novo in bolj smotrno razvrstitvijo vrvi. Tam in takrat se mi je posvetilo: Stari časi so za nami, napočili so novi. Kmalu bo ljudem vse jasno glede njihovega bivališča, glede nebesnega telesa, na katerem živijo. Kar piše v starih knjigah, jim ne zadostuje več.

Zakaj povsod tam, kje je tisoč let vladala vera, se je zdaj naselil dvom. Ves svet govori: Že prav, tako piše v knjigah, a dajmo, poglejmo še sami, kako je s tem. Resnicam, ki so jih kovali v deveta nebesa, pregledujejo obisti; dvome vzbujajo stvari, ki so bile zmeraj jasne kot beli dan.

S tem je nastal prepih, ki celo knezom in prelatom vzdiguje z zlatom izvezene suknje, da se jim kažejo izpod njih debele in suhe noge, noge, kakor jih imamo navadni zemljani. Nebesa so prazna, se je izkazalo. To je povzročilo vesel krohot.

Reke sveta pa ženejo nova vretena in po ladjedelnicah, pri vrveh in pri jadrih se po novem sistemu giblje po petsto rok obenem.

Povem ti, da bova še midva učakala, da bodo branjevke po trgih klepetale o astronomiji. In celo prodajavke rib

bodo svoje otroke pošiljale v šolo. Novotarij željnim prebivavcem naših mest bo všeč, da se po novi astronomiji lahko tudi zemlja premika. Od nekdaj so učili, da so zvezde pripete na kristalen obok, da ne popadajo na tla. Zdaj smo se opogumili in pravimo, da vise prosto, brez opore, in da merijo svojo zvezdno pot brez zadržka in na vsa jadra, kakor naše ladje.

In zemlja se veselo vrti okoli sonca in prodajavke rib in trgovci, knezi in kardinali in še celo papež se vrte z njo vred.

Veselje pa je čez noč zgubilo svoje središče in zjutraj je bilo vse polno središč. Tako da velja zdaj vsakdo in nihče za središče. Zakaj mahoma je postalo vse tako prostorno.

Naše barke vozijo na dolge vožnje, naše zvezde se premikajo daleč naokoli po vesoljstvu, še celo trdnjave pri šahu gredo zadnje čase daleč po vseh poljih.

Kako že pravi pesnik? "O, zgodnje jutro začetka!..."

PRVOBITNA AKUMULACIJA

Prvobitna akumulacija stoji na samem začetku, v nastanku kapitalističnega načina produkcije, oziroma kapitalizma kot svetovnega sistema. Prvobitna akumulacija je proces, ki s svojimi mehanizmi, ali če uporabimo Marxov izraz, s svojimi metodami ustvarja pogoje, startne osnove za razvoj kapitalističnega načina produkcije, osnove za njegov samostojni, njegovim imanentnim (se pravi notranjim, samo njemu lastnim) zakonitostim in protislovjem podrejeni razvoj.

> "Videli smo, kako se spreminja denar v kapital, kako nastaja iz kapitala presežna vrednost, iz presežne vrednosti pa še več kapitala. Toda akumulacija kapitala predpostavlja presežno vrednost, presežna vrednost kapitalistično produkcijo, le-ta pa obstoj velikih množin kapitala in delovne sile pri producentih blaga. Zdi se, kakor da se vse to gibanje vrti v začaranem krogu, iz katerega pride le, če si mislimo, da je pred KAPITALISTIČNO AKUMULACIJO obstajala "PRVOTNA" akumulacija ("PREVIOUS ACCUMULATION" po Adamu Smithu), torej akumulacija, ki ni POSLEDICA kapitalističnega produkcijskega načina, temveč njegovo IZHODIŠČE." (Kapital I, str. 804)

Kaj konkretno zahteva to izhodišče, kaj konkretno pomeni prvotna akumulacija? Marx pravi:

> "Denar in blago nista kapital že od začetka, prav tako, kakor to niso produkcijska sredstva in življenjske potrebščine. Morajo se šele SPREMENITI V KAPITAL. Ta sprememba pa se lahko dogaja samo v določenih okoliščinah, katerih bistvo je v naslednjem: dve zelo različni vrsti lastnikov blaga morata stopiti v medsebojni stik: na eni strani LASTNIKI DENARJA, PRODUKCIJSKIH SREDSTEV IN ŽIVLJENJSKIH POTREBŠČIN, ki hočejo POVEČATI svoje vrednosti z nakupom tuje delovne sile, na drugi strani pa SVOBODNI DELAVCI, prodajalci lastne delovne sile, torej prodajalci dela. SVOBODNI DELAVCI v dvojnem pomenu: tako, da sami ne spadajo

> neposredno med produkcijska sredstva, kakor sužnji, tlačani itd., in da tudi niso lastniki produkcijskih sredstev, kakor so to samostojni kmetje itd., temveč, da so teh produkcijskih sredstev osvobojeni, da so se jih znebili in rešili. S to POLARIZACIJO BLAGOVNEGA TRGA so podani osnovni pogoji za kapitalistično produkcijo. Kapitalistični odnos predpostavlja, da so DELAVCI LOČENI OD LASTNINE TISTIH POGOJEV, S KATERIMI SE DELO URESNIČUJE."[2]

Vsekakor pa se moramo vprašati, zakaj, v kakšnih okoliščinah je možno in je prišlo do teh zgoraj omenjenih sprememb, ki jih imenujemo prvobitna akumulacija, torej do sprememb, da nekoč na zemljo pripeti, z njo spojeni kmetje, sedaj obstajajo kot brezpravni proletarci, kot tisti, ki so odtrgani od lastnine nad pogoji dela, kot tisti, ki sebe "svobodno prodajajo" v novi, kapitalistični produkcijski proces. In na drugi strani, da še prej nemočni denar, denar trgovcev in oderuhov naenkrat spremeni svoj značaj v tem smislu, da pridobi čudežno lastnost, da raste sam iz sebe, da je vrednost, ki se po vsakem obratu poveča, seveda čudežno poveča v produkcijskem procesu, kapitalističnem produkcijskem procesu, kjer je dejavna sila te čarovnije, torej samooploditve kapitala, ravno prej omenjeni brezpravni proletarec, oziroma eksploatacije njegove uporabne vrednosti.

Okoliščine, v katerih se razvija prvobitna akumulacija v vseh svojih "svobodnih" oblikah, kot so ropanje, moritve, podjarmljanja in vse kar k temu še spada, so okoliščine, ki jih producira razkrajajoča se fevdalna Evropa. "

> "Ekonomska struktura kapitalistične družbe je nastala iz ekonomske strukture fevdalne družbe. Razpadanje (podčrtal S.K.) le-te je sprostilo elemente prve."[3]

Zato si najprej poglejmo nekatere značilnosti družbeno-ekonomske formacije fevdalizma.

ZGODOVINSKI "MILIEU"

Zgodovinske okoliščine v katerih prvobitna akumulacija razvija svoje raznovrstne metode, med katerimi bomo našo pozornost namenili predvsem nastanku svobodne delovne sile, spremembi denarja v kapital in pa nastanku svetovnega trga, bom analiziral v celoti in ne glede na posamezne zgodovinske okoliščine metode prvobitne akumulacije, kajti tudi te so umetno izvzete, abstrahirane in izolirane iz celotnega procesa prvobitne akumulacije, zgolj z namenom bolj poglobljenega, dialektičnega razumevanja strukture, zakonitosti in protislovij same prvobitne akumulacije, ne pa zaradi tega, ker te metode nastopajo, kot nekakšni neodvisni in nepovezani zgodovinski procesi.

Pravi začetek kapitalističnega načina produkcije seže v 16. stoletje, čeprav se nekateri njegovi elementi pojavljajo tudi že nekaj stoletij prej, se pravi v visokem srednjem veku. Za našo nalogo bodo zanimive predvsem značilnosti fevdalizma v 13., 14. in 15. stoletju, torej na svojem višku in v svojem razkroju. Na začetku tega obdobja je obstajalo v svetu več področij, ki so vsaka zase bolj ali manj predstavljala neke samostojne družbene in ekonomske komplekse. Na to nas opozarja tudi I. Wallerstein v svoji izredni knjigi "The Modern World System"[4], ko pravi:

> "V 12. stoletju je Vzhodna Hemisfera vključevala serijo imperijev in majhnih svetov, od katerih so bili mnogi povezani s svojimi deli eden z drugim. V tem času je bilo Sredozemlje eno izmed središč trgovine, kjer so se srečevali Bizanc, italijanske mestne državice in nekatera obsežna področja Severne Afrike. Naslednjo trgovsko središče je bil Indijski Ocean in Rdeče morje. Tretje središče je bilo področje Kitajske. Četrto središče je bilo področje Centralne Azije od Mongolije do Rusije. Baltsko področje je vsekakor postajalo peto takšno trgovsko središče. Severo-Zahodna Evropa je bila seveda, gledano v ekonomskih opredelitvah, marginalno področje. Tu je bil osnovni družbeni model in organizacija tisto,

kar so začeli imenovati fevdalizem."[5]

V Evropi je tedaj, torej prevladoval kot način organizacije dela, družbenih odnosov družbeno-ekonomska formacija fevdalizma. Toda kot pravi I. Wallerstein v svoji zgoraj omenjeni knjigi in v čemer mu pritrjuje tudi Kulišer v svoji obširni študiji "Splošna gospodarska zgodovina srednjega in novega veka"[6], fevdalizem ni bila družbeno-ekonomska formacija, ki bi v svoji osnovi imela naturalno, enotno produkcijo, ampak je obstajal nek zelo izrazit dualizem med to naturalno produkcijo in pa blagovno produkcijo, ki postane prevladujoča že v visokem srednjem veku. Prevladujoča postane torej produkcija za trg, produkcija z razvito blagovno menjavo. Kot bomo videli, je ta dualizem s prevladovanjem blagovne produkcije imel zelo pomembne implikacije. Kulišer pravi naslednje:

> "Ne stari vek ne Vzhodna Evropa nista poznala razcveta meščanstva in mestne kulture, obje moramo pač presojati kot nekaj samosvojega srednjeevropskih in zahodnoevropskih narodov. Razvoj mest je tista značilnost, po kateri se razlikuje srednji vek od Antike, Zahod od Vzhoda. Večina gospodarskih zgodovinarjev pa gre še dalje in označuje to obdobje kot dobo mestnega gospodarstva" ...
>
> "Bücher pravi, da sledi stopnji zaprtega domačega gospodarstva (naturalna produkcija; pripomba S.K.) stopnja mestnega gospodarstva, t. j. stopnja proizvodnje za neposredne odjemalce ali neposredne menjave, na kateri prehaja blago iz proizvajalnega neposredno v potrošno gospodarstvo."
>
> "To gospodarstvo sloni na nenehnih in rednih stikih med individualnimi gospodarstvi, ki ne pmizvajajo sama vseh potrebščin in ki so zato navezana na medsebojno menjavo dobrin."[7]

Kakor smo že omenili, je poleg blagovne produkcije obstajala tudi naturalna produkcija, ki pa je vse bolj izgubljala svojo vodilno funkcijo, poglavitna oblika fevdalne produkcije je tako v

mestih, kot na vasi začela postajati blagovna produkcija.

> "Začela se je resnično tržna ekonomija, ki je sicer obstajala znotraj konteksta, kjer je v celotni ekonomiji prevladovalo kmetijstvo in kjer so bile poljščine še vedno največji del potrošnega blaga, ki so ga zamenjevali v Severo-Zahodni Evropi."[8]

Ena od značilnosti, ki so bistveno določale način produkcije v fevdalizmu je ta zgoraj omenjena dvojnost, hibridnost tega načina produkcije, torej po eni strani še vedno naturalna produkcija kot po drugi strani že blagovna produkcija. Druga značilnost pa izhaja iz prve in jo ponazarja predvsem to, da je bila ekonomska baza fevdalizma v Evropi neke vrste sestavljenka majhnih produkcijskih enot, skupkov, ki so v svojem središču imela ali mesta ali pa središča, kjer je živelo plemstvo, ki je bilo lastnik določenega področja obdelovalnih površin. Te enote so bile ekonomsko relativno samostojne z zelo razvito notranjo trgovino in veliko manj razvito, recimo zunanjo trgovino. Wallerstein pravi:

> "V poznem srednjem veku je v Evropi eksistirala krščanska "civilizacija, toda niti svetovni imperij, niti svetovna ekonomija.[9] Večina Evrope je bilo fevdalne, se pravi, sestavljena je bila iz relativno majhnih, relativno samozadovoljujočih ekonomskih vozlov (nodules), ki so bazirali na relativno direktnem načinu eksploatacije, ki je vključeval relativno direktno prisvajanje majhnega kmetijskega presežka s strani majhnega razreda plemstva iz graščinske ekonomije. Znotraj Evrope sta bili najmanj dve majhni svetovni-ekonomiji, srednje velika, ki je bazirala na italijanskih mestnih državicah in druga manjša, ki je bazirala na flamskih in nemških mestnih državicah. Večina Evrope v ti dve mreži ni bila direktno vpletena."[10]

Znotraj te fevdalne evropske sestavljenke in hibridne produkcije je eksistirala živahna trgovina, ki pa je bila predvsem navzven precej omejena, saj se je omejevala zgolj na luksuzno blago, ne

pa na blago široke potrošnje. To je bila tudi ena največjih omejitev fevdalne produkcije, ki pa jo je omogočala že prej omenjena razbitost in neenotnost fevdalne ekonomske strukture. Trgovina navzven, na večje razdalje se je razvijala le v italijanskih mestnih državicah in v flamskih mestih, kjer pa so začeli že v visokem srednjem veku nastajati elementi kapitalističnega načina produkcije. Toda to so bili le zametki, ki pa so odigrali, kot bomo videli zelo veliko vlogo pri samem nastanku kapitalizma kot svetovnega sistema v začetku 16. stoletja. Za italijanske mestne državice lahko rečemo, da so bile nosilec razvoja in širjenja že prej omenjene ekonomske strukture fevdalne Evrope, ker kot tudi pokazatelj njene omejenosti in nezmožnosti, oziroma protislovnosti, da se znotraj fevdalnih produkcijskih in ostalih družbenih odnosov, ki so rasli znotraj in na podlagi fevdalnega načina produkcije, ne morejo še naprej razvijati, se pravi revolucionirati proizvajalne sile. Toda v 13. stoletju lahko vseeno govorimo o eksistenci velike trgovine, čeprav o omejeni eksistenci, lahko govorimo o neke vrste evropski ekspanziji navzven, ki jo ponazarjajo tako Križarske vojne kot beneška kontrola Bizanca, kot njena kolonija Kreta, kot so kolonije Ciper, asirska mesta Antiohija, Tir, kot španska zmaga nad Mavri v srednji Španiji, kot normanske osvojitve Sicilije, Korsike in Sardinije, kot širjenje Skandinavcev in Nemcev na Vzhod. Prav tako lahko v 13. stoletju govorimo o rasti populacije, rasti mest, o neprestanem bogatenju vladajočega razreda, pa tudi že majhnega razreda trgovcev, ki se je razvil ali iz graščinskih nadzornikov ali iz svobodnih kmetov, ki so prodajali svoj presežek, ali pa iz predstavnikov velikih trgovcev, v raznih mestih po Evropi. Vendar pa na prelomu iz 13. stoletja v 14. stoletje pride do dramatičnega preobrata, do preobrata, ki razbije to idilično sliko fevdalne Evrope z potujočimi vitezi, s trubadurji, s cvetočimi mesti itd. Wallerstein pravi:

> "Torej nivo trgovinske aktivnosti je ostal omejen. Osnovna ekonomska aktivnost je ostala

> produkcija hrane in rokodelska produkcija s katere produkti so trgovali znotraj majhnih ekonomskih področij. Vseeno pa se je prostor ekonomske aktivnosti počasi širil, z njim vred pa so se širila tudi različna ekonomska žarišča. Nova mejna ozemlja so bila kultivirana. Ustanavljali so nova mesta. Populacija je rasla. Križarske vojne so zagotavljale nekaj možnosti za kolonialno plenjenje. In takrat, v nekem obdobju v 14. stoletju, se ta ekspanzija zaustavi. Kultivirana ozemlja se omejijo. Populacija pade. In skozi ter preko fevdalne Evrope zaveje, kot izgleda "kriza", ki je označena z vojno, boleznimi in ekonomskimi težavami."[11]

Isto kot Walerstein ugotavljata tudi D.C.North in R.P.Thomas, ko pravita:

> "14. stoletje in 15. stoletje sta trpela skrčenje, krizo in verjetno celo depresijo. Področja Evrope so bila stalno obiskana z lakoto, kugo, vojnami in revolucijami. V živahnosti teh katastrof je evropska populacija upadala, kot je tudi obrnila od zgoraj navzdol ekonomsko in socialno strukturo. To je bil za mnoge, ne za vse, prebivalce "obdobje strahu". To pa je bil tudi čas Renesanse - preporod umetniških in intelektualnih dosežkov."[12]

Kaj se je torej zgodilo, kaj je pripeljalo fevdalno Evropo v to krizo, krizo, ki je tako brezobzirno prekinila njeno zmagovito rast, njeno gospodarsko krepitev in bogatitev, in ki je kazala svojo podobo v zgoraj omenjenih vojnah, lakoti, velikih epidemijah, draginji itd?

Zato krizo navaja Wallerstein več razlogov, oziroma pravi, da obstajajo vsaj tri teorije, ki razlagajo to krizno obdobje, ki je nastopilo v 14. stoletju v Evropi.

> "Obstajajo tri glavne razlage te krize. Ena od teh je, da je bila kriza v svojem bistvu proizvod cikličnih ekonomskih trendov. Se pravi, da je bila optimalna točka ekspanzije teh-

nološko dosežena in da je sledilo skrčenje. Druga razlaga je, da je kriza bistveno produkt sekularnih trendov. Po tisočletnem prisvajanju presežkov znotraj fevdalnega sistema, je bilo doseženo obdobje padajočih dohodkov (diminishing returns). Medtem, ko je produktivnost ostala stabilna (možno je celo, da je padla zaradi izčrpanosti zemlje) so zaradi odsotnosti strukturne motivacije po tehnološkem napredku, producenti presežka morali nositi breme, ki se je stalno večalo zaradi povečane količine izdatkov vladajočega razreda. Končno se ni dalo nič več iztisniti. Tretja razlaga je klimatološka. Sprememba v meteoroloških pogojih je bila tolikšna, da je povzročila nižjo izrabo zemlje, kot obenem tudi povečanje epidemij."13

Najbolj bi zgodovinski resnici, notranjim, strukturalnim družbenim zakonitostim ustrezala kombinacija prve in druge razlage, ki vključuje tisto, kar znotraj marksistične misli imenujemo antagonistični, protislovni odnos med proizvajalnimi silami in proizvajalnimi odnosi. V 14. stoletju in še tja v 15. stoletje se je v Evropi preprosto zgodilo tisto, kar Marx navaja v svojem znamenitem delu "Prispevek h kritiki politične ekonomije: Predgovor", ko pravi:

"Na določeni stopnji svojega razvoja prihajajo materialne produktivne sile družbe v nasprotje z obstoječimi produkcijskimi odnosi ali- in to je le pravni izraz za isto stvar z lastninskimi odnosi,v katerih so se doslej razvijale. Iz razvojnih oblik produktivnih sil se ti odnosi spremenijo v njihove spone. Tedaj nastopi obdobje socialne revolucije. S spremembo ekonomske osnove se počasneje ali hitreje izvrši prevrat v vsej ogromni vrhnji stavbi. Ko proučujemo take prevrate, moramo vselej razlikovati med materialnim prevratom v ekonomskih pogojih produkcije, ki se dá ugotoviti s prirodoslovno natančnostjo, in pravnimi, političnimi, religioznimi, umetniškimi ali filozofskimi, skratka: ideološkimi oblikami, v katerih se ljudje tega konflikta zavedo in ga izbojujejo. Kakor ne presojamo posameznika po tem, kar misli sam o sebi, prav tako ne moremo presojati take prevratne dobe po njeni zavesti, temveč moramo to zavest razložiti iz

nasprotij materialnega življenja, iz obstoječega konflikta med družbenimi produktivnimi silami in produkcijskimi odnosi. Nobena družbena formacija ne propade prej, preden se ne razvijejo vse produktivne sile, ki je zanje dovolj prostora in novi, višji produkcijski odnosi se nikoli ne pojavijo prej, preden ne dozore materialni pogoji za njihov obstoj v okviru stare družbe same. Zato si postavlja človeštvo vedno le take naloge, ki jih lahko reši, zakaj če pogledamo natančneje, bomo vselej videli, da se poraja naloga šele tedaj, ko že obstoje materialni pogoji za njeno rešitev ali pa so le-ti vsaj v procesu svojega nastajanja. V velikih obrisih lahko označimo azijske, antične, fevdalne in sodobne buržoazne produkcijske načine kot progresivne dobe v ekonomskem razvoju družbe. Buržoazni produkcijski odnosi so zadnja antagonistična oblika družbenega produkcijskega procesa, antagonistična ne v smislu individualnega, marveč takega antagonizma, ki raste iz družbenih življenjskih pogojev individuov; produktivne sile, ki se razvijajo v okviru buržoazne družbe, pa hkrati ustvarjajo materialne pogoje za rešitev tega antagonizma. S to družbeno formacijo se torej končuje predzgodovina človeške družbe."[14]

To temeljno protislovje je torej tisto, ki se po eni strani kaže kot nezmožnost tehnološkega razvoja, razvoja tehnične baze, proizvajalnih sil, ki so vpete v strukturo fevdalnih družbenih produkcijskih odnosov, kot stopnja v kateri se cvetoči polet fevdalne Evrope iz 12. stoletja in iz 13. stoletja, naenkrat ustavi, slepo zastane znotraj še vedno primitivne kmetijske in rokodelske proizvodnje. Po drugi strani pa se to protislovje kaže kot končna stopnja eksploatacije fevdalnih producentov, predvsem kmetov, tlačanov, kot njihova dokončna izčrpanost, njihov dokončno ustrojeni hrbet, na katerem je cvetela in se bogatela fevdalna Evropa, njena mesta in predvsem njen vladajoči razred plemičev. Iz tega protislovja, ki zapolnjuje oba pola z obema skupaj, se izvije evropska kriza 14. stoletja in tudi 15. stoletja, ki se kaže tako v padcu produkcije, kateri potem kot logična, naravna zaključka sledita lakota in epidemija kuge, kot tudi v vojnah, ki so izraz ali velike nestabilnosti v socialnem položaju plem-

etva, kot posledica te krize in ki rezultira v medsebojnih vojnah med plemstvom, ali pa razrednih bojev med plemstvom in kmeti. To slednje je najbolj temeljito, najbolj strukturalno zaznamovalo področja, ki jih je kriza najbolj prizadela in ki so z njo doživeli največji družbeni prevrat. Tu mislim predvsem na Severo-Zahodno Evropo.

> "Na kontinentu (miśljana je Evropa; op. S.K.) je bila serija kmečkih uporov: v severni Italiji in na obalnem delu Flandrije v začetku 14. stoletja; v Danski leta 1340; na Majorci leta 1351; Jacquerie v Franciji leta 1358; kmečki upori v Nemčiji so bili razširjeni že veliko pred Veliko kmečko vojno leta 1525. V Friziji so se razširile kmečke republike v 12. stoletju in 13. stoletju, dočim v Švici v 13. stoletju."15

Ta kriza v 14. stoletju in 15. stoletju je torej tista velika zgodovinska okoliščina, ki omogoči nastop kapitalističnega načina produkcije in z njim kapitalizma kot svetovnega produkcijskega sistema. Ona je tista, ki ponovno vrže na površje tisto, kar je nastajalo v 12. stoletju in 13. stoletju v italijanskih mestih in v Flandriji kot zametek kapitalističnega načina produkcije, toda sedaj ga ne vrže na površje v stari obliki, torej kot zametek, temveč kot nujnost, ki je edina sposobna rešiti Evropo pred ekonomskim, političnim, pa če hočete tudi "civilizacijskim" kolapsom, ki je bil na pragu z Mongolskimi, Turškimi in Arabskimi osvajanji. To so bile zunanje nevarnosti, toda hujša je bila nevarnost trajnega, kroničnega padanja proizvodnje, ki je grozila kot posledica te krize, ter seveda politična nestabilnost.

> "Ali je bilo to obdobje ekonomskega "kolapsa" ali "stagnacije" dobro ali slabo za razvoj kapitalistične svetovne-ekonomije? ... Eugen Kosminsky ga vidi kot del likvidacije fevdalizma, torej kot nujni korak v razvoju kapitalistične ekonomije."16

In dalje:

> "Prediskutirali smo krizo zahodnega fevdalizma v 14. stoletju in 15. stoletju, kot ozadje za preludij v ekspanzijo Evrope in njeno ekonomsko transformacijo v 16. stoletju."[17]

Toda poglejmo si raje posledice te krize nekoliko podrobneje. Prvo, kar ugotovimo je to, da je kriza imela za posledico različne spremembe v različnih področjih Evrope, kar je bila posledica različnega zgodovinskega razvoja teh področij, predvsem v smislu njihove vloge v produkciji različnih produktov in v njihovi tehnološki usposobljenosti za produciranje teh produktov. V tej različnosti področij v Evropi so zorele tudi nekatere predispozicije za nadaljni razvoj v že kapitalističnem svetovnem sistemu produkcije. Seveda lahko ugotovimo, da je ta različnost vseeno počivala v enotni spremembi evropske produkcije oziroma širše družbeno-ekonomske formacije iz fevdalizma, njegove krizne, propadajoče oblike v nastajajoči kapitalistični svetovni sistem. Ravno ta različnost razvoja v njegovi splošni enotnosti, abstraktno bi to lahko opredelili kot dialektiko med posebnim in splošnim, je tudi osnova za razvoj samega kapitalističnega značaja produkcije.[18]

> "Zakaj različni modeli organizacije dela-suženjstvo, "fevdalizem", mezdno delo in samozaposlitev (self-employment) - v istem trenutku znotraj svetovne-ekonomije? Zaradi tega, ker je vsak model organizacije dela najbolj primeren za določen tip produkcije. In zakaj so bili ti modeli skoncentrirani v različnih območjih svetovne-ekonomije: suženjstvo in "fevdalizem na periferiji, mezdno delo in samozaposlitev v jedru in kot bomo videli dninarstvo v polperiferiji? Zaradi tega, ker so modeli organizacije dela v veliki meri odvisni od političnega sistema (bolj določno od moči državnega aparata) in od možnosti bogatenja domače buržoazije. Svetovna-ekonomija je bila osnovana natančno na predpostavki, da dejansko obstajajo te tri cone in da imajo te tri cone različne modele organizacije dela. Če to ne bi bilo tako, ne bi bilo možno zagotoviti določen pretok presežne vrednosti, ki omogoča, da sploh pride do nastanka kapitalističnega sistema."[19]

Fevdalna Evropa je v krizi doživela zelo pomembne spremembe v populacijski in socialni strukturi na vasi:

- iz kmetov tlačanov so v Severo-zahodni Evropi nastajali svobodni srednji in majhni kmetje, ki so obdelovali lastno ali pa skupno občinsko zemljo. To osvobajanje je direktno nasledstvo razrednih bojev med kmeti in plemstvom, ki je plemstvo, če je hotelo sebi zagotoviti vsaj kolikor toliko velik presežek od dela kmetov, moralo le tem ponuditi neke koncesije, ki pa so bile vse krvavo privojevane. Vendar se je obenem z osvobajanjem kmetov že začel famozni proces ograjevanja plodne orne zemlje in spreminjanje le-te v pašnike, torej nagenjanje kmetov v mesta in njihova metamorfoza v brezpravne proletarce.

- V Vzhodni Evropi nastanejo za razliko od Severo-Zahodne Evrope, kjer kot smo pojasnili nastane proces drobljenja posestev in celo njihovo spreminjanje v pašnike, velika posestva, kjer v glavnem pridelujejo žitarice za Severo-Zahodno Evropo. Ta način produciranja doseže svoj vrh v 16. stoletju, ko postane to področje skupaj z Novim Svetom surovinska baza za S-Z Evropo. To funkcijo je to področje vršilo že v obdobju pred krizo, vendar ne v tako veliki meri in v tako podrejeni meri kot v 16. stoletju.

- V Sredozemskem območju se ponekod razvijejo dninarski odnosi ponekod, predvsem v Španiji pa že pred krizo in po njej obstaja zelo razvito namakalno poljedelstvo in pa razvita živinoreja,predvsem gojenje ovac. Vendar bo Španija in Portugalska in razmere v teh državah predmet posebnega poglavja. - V vseh območjih, nekje bolj, nekje manj pride do občutnega padca kmečkega življa. Vzroki so predvsem v zmanjšani varnosti življenja in produciranja.

Poleg padanja kmečkega prebivalstva in njihovega spremenjenega socialnega položaja, pa se začne tudi proces ukinjanja fevdalnih

spremstev, raznih plemiških vojska, kar je tudi direktna posledica krize. Tako, da ostane precejšen del evropske populacije brez pravega dela, pojavijo se berači in cele velike razbojniške vojske, kar v vsako deželo vnaša stalno socialno in politično destabilizacijo.

Pomembne spremembe se dogajajo tudi z osnovnim vladajočim razredom, torej s plemstvom. Plemstvo zaradi krize, ki je nastopila zelo oslabi. Oslabi predvsem zaradi tega, ker se njeni dohodki, ki izvirajo iz dela kmetov tlačanov silno skrčijo, kar pomeni ekonomsko šibkost. Oslabijo pa tudi politično in socialno, kar po eni strani izhaja iz njihove ekonomske oslabelosti, po drugi strani pa iz zaostrenih razrednih bojev s kmečkim prebivalstvom. Kot element, ki potencira to oslabitev, nastopijo še njihove medsebojne vojne, kot ne na primer vojna rož v Angliji. Kot najpomembnejša konsekvenca te oslabitve se pojavi vedno močnejša, samostalnejša in določujoča vloga centralne oblasti, države.[20] To predstavlja: suveren, državna birokracija, ter nekatere embrionalne oblike parlamenta. Moč države se stopnjuje tudi s tem, ker se s tehnološkimi spremembami, ki jih sproži ta kriza v sferi produkcije sprožijo tudi spremembe v vojskovanju in vojaški tehniki. Nastopi obdobje topov, pušk, ki zamenja obdobje lokov in samostrelov. Te tehnološke inovacije prav tako omogočijo, da postane jedro vojske disciplinirana v močne oddelke razporejena pešadija, ki zamenja neurejeno na plemstvu bazirano konjenico. Velik premik v vojskovanju pomeni tudi prehod iz ad hoc armad na redne plačane armade. Te pa predstavljajo prevelik strošek za plemstvo, tako da je samo državi omogočeno, da ima in vzdržuje lastno vojsko. To pa je že popolnoma materializirana in grozeča moč za še tako samosvojega plemiškega gospoda.

In nazadnje še najpomembnejša posledica krize fevdalizma, to je evropska ekspanzija navzven, na nova področja. Ta se izkaže kot nujnost, kot usodni premik pri kreiranju svetovnega kapitalističnega sistema z Severo-zahodno Evropo v svojem jedru.

Skratka, kot glavne posledice krize fevdalizma v Evropi v 14. in 15. stoletju nastanejo predvsem:

a) geografska, ozemeljska ekspanzija iz Evrope, torej kolonializem ali začetek ustvarjanja svetovnega trga, svetovne kapitalistične blagovne produkcije. Ta je, kot smo že omenili neenotna, neenotna v tem smislu, da se

b) v različnih delih sveta, če gledamo politično-ekonomsko in s tem razdelimo svet v center, periferijo in polperiferijo, torej glede na strukturo produkcijskega procesa, razvijejo različni, toda med seboj na enotni kapitalistični osnovi povezani modeli organizacije dela.[21] To so: suženjstvo, "fevdalizem", dninarstvo, mezdno delo in samozaposlitev. Znotraj vsakega takšnega modela se krojijo njemu lastni, specifični odnosi med vladajočim in vladanim razredom, kot tudi, da so ti specifični odnosi med glavnima razredoma v samem začetku, zgodovinsko torej v temelju določeni z samo svetovno kapitalistično, blagovno produkcijo, torej so tudi osnovni razredni odnosi podvrženi porajajočim se antagonističnim odnosom med buržoazijo in proletariatom.

c) nastanek relativno močnih držav (suveren, državna birokracija, ki jo sestavlja civilna in vojaška birokracija, ter nekateri elementi parlamenta). Te države, katerih centri se nahajajo v Evropi so države -jedra svetovnega kapitalističnega produkcijskega sistema. Paralelno z državami, oziroma kot vzrok nastanka držav, se v centru kreirajo tudi začetki nacionalnih ekonomij, ki so osnova, temeljni gradbeni material iz katerega se razvija celota, <u>svetovni kapitalistični produkcijski sistem</u>.

EVROPSKA EKSPANZIJA

IBERSKI KOLONIALIZEM

Evropska ekspanzija navzven je bila, kot smo že omenili, ena od glavnih predpostavk prevrata v proizvodnih odnosih v evropskem zgodovinskem okolju, prevrata iz fevdalnih produkcijskih odnosov v kapitalistične produkcijske odnose, ki pa so zaradi svojega svetovnega značaja začeli uničevati tudi ostale v svetu eksistirajoče produkcijske načine. Pri tem svetovnem značaju ima bistveno vlogo ravno proces kolonializma, pri tem pa igra začetno in zaradi tega zelo pomembno vlogo iberski kolonializem.

Iberski kolonializem je zgodovinski proces, ki ločuje, ali bolje rečeno določa tako vrhunec krize fevdalne Evrope, kot tudi njeno razrešitev v kapitalistične produkcijske odnose.[22] Seveda moramo za boljše razumevanje vzrokov in posledic iberskega kolonializma znova poseči v značilnosti evropske fevdalne produkcije, od katerih smo nekatere značilnosti že določili, druge pa bomo skušali določiti v tem poglavju.

Zgodovinske okoliščine, v katerih nastane iberski kolonializem

Kot smo že omenili že samo ime pove, je iberski kolonializem vezan na družbene procese v Španiji in Portugalski. Toda naredili bi neodpustljivo napako, če ne bi v prvi vrsti upoštevali celotne evropske situacije, ki je še kako pogojevala situacijo na Iberskem polotoku, čeprav so obstajale tudi nekatere pomembne specifične okoliščine vezane samo ali v glavnem na razmere na Iberskem polotoku.

Omenili smo, da je v Evropi 14. in 15. stoletja obstajala globoka kriza, obstajala je strukturalna kriza, kriza, ki je zajela ne samo ekonomsko bazo, temveč tudi pravno-politično nadstavbo in sfero oblik zavesti. Ta globoka kriza, ki je v temeljih na-

čela staro fevdalno družbo je v sebi, kar je vedno dialektika zgodovinskih procesov, nosila jasno sliko, sliko, ki je vsebovala lakoto, vojno in epidemije, da v okvirih stare organizacije dela, starih produkcijskih odnosov ne gre več naprej, da znotraj njih ni možno zadovoljevati osnovih družbenih potreb, kaj šele misliti na kakršenkoli proces, jasno progres pojmovan znotraj razredne družbe. Skratka nastopile so razmere, v katerih niso bile zadovoljene potrebe tako vladajočega, kot tudi vladanih razredov, le da so slednji trpeli toliko bolj, kolikor hujša je postala kriza in zavest o krizi. Toda poglejmo si raje katere so te osnovne potrebe tako vladajočega, kot vladanih razredov v Evropi 14. in 15. stoletja, ki jih je razvil predvsem razcvet v 12. in 13. stoletju.[23]

Evropska fevdalna produkcija, ki je bila razbita v majhna jedra, z dvema večjima centroma (italijanske mestne državice in Flamska mesta v povezavi z nekaterimi nemškimi mesti), je bila v celoti gledano ekonomsko šibka in kar je ekonomsko situacijo še slabšalo, bila je politično sila nestabilna. Ta šibka ekonomska zgradba Evrope je proizvajala naslednje produkte: SREBRO IN ZLATO, SLADKOR, VINO, MESO, ŽITO, LES (za gradnjo in za energijo) TEKSTIL, potrebovala pa še začimbe, drago kamenje, luksuzno blago, itd. Te glavne dobrine so bile v svoji proizvodnji in potrošnji vezane na velike omejitve in na velike zahteve. Na velike omejitve zaradi slabo razvite tehnične baze fevdalne produkcije, na velike zahteve pa zaradi že omenjenega gospodarskega poleta v 12. in 13. stoletju.

Zlato in srebro.

Če hočemo razumeti vlogo srebra in kasneje zlata v evropski produkciji v celoti, moramo nujno na področje trgovine med Evropo, Srednjim in Daljnim Vzhodom. Predvsem se moramo osredotočiti na konkurenco, ki se je v tej trgovini razvila med Evropo ali bolj konkretno italijanskimi mestnimi državicami na eni strani in arab-

skimi trgovskimi centri na drugi strani. V tej konkurenci je izredno vlogo igralo najprej srebro, kasneje pa zlato. V prvem obdobju, dokler se ni v 13. stoletju pojavilo zlato iz bogatih sudanskih rudnikov, je Evropa kljub v daljšem obdobju zrajenih razlikah v cenah, zaradi česar je srebro odhajalo v arabske dežele, še nekako obdržala ravnotežje. V 13. stoletju pa so italijanski trgovski centri bili primorani prevzeti zlato za osnovo svojega trgovanja, kot s tem v zvezi za osnovo monetarnemu sistemu v Evropi.

> "Kot rezultat daljšega diskvelibrija v cenah, katerega izvor je kompleksen in s katerim se tukaj ne bomo ukvarjali, je srebro odhajalo v smeri Vzhoda in vodilo k obilnosti z njim v arabskem svetu. Izvoz srebra ni mogel več slediti uvozu zlata. Zaradi tega začnejo v letu 1252 v Firencah in Genovi kovati zlate kovance. Motiv je bil tukaj. Dejstvo, ki ga je naredilo možnega je bila ekspanzija trans-saharske trgovine z zlatom v 13. stoletju."[24]

S tem so si Arabci za dalj časa priborili prednost v trgovanju z Daljno Azijo od koder je najprej za srebro, potem pa za srebrom kupljeno zlato[25] iz sudanskih rudnikov, prihajalo v Evropo luksuzno blago, ki je vladajočemu razredu Evrope služilo kot statusni simbol.

Ta potreba po zlatu in srebru, kot tudi zaobidenje Arabcev po morski poti, njihovo izključitev kot posrednikov trgovine z Daljnim Vzhodom, ter s tem njihovega indirektnega vpletanja v evropske zadeve, je bila ena od osnovnih želja zaradi katerih so Portugalci kapitani tako vztrajno iskali pot okoli Afrike, kot tudi ena izmed želja, zaradi katere se je na pot odpravil C. Colombo. Nekako v ozadju teh pomorskih avantur, junaških in krutih dejanj pa so stali trgovci, njihov denar, njihove izkušnje, skratka kot glavni iniciator je za temi podvigi stala trgovska in tehnična moč Genove z delom ostalih italijanskih mest, ki je s tem hotela v trgovini prehiteti ne samo Arabce, ampak tudi svojega

večnega konkurenta Benetke.

Vendar kot vemo niti zlato niti srebro niti drago kamenje, niti redke tkanine in začimbe ne morejo zagotoviti življenja, če poleg njih ne obstajajo predvsem nekatera za življenje nujne stvari, ki so povsem vsakdanje, ki se torej trošijo vsak dan in v normalnih razmerah v vedno večjih količinah. Te osnovne stvari so bile za ljudi v fevdalni Evropi 14. in 15. stoletja, kot smo že omenili ŽITO, SLADKOR, VINO, MESO, LES (za gradnjo in energijo), TKANINE itd. Produkcija in trgovina s temi produkti je imela veliko večji pomen, kot trgovina z luksuznimi predmeti.

Žito

Žito je v fevdalni Evropi veljalo za osnovno živilo. Evropa je v 12. in 13. stoletju bila še vedno sposobna prehraniti prebivalstvo, čeprav je treba takšno trditev vzeti strogo relativno, saj so po Evropi tudi v tem obdobju pustošile lakote, pa naj so jih povzročile vojne, upori, naravne katastrofe, kar je vse kazalo na nizko stopnjo razvoja proizvajalnih sil in na ekonomsko in politično šibkost produkcijskega procesa. Kriza v 14. in 15. stoletju je samo generalizirala to protislovje, ki se je odražalo v zavrtosti razvoja tehnične baze v takrat najpomembnejši panogi kmetijstvu[26] in v nezmožnosti le tega, da zadosti osnovim življenjskim potrebam evropskega prebivalstva. V istem času se začenja tudi famozni proces ograjevanja zemlje, kar krizo s preskrbo žita samo poveča, saj pomeni manj orne zemlje in več pašnikov. Najbolj zaostreno to situacijo začutijo eksploatirani razredi v Zahodni in Severni Evropi (kot posledice nastopijo že omenjene lakote in kmečki upori). Kot izhod iz krize se postavljata dve rešitvi. Ena od rešitev je uvoz žita iz Baltskega področja in Vzhodne Evrope, kjer je kriza, za razliko od Zahodne in Severne Evrope, kjer se je zemlja, posest začela drobiti in so nastajali svobodni kmetje, imela za posledico nastajanje velikih, koncentriranih posestev, kjer je obstajalo še vedno nekakšno "drugotno" tla-

čanstvo in kjer so v ogromnih količinah proizvajali žito. Druga rešitev pa je bil uvoz žita iz področij, ki so jih kolonizirali najprej Portugalci, zatem pa še Španci. Tu so mišljeni predvsem otoki na Atlantskem Oceanu. Portugalci kmalu postanejo največji dobavitelji žita za celotno Severo-zahodno Evropo.

> "Žito postane centralni fokus nove produkcije in nove trgovine v 15. in 16. stoletju, Evropa je najprej našla svojo "notranjo" Ameriko v severnih gozdovih in mediteranskih planotah, kot pravi F. Braudel. Toda notranja Amerika ni bila dovolj. Obstajala je ekspanzija na obrobja, najprej od vsega na otoke. Vitorino Nagalhees-Godinho je kot delovno hipotezo postavil trditev, da je bila agrikultura glavni motiv za Portugalsko kolonizacijo atlantskih otokov, hipotezo je potrdil Joël Serrao, ko je zapisal, da je bil razvoj otokov hiter in v kategorijah "tetralogije žitarice, sladkor, barve, vino ... Bila je vedno tendenca k monokulturi, toda eden ali drugi od teh štirih produktov je bil vedno izbran." Novo žito, ki je rastlo, je začelo teči skozi evropski kontinent, iz baltskih področij v Holandijo na začetku 14. stoletja in od začetka 15. stoletja iz Portugalske,in Sredozemlja v Anglijo in v Holandijo v 14. in 15. stoletju."[27]

Sladkor

Če gledamo na živila s stališča živilskega tehnologa, potem gledamo v živilih predvsem njihovo kalorično vrednost, torej stopnjo energije s katero razpolagajo. Tak produkt z visoko kalorično vrednostjo je v fevdalni Evropi obstajal najprej za vladajoči, potem pa tudi za ostale razrede v obliki sladkorja. Sladkor pa je bil pomemben tudi za produkcijo alkohola (rum), kot tudi za produkcijo v Evropi 17., 18., 19. in 20. stoletja tako slavljene dobrine, kot je famozna čokolada (čokolado so kot pijačo v Evropo prinesli Španci iz Mehike, kjer so jo prevzeli od Aztekov).[28] Sladkor so gojili že v 12. in 13. stoletju v vzhodnih območjih Sredozemlja, produkcijo pa so kontrolirali Benečani in Genovežani. Slednji so plantažo sladkorja začeli seliti vedno

bolj proti Zahodu in sicer najprej na Sicilijo, od tam v južno Portugalsko, od tu pa so jih prenesli na kolonizirane otoke v Atlantiku (Madeira). Sploh je sladkor bil eden od direktnih vzpodbujevalcev evropske ekspanzije. Prav tako produkcija sladkorja v sebi nosi že od samega začetka tisto, kar je postalo potem tako značilno za celotni kolonizirani svet - suženjstvo.

Meso

Poleg kalorij je evropsko prebivalstvo potrebovalo tudi beljakovine. Te so pridobivali z vedno večjo produkcijo mesa, predvsem v Severo-Zahodni Evropi. Tu se je začel, kot smo omenili famozni proces ograjevanja, ki je prinašal prednost živinoreji pred poljedelstvom. Velik del te živinoreje pa je vseeno bil bolj namenjen pridelovanju potrebne surovine za razvoj tkalske rokodelske industrije, kot pa za proizvajanje mesa.[29] Beljakovine so prihajale tudi kot produkti ribištva. Ribištvo na Atlantiku v katerem pa so prednjačili Portugalci, je dalo prve izkušnje v plovbi na visokem morju, kot tudi prve stike z novimi kopninami (atlantski otoki), na katerih so se ribiči ustavljali.

Les

In končno še les. Ta je bil, kot smo že omenili pomemben kot gradivo in kot vir energije. Evropa je kmalu izčrpala svoje zaloge lesa, tako da je bila primorana ta dragoceni material poiskati drugod. Eden od izvorov je zopet bilo baltsko območje in Vzhodna Evropa, kot drugo pa se je kmalu pojavilo kolonizirano območje. Kako pomemben je bil les nam zadostuje že podatek, da je bil osnovni gradbeni material, za takrat najpomembnejše prevozno sredstvo - ladjo. Zato so vrednost lesa prvi spoznali ravno trgovci iz italijanskih mest, kot tudi Španci in Portugalci.

Z lesom bi zaključil to kratko pripoved o pomanjkanju in potrebah po nekaterih najpomembnejših produktih, ki jih je potrebovala Evropa v 14. in 15. stoletju in ki gledano s stališča produkcije

materialnih dobrin, pomenijo tisto osnovno motivacijo, zakaj je Evropa želela, zahtevala, zakaj se je pred njo kot imperativ postavljalo vprašanje ekspanzije.

Sedaj pa si na kratko poglejmo še zgodovinske razmere, ki so privedle, oziroma ki so izbrale Iberski polotok za področje, od koder je krenil na svoj zmagoslavni in s krvjo oškropljeni pohod kolonializem.

Iberski polotok

Kot smo uvodoma naznačili za evropsko ekspanzijo niso bili odločilni samo elementi, ki so silili celotno Evropo v tak poskus razširitve, temveč so obstajale tudi nekatere specifične okoliščine na samem Iberskem polotoku, ki so le-temu dale prednost pred ostalimi področji Evrope, da začne z ekspanzijo, oziroma z evropskim kolonializmom. Katere so torej te specifičnosti?

Kljub temu, da se je ekspanzija začela na Portugalskem lahko bolj ali manj govorimo o skupnih značilnostih, ki so pogojevala tako portugalsko kot špansko ekspanzijo. Obe državi sta imeli skupno zgodovino, podobno politično ureditev (močna centralna oblast), podobne trgovske in gospodarske zveze, podobno ekonomsko strukturo in podobne težnje, ki so jih denarno in z izkušnjami iz ozadja podpirali isti trgovci in bankirji. In ne nazadnje obe državi ležita na področju,ki je bilo v 14. in 15. stoletju relativno samostojna celota (zaradi Pirinejev).

Ena od osnovnih specifičnih lastnosti je geo-politični položaj Iberskega polotoka. Ta je po eni strani zagotovil Španiji in portugalski najtesnejši stik z arabsko kulturo, ekonomijo in ekspanzijo, kot po drugi strani odpiral s svojo zahodno in južno stranjo možnost raziskovanja in plovbe tako proti jugu, se pravi proti afriški obali, kot proti zahodu, se pravi na visoko morje, na Atlantski ocean.

"Zakaj je bila Portugalska od vseh držav Evrope tista, ki je vodila prvi napad? Očiten odgovor najdemo na zemljevidu. Portugalska je locirana na Atlantiku, takoj ob Afriki. V okvirih kolonizacije atlantskih otokov in raziskovanja zahodne obale Afrike, očitno najbližja. Nadalje so tudi oceanski tokovi takšni, da se je specialno ob takratni tehnologiji, šlo najlažje na pot iz portugalskih, kot tudi iz južnošpanskih luk."30

Najprej si oglejmo, kaj je prinašal v življenje Iberskega polotoka stik z Arabci? Nedvomno takšne značilnosti, ki so v temelju določale življenje na polotoku.

S stališča razvoja proizvajalnih sil, s stališča načina organiziranja produkcije so imeli Arabci veliko prednost. Ta prednost se je na polotoku realizirala v boljšem organiziranju kmetijske produkcije, kar se je manifestiralo v ogromnih namakalnih sistemih, ki so zagotavljali prepotrebno vodo, ki je ob dovolj radodarnem soncu zagotavljala obilne žetve (žito, oljke, vino itd). Od tu dalje se začenja tudi vzpon stare Kastilje in njenega bogastva, ki je bilo vsebovano predvsem v njeni kmetijski proizvodnji.

Prav tako pomemben je tudi nivo razvoja znanosti, umetnosti in sploh celotne arabske kulture.

Če k temu dodamo tudi razvoj obrtništva, potem si lahko predstavljamo osnovo kasnejše moči in produkcijskih potencialov, s katerimi je razpolagal polotok.

Kot zadnje bi omenil še politične in socialne vidike tega stika v ožjem pomenu. Prej smo omenili samo "miroljubne" stike med dvema kulturama, med dvema svetovoma in ljudstvoma, vendar moramo vedeti, da so bili ti stiki zgrajeni vedno na osvajanjih in dominaciji ene kulture, enega sveta, enega ljudstva nad drugo kulturo, drugim svetom, drugim ljudstvom. Ta vojni, konfliktni vidik

pa je imel na polotoku, kar se tiče Špancev in Portugalcev zelo pomembne implikacije. Zagotovil je, kot stalno preteča zunanja nevarnost, neko notranjo kohezijo, nek razredni, družbeni mir, in to v času, ko so po ostali Evropi divjali siloviti razredni boji (kmečke vojne, kot posledice krize v 14. in 15. stoletju). Ta družbena stabilnost je imela za svoj vzrok tudi nerazvito fevdalno strukturo, katere razvoj je onemogočal predvsem stalni pritisk Arabcev. Zaradi tega pritiska in zaradi nerazvitega fevdalnega sistema se je odprl širok prostor za aktivnost močne centralizirane in stabilne države, ki jo konkretno najbolj ponazarja špansko kraljestvo Ferdinanda in Izabele, kot tudi portugalsko kraljestvo princa Henrika z zelo značilnim nadimkom Pomorščak.

> "Rat protiv Arapa omeo je konsolidaciju feudalnog društvenog poretka i ojačao centralističke tendencije kraljeva. Uspjelo im je da u svojim rukama koncentriraju do tada autonomnu i nekontroliranu vojnu vlast plemstva. Bilo bi, doduše, pretjerano tvrditi da je Španjolska u doba "Reconquista" bila monarhijska i centralistična država modernog tipa. Bilo je više kraljevstava koja su medjusobno ratovala, a njihovo relativno jedinstvo uspostavljeno je tek 1479. godine u doba Ferdinanda i Isabelle. Ali ne može se poreći, da su kraljevi vršili više ili manje strogu kontrolu nad feudalcima. Kasnije pokušaje konsolidacije feudalizma neutralizirala su "katolička visočanstva" (Ferdinand i Isabella,) kojima je konačno uspjelo plemstvo učiniti dvorskim pljemstvom, dakle ovisnim o kruni."[31]

Po drugi strani pa je z nerazvito fevdalno strukturo in z razvito močno državo prišlo do večjih možnosti okrepitve nastopajočega trgovskega kapitala. (ta je bil vezan na trgovino in zveze z močnimi trgovskimi in denarnimi centri v Italiji in Flandriji) in tudi v začetnih oblikah se pojavljajočega industrijskega kapitala. Toliko na kratko glede stika z Arabci in posledic tega stika. Glede geografskega položaja pa lahko rečemo, da je polotoku že od samega začetka dajal (tu so prednjačili Portugalci) dovolj

možnosti, da so si nabirali nujne izkušnje za plovbo po visokem morju, kot tudi izkušnje kako organizirati takšno plovbo po oceanu še preden sploh pride do nje (poznavanje morja, njegovih tokov, poznavanje vetrov, poznavenje tehnike izdelave ladij, ki so sposobne za takšno vožnjo, šolanje kvalitetnih mornarjev, oziroma kapitanov in ladijskih oficirjev, povezava med vojaško in pomorsko tehniko; zagotovitev izhodiščnih baz; zagotovitev preskrbovanja ekspedicij itd.).

Kot posledica izredne lege polotoka so imeli njegovi prebivalci dovolj izkušenj za daljši plovbo po morju, kot posledica stika z Arabci pa se je kazala predvsem bogata kultura, razvit način kmetovanja, razvita obrt, stabilne in močne države, nerazvita fevdalna struktura in ne nazadnje za tiste čase ogromna vojska s katero niso imeli po koncu vojne z Mavri kam iti. Ta neuporabna vojska, ki je ostala po zmagi nad Mavri, je bila tista stvar, ki je oblačila precej jasno nebo nad državama na Iberskem polotoku, nekaj temnih oblakov pa je prispevalo vedno večje nezadovoljstvo vladajočega razreda - aristokracije, saj je veter vsesplošne evropske gospodarske krize zavel tudi čez Pirineje. Toda kolikor so bili fevdalci v drugih območjih Evrope na slabšem, ker niso bili deležni takšnih "križarskih" uspehov proti Arabcem, kot njihovi stanovski tovariši na polotoku, pa so zaradi "razvitega fevdalnega sistema" lahko po mili volji izkoriščali kmečko prebivalstvo, ali pa širili svojo posest z osvojitvami novih področij. To pa na Iberskem polotoku ni bilo možno tako zaradi prostorske omejenosti, kot tudi zaradi močne centralne oblasti, ki je preprečevala preveliko samovoljo fevdalne gospode.

> "V spomin si moramo priklicati osnovni problem padec dohodkov plemstva v 14. in 15. stoletju. M.M.Poston je označil konsekventno vedenje angleškega plemstva pri uporabi ilegalnega nasilja pri pokritju izgubljenega standarda dohodkov, kot "gangsterizem". Podobni fenomen je nastal tudi na Švedskem, Danskem in v Nemčiji. Ena izmed oblik nasilja je bila sigurno ekspanzija. Glavni princip, ki ga moramo pri-

klicati je vsekakor naslednji: če je fevdalna aristokracija pridobila manj dohodkov iz svoje zemlje, se je zato aktivno trudila, da bi imela več zemlje iz katere bi izšel dohodek, torej da bi obnovila realni dohodek na nivo, ki je družbeno sprejemljiv. In če se potem vprašamo, zakaj se je Portugalska širila čez morje in ne tako kot ostale evropske dežele, je preprost odgovor ta, ker je bila aristokracija v teh deželah srečnejša. Podvzemala je lažje načine ekspanzije, bližje domu, uporabljajoč rajši konje, kot ladje. Portugalska zaradi svojega položaja ni imela druge možnosti."[31]

In nazadnje se k temu nezadovoljstvu vladajočega razreda in težavam z veliko vojsko (velika finančna obremenitev in stalna pretnja notranji stabilnosti), pridruži še močni trgovski kapital iz Genove, ki z veliko mošnjo zlata v roki in z drzno mislijo v glavi ponudi rešitev - ekspanzijo. Genovo je v teh namenih, kot piše v svoji knjigi "Azija in Zahodno gospostvo"[32] Panikkar, vodila predvsem večna konkurenca z Benetkami v trgovini z Daljno Azijo.

"V svoji učeni razpravi Evropa in Kitajska, pojasnjuje G.F.Hudson takratne razmere takole: "Začimb, ki so jih neogibno potrebovali v evropskih kuhinjah, ni bilo mogoče dobiti drugod kot v Indiji in Indoneziji, prinašali pa so jih lahko samo čez Perzijo in Egipt; ta prepotrebna in skoz in skoz monopolitična trgovina je postala poglavitni razlog političnih sporov na Levantu, hkrati pa tudi močna spodbuda za evropsko ekspanzijo v petnajstem stoletju. Preden je ilkanat prestopil k islamski veri, je tatarski vrhovni vladar v Perziji omogočil italijanskim trgovcem, da so sami hodili po blago v Indijo in tako zniževali cene na rovaš Egipčanov, pri katerih je bilo že v navadi, da so za kupčijska posredovanja med Indijo in Evropo navili cene kar za 300%; tako so Evropejci zvedeli, kje pravzaprav pridelujejo začimbe in po čem jih prodajajo. Ko so sovražni islam in neprestane vojne na Levantu vnovič odrezale Evropejce od Indijskih trgov, si je Evropa na vse kriplje prizadevala, da bi vsaj ena država našla novo pot do Indije, kjer rastejo začimbe."

Tej želji se je pridružila še nova okoliščina, namreč medsebojno spodrivanje Benetk in Genove. Benečani so spretno povezovali diplomacijo, pustolovsko predrznost in daljnovidno politiko ter si znali še pred časom pridobiti velik vpliv v Kairu, tako da so postali edini posredniki v trgovini med Vzhodom in Evropo. Čeravno je bila njihova blaginja, vsaj kar zadeva pošiljanje blaga po kopnem, odvisna od političnih sprememb v Bizancu, pa jim je v trgovini z Rdečim morjem vendarle uspelo, da so se otresli slehernega tekmeca in ohranili prvenstvo. Genovežani si zaradi stalne premoči osovraženih tekmecev pri tej tako donosni kupčiji niso vedeli pomagati drugače, kot da so se umaknili iz Sredozemlja.

Medsebojno spodrivanje Benetk in Genove v 13. in 14. stoletju je za zgodovino posebnega pomena. Benetke so bile sicer država trgovcev, vendar državna uprava ni koristila trgovcem, pač pa državni trgovini. 200 trgovskih družin bi si namreč lahko uredilo svoje trgovske imperije na Levantu, toda vso politiko, imenovanja, vojno in celo pravila pri kupčevanju je natančno določala država. Benečani niso poznali zasebnega brodovja, tudi ne zasebnih monopolov, temveč le državno brodovje, državne monopole; skratka, vse gospodarstvo je vodila država.

Z Genovo je bilo drugače. Vso izvršilno oblast v republiki so imele v rokah velike družine in stranke, ki so se s tem pridno okoriščale. Brž, ko se je ta ali ona stranka povzpela na oblast, so morali njeni nasprotniki v pregnanstvo. Ta posebnost je pripomogla, da so zboljšali trgovanje, postali so pobudniki dramatičnih odkritij, zlasti še tistih s katerimi naj bi zlomili trgovski monopol Benetk ... S pomočjo Španije in Portugalske se je Genovežanom naposled le posrečilo streti beneški monopol in muslimansko zaporo, ko so pripluli na Indijski ocean okrog Rtiča dobrega upanja, pa tudi ko so dosegli Pacifik prek ameriške celine."[33]

Tako so se na Iberskem polotoku združile popolnoma "slučajno" tiste zgodovinske okoliščine, ki so omogočile ekspanzijo in zavzet-

je cele vrste otočij in pa seveda nove celine Amerike. Obstajala je torej močna država, obstajala je neka relativna socialna stabilnost, obstajal je nezadovoljni vladajoči razred, ki je z obema rokama pozdravil rešitev, obstajala je pripravljena ekspedicijska vojska, obstajale so osnovne izkušnje, obstajal je tudi kapital v rokah že domačih, predvsem pa tujih radodarnih trgovcev in bankirjev in končno je obstajalo tudi primerno "duhovno ozadje", ki ga je personificirala sveta cerkev in katerega je vsebinsko zapolnjevalo "širjenje svete vere v kristusa kralja. Kako je ta sveta, nebeška naloga hitro zadobila svoje profane, zemeljske peklenske oblike, so najprej in najbolj občutili ravno nedolžni "divjaki Indijanci" in črnski sužnji, toda o tem v nadaljevanju.

Organiziranje in potek kolonializma

Ko smo na kratko opisali glavne vzroke za začetek evropske ekspanzije, oziroma bolj konkretno vzroke iberskega kolonializma, se moramo na tej točki analize posvetiti sami fenomenologiji iberskega kolonializma, torej poteku, spremembam in osnovnim značilnostim skozi katere je le-ta šel. V tej fenomenologiji bomo posvetili prostor predvsem začetku, torej od kod je ekspanzija začela, dalje kronologijo osvajanja področij, sledil bo kratek opis politične in ekonomske strukture porajajoče se kolonialne družbe in na koncu še nekatere pomembnejše reperkusije, ki jih je zapustil ta prvi sunek evropske ekspanzije.

Začetek

Za razumevanje neposrednih okoliščin, ki so pogojevala iberski kolonializem se moramo ustaviti na že enkrat omenjeni odlični legi iberskega polotoka, ki je bila najbolj primerna tako za raziskovanje v smeri proti obrežjem, oziroma ob obrežjih Zahodne Afrike, kot tudi proti zahodu na Atlantski ocean. To lego so pogojevali, kot smo že rekli tudi ugodni morski tokovi in za jadranje primerni stalni vetrovi. Za najprimernejše točke, od koder se naj

bi krenilc, so se izkazale predvsem tri luke, ki so pozneje postale novi, svetovni trgovski centri. Te tri luke so bile: Lizbona, Sévilla, Cadiz. Pred začetkom ekspanzije je veličina teh treh pristanišč (Sevilla sicer ne leži ob morju, od njega je oddaljena celih 90 km, vendar jo z njim veže velika južno španska reka Guadalkivir) bila odvisna od zvez z ostalimi deli iberskega polotoka, ter gledano širše od stikov s trgovskimi središči v Sredozemlju, ter na severu Evrope. V teh stikih kot v celotni Evropi so najpomembnejšo vlogo igrala italijanska in flamska mesta, v primeru Iberskega polotoka smo že omenili predvsem odločilno vlogo Genove.

Lizbona

Lizbona je svojo moč pred ekspanzijo dobivala predvsem iz zvez z ostalo Portugalsko, pomemben je bil severni del dežele, ki je bil kmetijsko razvit, kot tudi južni, kjer so se nahajale plantaže sladkornega trsa, plantaže oljk, ter veliki vinogradi. Na severu pa je bila razvita proizvodnja žita, ter ribolov. Prav tako ne smemo zanemarjati trgovskih in finančnih zvez, ki jih je imela Lizbona s Kastiljo. In končno še zveze z Genovo. Ta je že v 14. stoletju dobila močan vpliv na portugalskem dvoru, se pravi v političnih zadevah, kot tudi igrala pomembno vlogo v gospodarstvu Portugalske predvsem s svojim denarnim kapitalom, in ne nazadnje je že leta 1317 genovski plemič Manoel Pessanha postal dedni admiral portugalskega brodovja in s tem zagotovil genovski vpliv, kot tudi izkušnje,ki si jih je Genova pridobila z osvajanji v Vzhodnem Sredozemlju, v portugalski mornarici, oziroma za portugalsko mornarico. Kljub temu, da je Lizbona postala glavni trgovski center v trgovini z začimbami, ter središče gospodarskih zvez s portugalskimi atlantskimi otoki in Brazilijo, pa je vsekakor najpomembnejšo vlogo v zgodovini Iberskega polotoka odigrala velika južnošpanska luka Sevilla.

Seville

Sevilla je bila kot trgovsko in pristaniško mesto z razvito rokodelsko industrijo pomembna še preden so iz nje odrinile prve ladje proti daljni ameriški celini. Famozni Pierre Chaunu v svoji knjigi "Seville et l'Amerique"[34] pravi:

> "Sevilla, glavno mesto Andaluzije, od polovice XIII. st., je bila velik trg za kmetijske izdelke, trgovsko središče v relacijah s sredozemskim svetom in prvovrstni industrijski center. Tradicija, ki je imela resnično tendenco, da poveča svojo pomembnost, je iz Seville iz zadnjih desetletij XV. stoletja naredila zelo pomemben center za izdelovanje svile. Vse te aktivnosti pred osvojitvijo Amerike, so bile priklicale v mesto prvi val emigracije, ki se je totalno asimiliral na koncu XV. stoletja. Malo mesto je imelo tako moč asimilacije v tako konstantni obliki. S takšno pozicijo lahko obrazložimo tudi starodavne pomorske komunikacije Seville s Katalonijo in za Katalonijo, s Sredozemljem, Italijo - njeno tehniko in njenimi obetanji."[35]

Prav tako je za pomembnostjo Seville stalo celotno področje Andaluzije s svojo bogato zemljo, primerno za pridelovanje vina, oljk in pšenice, z njeno bogato kulturo, z njeno bogato rokodelsko tradicijo, ki se je razvijala tako v Sevili, še bolj pa v centru rokodelske proizvodnje v Toledu. Še bolj kot andaluzijsko bogastvo, pa je moč in slavo Sevilli prineslo bogastvo Kastilje. Kastilja je bila že v XV. stoletju center gospodarske moči Španije, ki je bazirala po eni strani na produkciji žita, volne in mesa, kot po drugi strani na obrtniški proizvodnji tkanin, železarskih izdelkov, lesa in na ladjedelništvu.

> "Severne province so na začetku XVI. stoletja igrale upoštevanja vredno vlogo. Ta njihova izredna pozicija je počivala na določenem številu faktorjev: pomembna produkcija pšenice na plodnih planotah stare Kastilje, volna katere del se je izdeloval v Burgosu, oziroma

> okoli Burgosa, pomembne kapitalistične superstrukture, ki so nastajale okoli trgov (živilskih trgov in trgov volne). Biskajska metalurgija bolj na severu je atlantsko obalo kastiljskega kraljestva poleg Švedske in Nemčije naredila za enega najbolj razvitih področij starodavne metalurgije. Ribolov v morju na začetku XVI. stoletja je predstavljal pomembno šolo, ki je iz celega območja naredila veliko drevesnico za ladje. Ladjedelništvo, ki ga je favoriziral gozd v goratem notranjem področju dežele, je mogoče konstituiral najpomembnejšo ekonomsko karakteristiko celega območja."[36]

To bogastvo kastiljskega kraljestva se je stekalo v Seville predvsem preko finančnih zvez med njo in kastiljskimi trgovskimi centri kot so bila stara prestolnica Valladolid, Burgos, Medina del Campo, Medina del Ricseco, Villalon itd. Od tu so grupe kapitalistov začele nalagati svoj kapital v bolj donosne posle znotraj velike trgovine, ki se je začela tako v Lizboni, kot v Sevilli (Cadiz pride na površje šele pozneje, ker je kot pravi Kulišer:

> "Že ob koncu 16. stoletja pa je s peskom čedalje bolj zasuti Guadalquivir onemogočal težko natovorjenim ladjam "indijskega ladjevja" plovbo čez sipino St. Lucar. Zato so morali del trgovinskega prometa preusmeriti v Cadiz z njegovo ugodnejšo in varnejšo obmorsko lego."[37]

razvijati z napredujočo ekspanzijo.

Da je bila Sevilla izbrana za glavno izhodišče ekspanzije, se ima nazadnje zahvaliti predvsem njeni dovolj veliki založenosti z osnovnimi prehrambenimi elementi, ki so jih ljudje potrebovali na dolgotrajni plovbi, kot tudi, ki so jih bili ljudje navajeni in jih v novem osvojenem področju še niso mogli vzgojiti, vsaj tako kvalitetnih ne. Chaunu pravi:

> "Ena od najbolj trajnih prednosti pozicije Seville je počivala na njenih zmožnostih v preskrbi s kmetijskimi produkti. Ni bila samo Se-

> villa polna zrelih plodov, vendar je bila njihova potrošnja posebej cenjena s strani ljudi, ki so na morju dolge mesece pluli na robu skorbuta, vendar je osnovna preskrba mornarice - preskrba za življenje ladijskih moštev, komplementarna preskrba majhnih evropskih kolonij v zahodni Indiji, očitno počivala na trilogiji - pšenica, vino in olje."[38]

Skratka, ta mesta so bila izbrana zaradi izredne lege, zaradi velike razvitosti trgovinske dejavnosti, zaradi relativno močnega kapitala, s katerim so razpolagale, zaradi dovolj velikega števila prebivalstva, ki je živelo v njih in končno tudi, recimo temu tako, sposobnosti eksistenčno zagotoviti takšno ekspanzijo.

Sedaj pa si na kratko oglejmo kronologijo, po kateri je tekla kolonizacija.

Kronologija

Še preden se je začelo tisto resnično veliko osvajanje, so imeli Portugalci in Španci že bogate izkušnje, ne samo v načinu osvajanja, temveč tudi v samem načinu izkoriščanja področij, torej v organiziranju političnega, predvsem pa gospodarskega življenja osvojenega področja.

Ta prva preizkušnja, nekak direktni preludij v glavna osvajanja, so bile osvojitve in izkoriščanje otokov v Atlantskem oceanu. V mislih imam predvsem naslednja štiri otočja: Azorsko otočje, Kanarsko otočje, Kapverdsko otočje in Madeiro. Poleg tega, da so osvajanja in izkoriščanja teh otokov prinesla zelo pomembne izkušnje za nadaljnja osvajanja, saj pravi P. Chaunu, na primer za Kanarske otoke naslednje:

> "Kanarski otoki so bili bolj šola, laboratorij in ne direktna in aktivna udeležba v samem odkritju in osvajanju (tu je mišljeno odkrivanje ameriške celine in otokov, ki ležijo ob njej; op. S.K.)"[39],

so otočja imela še eno zelo pomembno vlogo, ki je imela velike reperkusije v produkciji, ki je nastajala na otokih. Ta vloga je izhajala iz lege teh otočij, kajti ležala so ali na poti v ameriške kolonije Špancev, ali pa na poti v portugalske kolonije v Braziliji ali na Daljnem Vzhodu. Zaradi svoje zemljepisne lege so bila ta otočja primerna, da so se na njih ustavljale ladje, ki so plule v to ali ono smer in na otokih obnavljale svoje zaloge živil. Prav tako so te otoške ekonomije preskrbovale tudi kolonije z najnujnejšimi živili. Zaradi tega in pa zaradi že prej omenjenih zahtev evropskega živilskega trga, slednjemu moramo dati isti poudarek kot oskrbovanju kolonij in ladij, se je na otokih razvila predvsem produkcija sladkorja na velikih plantažah, dalje produkcija žita v velikem obsegu kot končno tudi produkcija vina in olja. Še bolj pomembno dejstvo pa je to, da se je na otokih razvil tisti vzorec, način produkcije-eksplostacije, najprej domačega prebivalstva in kasneje iz Afrike pripeljane črne delovne sile, ki je po eni strani zagotovil bogastvo in nizke stroške za vladajoči razred osvajalcev, po drugi strani pa bedo ali fizično uničenje izkoriščanemu razredu, se pravi domačemu prebivalstvu ali pa pripeljani črni delovni sili. Na teh otokih je nastal vzorec, ki je kasneje v ameriških kolonijah dosegel svojo polno, številnejšo, okrutnejšo afirmacijo, ki ji v človeški zgodovini, če seveda izpustimo nemška in stalinska taborišča ter strateške vasi v Aziji, kot izdelke razvitega kolonializma in imperializma 20. stoletja, ni primere. Torej suženjsko delo na velikih plantažah in v rudnikih,najprej domačega prebivalstva in kasneje črnih sužnjev iz Afrike. Toliko o otokih.

Osvajanje ameriških kolonij je potekalo, kot pravi Joseph Pérez v svoji knjigi L'Espagne du XVI. siecle[40] v treh krogih: v prvem krogu so osvojili Karibske otoke, v drugem so osvojili Tierra firme (Kolumbija, Venecuela) ter ameriško ožino in v tretjem krogu še najpomembnejše: Mehiko in Peru.

"Prva etapa je trajala približno med letom 1492 in 1515; to so potovanja odkritij, raziskovanja, ki se zelo hitro iztečejo v kolonizacijo in intenzivno eksploatacijo Velikih Antilov: Santo Domingo, Puerto Rico, Jamajca in Kuba. Po odkritju so se prvi koloni izkrcali, ker jih je izvabilo zlato, srebro in biseri. Koloni so zmanjšali odpor Indijancev in jih brezobzirno vpregli v delo. Proti letu 1510 je domače prebivalstvo skopnelo, Antili so bili izčrpani in dinamika kolonialnega izkoriščanja je Špance porinila v iskanje stvari, ki jih na Antilih ni bilo več, tako da so odšli še dlje na Tierra Firme.

Za to drugo fazo izhodišča baza ni bila več južna Španija, temveč Antili; tu so zbrali ladje, ljudi in material za nova raziskovanja in nova osvajanja. Ekspedicije so bile usmerjene tudi proti obalam Costa Rice in Nikarague. Ustanovljen je bil Honduras, Vasco Núnez de Balboa je prekoračil ameriško zemeljsko ožino in dosegel Pacifik. Toda velika avantura, spoznavanje, raziskovanje in osvojitev azteškega imperija je opravilo manj kot 600 mož v komaj dveh letih. Teren je skrbeče pripravil guverner Kube Diego Velázques, ki pa je v končni odločitvi omahoval. Zato je zadevo prevzel v svoje roke Hernan Cortéz, s tem prelomil s svojim nadrejenim in se izkrcal na obalah Mehike 29. 4. 1519. Kot ponavadi je zaigral na presenečenje in plemenska nasprotja; 6 mesecev kasneje, v novembru vstopi v glavno mesto azteške države - Tenochtitlan, ujame cesarja Moctezumo in metodično vzpostavi lastno oblast v deželi. Prebivalstvo se pokori, uboga Špance, dokler se na vrat na nos ne prelevi in upre v mestu v juniju 1521 (Žalostna noč). Potrebna je bila nova ekspedicija in novo oblegaje za novo okupacijo, tokrat dokončno v avgustu 1521. Iz mehiške planote konkvistadorji odidejo proti jugu, kjer obvladajo deželo Mayev, kot se tudi prerinejo s silo proti severu v smeri proti Kaliforniji in Floridi.

Samo 10 let po Mehiki drugi Španci podvzamejo osvojitev Peruja. V avanturo se vrže jo Pizzaro, Algagro in Luque. Leta 1532 so v Cajamarci, kjer ujamejo Inca Atahualpa, za njega zahtevajo pretirano odkupnino in ga po krstitvi ubijejo. Leto kasneje stopi Pizzaro v Cuzco; na celem severu je imperij Inkov v rokah Špan-

> cev, ki leta 1535 ustanovijo ob obali novo glavno mesto Limo. Almagro navali proti jugu, vendar s tem Inkom dopusti, da se ponovno ovedejo in sprožijo upor. Almagro se vrne na pomoč svoji tovarišiji in upor je zadušen. Toda zmagovalci se razdelijo v državljanski vojni, ki se konča leta 1538 s porazom Almagra in z zmago Pizzara. Leta 1540 so Španci gospodarji situacije.
>
> Druge ekspedicije so usmerjene v Quito, na Bogoto in do Atlantika; Buenos Aires je ustanovljen v letu 1536, toda leta 1542 ga morajo zapustiti in naselbina se ne obnovi tja do leta 1580. Medtem se Španci utrdijo v Paragvaju. V Čilu pa Aracuhani nudijo več odpora in leta 1553 v Tucapela masakrirajo Valdivio in njegovo tovarišijo; ta poraz je maščevan 25 let pozneje, toda umiritev področja je dolga in v celoti relativna.
>
> V letih do 1550, se pravi v manj kot 50 letih so Španci prehodili tisoče kilometrov, uničili dva imperija, se pokazali močne, saj so osvojili centre komunikacij in postavili solidno bazo za svojo dominacijo na kontinentu."41

Ko smo tako v kratkem preleteli preko najvažnejših časovnih točk in najvažnejših dogodkov, ki so označevali proces, ki je bil tako usoden za celotni svet (Marx v Kapitalu pravi:

> "Odkritje ameriških dežel bogatih z zlatom in srebrom, pokončevanja, zasužnjevanje in zakopavanje domačih prebivalcev v rudnike, začenjajoče se osvojitve in plenitve Vzhodne Indije, sprememba Afrike v lovišča, kjer so za trgovino s sužnji lovili črnce, vse to označuje jutranjo zarjo kapitalistične produkcije. Ti idilični procesi so POGLAVITNI MOMENTI PRVOBITNE AKUMULACIJE.")42,

se moramo ustaviti še ob vprašanju kako so Španci sploh bili sposobni zavzeti takšna področja in jih tudi obdržati dolga stoletja v svojih rokah. Prvi in eden najpomembnejših odgovorov najdemo v tehniki, s katero so Španci zavzemali področja svojih kolonij. Ta je bila daleč superiornejša od tiste, s katero so se jim v bran postavili domači prebivalci. To premoč ponazarjajo

predvsem razmerja, da so proti indijanskim lokom in strupenim puščicam stali španski topovi in španske puške, da so proti indijanski goli koži ali kvečjemu krznenim preoblekam stali španski jekleni oklepi, da so proti lesenim indijanskim batom stali nabrušeni jekleni meči in sablje, da so proti čolnom stele velike in dobro oborožene španske ladje in ne nazadnje, da so proti neorganiziranemu ali slabo organiziranemu napadu stale nasproti vse odlike španske vojaške veščine, ki je poznala organiziran napad strnjenega oddelka, ki ga je podpiral največji strah in trepet indijancev - konjenik. Če k temu dodamo še skoraj božanski strah pred špansko konjenico in pred španskimi topovi in puškami, je povsem jasno, da so s tem Španci z lahkoto nadoknadili svojo skoraj edino slabo točko - številčno šibkost.

Poleg tehnike pa so Španci spretno izrabili tudi plemenska nasprotja, kjer so bila določena plemena v položaju nadrejenosti in je obstajala težnja po uporu in osvoboditvi. V takšnih primerih so Španci stopali v zavezništva z uporniškimi plemeni. Dovolj slaven primer za takšno osvajalno politiko je osvojitev azteškega imperija, kjer so bila nekatera plemena po oblastjo Aztekov odločno na strani Špancev.

Če k tema dvema faktorjema, torej tehničnemu in političnemu faktorju dodamo še izredni fanatizem španskih konkvistadorjev, ki ga je utemeljevalo popolnoma vsakdanje dejstvo, da so se po Kolumbu skoraj vse ekspedicije financirale iz denarja udeležencev ekspedicije, in je zaradi tega povsem jasno kako se je tem ljudem šlo za uspeh osvajalnega podjetja, saj je v nasprotnem primeru to pomenilo ubobožanje, često pa tudi smrt, se slika španske moči lahko primerno zaokroži. No, da ne pozabimo še svete cerkve, ki je španski fanatizem tudi po svoje razpihovala in sicer z željo pridobiti čimveč krščanskih duš za nebeško slavo, rečeno znotraj posvetnih meja čimveč za suženjsko delo na plantažah in rudnikih.

Struktura kolonialne družbe

V kratki analizi strukture kolonialne družbe se bomo oprli predvsem na naslednje elemente:

- na analizo produkcijskega procesa
- na analizo razrednih odnosov
- na analizo političnih odnosov

Produkcijski proces

Znotraj produkcijskega procesa nas zanima predvsem kaj so v teh kolonialnih družbah proizvajali in kako, na kakšen način so proizvajali. Odgovor na ti dve vprašanji, vsaj nek globalen odgovor, odgovor, ki je raje razširjeno vprašanje, kot pa nek končni odgovor, ki mu je samo do zadnje resnice, nam bo ponudil politekonomsko osnovo, od koder je na svojo dolgo, krvavo, s skrajnim izkoriščanjem zaznamovano pot krenila produkcija periferije svetovnega kapitalističnega produkcijskega sistema, torej produkcija kolonialne družbe.

Že v začetku poglavja, ko smo govorili o tem, zakaj se je Evropa odločala za ekspanzijo, smo vsaj kar se tiče produkcije materialnih dobrin, našteli nekatere produkte, ki jih je Evropa nujno potrebovala. Če na kratko obnovimo, smo našteli predvsem srebro in zlato, žitarice, sladkor, les,usnje itd. Že znotraj teh zahtev je delno zaobsežen odgovor na to, kaj se je v teh kolonijah proizvajalo. V nadaljevanju bomo poskušali to produkcijo specificirati v smislu, kje, kdaj in še delno v kakšnih okoliščinah so proizvajali določeno blago, ter seveda iz katerih razlogov. Omejili se bomo na španske kolonije v Ameriki, dočim smo produkcijo na atlantskih otočjih že na kratko opisali.

Kolonialna produkcija je, če sledimo izvajanju P. Chaunuja, potekala v dveh ciklih. Prvi ciklus je bilo obdobje iskanja zlata in srebra tako v smislu ropanja, kot tudi v smislu pridobivanja

zlata z najprimitivnejšo metodo, z izpiranjem.

> "Med 1520 in 1540 je Nova Španija v resnici spoznala prvi ciklus dragih kovin, ki pa ni zadeval severa dežele, ali pa se ga je v glavnem komaj dotaknil. Ta prvi ciklus je v osnovi ciklus zlata. To je ciklus, ki ga lahko v vseh točkah primerjamo s tistim na otokih (mišljeni so Veliki Antili, op. S.K.)".43

Ta ciklus je zgodovinsko najbolj poznan, saj skupaj z njim poteka tudi slavno uničevanje cvetočih civilizacij, osvajalne vojne, krutost zaslepljenih konkvistadorjev in brezmejno trpljenje avtohtonega prebivalstva.

Drugi ciklus, verjetno nič manj okruten, nič manj izkoriščevalski, vendar manj slikovit, pa zato nekoliko bolj miren in vsakdanji pa se je začel vedno takrat, ko so na določenem področju izčrpali vse možnosti ropanja, kot tudi vsa področja, kjer je bilo možno na najbolj primitiven način pridobivati zlato, torej z izpiranjem. To zamenjevanje ciklusov je bilo postopno;je bilo povezano z novimi osvajanji. Z novimi osvajanji zaradi tega, ker sta za španske kolone ob koncu prvega ciklusa obstajali vedno dve rešitvi: ali začeti z novo produkcijo, novo v smislu proizvodnje drugih manj dragocenih produktov, na primer sladkorja, živine, usnja in ne nazadnje srebra itd., ali pa začeti z novimi osvajanji. Ti prvi španski konkvistadorji pa ne bi bili pravi zviti, iznajdljivi pohlepni in okrutni možje, če se ne bi odločili kar za obe rešitvi; na starem področju preiti na produkcijo novih dobrin in obenem organizirati nove osvajalne pohode. Na ta način so Španci postopoma, ko je na starem področju že vladalo obdobje stabilne eksploatacije domačega prebivalstva in sicer znotraj stabilne politične, razredne in ekonomske organizacije družbe, na novem področju pripravili tisto prvo divjaško obdobje, ki je kazalo svoj obraz v neusmiljenem ropanju in pobijanju domačega prebivalstva, ki je ob svojem koncu imelo isto podobo, kot na starem področju, torej krizo v tej roparski "produkciji" na eni strani ter strahovit padec števila domačega prebivalstva na dru-

gi strani, ki se ni ustavil tudi v drugem ciklusu. Wallerstein v svoji knjigi navaja celo naslednje podatke, da je samo v Mehiki (Nova Španija) domače prebivalstvo padlo iz 11 milj. v letu 1519, na 6,5 milj. v letu 1540, od tu na 4,5 milj. v letu 1562 in na 2,5 milj. v letu 1600. Isti ali podoben padec domačega prebivalstva so zabeležili tudi v Peruu, kot v Braziliji, dočim lahko za Velike in Male Antile rečemo, da je tam populacija izginjala že v parih desetletjih, za Kubo pa Chaunu pravi celo naslednje:

> "V manj kot desetletju je bila glavnina domačega prebivalstva na otoku že potratena (dissipé)."44

Kot smo že omenili, je kriza v produkciji in ropanju zlata imela za svojo posledico to, da so prešli na proizvodnjo novih produktov, obenem pa je Špance pomanjkanje delovne sile sililo v samo takšno produkcijo, v kateri ni bilo potrebno večje število delovnih rok, kot je primer živinoreja, pa tudi v to, da so začeli uvažati črne sužnje. Kasneje jih to pomanjkanje delovne sile, skupaj s spremembami v razvoju proizvajalnih sil, prisili tudi v to, da poskušajo spremeniti produkcijske odnose oziroma jih vsaj delno transformirati.

V drugem ciklusu se kot najpomembnejša produkcijska panoga pojavi predvsem proizvodnja srebra, delno pa tudi proizvodnja zlata. Tako zlato, kot predvsem srebro pridobivajo na višji stopnji razvoja proizvajalnih sil, v mislih imam proizvodni postopek z amalgamiranjem (dodajanje živega srebra), kar omogoči izkoriščanje bogatih rudnikov srebra v Peruju in na severu Mehike. V Peruju prevladujejo štiri glavna področja, kjer pridelujejo srebro in živo zlato:

> "Živosrebrni sektor Huancavelica, stari in hitro nazadujoči sektor okoli Cuzca, točka, kjer dominirajo Potosi (veliko rudarsko mesto, ki je imelo že v XVI. stoletju 160 000 prebi-

> valcev, torej več kot Séville, ki jih ima okoli 14o ooo; op. S.K.) in obrati Arequipa in Arica."[45]

Mehiška produkcija srebra pa se koncentrira, kot smo že omenili na severu dežele, kjer se odpre cela serija rudnikov tako na primer:

> ""Zacatecas (1546), Compostelo de la Guadalajara (1553), Sombrerete (1555), Durango (1555), Trestrillo (1562) ..."[46]

Ti številni rudniki na severu Mehike dajejo v obdobju 1550-1650 40% celotne ameriške produkcije srebra namenjene v Evropo in v katero ni všteta poraba srebra v sami koloniji Novi Španiji, kar pomeni, da je bila dejanska produkcija srebra še večja.[47]

Celotna produkcija srebrnih rudnikov tako na mehiškem severu, kot v Perujskih rudnikih, ostali rudniki raztreseni po ostalih delih ameriških španskih kolonij so skupaj dajali le 10%, je bila tako velika in tako pomembna, da je predstavljala, kot navaja J. Perez v svoji knjigi, 90% vrednosti celotnega prometa v smeri proti Evropi.[48] Izražena v absolutnih številkah pa je produkcija srebra in zlata dosegla naslednje količine:

> "Hamilton je preštel drage kovine, ki so prišle v Séville: več kot 18o t zlata in približno 17 ooo t srebra v 15o-letih. Uradne številke, ki jih ponuja P. Chaunu, pa se povišajo na 3oo t zlata in 25 ooo t srebra upoštevajoč goljufije in tihotapstvo."[49]

Ob tej najpomembnejši produkciji pa se je v kolonijah na različnih krajih razvila zelo pomembna produkcija na primer mesa in usnja na Kubi, Santo Domingo in Poerto Ricu, plantaže sladkorja so nastale po celotnem področju ameriških španskih kolonij, v Mehiki se na jugu razvije produkcija škrlata, indiga, vzgaja se svila, nastajajo vinogradi, na Kubi zraste svetovno pomembna industrija ladjedelništva, ki ji je za ozadje ogromno bogastvo kuban-

skih gozdov, na področju Malih Antilov se razvije nabiranje biserov, ter zelo pomembno pridelovanje soli,[50] kot tudi trgovina s sužnji na področju Venecuele in Kolumbije na srednjeameriški ožini pa proizvajajo indigo, sladkor, nekaj zlata in srebra, predvsem pa pomembnost ožine, v okviru le-te pa Paname leži v prometu s Perujem. Perujsko srebro in živo srebro namreč potuje na hrbtih mul iz visokih andskih planot, kjer ležijo rudniki v glavno mesto in pristanišče Limo, od koder potujejo z ladjo do pacifiške obale Paname, od tam zopet na hrbtih mul do velikih panamskih pristanišč v Karibskem morju, kot sta Nomre de dios in Puerto Belo. V pristaniščih jih pretovorijo na ladje, ki odrinejo proti Vera Cruzu v Mehiki. Tam odide živo srebro v mulji karavani na sever dežele v rudnike srebra, srebro pa skupaj z mehiškim natovorijo na ladje, ki odrinejo proti Havani na Kubi. Tam jih pretovorijo na težke galères, ki odplovejo v konvoju proti daljni Evropi, kjer po dolgih mesecih vožnje po visokem morju pristanejo v pristanišču Séville.

Kljub tej raznolikosti proizvodnje pa je treba poudariti, da je to raznolikost na širokem in obširnem področju in da je kljub temu celotno področje v svojih posameznih delih težilo k proizvodnji monokultur in k enostranski proizvodnji surovin za stari svet. Edino relativno pomembna razlika je obstajala v primeru Nove Španije, ki dejansko razvije tudi svoj notranji trg in postane celo "subimperialistična" glede na ostala področja. Kakorkoli že pa je osnovna usmeritev imela pomembne implikacije v tej smeri, da so zaradi nje kolonialna področja postajala čedalje bolj odvisna tako v ekonomskem kot tudi v političnem smislu od starega sveta in to še toliko bolj, ker tudi med posameznimi področji tega koloniziranega območja niso obstajale nikakršne trgovinske zveze, če pa so obstajale pa so bile skoraj vedno v funkciji glavne trgovine na relaciji kolonije-Evropa. To odvisnost je dopolnjeval tudi zastareli način proizvodnje, ki se je uveljavil v kolonialnih družbah.

Način produkcije, ki se je uveljavil v španskih kolonijah v Ameriki, je baziral na sužnjelastništvu, ter na nizki stopnji razvoja proizvajalnih sil. Te dve značilnosti produkcijskega procesa v kolonijah sta se dopolnjevali v tem smislu, da se je suženjstvo lahko uveljavilo samo znotraj, oziroma na takšni stopnji razvoja proizvajalnih sil, ki je bilo dovolj nizke, da je zagotovila ekonomično in učinkovito produkcijo pri takšni "neučinkoviti" organizaciji dela, kot je sužnjelastništvo. Po drugi strani pa mora biti tako pri nizki organski sestavi kapitala, kot se je pojavilo v tem kvazi-suženjstvu, kvazi zaradi tega, ker je bila produkcija podrejena kapitalistični produkciji celotne svetovne produkcije, ki je dominirala nad deli, predvsem s kreacijo svetovnega trga, zagotovljena dovolj visoko povpraševanje, da se tako malo profita, ki nastane na podlagi tako nizke organske sestave kapitala, lahko kompenzira z povečanim povpraševanjem.

> "Tako inferioren način produkcije daje profit samo takrat, če je trg dovolj velik, da lahko majhen profit kompenzira z veliko količino produkcije."[51]

Gledano zgodovinsko Evropa ni nikoli "pozabila" na sužnjelastništvo, toda v obdobju prevladovanja fevdalnega družbeno-ekonomskega sistema sužnjelastništvo ni bilo pomembno. Stalno pa se je uveljavljalo na marginah evropske produkcije v srednjem veku, predvsem tam, kjer so italijanski trgovci in bankirji na koloniziranih območjih zahodnega Sredozemlja gojili sladkorni trs, oziroma pridelovali sladkor. Ko so se, kot smo že omenili te plantaže pomikale proti zahodu, tako se je tudi suženjstvo pomikalo proti zahodu in končno postalo osnovni model produkcijskih odnosov na prvih koloniziranih otočjih, kot je na primer bila portugalska kolonija Madeira. Produkcija sladkorja je sploh osnovana na tako nizki stopnji razvoja delovnih orodij, da za njo ni potrebno tudi nobenega večjega znanja, pa tudi kakršnih koli kompliciranih organizacijskih prijemov ne, in je zaradi tega suženjstvo bilo zelo primerna oblika produkcijskih odnosov. S to sladkorno pro-

dukcijo na atlantskih otočjih pa je suženjstvo vstopilo tudi v produkcijske procese v vseh zameriških španskih kolonijah. Tako so sužnje uporabljali tudi za težka in primitivnejša dela v rudnikih zlata, predvsem pa srebra, na plantažah, kjer so pridobivali sladkor, indigo, kasneje tobak in kavo ter kakao, v sekanju gozdov, v nabiranju biserov, v pridelovanju soli, v gojenju živine in svile itd. Sužnji so bili v začetnem obdobju v španskih kolonijah, predvsem domače indijansko prebivalstvo. Le-te so v tem prvem obdobju izkoriščali divje, neorganizirano, kar je rezultiralo v visoki smrtnosti in nesmotrni uporabi te delovne sile, če se izrazim v skladu z ironijo in krutostjo zgodovinske usode tega prebivalstva. Zaradi tega se kmalu pojavi posebna institucija, ki zagotovi kolikor toliko organizirano razpolaganje z zasužnjeno delovno silo. To je bila ENCOMIENDA.[52] Ustanovila jo je direktno španska krona, se pravi država, vendar je vseeno spadala v fevdalni privilegij, oziroma bila fevdalni privilegij, ki je zagotavljal pravico do izkoriščanja določenega števila indijanskega prebivalstva. Skratka španska fevdalna gospoda v kolonijah je imela pravico do uporabe in izkoriščanja indijanske delovne sile. Kot glavne naloge ENCOMIENDE Wallerstein navaja naslednje:

> "Njena glavna funkcija je bila oskrba delovne sile za delo v rudnikih in živinskih rančih, kot tudi proizvajanje svile, ter proizvodnja kmetijskih produktov za ENCOMENDEROS in delavce v mestih in rudnikih."[53]

Na ta način, torej preko ENCOMIENDE se je dobavljalo, organiziralo in kontroliralo dovolj velika količina delovne sile, ki pa je zaradi strahovite izkoriščenosti, okrutnosti, slabih življenjskih pogojev, čestih uporov, velikih epidemij (ošpice in bolezni dihal) vseeno padla do te mere, da je postalo kritično za obstoj celotne produkcije na nekem področju. V takšni situaciji se je španskih kolonom pokazelo dvoje rešitev: Ena, ki je bila vezana na isto stopnjo razvoja proizvajalnih sil, na isti način izkoriščanja delovne sile, ter na isti model organizacije dela, je bi-

la uvoz sužnjev iz drugih področij. Idealno področje za nabiranje oziroma lovljenje sužnjev se je pokazalo področje Zahodne Afrike, čeprav ni bilo edino (nabirali so jih tudi po področjih sedanje Kolumbije in Venecuele). Zahodna Afrika je bila idealno področje zato, ker je kot pravi Wallerstein vsebovala naslednje momente:

> "Evropa je potrebovala vir delovne sile iz dovolj gosto naseljenega področja, iz dovolj dostopnega področja, ki je bilo relativno blizu tem področjem, kjer so delovno silo uporabljali. Vendar je to področje moralo biti izven svetovne-ekonomije, tako da Evropa ni bila zaskrbljena glede ekonomskih posledic za področja, kjer se je ta delovna sila vzgajala in od koder je bila tudi prestavljena, kot sužnji na tako širok način."[54]

Črni sužnji pa se niso izkazali samo v smislu zapolnjevanja praznega prostora v količini potrebne delovne sile, ampak so se izkazali tudi, kot bolj odporni, močnejši, zaradi nepremostljive oddaljenosti od domačega kraja tudi manj nagnjeni k pobegom. Če k temu dodamo še zmanjšano število uporov, potem je jasno, kakšna pridobitev so bili črni sužnji za kolonialno gospodarstvo.

Druga rešitev pa je vezana na razvoj proizvajalnih sil, čeprav počasen in sila postopen, ki pa je dosegel to, da se preprosto ni dalo proizvajati z največjim dobičkom v okviru produkcijskih odnosov, ki so bazirali na lastnini sužnjev, oziroma na delu sužnjev. Takšno situacijo, se pravi razliko, protislovje med razvojem proizvajalnih sil (ta se je kazal predvsem v novih tehnikah pridelovanja tako srebra, kot tudi kmetijskih pridelkov, kjer so morali delavci paziti na delovna orodja, kot tudi biti kvalificirani za določene delovne operacije, s strani vodij delovnega procesa pa je ta na višji stopnji razvoja proizvajalnih sil bazirajoči delovni proces povečal kompliciranost organiziranja delovne sile v produkcijskem procesu, kar je pri delu s sužnji samo potenciralo, kontrolo, to pa je bilo zelo drago oziroma je zelo

povečalo stroške) in zaostankom proizvajalnih odnosov je dopolnjeval še strahoten padec števila domačega prebivalstva, ki ga ni mogla nadomestiti še tako razvita trgovina in lov na sužnje, kot tudi čedalje višja cena črnih sužnjev.[55] Zaradi tega že leta 1549 španska država intervenira in z zakonom spremeni obveznosti Indijancev znotraj institucije ENCOMIENDE. Ta se spremeni v tej smeri, da preide iz prisilnega suženjskega dela, v neke vrste plačano delo. Wallerstein pravi, da se spremeni

> "... sistem soroden suženjstvu v onega, ki ga lahko imenujemo spolovno gospodarstvo (coerced cah-crop labor)"[56]

S to spremembo pa že lahko ugotovimo počasen prehod iz sužnjelastništva v embrionalne oblike kapitalističnega načina produkcije. Tako v 16. stoletju prevladuje v španskih ameriških kolonijah suženjstvo, ki je organizirano ali v ENCOMIENDI ali v tej sorodnih institucijah CUATEQUILI v Novi Španiji, MITI v Peruju, ali pa DONATARIA v Braziliji. Iz tega suženjstva oziroma poleg njega, tudi povsem samoniklo, pa rastejo novi produkcijski odnosi, znotraj katerih postaja delovna sila delno svobodna, ali delno formalno svobodna (spolovno gospodarstvo).

Da bi dovolj dobro razumeli to spremembo, se moramo povrniti nujno še k vlogi svetovnega trga, ki je kot mehanizem z njim nastajajočega svetovnega kapitalističnega načina produkcije, diktiral te spremembe tudi v periferiji, torej v kolonialnih družbah, in sicer tako preko prenosa bolj razvite tehnologije iz dežel v centru tega svetovnega kapitalističnega produkcijskega sistema (dežele severo-zahodne Evrope), kot tudi preko vzpostavljanja tistih, katere je kreiralo družbeno potrebno delo, le-to pa je bilo odvisno od razvoja produktivne sile dela, ki pa je bila zopet najbolj razvita v centru.

Na ta način je svetovni trg zahteval ob spremembah v razvoju proizvajalnih sil v centru tudi spremembe v razvoju proizvajalnih

sil v periferiji, skupno s temi spremembami pa tudi spremembe v proizvodnih odnosih. Seveda s tem ni rečeno, da je to veljalo za vsa področja kolonialne produkcije, saj smo omenili že pridelovanje sladkorja, ki ni zahtevalo visoke tehnike, pa so zato tudi pritiski na spremembe v proizvodnih odnosih izostali, isto se je kasneje dogajalo tudi s proizvodnjo bombaža na jugu ZDA, vendar lahko rečemo, da je bila tendenca k razvoju kapitalističnega načina produkcije prisotna že od samega začetka tudi v periferiji. Ta je nastopala proti suženjstvu kot antagonistična sila, obenem pa tudi kot dopolnjujoča sila.

Razredni odnosi

Ker se razredni odnosi v svojih temeljnih določitvah vedno porajajo znotraj produkcijskega procesa, oziroma so aktivni člen vsakokratnega načina produkcije in izražajo le tega v razredno strukturo družbe, moramo našo analizo razrednih odnosov v kolonialni družbi postaviti predvsem znotraj produkcijskih odnosov, ki so vladali v tedanji družbi.

Kot dva glavna razreda sta v tedanjih ameriških kolonijah obstajala predvsem: španski koloni, ki so imeli v oblasti, oziroma so kontrolirali, organizirali in vodili produkcijski proces, kot tudi iz njega pobirali profite, ki jih je s svojim delom ustvaril, drugi glavni razred sestavljen iz črnih in indijanskih sužnjev, ali slabo plačanih kmečkih delavcev. Ta je v svoji izkoriščanosti, brezpravnosti, zaznamovan s smrtjo, okrutnim mučenjem, predstavljal anti-pol prvemu v bogastvu se kopajočemu vladajočemu razredu. Vendar niso samo španski koloni dobivali dobička, ki ga je ustvaril izkoriščani razred. Tega so bili deležni, zaradi gospodarske in politične odvisnosti in privezanosti kolonialnih dežel v svetovni kapitalistični sistem, tudi trgovski in finančni kapitalisti tako v Španiji, kot tudi in predvsem finančni in trgovski kapital v italijanskih mestih, nemških in nizozemskih mestih, od teh se je v najpomembnejšega od vseh na koncu 16. in

v začetku 17. stoletja povzdignil Antwerpen.[57] Če se omejimo na španski kapital je ta koncentriran, skupaj z državo v slovitem Monopolu Casa de la Contracticion (ustanovljen že 1503), preko le-tega kontroliral vse relacije z Novim Svetom; Pérez navaja v svoji knjigi, da je Casa de la Contratacion, kot svoje glavne naloge imel nadzor nad

> "emigracijo, gibanjem ladij, trgovinsko aktivnostjo, financami."[58]

S tem je seveda španski v Španiji stacionirani kapital v veliki meri sodeloval v delitvi velikega kolača dobičkov, ki je nastajal v kolonijah. Tako se je že takrat konstruirala svetovna hierarhična zgradba vladajočega razreda, ki je tako značilna za sodobni svet, kot tudi nekaj, čemur bi lahko rekli embrionalne oblike multinacionalnih korporacij.

Vmes med ta dva razreda pa so Španci kmalu vrnili še vmesni sloj, ki so ga sestavljali indijanski poglavarji - kaciki[59], kot tudi rasno mešano prebivalstvo[60], ki je v svojih rokah držalo majhno trgovino in obrt. Posebno vlogo v tem vmesnem sloju so odigrali indijanski poglavarji - kaciki, ki so špancem pomagali v njihovem vladanju v kolonijah, kajti Španci so že kmalu ugotovili, da tako prostranega območja, s tako slabimi komunikacijami, ob tako slabi transportni tehniki ter ob tako številnem in upornem prebivalstvu ne bodo mogli obvladati. Kot idealna rešitev se jim je ponudila povezava s kaciki, ker so s tem zelo dobro in zvito izkoristili obstoječo razredno strukturo predkolonialne družbe. Analogija temu je v okviru osvajanja začeta politika vojnih zvez Špancev z medseboj sovražnimi plemeni. Toda vrnimo se raje k kacikom. Ti za svoje usluge pri vladanju niso imeli samo pravico do svojega dostojanstva, ampak predvsem materialne koristi, še posebej, ko je zaživel sistem spremenjenih ENCOMIEND, torej, ko so začeli indijance delno plačevati. Ta sistem plačevanja je namreč narekoval Špancem, da so 1/6 dohodka dobivali Indijanci,ki so delali. Toda tega dohodka le-ti niso dobili direktno in posa-

mično, temveč ga je namesto njih dobil plemenski poglavar - kacik. Ta je ta denar delil naprej, po svoje delil naprej, ali pa sploh ne delil naprej.[61] Glede na njihovo "visoko plemensko" dostojanstvo in glede na njihove "visoke stroške", ki so bili v zvezi s tem dostojanstvom je prišla v poštev predvsem zadnja alternativa.

Politični odnosi

Skupno s specifičnim razvojem strukture produkcijskega procesa in specifičnim razvojem razrednih odnosov, se je znotraj kolonialne družbe uveljavil tudi specifični razvoj političnih odnosov. V okviru teh odnosov sta bili,kot zgodovinsko določujoči tendenci stalno prisotni dve: ena, ki je hotela razviti fevdalni sistem političnih odnosov, torej sistem medsebojnih odnosov, med relativno neodvisnimi fevdalnimi vazali. Ta tendenca je svojo moč črpala predvsem iz silovite oddaljenosti kolonialnih območij od centralne oblasti, iz slabo razvite transportne tehnike, ki je to oddaljenost in časovno odmaknjenost kolonij še povečala, ter iz dokaj velike avtonomnosti pri upravljanju kolonialnih dežel, predvsem pri tistem vsakdanjem in konkretnem vodenju. Druga tendenca je imela za svoj cilj vzpostavitev močnejših zvez z matično deželo, torej z državno oblastjo in jo je predstavljal predvsem Consejo de Indias (nekakšna politična paralela Casi de la Contratacion), ter direktno vmešavanja španske krone. Pérez pravi, da je bila glavna naloga Conseja de Indias,

> "da definira in uresničuje kolonialno politiko"[62]

Ta tendenca je črpala svojo moč predvsem na podlagi ekonomske, vojaške in trgovske odvisnosti kolonialnih območij od svoje matice. Velika pridobitev za to tendenco je bila ustanovitev Inkvizicije na področju kolonij v letu 1570, ki postane orodje v rokah centralne oblasti. Njena nemoč pa je izhajala, kot smo že omenili iz ogromnosti področja, "kjer sonce nikoli ne zaide", ki ga je morala obvladovati. Ta obširnost, ki je Španijo najprej

vzdignila v svetovno velesilo, jo je navsezadnje tudi zrušila, oziroma bila eden glavnih vzrokov za zaton španske ekonomske, politične in vojaške moči.

V borbi teh dveh tendenc se je potem določalo politično življenje kolonialnih področij, ki se je konkretizirala tako v uporih, tak je bil na primer upor Pizzara v Peruju, kot tudi v tem, da se je vzpostavila institucija ENCOMIENDE tudi zato ker je centralna oblast hotela okrniti moč fevdalcev in onemogočiti postavitev klasičnih fevdalnih odnosov. Ta institucija je namreč predvidela, da so Indijanci last španske krone in ne fevdalne gospode v kolonijah. Prav tako pa so bili kaciki direktno kraljevi "uslužbenci". S tem je dejansko centralni oblasti, kljub oddaljenosti, katere premagovanje je zahtevalo silne stroške in veliko birokracijo, uspelo, da so ustavili nastanek fevdalnega sistema, k čemer je pripomogla tudi politična in administrativna ureditev kolonialnih področij, ki so bile razdeljene na podkraljevine in ki so jih vodili podkralji, ki jih je imenoval direktno sam španski kralj in s tem ustvaril trdna upravno-administrativna, pa tudi personalna zveza s centralno oblastjo.

Posledice

V okviru številnih posledic kolonialnih osvajanj v obdobju iberskega kolonializma, torej ob koncu 15. in v 16. stoletju, se bomo dotaknili predvsem dveh in sicer:

- nastanka svetovnega trga
- ter revolucije cen v Evropi

Kot najpomembnejšo posledico lahko iberskemu kolonializmu štejemo pritegnitev številnih področij v meje evropske produkcije. Ta pritegnitev, vgraditev osvojenih področij je bila stalno, kontinuirano vzpostavljena z, na eni strani trdnimi trgovskimi zvezami z Evropo, ter na drugi strani z nastankom takšnega produkcij-

skega procesa v kolonijah, ki ga je kontrolirala, v temelju določala dinamika in karakter kapitalističnega načina produkcije, ki se je začel razvijati, skupno z osvojitvijo teh področij, v Evropi. Ta kontrola je bila dosežena preko mehanizma svetovnega trga, torej preko svetovno razvite blagovne menjave, ki je dominirala nad, lahko bi rekli notranjimi, posamičnimi trgi, ali pa je leta (svetovni trg) prevzel tudi notranji trg, ga zamenjal, kar se je dogajalo, recimo v primeru velike večine kolonialnih območij. Po drugi strani pa je svetovni trg kot imanentni mehanizem kapitalističnega načina produkcije s svojo eksistenco, s svojo stalno tendenco po razširitvi rušil samozadostne predkapitalistične oblike produkcije, ki so stoletja životarile ali pa cvetele, kot velike civilizacije, vendar lokalno omejene, osvobodil je potence, oziroma nagrmadil je potence denarja, koncentriranega v trgovskem in bančnem kapitalu v severo-zahodni Evropi, do te mere, da je le-ta ob silovitih družbenih spremembah v Evropi, v katerih je tudi sam aktivno sodeloval, zavladal tako nad proizvajalnimi sredstvi, kot tudi nad delom samim, ki se je luščil iz osvobojene delovne sile. Denar je s tem postal kapital. Svetovni trg je torej šele laboratorij v katerem nastopa kapitalistični produkcijski način, kot tudi svetovni trg nastaja obenem z njim. Svetovni trg je splet zgodovinskih, družbenih silnic, ki omogoča, da morajo tisoči črnih ljudi prepluti z ladjami Atlantik in delati v rudnikih in na plantažah kolonialnih dežel, ki zagotavlja da v Evropi sladkajo svojo hrano, recimo s sladkorjem iz plantaž na Kubi, da Indijanci v Mehiki oblačijo obleko narejeno v španskih predilnicah nekje iz okolice Saragose, da v Antwerpnu kujejo srebrni denar iz srebra, ki je nakopan v nedrjih visokih andskih gora, da Indijanci, črnci in belci, ki so stoletja živeli ne da bi vedeli eden za drugega, sedaj živijo in predvsem producirajo stvari, blago in sebe, znotraj istega produkcijskega procesa, znotraj istega družbenega okolja, ki sta oba utemeljena tako, da eni nadzorujejo, vladajo in dobivajo dobiček, drugi pa delajo, delajo in umirajo. In končno svetovni trg s svojo prostranostjo, s svojo "zapisanostjo" kapitalističnemu načinu produkci-

je silovito pospešuje razvoj manufakturne industrije v Evropi, se pravi razvoj tekstilne industrije, steklarstva, železarstva, ladjedelništva na eni strani ter na drugi revolucionira proizvodnjo v kmetijstvu, podpira težnje k živinoreji v Evropi, sploh omogoči ta prehod in s tem indirektno vpliva na proces ograjevanja v Evropi, ki osvobodi delovno silo za manufakture. Evropa šele z nastankom svetovnega trga doživi nesluten razvoj, nesluteno obogatitev, obogatitev do te mere, da se bogastvo bogati naprej iz samega sebe, torej bogastvo kot kapital, le-ta pa kot svoj antipol nosi v sebi tudi negotovost, revščino kmetov pregnanih iz lastne zemlje, ki morajo zato semi ali na silo v mesta, kjer v smrdljivih delavnicah delajo od zore do mraka in sicer disciplinirano in vztrajno, samo za to, da si pridobijo prvo in zadnjo pravico, da živijo. Njihov položaj se ne razlikuje dosti od položaja črnih in rdečih sužnjev v kolonijah, spremeni se šele z njihovo zavestjo, z njihovo borbo, z nastankom modernega proletariata, toda to je zgodba iz zgodovine poznejših stoletij, ki nas tukaj še ne zadeva.

S svetovnim trgom, skupaj z njim pa nastaja še ena pomembna posledica iberskega kolonializma, to je nastanek inflacijskih procesov v Evropi, ali tako imenovana evropska revolucija cen. Ta revolucija cen je v ozki povezavi s kapitalistično akumulacijo, je eden prvih znanilcev negotovih, toda drznih korakov kapitalističnega produkcijskega procesa.[63] Eden izmed direktnih vzrokov za to revolucijo cen v Evropi 16. stoletja je sigurno pojav velikih količin ameriškega srebra in zlata v Evropi. Srebro in zlato je v Evropo prihajalo predvsem skozi Sevillo, od tu pa se je naprej širilo po evropskih bančnih in trgovskih centrih. Revolucija cen traja sicer dlje in prekorači časovne meje 16. stoletja, toda najmočnejša je v obdobju med letom 1480-1620[64], torej v obdobju, ki sovpada z največjim izkoriščanjem dragih kovin v španskih kolonijah. Pojav velikih količin ameriškega zlata, predvsem pa srebra ima tako usodne posledice predvsem zaradi funkcije, ki sta jo imeli obe dragi kovini v monetarnem sistemu v Evro-

pi. Le-ti nista bili samo osnova različnim valutam, ampak sta zaradi zelo nestabilne politične in ekonomske situacije, vsled katere ni bila niti ena od valut varna pred monetarno katastrofo, sami predstavljali najmočnejšo valuto, edino ki je veljala povsod in ki ji je zaupal vsak. S tem pa, ko se pojavijo velike količine te valute, njena vrednost pade, to povzroči inflacijo, ki rezultira v stalnem višanju cen. Inflatorna gibanja so, kot pravi Pérez, opogumljala velike producente in strahovala male potrošnike. Na ta način pa dobi manufakturna proizvodnja nov zalet, saj postanejo investicije varnejše, opogumi jih stalna rast cen, možno je v okviru investicij določati dobičke na daljše obdobje, to pa spremeni značaj investicij, ki se vlagajo v vse večji meri v manufakturne posle, kjer ni takojšnjih dobičkov, so pa zato večji in stalnejši na daljše obdobje. Manufakture, kot prva zgodovinska oblika industrijskega kapitala so obenem otrok te revolucije cen (le-ta je eden izmed številnih vzrokov njegovega nastanka, vsekakor pa zelo pomemben), kot tudi industrijski kapital kasneje nastopi kot najpomembnejši pospeševalec te revolucije.

In končno poudarimo še enkrat, da oba posledici iberskega kolonializma, tako nastanek svetovnega trga kot nastanek revolucije cen v Evropi nastopata v najbolj tesni zvezi z transformacijo denarja v kapital.

SPREMEMBA DENARJA V KAPITAL

Marx v Kapitalu I, v drugem oddelku eksplicira dve glavni obliki blagovne cirkulacije. Ena od oblik te cirkulacije je B-D-B, torej oblika, v kateri se blago zamenja za denar samo zato, da bi se v naslednjem menjalnem aktu zopet zamenjalo za blago. Ta oblika cirkulacije je prodaja zaradi nakupa, je oblika, v kateri se denar definitivno izda, je oblika, ki se začenja z blagom in konča z blagom, je zatorej oblika, v kateri

"je konsum, zadovoljitev potreb skratka UPORABNA VREDNOST, njegov končni namen." [65]

Konkretna historična oblika te blagovne cirkulacije se nahaja v razviti drobni blagovni menjavi v malih, razdrobljenih produkcijskih jedrih fevdalne Evrope. Tu poteka menjava med producenti, ki menjavajo zgolj zaradi tega, ker sami nimajo določene uporabne vrednosti in si jo hočejo pridobiti v tej menjavi B-D-B. Menjava v teh fevdalnih proizvajalnih jedrih je menjava za konsumpcijo uporabnih vrednosti, kjer je osnova tej menjavi postavljena v snovnih razlikah med blagi, ki se menjajo.

Nasproti tej obliki blagovne cirkulacije pa blagovna cirkulacija D-B-D' začenja z denarjem in se konča z še več denarja. To je cirkulacija, v kateri se denar zamenja za blago samo zaradi tega, da bi se zopet spremenil v še več denarja, je cirkulacija v kateri se denarja ne izda dokončno, temveč se ga le založi. Ta oblika cirkulacije je <u>kupovanje zaradi prodaje</u>. In končno

"Njegov gonilni motiv in opredeljujoči namen je zato prav MENJALNA VREDNOST."[66]

Konkretna historična oblika te blagovne cirkulacije, ki je obenem že prva predpotopna oblika eksistence kapitala je trgovski kapital, ki nastaja v "veliki" trgovini, v trgovini s Kitajsko, v trgovini z Indijo, v trgovini z baltskimi področji, je trgovina, ki se razvije v italijanskih mestnih državicah in v flamskih in nemških mestih. Kljub temu, da evropski fevdalizem stimulira blagovno cirkulacijo D-B-D', torej cirkulacijo, v kateri niso več najvažnejše snovne razlike, čeprav nujne, temveč količinske razlike, razlike v vrednostih, pa jo tudi zavira in omejuje. Zavira jo v svoji politični in ekonomski nestabilnosti in šibkosti, ki bazira na nizki stopnji razvoja proizvajalnih sil, omejuje pa jo v svoji lokalni zabitosti, v svoji enkratnosti in neponovljivosti v produkcijskih procesih, s svojo znanstveno, kulturno zao-

stalostjo. Ta omejenost fevdalne Evrope je tolikšna, da se ta oblika cirkulacije ne more razviti do konca, torej to je do te mere, da bi se polastila celotne menjave, da bi tej menjavi v celoti zavladala, ne more se zgodovinsko do konca razviti. Ti okovi fevdalne omejenost najdejo svoje uničenje šele v nastanku svetovnega trga.

Čeprav ta oblika blagovne cirkulacije, za razliko od prejšnje s seboj že prinaša novo, predpotopno eksistenco kapitala - trgovski kapital, pa še ne omogoči nastanka kapitalističnega produkcijskega procesa, še več, ponekod se le-ta (trgovski kapital) zoperstavlja nastanku industrijskega kapitala, oziroma lastni transformaciji v industrijski kapital.[67]

> "Oblika D-B-D', nakup zaradi dražje prodaje, se najbolj često pojavlja pri pravem TRGOVSKEM KAPITALU. Po drugi strani se vse gibanje trgovskega kapitala dogaja znotraj CIRKULACIJSKE SFERE ... Če naj razložimo VEČANJE VREDNOSTI TRGOVSKEGA KAPITALA ne samo z goljufanjem producentov blaga, potrebujemo zato dolgo vrsto vmesnih členov, ki pa jih tu, kjer je doslej naša edina predpostavka cirkulacija blaga in njeni enostavni momenti, še ni."[68]

Prav tako tudi na začetku, ko se šele konstituirajo predpostavke kapitalističnega načina produkcije, obstaja le cirkulacija blaga in njeni enostavni momenti, v historični obliki trgovskega kapitala in njegove mobilnosti znotraj "velike" trgovine, kjer poleg goljufanja izkorišča tudi "dolgo vrsto vmesnih členov" od razlike v cenah, ki vladajo za isto blago v različnih področjih, do višanja cen na račun dolgosti trgovskih poti, nevarnosti pri trgovanju idr. Tisti, ki potrebujejo tako to razvito cirkulacijo, kot tudi vse materialne, duhovne in naravne okoliščine, ki za hrbtom razvite cirkulacije, menjalnega ciklusa D-B-D', ustvarjajo pogoje za produkcijo presežne vrednosti, torej industrijski kapital, še ne obstaja. Za njegov nastanek, kot tudi za njegov po njemu lastnih, imanentnih zakonitostih določen razvoj je po-

trebno naslednje:

- nastanek svobodne delovne sile
- nastanek svetovnega trga, torej zgodovinsko do konca razvite blagovne menjave D-B-D'
- določena stopnja razvoja proizvajalnih sil, ki omogoči nastopanje nove družbene sile industrijskega kapitala, nastopanje novega načina produkcije - kapitalističnega načina produkcije.

Nastanek svobodne delovne sile bomo obravnavali v posebnem poglavju, tu ga bomo omenili le toliko, da je nastanek svobodne delovne sile, preko procesa izganjanja kmetov iz njihove zemlje, njihovo spreminjanje v brezpravne proletarce, nujni pogoj za nastanek industrijskega kapitala, najprej v podobi manufaktur in kasneje v podobi moderne industrije.

Poleg nastanka svobodne delovne sile je za spremembo denarja v kapital bila potrebna tudi določen stopnja razvoja proizvajalnih sil. Ko začenjajo manufakture, kot prvi način, prvo organiziranje produkcije, za katero velja, kot pravi Marx:

> "da je MANUFAKTURNA DELITEV DELA čisto specifična storitev KAPITALISTIČNEGA NAČINA PRODUKCIJE"69

ne pride v stopnji razvoja do nobenih dramatičnih sprememb v kvaliteti produciranja, temveč do silovitega razširjanja najvišje točke v razvoju proizvajalnih sil iz časa razkroja fevdalizma, torej do razširitve specializacije, izolacije in oblikovanja različnih obrtnih procesov dela, ki so se razvili znotraj cehovske organizacije dela. Z nastankom svetovnega trga se ta razširitev izvrši do te mere, da se skupaj z drugimi družbenimi tendencami kvalitativno spremeni organiziranje in potek produkcijskega procesa. Svetovni trg razvije in pospešuje družbeno delitev dela, ta pa kot zunanja okoliščina pospešuje razvoj v cehovskih organizacijah, ali v smeri, da se kombinirajo raznovrstni samostojni rokodelci, ki s tem izgubijo svojo samostojnost, saj so vezani

zaradi specializiranosti na skupni proizvodni proces, ali pa v smeri, da se istovrstni samostojni rokodelci specializirajo in osamosvojijo za posamične operacije znotraj prejšnjega celotnega delovnega procesa, ki ga je v celoti opravljal vsak posmezno, sedaj pa jih ta specializacija osamosvoji, kot obenem naveže na celotni produkcijski proces. K takemu razvoju produkcijskega procesa, k tej delitvi dela znotraj produkcijskega procesa, pa največ pripomore metoda kooperacije. Kooperacija (na začetku imamo za opraviti z enostavno kooperacijo) je osnova, na kateri se razvije manufakturna, to je prva oblika kapitalističnega načina produkcije.

> "Kakor se pojavlja DRUŽBENO PRODUKTIVNA SILA DELA, ki jo razvija kooperacija, kot PRODUKTIVNA SILA KAPITALA, tako se KOOPERACIJA sama pojavlja kot SPECIFIČNA OBLIKA KAPITALISTIČNEGA PRODUKCIJSKEGA PROCESA v nasprotju s produkcijskim procesom posameznih neodvisnih delavcev ali tudi malih mojstrov. To je PRVA SPREMEMBA, ki se zgodi z resničnim delovnim procesom s tem, ko se PODREDI KAPITALU. Ta sprememba se vrši na priroden način. Pogoj za njo - istočasna zaposlitev večjega števila mezdnih delavcev v istem delovnem procesu - je izhodišče za kapitalistično produkcijo. To izhodišče sovpada z obstojem kapitala samega. Če torej nastopa kapitalistični način produkcije po eni strani kot zgodovinska nujnost za spreminjanje delovnega procesa v družbeni proces, nastaja po drugi strani ta družbena oblika delovnega procesa, kot metoda, ki jo uporablja kapital zato, da bi dajal delovni proces s povečanjem produktivne sile dela več profita."70

Toda kakšna je metoda, ki prisili delovni proces s tem, ko razvije produktivno silo dela, da da več profita?

> "Oblika dela MNOGIH, ki delajo načrtno drug ob drugem in drug z drugim v ISTEM produkcijskem procesu ali pa v različnih, toda med seboj POVEZANIH produkcijskih procesih, se imenuje KOOPERACIJA."71

Kljub tej definiciji pa si moramo pobliže pogledati vsaj osnovne strukturne elemente, ki sestavljajo kooperacijo.

- prvi od elementov, ki ga lahko jasno razberemo že v definiciji, je, da v okviru kooperacije dela večje število delavcev na istem kraju, ob istem času, v istem produkcijskem procesu,

- zaradi takšnega načina uporabe delovne sile, torej večjega števila delavcev na istem kraju in ob istem času pride do pojava družbeno potrebnega dela.

> "Medtem pa se znotraj določenih meja vendarle vrši neka modifikacija. Delo, ki je opredmetenо v VREDNOSTI, je delo družbeno povprečne kakovosti, izraža torej povprečno delovno silo. Povprečna velikost pa OBSTAJA vselej le kot povprečje mnogih različnih individualnih velikosti ene in iste vrste ... kakorkoli je že to, jasno je, da dobimo EN DAN DRUŽBENO POVPREČNEGA DELA tako, da delimo SKUPNI DELOVNI DAN večjega števila delavcev, ki so istočasno zaposleni, s tem številom delavcev."[72]

- naslednji element, ki ga razvije kooperacija, je skupno smotrno trošenje, uporabljanje proizvajalnih sredstev.

> "Tudi če se način dela NE SPREMENI, povzroča istočasno uporabljanje večjega števila delavcev revolucijo v MATERIALNIH POGOJIH DELOVNEGA PROCESA ..., skratka, DEL PRODUKCIJSKIH SREDSTEV se sedaj TROŠI V DELOVNEM PROCESU SKUPNO.. Produkcijska sredstva, ki se skupno uporabljajo, oddajajo manjši del vrednosti posameznemu produktu deloma zaradi tega, ker se skupna vrednost, ki jo oddajajo, porazdeli hkrati na večjo množino produktov, deloma pa zato, ker STOPAJO v produkcijski proces - če jih primerjamo s posameznimi produkcijskimi sredstvi - sicer z absolutno večjo, glede na področje na katerem učinkujejo, pa z relativno manjšo vrednostjo. S tem pada ena od vrednostnih sestavin konstantnega kapitala, torej pada v sorazmerju z njegovo velikostjo tudi celotna vrednost blaga. Učinek je isti, kakor če bi bila produkcijska

> sredstva za blago proizvedena ceneje. To VARČEVANJE PRI UPORABLJANJU PRODUKCIJSKIH SREDSTEV izvira od tod, KER JIH V DELOVNEM PROCESU SKUPNO TROŠI MNOGO DELAVCEV."[73]

- Kooperacija razvije, s tem, ko da dela večje število delavcev v istem procesu dela, kombinirano delo. Učinek kombiniranega dela pa je eden izmed pogojev revolucioniranja proizvajalnih sil, ki tičijo v ovojih kapitalističnih produkcijskih odnosov.

> "Tukaj ne gre samo za to, da kooperacija povečuje individualno produktivno silo, temveč gre za to, da se ustvarja takšna produktivna sila, ki mora biti sama po sebi MNOŽIČNA SILA."[74]

- zaradi kooperacije, kjer posamezni ali skupine delavcev delajo posamične faze delovnega procesa, se vsled dela številnih rok, te faze skrajšujejo, oziroma produkt na katerem delajo v kooperaciji hitreje prehaja skozi različne faze produkcijskega procesa.

- v vsakem kompliciranem, sestavljenem produkcijskem procesu se pojavijo točke, tako časovne kot v določeni fazi delovnega procesa, ki so odločilne za uspešnost celotnega proizvodnega procesa. S kooperacijo je dana možnost uspešnejšega premagovanja teh kritičnih momentov, saj je možno znotraj kooperacije na teh punktih v določenem času koncentrirati, organizirati znatno večje število delavcev, kot pa v razdrobljenem, posamičnem proizvodnem procesu.

- med metodami, ki jih razvija kooperacija je ena izmed najvažnejših vodenje. Vodenje je sploh nujnost vsakega kombiniranega organiziranega, stopnjevanega in sestavljenega proizvodnjega procesa. Z vodenjem se omogoča kontrola nad celotnim produkcijskim procesom, omogoča se pravilno, kontinuirano in koordinirano delovanje vseh delov enotnega procesa dela, kot tudi onemogoča anarhično, nepovezano, raztrgano delovanje posamičnih delov proizvodnjega procesa. Vodenje je metoda kooperacije, ki

v celoti pripada kapitalu.[75]

Toda kaj je potrebno storiti, da se do te mere razvitega produkcijskega procesa dokončno, v celoti, ob predpostavljeni svobodni delovni sili, polasti kapital, da kapital sploh sprosti, realizira takšno produkcijo, ki ji je za osnovo kooperacija.

> "Neka minimalna KOLIČINA individualnega KAPITALA se je prvotno zdela potrebna zato, da bi število istočasno izkoriščanih delavcev, torej množina producirane presežne vrednosti zadostovala, da bi se podjetnik osvobodil ročnega dela ter se spremenil iz malega mojstra v kapitalista in se tako FORMALNO vzpostavil kapitalistični odnos. Sedaj pa se ta minimalna količina individualnega kapitala kaže kot MATERIALNI pogoj za to, da se spreminjajo mnogi razdrobljeni in drug od drugega neodvisni individualni delovni procesi v kombiniran družbeni proces."[76]

Toda od kod naj se pojavi, gledano historično, ta minimalna količina individualnega kapitala. To minimalno količino individualnega kapitala izvije iz sebe mobilni trgovski kapital, ko doseže svojo polno afirmacijo, ali pa ga ob tej polni afirmaciji omogoči. Trgovski kapital doseže svojo polno afirmacijo, ko se mobilizira, razširi in zavlada v svetovnih razmerjih. Mobilizira se v svetovnih razmerjih, ko nastane svetovni trg. Ta pa (svetovni trg) zagotovi minimalno količino kapitala s tem, da podredi produkcijske procese v osvojenih kolonijah, produkcijskemu procesu, ki vlada v Evropi, ki v sebi nosi tendenco po spremembi v kapitalistični produkcijski proces. Produkcijski proces v kolonijah je podvržen produkcijskemu procesu v Evropi na dva načina, ki smo ju že omenili. Oba posreduje in utemeljuje svetovni trg. Prvi način se sestoji predvsem v razširitvi evropske tehnologije na kolonialna področja, v kar se vključuje tako prenos razvitejših delovnih orodij, delovnih navad, kot tudi organizacije produkcijskega procesa, promet in distribucija proizvedenega blaga. Drugi način, ki je v zvezi z ožjim pojmovanjem funkcije svetovne-

ga trga, to je z menjavo, temelji na stalnih spremembah cen, ki jih je preko sprememb v družbeno potrebnem času, diktiral razvoj proizvajalnih sil v Evropi in ki je zahteval stalno izenačevanje, kot tudi stalno poglabljanje razlik med razvojem proizvajalnih sil v Evropi in razvojem proizvajalnih sil v koloniziranih območjih. To izenačevanje, ki je bilo tudi vzrok še večjim razlikam v tem razvoju, se je sestojalo v pretoku presežne vrednosti, ali večjega dela presežne vrednosti iz kolonialnih področij v Evropo. Ta pretok v eno smer je bil najbolj očiten pri stalnem prilivu ameriškega zlata in srebra v Evropo. Ta pretok je imel enega od svojih temeljev tudi v organiziranosti svetovnega trgovskega kapitala, ki je financiral in si tudi lastil, bil lastnik največjega dela kolonialne produkcije. Organiziran je bil na ta način, da je imel svojo centralo v kakšnem pomembnejšem trgovskem središču v Evropi, kamor se je stekal dobiček iz vseh filijal po svetu.

> "Kot primer lahko pogledamo velike Antwerpnske finančnike Schetze, ki so trgovali z velikimi količinami dragih kovin, imeli industrijske interese v Nemčiji, imeli dobre trgovske odnose z Leipzigom, Dantzigom, Švedsko, ukvarjali so se tudi z dišavami, galunom; v eni besedi, zelo raznolika dejavnost; na otoku v bližini brazilske obale so imeli tudi plantažo sladkorja in mlin za pridelovanje sladkorja."77

Tako je imel svetovni trg ne samo funkcijo, ki jo navaja Marx, ko pravi:

> "Bogato gradivo za delitev dela znotraj družbe nudi manufakturni periodi razširitev svetovnega trga in kolonialni sistem, ki spadata v krog njenih splošnih eksistenčnih pogojev"78

ampak je bistveno sodeloval tudi pri ojačanju, koncentriranju denarja, trgovskega kapitala v Evropi, da se je le-ta spremenil v industrijski kapital.

Po eni strani je do konca razvil, kot smo že omenili blagovno cirkulacijo, kajti

> "kapital torej ne more izvirati iz cirkulacije in prav tako je nemogoče, da ne bi izviral iz cirkulacije. Mora se roditi tako v njej kakor ne v njej." [79]

Po drugi strani pa je svetovni trg omogočil, da so lastniki rudnikov srebra in zlata vrgli na tržišče ogromne količine zlata in srebra, kar je sicer zmanjšalo vrednost teh dragih kovin kot denarja, obenem pa je le-ta s tem tako ojačal, da je bil sposoben razkrojiti odpore, ki jih je nudila cehovsko organizirana produkcija nastopu manufaktur, s tem pa se je polastil proizvajalnih sredstev, ki so v sebi že nosila vse možnosti, da se na osnovi njih organizira kapitalistični način produkcije. To ojačanje je omogočilo denarju, da je poleg produkcijskih sredstev zavladal tudi svobodni delovni sili, ki je nastajala kot otrok velikih sprememb v kmetijski proizvodnji, kar se je zrcalilo v favoriziranju živinoreje in v famoznem procesu ograjevanja. Denar se je s to vladavino nad proizvajalnimi sredstvi in nad delovno silo spremenil v kapital. Ojačal pa ni samo z izkoriščanjem množic sužnjev v kolonijah, svoj protislovni, razredni karakter je izkazal tudi v svoji zibelki - v Evropi (predvsem severo-zahodni), kjer je s takoimenovano revolucijo cen potekal še en nič manj pomemben in usoden proces. To je bil proces zniževanja dohodkov kmečkega in delavskega prebivalstva v Evropi. Ta proces je bil najbolj močan v severo-zahodni Evropi, kar je tudi odločilo, da je ta predel postal center kapitalističnega razvoja po celem svetu. Najslabši je bil v starih italijanskih in flamskih mestih, kot razlog zato pa Wallerstein v svoji knjigi navaja odpor že dokaj zavednega delavstva. Tako je v teh mestih bil prekinjen v smeri kapitalističnega produkcijskega procesa razvoj proizvodnje predvsem zaradi delavskih odporov (znane so delavske stavke v Toskani že v 13. stoletju), kar je svojevrstna zgodovinska dialektika. Wallerstein navaja naslednje številke,ki zelo slikovito

predstavljajo padec dohodkov izkoriščanih razredov (tabela predstavlja kg žita na prebivalca za dobo enega leta; podatki veljajo za Anglijo):

1300 - 1350 ...	94.6
1351 - 1400 ...	121.8
1401 - 1450 ...	155.1
1451 - 1500 ...	143.5
1501 - 1550 ...	122.4
1551 - 1600 ...	83.0
1601 - 1650 ...	48.3
1651 - 1700 ...	74.1
1701 - 1750 ...	94.6[80]

K podatkom prilagam tudi tabeli, ki se nahajata v knjigi North& Thomas; The rise of the Western World, str. 107, 111.

Da torej lakonično zaključimo našo pripoved o spremembi denarja v kapital. Ta sprememba ima glavne vzroke v dveh procesih:

- v silovitem izkoriščanju zasužnjenih množic v koloniziranih deželah (vloga svetovnega trga)
- in v silovitem izkoriščanju kmečkega in delavskega prebivalstva v Evropi.

Kapitalizem torej že v svojem nastanku razvije osnovno protislovje med delom in kapitalom v svetovnih razsežnostih.

NASTANEK SVOBODNE DELOVNE SILE

Kot smo že omenili, je nastanek delovne sile bistveni pogoj za nastanek kapitalističnega produkcijskega procesa.

> "Kapitalistični odnos predpostavlja, da so DELAVCI LOČENI OD LASTNINE TISTIH POGOJEV, S KATERIMI SE DELO URESNIČUJE. Brž ko se kapitali-

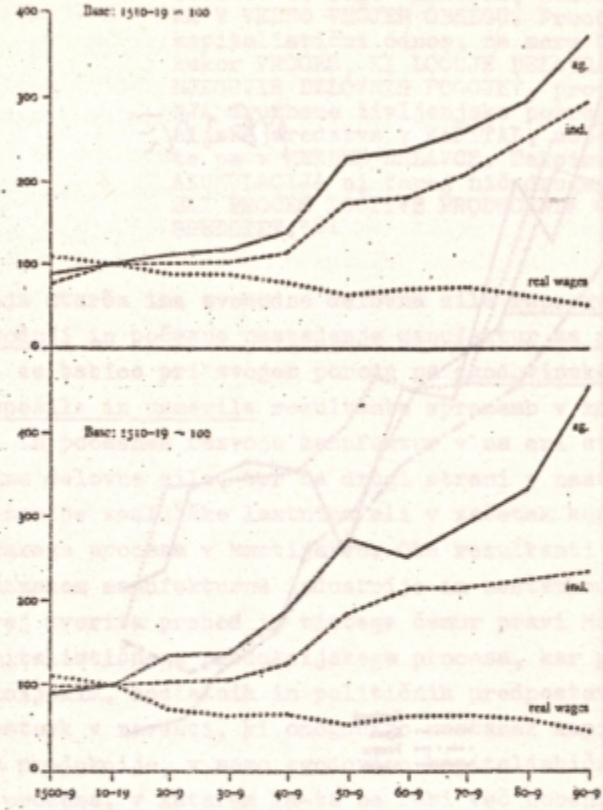

Fig. 9.2*a*. Price indices of agricultural and industrial goods and real wages in England: 1500–1600.

Source: Thirsk, *The Agrarian History of England and Wales*, vol. 4, pp. 862, 865.

Fig. 9.2*b*. Price indices of agricultural and industrial goods and real wages in England: 1500–1600.

Sources: Phelps-Brown and Hopkins, 'Wage-Rates and Prices: Evidence for Population Pressure in the Sixteenth Century'. p. 306; and 'Seven Centuries of the Prices of Consumables, Compared with Builders' Wage-Rates', pp. 311–14.

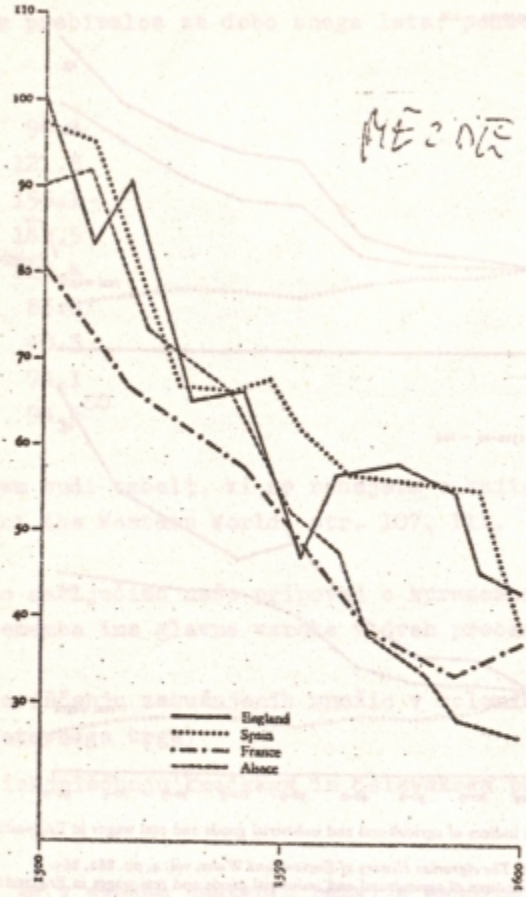

Fig. 9.5. Indices of real wages during the sixteenth century for England, Spain, France and Alsace.

Source: Phelps-Brown and Hopkins, 'Builders' Wage-Rates and Population: Some Further Evidence', pp. 18–38.

stična produkcija postavi na lastne noge, to ločitev ne samo VZDRŽUJE, temveč jo REPRODUCIRA V VEDNO VEČJEM OBSEGU. Proces, ki ustvarja kapitalistični odnos, ne more biti nič drugega kakor PROCES, KI LOČUJE DELAVCA OD LASTNINE NJEGOVIH DELOVNIH POGOJEV, proces, ki SPREMINJA družbene življenjske potrebščine in produkcijska sredstva v KAPITAL, neposredne producente pa v MEZDNE DELAVCE. Takoimenovana PRVOTNA AKUMULACIJA nj torej nič drugega kakor ZGODOVINSKI PROCES LOCITVE PRODUCENTA OD PRODUKCIJSKIH SREDSTEV."81

Za svoja starša ima svobodna delovna sila reperkusije v kmetijski proizvodnji in počasno nastajanje manufaktur za proizvodnjo tekstila, za babico pri svojem porodu pa zgodovinske okoliščine, ki so pospešile in usmerile rezultante sprememb v kmetijski proizvodnji in počasnem razvoju manufaktur v na eni strani nastanek svobodne delovne sile, ter na drugi strani v nastanek procesa kapitalizacije zemljiške lastnine ali v začetek kapitalistične produkcijskega procesa v kmetijstvu. Obe rezultanti skupaj s silovitim razmahom manufakturne industrije in nastankom svetovnega trga torej tvorita prehod iz tistega čemur pravi Marx predzgodovina kapitalističnega produkcijskega procesa, kar pomeni izgradnjo produkcijskih, socialnih in političnih predpostavk, kot tudi predpostavk v zavesti, ki omogočijo nastanek kapitalističnega načina produkcije, v samo zgodovino kapitalističnega produkcijskega procesa, v katerem le-ta ne rabi več nobenih "zunanjih" predpostavk svojega razvoja, temveč svojo lastno zgodovino, torej zgodovino meščanske družbe, meščanskega kozmosa uravnava, določa iz njemu (kapitalističnemu načinu produkcije) imanentnih, torej samo njemu lastnih zakonitosti.

Počasen razvoj manufaktur in reperkusije v kmetijski proizvodnji

Kot prvo predpostavko nastanku svobodne delovne sile bomo obravnavali počasen razvoj manufaktur. Te so nastajale najprej na podlagi in navkljub cehovskim organizacijam v mestih. Na podlagi v tem smislu, ker so močni cehi v mestih razvili v svoji dolgi

zgodovini celo vrsto postopkov, metod, tehničnih inovacij, sprememb v tehnični organizaciji procesa dela, v znanju v uporabi delovnih orodij, ki so jih uporabljali tudi v nastajajoči se manufakturi. Cehi namreč zaradi svoje socialne organizacije niso bili sposobni prebroditi prehoda v kapitalistični produkcijski proces. Ta njihova nemoč, ki jo je ponazarjala njihova moč in socialna organizacija pa je vzrok zaradi česar so manufakture nastajale navkljub cehovskim organizacijam v mestih in so morale zaradi lastne šibkosti in zaradi vsemogočnih cehov začeti s svojo zgodovino na vasi. Zgodovinski nastanek manufaktur je vezan na Anglijo in Nizozemsko, bolj točno na njuno podeželje že v 14. in 15. stoletju, delno pa tudi na Iberski polotok.

> "Angleška tekstilna industrija je imela dve zelo pomembni značilnosti za nastajajočo svetovno-ekonomijo. Bila je bolj in bolj <u>ruralna</u> industrija v Angliji in je vključila Anglijo v iskanje široko razprostranjenih izvoznih trgov."[82]

Takemu razvoju manufaktur da velik pospešek nastanek svetovnega trga, ki zahteva od producentov velike količine blaga po ugodnih vzdigujočih se cenah. S tem pa se potencira vprašanje surovin za tekstilno industrijo. Osnovna surovina je volna. Ta nastaja z vzrejo ovac, zato ima pospešek, ki ga da svetovni trg razvoju manufaktur svojo posledico v veliki preusmeritvi kmetijske proizvodnje na živinorejo, predvsem na rejo ovac, katerih glavni produkt volna ima vse višjo ceno na trgu. Ta preusmeritev pa skupaj z ostalimi spremembami v kmetijski proizvodnji rezultira v proces ograjevanja, ki ugodi še drugih zahtevi silnega razvoja manufaktur, zahtevi po večjem številu svobodne delovne sile.

Poleg preusmeritve na živinorejo pa je imel proces ograjevanja za svoj vzrok tudi spremembe v kmetijski proizvodnji, ki v končni instanci sploh omogočijo tako prehod v živinorejo, kot s tem zvezano zmanjšanje površin, kjer poteka proizvodnja osnovnih živil. Te spremembe lahko razdelimo v dve skupini:

- prva skupina so spremembe, ki pomenijo specializacijo velikih področij na določene produkte. Takšna specializacija in seveda soodvisnost omogoči boljše pridelovanje in pridelovanje velikih količin osnovnih življenjskih živil, kot tudi osnovnih surovin v zadostnih količinah za porajajočo se tekstilno industrijo. Prav tako ta specializacija, ki je po svoje posledica nastanka velike blagovne menjave tudi omogoči nadaljni razvoj menjave na trgu, saj ustvari celo vrsto velikih med seboj na trgu se srečujočih producentov blaga.

> "Kot rezultat postanejo Nizozemci pionirji v novih metodah kmetijske proizvodnje; metode so dobljene iz specializacije in pridobitve bolj produktivnih virov in ne iz inovacij."[83]

- prav tako pomembna je skupina sprememb, ki imajo v osnovi spremembe v produktivnosti dela. Tu se razvije cela vrsta metod med katerimi so najpomembnejše naslednje:

> "uporaba bolj intenzivnega kolobarjenja, ki ga spremlja močnejše gnojenje; uporaba izboljšanih vrst žita; in verjetno najbolj pomembno od vsega, impresivno naraščanje zemlje obdelane s plugom znotraj celotne obdelovalne zemlje, kot rezultat razširjenosti in spreminjanja v živinorejo ... Seveda je bilo močnejše gnojenje omogočeno z vzrejo večjega števila živali, kar je rezultiralo v veliko povečanje zalog mesa in volne ter drugih živinorejskih produktov. Višje stopnje vzreje živine so bile omogočene z napredkom živinoreje in z izboljšanjem travnikov z gnojenjem, z napredkom v pomladanski paši, skozi namakanje pašnikov v zahodnih delih dežele (mišljena je Anglija; op. S.K.), z rastjo ljulke, grašice (tares) in z naraščajočo ponudbo letne paše, kar je bilo omogočeno z uporabo močvirij in obalnih naplavnih nižin. Ta NAPREDEK V ORNI IN PAŠNI ZEMLJI SE JE ŠEL Z ROKO V ROKI, vsak pomagajoč drugemu in OBA V SLUŽBI NAPREDOVANJA ŠPECIALIZACIJE IN MEDSEBOJNE ODVISNOSTI PODROČIJ."[84]

Reperkusije v kmetijski proizvodnji, oziroma napredek, ki ga je doživela kmetijska proizvodnja je skupno z razvojem manufaktur, kot smo že omenili, tvoril fundament, na kateri je nastala metamorfoza kmečkega življa v brezpravne proletarce. Toda bili sta fundament in nič drugega. K temu, da je sploh prišlo do procesa spreminjanja kmečkega življa v svobodno delovno silo so bistveno pripomogle socialne in politične okoliščine.

Socialne in politične okoliščine

Te okoliščine so se aktivno vključile v procese sprememb na podeželju in sicer

- kot zahteve vladajočega razreda (plemstvo) po večjih dohodkih, kar jih je prisililo v preusmeritev k živinoreji (višje cene volne!) in k plenjenju (ograjevanju) zemlje, ki ni bila njihova last

- kot uporaba državne oblasti, oziroma aktivna vloga države, kot aparata vladajočega razreda, v kateri so se združevali in si nasprotovali interesi vseh skupin, ki so sestavljali takratni vladajoči razred (plemstvo, trgovci, lastniki manufaktur, kapitalistični zakupniki (gentry) in ne nazadnje sama kraljevska oblast in njena birokracija) pri spremembah na vasi. V tem primeru so si bile vse skupine enotne, da je treba pospešiti proces ograjevanja na vasi. Kako kmalu je država posegla v te procese, nam priča Statute of Merton, ki dovoljuje ograjevanje občinske zemlje v Angliji že v letu 1236[85]. Sploh pa lahko rečemo, da je bila osnova državne politike na primer Tudorjev v Angliji v 16. stoletju na vasi pospeševanje ograjevanja.

- kot nastanek svetovnega trga, ki dokončno podredi kmetijsko proizvodnjo zahtevam blagovne menjave in nastajajoče industrijske produkcije, ter s tem razbije samorastlo in samozadovoljujočo pozicijo malih in srednjih svobodnih kmetov, ki tvorijo večino tedanjega prebivalstva.

"Dogodki, ki spreminjajo male kmete v mezdne delavce, njihove življenjske potrebščine in delovna sredstva pa v materialne elemente kapitala, ustvarjajo le-temu hkrati tudi notranji trg. Prej je izdelovala in predelovala kmečka družina življenjske potrebščine in surovine, ki jih je potem v glavnem tudi sama porabila. Sedaj so postale te surovine in življenjske potrebščine BLAGO; veliki zakupniki jih prodaja, MANUFAKTURE so njegovi odjemalci. Zato pa se zdaj preja, platno, grobo volneno blago - stvari, katerih surovine je imela pri roki sleherna kmečka družina in jih je predla in tkala za lastno uporabo - spremene v manufakturne predmete, njihovi odjemalci pa so ravno kmečki okraji. Številni razkropljeni odjemalci, katere so doslej oskrbovali mnogi mali producenti, ki so delali za svoj račun, se združijo sedaj v VELIK TRG, KI GA OSKRBUJE INDUSTRIJSKI KAPITAL."[86]

- in končno še kot "verski razlogi", torej reformacija, ki privede do ekspropriacije cerkvenih in samostanskih zemljišč. Pritiski, ki jih tvorijo ti elementi s spremembami v kmetijski proizvodnji in razvojem manufaktur v svoji osnovi, pa sprostijo procese nastanka svobodne delovne sile. Ta proces je najmočnejši v Angliji in na Nizozemskem in ga označuje predvsem, že prej omenjeni proces ograjevanja.

Da bi bolje razumeli, kako je potekal proces ograjevanja, kot direktni vzrok nastanka svobodne delovne sile, se moramo za hip povrniti v zgodovino fevdalne Evrope. Kot vemo je kriza v 14. in 15. stoletju v Evropi pometla s fevdalnimi strukturami v severozahodni Evropi. Razbila je stoletne okove tlačanstva in sicer na ta način, da so se tlačani v teh dveh stoletjih kriz v svojih razrednih bojih, preko svojih uporov rešili tlačanstva in postali svobodni mali in srednji kmetje, ki so dobili v najem ali zemljo plemičev ali pa občinsko zemljo, ki je bila skupna last. Tako je sliko podeželja v začetku 16. stoletja sestavljala nepregledna množica malih posestev, ki so jih obdelovali mali in srednji kmetje, dočim je plemstvo v glavnem živelo od svojih rent.

V začetku 16. stoletja pa pride do sprememb v tej idilični sliki, saj se začenjajo sicer že prej eksistirajoči, vendar ne v tolikšni meri razširjeni procesi ograjevanja, oziroma kraje občinske zemlje,

> "ki je bila starogermanska ustanova, ki je še živela pod plaščem fevdalnosti."[87]

Ta najprej (ograjevanja) doseže občinske pašnike, kjer kmetje pasejo svojo živino, dokler kasneje ne poseže tudi po dobri orni zemlji in izžene iz nje prve množice malih in srednjih kmetov.

> "Videli smo, kako se je konec 15. stoletja začela in v 16. stoletju nadaljevala nasilna uzurpacija te lastnine (občinska zemlja, op. S.K.), ki jo je ponavadi spremljajo spreminjanje orne zemlje v pašnike. Toda takrat je ta proces tekel v obliki INDIVIDUALNIH NASILNIH DEJANJ proti katerim se je zakonodaja celih 5o let zeman borila. Napredek 18. stoletja se kaže v tem, da je sedaj sam zakon postal SREDSTVO, KI JE POSPEŠEVALO ROPANJE LJUDSKE ZEMLJE, čeprav so uporabljali veliki zakupniki razen tega še tudi svoje majhne, neodvisne metode. Parlamentarno obliko so dali temu ropanju "Bills of Inclousors of Commons", z drugimi besedami dekreti, s katerimi si zemljiški gospodje sami darujejo ljudsko zemljo v privatno last, dekreti za ekspropriacijo ljudstva."[88]

S tem so bile na cesto vržene prve množice kmetov, ki se z razpustom fevdalnih spremstev in vojske spremenijo direktno po "lastni volji" v brezpravne proletarce, ki garajo v manufakturah ali pa v ogromno množico beračev in klateţev, kar je imelo vzroke v nezmožnosti manufaktur, da vsrkajo celotno maso kmetov, ki so ostali brez zemlje in maso ljudi, ki so bili prej člani raznih plemiških spremstev ali vojska, pa tudi v begu pred strahotno disciplino v manufakturah, ki je niti vojaki, niti svobodni kmetje niso bili navajeni.[89]

Toda proces ograjevanja se nadaljuje in poseže tudi po državnih in cerkvenih zemljiščih. Ta zemljišča imajo svoj vir po eni strani kot dedna kronska zemljišča, po drugi strani pa kot konfiscirana zemljišča plemstva ali pa cerkve in samostanov. Oboje rabi centralni oblasti, da preko prodaje le-teh in špekulacij z njimi pride do prepotrebnih sredstev, kajti monarhova blagajna je večno prazna in suha.

> "S Tudorji je bila angleška monarhija na vrhu svoje moči. Že v obdobju nastajanja nacionalnih držav je bil Henry VII soočen z restrikcijo, da je od kralja pričakovano, "da živi od lastnih dohodkov". Kralj je skajal s tem, da je trošil svoje dohodke in ostal znotraj državnega računa, na zelo spreten način; prodajal je premoženje in privilegije in poviševal davke ter večal globe, tako da je s tem povečal svoje regularne vire dohodkov. Henry VIII je k svojim dohodkom dodal še konfiskacijo cerkvenih zemljišč. Kljub temu je dejstvo, da je ta najmočnejša dinastija angleške monarhije bila močna samo tako dolgo, dokler ni prešla meja, ki jih je določila nacija. Konfiskacija cerkvene zemlje in posestev je vsekakor ostala znotraj teh meja, pa je kralj vseeno spoznal da "s skoraj polovico grofov (peers) in 4/5 klera proti sebi" nujno potrebuje parlament (house of Commons) in je zato to zvezo negoval z neutrudno skrbjo."[90]

S temi špekulacijami in krajo cerkvene zemlje pa zopet najbolj prizadenejo kmečke množice, ki ali plačujejo visoke davke, ki jih nalaga centralna oblast delu plemstva, ali pa so, kar je še hujše, izgnani iz te zemlje in preidejo sedaj v že mogočno množico kmetov brez zemlje, ki se počasi spreminjajo v prave brezpravne proletarce ali pa jih v to na silo spremenijo.

Manufakturna industrija s temi dramatičnimi procesi, ki kmete spremeni v ljudi brez sredstev, brez pravic, ki so vrženi na cesto in jim je edini izhod ali beračenje ali pa delo v manufakturah, dokončno dobi, si utrdi svojo zgodovinsko pozicijo, saj ji stalni dotok sveže delovne sile omogoča neusmiljeno izkoriš-

čanje teh ljudi, kar ima za lastnike, ob začetni nizki stopnji organske sestave kapitala, še kako pomembno vlogo. Garanje teh iz kmetov spreobrnjenih prvih delavcev je osnova, na kateri zraste bahaško bogastvo tako angleškega kapitalističnega zakupnika in podeželskega barona kot velike angleške aristokracije in vsemogočne državne oblasti. Svoj lonček prispevajo v največji meri še lastniki manufaktur, delno pa tudi trgovci. Ljudskim množicam ostane paša za oči, vera v boga, ki kompletira neizmerno bedo in trpljenje. To idilo nastanka angleške meščanske družbe po svoje zaokroži še proces kapitalizacije zemljiške lastnine, oziroma začetek kapitalističnega produkcijskega procesa na vasi. Ta dotolče še preostali del kmetov, ki so ostali navezani na zemljo, kar jim je nudilo vsaj relativno varnost, človeško življenje, čeprav trdo s stalno borbo z naravo označeno življenje, sedaj pa se njihova zemlja spremeni v produkcijsko sredstvo kapitala, oni sami v mezdne delavce, njihovo življenje pa v življenje, ki je označeno s stalno borbo in željo lastnika oziroma kapitalističnega zakupnika po profitu, torej v življenje katerega ritem sega od bede v lakoto in od lakote v bedo. Šele stoletja pozneje bodo spoznali, oziroma spoznavali, kakšna je njihova vloga v meščanski družbi, čemu služi njihovo delo, kot antipol kapitala, toda antipol, ki je kapitalu nujen in iz katerega kapital nastaja in kakšna je njihova moč kadar nastopijo skupno, kadar nastopijo organizirano, radikalno in premišljeno, kadar torej nastopi obdobje proletarske revolucije.

OPOMBE

1 Marx: Kapital I, str. 804

2 ibidem, str. 805

3 ibidem, str. 806

4 J. Wallerstein: The Modern World System; Academic Press, New York 1974

5 ibidem, str. 17

6 I. Kulišer: Splošna gospodarska zgodovina srednjega in novega veka, DZS, Ljubljana 1959, str. 133

7 ibidem, str. 134

8 D.C.North and R.P.Thomas: The Rise of Western World, Cambridge at the University Press, Cambridge 1976, str. 50

9 Kategoriji svetovni-imperij in svetovna-ekonomija uporablja Wallerstein in ju opredeljuje na naslednji način:

> "Ob koncu 15. in na začetku 16. stoletja je nastalo tisto, kar lahko imenujemo evropska svetovne ekonomija. Ta še ni bila imperij, čeprav je bila tako prostorna kot veliki imperij in je z njim delila nekaj značilnosti. Bila je različna in nova. Na nek način je bila socialni sistem, ki ga svet še ni poznal in ki je imel iste značilnosti kot moderni svetovni sistem. Se pravi ekonomska in ne politična entiteta, različna od imperijev, mest in nacionalnih držav. V resnici je znotraj svojih meja (težko je govoriti o mejah) vseboval ravno imperije, mestne države in pojavljajoče se nacionalne države. To je SVETOVNI ekonomski sistem, ne zaradi tega, ker bi vseboval celotni svet, temveč zaradi tega, ker je večji od vsake pravno definirane politične enote. Svetovna EKONOMIJA pa je zato, ker je osnovna zveza med deli tega sistema ekonomska, čeprav je ta do neke mere ojačala kulturne zveze in eventualno, kot bomo videli, pripeljala tudi do političnih aranžmajev in celo konfederalnih struktur.
>
> Imperij pa je nasprotno politična enota. Shmuel Eisenstadt ga je na primer definiral na naslednji način: "Termin imperij se ponavadi uporablja za določitev političnega sistema, ki vključuje široke relativno centralizirane teritorije, v katerem center, ki je poosebljen v obeh, tako v osebi imperatorja kot centralnih političnih institucij, konstituira avtonomno entiteto..."
>
> Politična centralizacija imperija je bila obenem njegova moč in slabost. Njena moč je ležala v dejstvu, da je garantirala ekonomski tok od periferije k centru z močjo (davki) in z monopolističnimi prednostmi v trgovini. Njena slabost pa je ležala v dejstvu, da je birokracija, ki je bila nujni proizvod političnih struktur, težila k absorbciji vedno večjega profita, predvsem zaradi tega, ker je represija in eksploatacija rodila upor, ki je povečal

vojaške izdatke. Politični imperiji so primitivne oblike ekonomske dominacije.

I. Wallerstein: The Modern ..., str. 15

10 ibidem, str. 36-37

11 ibidem, str. 21

12 The rise of the Western World, str. 71

13 I. Wallerstein: The Modern ..., str. 37

14 MEID IV, str. 105-106

15 I. Wallerstein: The Modern ..., str. 24

16 ibidem, str. 28

17 ibidem, str. 33

18 Če malo natančneje preletimo celotno zgodovino nastajanja in razvoja kapitalizma, se ta različnost v stopnji razvoja proizvajalnih sil na različnih področjih tako v smislu panog kot teritorialnih območjih, znotraj katerih nastajajo odnosi dominacije in podrejenosti, torej razredni odnosi, kaže že v samem začetku kot notranja logika kapitala. To logiko zasledimo v Evropi že takrat, ko se kapitalizem pojavlja v svoji embrionalni obliki v italijanskih in flamskih mestih, ko ti dve področji diktirata strukturne razlike med centrom in periferijo v Evropi. Ko kapitalizem začenja svoj zmagoviti pohod, ko torej postane svetovni produkcijski sistem, se ta notranja logika, ta nujni način eksistence kapitala, torej način dominacije in podrejenosti, način eksploatacije razmesti v svetovnih razmerah in kot tak, seveda s svojimi premestitvami centra, polperiferije in perperije iz enega področja na drugega, kar ne zanikuje osnovnega, namreč eksistenco centra, polperiferije in periferije, obstaja še danes.

19 ibidem, str. 87

20 "15. stoletje je videlo vzpon velikih restavratorjev notranjega reda v zahodni Evropi. Louis XI. v Franciji, Henry VII v Angliji in Ferdinand Aragonski in Isabella Kastilska v Španiji. Glavni mehanizem pri njihovi ureditvi so bile v tem primeru, kot tudi za njihove manj uspešne naslednike - finance, kar pomeni vztrajno kreiranje birokracije (civilne in vojaške), dovolj močne za vršitev obdavčevanja, torej za financiranje še močnejše birokratske strukture. Ta proces se je začel že v 12. in 13. stoletju."

ibidem, str. 29

21 Bistvo je v tem, da so tisti produkcijski odnosi, ki definirajo sistem, produkcijski odnosi sistema kot celote in na tej časovni točki je celotni sistem evropska-svetovna ekonomija. (ibidem, str. 127)

22 Tu puščam ob strani ostale metode prvobitne akumulacije, ki pa tečejo istočasno in v medsebojnih zvezah s kolonializmom.

23 Tu se bomo omejevali samo na področje produkcije materialnih dobrin, torej tudi na zahteve po materialnih produktih, kar seveda ne zmanjšuje silovitosti krize na področju zavesti fevdalne Evrope. Ta kriza nastopi, kot vemo, tako v umetnosti, znanosti, religiji, filozofiji in se izteče v obdobje renesanse.

24 I. Wallerstein: The Modern ..., str. 39

25 Zaradi razlik v vrednosti zlata in srebra je morala Evropa, če je hotela dobiti dovolj zlata, povečati produkcijo srebra, kar ji je v določeni meri uspelo, nikakor pa ne toliko, da bi zadostila potrebam po zlatu in preko njega potrebam po luksuznih predmetih in dišavah, ter začimbah iz Daljnega Vzhoda, Wallerstein v svoji knjigi, str. 41 navaja Perroya, ki pravi:

> "Ni nemogoče, da se je ekstrakcija mineralov (tu je mišljeno predvsem srebro, op. S.K.) v letih od 1460 do 1530 v centralni Evropi povečala za petkrat."

26 Sicer nastopa omejena preobrazba, omejena zaradi tega, ker je vezana zgolj na področje Flandrije, kjer že v 13. stoletju revolucionirajo kmetijsko proizvodnjo s tem, da preidejo s 3-letnega kolobarjenja na kolobarjenje. Toda to je posledica določenih embrionalnih oblik kapitala, ki se razvije v flamskih in italijanskih mestih.

27 I. Wallerstein, The Modern ..., str. 42-43

28 ibidem, str. 43

29 Kljub svoji pomembnosti pa je meso vseeno zaostajalo v svoji vrednosti za žitom, ki še vedno za večino prebivalstva ostane osnovno živilo. Vrednost mesa se v prehrani prebivalstva poveča šele v 18. stoletju in še to le za večino prebivalstva industrijsko razvitih dežel Evrope.

30 ibidem, str. 49

31 L. Vitale: L. Amerika, Gradjanska ili socialistična revolucija, Marksizam u svetu 9/75, str. 77

32 K.M.Panikkar: Azija in Zahodno gospostvo; DZS, Ljubljana 1967

33 ibidem, str. 19, 20, 21

34 Pierre Chaunu, Séville et L'Amerique, Flammarion, Paris 1977

35 ibidem, str. 30

36 ibidem, str. 21

37 Kulišer: Splošna gospodarska zgodovina II, str. 283

38 P. Chaunu: Seville..., str. 31

39 ibidem, str. 52

40 Joseph Pérez: L'Espagne du XVI. siecle, Armand Colin, Paris 1973

41 ibidem, str. 78-79

42 K. Marx: Kapital I, str. 846

43 P. Chaunu: Séville... str. 152

44 ibidem, str. 99

45 ibidem, str. 204

46 ibidem, str. 151

47 "Rudarski sever je predstavljal 40% produkcije ameriškega srebra v letih od 1550-1650. Ta številka ne odseva v celoti produkcije. Nova Španija s svojo številno belo populacijo, ki je bila ekonomsko zelo aktivna, s svojo trgovinsko ekonomijo, ki je bila bolj podjetniška, bolj odprta, bolj raznolika, je za svoje potrebe obdržala veliko več bele kovine, za njegovo uporabo kot denarja, kot pa Peru.

ibidem, str. 149

48 J. Pérez, L'Espagne du XVI. siecle..., str. 89

49 ibidem, str. 88

50 "Ogromne Arayske soline, katerih bajno bogastvo je bilo zelo težko oceniti, so v zadnjih letih XVI. stoletja vstopila v veliko svetovno ekonomijo. Njena eksploatacija je povezana s potrebami holandske industrije. Zadeta z blokado iberskih pristanišč je bila Holandija kot prvi klient Sétubala, kot prvi potrošnik na svetu, odrezana od največje cone na svetu, ki pro-

izvaja sol. Filip II je računal s solno vojno, da bi uničil uporniške sile v španski Nizozemski, kjer so bili njegovi kopjaniki, ki so bili tja premeščeni za visoko ceno, brez moči. Za Holandijo in Zeland je bil to težak šok. Celotna industrija konzerviranja rib, torej del prehrambe svojih številnih in revnih ljudi je bil odvisen od dobave portugalske soli.

Mornarji iz Holandije in Zelanda, ki so bili odtrgani od virov prehrane, ki je bazirana na soli, so neupoštevajoč bajne stroške za polastitev teh potencialnih bogastev, maksimalno uporabljajoče svoje rezerve moči, kot najmočnejše svetovne pomorske sile v tistem času, šli med 1593-1597 v eksploatacijo Kapverdskih otokov (solin, op. S.K.), posebej pa v eksploatacijo Araye."

P. Chaunu, Séville ...., str. 114

51 I. Wallerstein, The Modern ..., str. 88

52 "Kot zakonit princip je bila ENCOMIENDA mila agencija indijanske hispanizacije. Njena osnovna poteza je bila uradna dostava indijanskih skupin privilegiranim španskim kolonistom. Uživalci, imenovani ENCOMENDEROS so imeli pravico, da so dobili davek ali pa delovno silo od Indijancev, ki so jim bili delegirani. Indijanci pa, ki so bili zavezani davkom in delu v določenem obdobju dostave, so bili potem tretirani kot svobodni in sicer iz razloga, ker niso bili vzeti, kot lastnina ENCOMENDEROSOV. Njihova svoboda je vzpostavila legalno razliko med ENCOMIENDO in suženjstvom ... Dovoljenje ENCOMIENDE ni vsebovalo nobene zemljiščne lastnine."
ibidem, str. 93

53 ibidem, str. 92

54 ibidem, str. 89

55 Trgovina s črnimi sužnji je kmalu postala pravo bojišče in so se za prevlado v njej borili tako Španci in Portugalci kot Nizozemci,kot Angleži. Razlog za to borbo je ležal v mastnih dobičkih, ki jih je ta trgovina prinašala, saj je bil material, blago trgovine lahko dosegljivo, dovolj nepokvarljivo in se je cena zaradi stalnega povpraševanja strmo dvigala. Sploh je bila trgovina s sužnji tako donosen posel, da je imela za posledico, v njenih profitnih efektih, tudi to, da je na podlagi nje, iz nje potegnjenih dobičkov nastala tekstilna industrija v okolici Manchestra, torej glavnina celot-

ne angleške tekstilne industrije (glej A.G.Frank, On Capitalist Underdevelopment; Oxford University Press, Bombay 1975, str. 15)

56 I. Wallerstein, The Modern..., str. 93

57 "Neposredni profiti naložb (mišljene so naložbe v periferiji, op. S.K.)so bili razdeljeni, kot bomo videli, med skupine v področju centra, med mednarodne trgovske skupine in med lokalnim nadzorstvenim osebjem (ki vključuje, na primer oboje, atko aristokracijo na Poljskem, kot civilne služabnike in ENCOMENDEROS v španski Ameriki)."

ibidem, str. 100

58 J. Pérez, L'Espagne ..., str. 89

59 Že tu lahko vlečemo zgodovinsko analogijo z vlogo kasnejše domače vladajoče elite, razreda v tretjem svetu (veleposestniki, buržoazija, prebendalna birokracija, trgovci itd.), ki je imel isto vlogo, torej pomoč pri instalaciji klasičnega kolonializma, kot neokolonializma v domači deželi, kot tudi sodelovanje pri delitvi dobičkov, ki jih je ustvarjalo ljudstvo določene kolonizirane dežele.

60 P. Chaunudv svoji knjigi Séville et l'Amerique navaja naslednje specifične skupine rasno mešanega prebivalstva, ki je tvorilo mediarni sloj med glavnima razredoma v kolonialni družbi:

"Mulatres, les ZAMBOS, MESTIZO PRIETO, MESTIZO PARDO, MULATO BLANCO, MULATO MORISCO, MULATO PRIETO, MULATO PARDO, MULATO LOBO, MULATO ALOBADO, INDIO ALOBADO".

(P. Chaunu; Séville ... , str. 143)

61 "To plačilo, ki se je imenovalo SESMO, Ni bilo narejeno za posameznega Indijanca, temveč za kolektiv, kateremu je pripadal. Vsak lahko ugiba, kakšen način neenake razdelitve je rezultiral iz takšnega načina globalnega sistema plačevanja.

I. Wallerstein; The Modern ..., str. 94

62 J. Pérez; L'Espagne ..., str. 85

63 Kako pomembna je ta inflacija za socialno družbo, nam dokazuje tudi Wallerstein, ko pravi:

"Zveza med to posebno inflacijo in procesom kapitalistične akumulacije, je centralna tema moderne zgodovinske znanosti."

I. Wallerstein, The Modern ..., str. 69

64 Wallerstein navaja naslednja obdobja, v katerih so se spreminjali inflatorni procesi v Evropi:

1310 - 1480 ... postopno padanje cen
1480 - 1620 ... visoke
1620 - 1734 ... recesija
1734 - 1817 ... visoke

65 K. Marx: Kapital I. str. 170

66 ibidem, str. 171

67 Trgovski kapital recimo v Španiji pa je deloval nasproti procesom nastajanja industrijskega kapitala. Tako se je nekako ob istem času začel proces ograjevanja tako v Španiji, kot v Angliji in Nizozemskem, vendar v Španiji s to razliko, da ta ni imel takšnih posledic, kot v Angliji, kjer se je razvila tekstilna industrija. Volna, ki so jo pridobili v španski MESTI ni odhajala v špansko tekstilno industrijo, temveč jo je močan trgovski kapital, stacioniran v Burgosu, Valladolidu in še kje, raje prodajal v druge dežele, v glavnem na Nizozemsko. Takšno politiko je podpirala tudi centralna oblast, ki je bila pod vplivom trgovskih interesov iz Burgosa in Valladolida, pa je zato mladi španski industriji postavljala tako visoke zahteve v zvezi s kvaliteto, da jih ta ni mogla izpolniti (število vozlov na m^2 tkanine) in je zaradi tega začela propadati. Kljub temu pa se je v začetku tekstilna industrija razvila v mnogih krajih Španije, center pa je bil v Saragossi, ki se je ponašala s približno 25 ooo zaposlenimi delavci, ki so delali v glavnem v velikih manufakturah za približno 20-40 kapitalistov. Njena kvaliteta pa je bila na nivoju tekstilne industrije v italijanskih mestih. Toda v tem vzponu je bil tudi njen propad. Obširneje se s tem problemom ukvarja J. Pérez v že večkrat citirani knjigi L'Espagne du XVI. siecle. Od tam so tudi podatki o tekstilni industriji v Saragossi.

68 K. Marx, Kapital I, str. 186-7

69 ibidem, str. 409

7o ibidem, str. 382

71 ibidem, str. 371

72 ibidem, str. 368

73 ibidem, str. 370

74 ibidem, str. 372

75 Tu se omejujem zgolj na splošne, lahko bi rekli tehnične vidike vodenja in izpuščam njegove protislovne družbene vidike, ki jih do konca razvije kapital, ko si zaradi svoje lastninske pravice podredi vodenje produkcijskega procesa.

76 ibidem, str. 377

77 P. Jeannin: Les Marchands au XVIe siecle, Seuil, Paris 1957, str. 84

78 K. Marx: Kapital I, str. 404

79 ibidem, str. 188

80 I. Wallerstein: The Modern ..., str. 80

81 K. Marx: Kapital I, str. 805-6

82 I. Wallerstein: The Modern ..., str. 228

83 North&Thomas: The Rise of Westren World, str. 144

84 I. Wallerstein: The Modern ..., str. 250

85 North and Thomas: The Rise ..., str. 150

86 K. Marx: Kapital I, str. 842

87 ibidem, str. 817

88 ibidem, str. 817

89 "Nemogoče je bilo, da bi brezpravni proletariat, to je tisti, ki jih je razkroj fevdalnih spremstev in sunkovita, nasilna ekspropriacija pregnala iz zemlje, vsrkala naraščajoča manufaktura tako naglo, kakor je ta družbena plast nastajala. Po drugi strani pa so tisti, ki so bili pahnjeni iz svojega dotedanjega okolja, pa prav tako niso mogli na mah disciplini, ki jo je terjalo novo stanje. Množično so se spreminjali v berače, roparje in klateže, deloma iz nagnjenja, povečini pa pod pritiskom okoliščin. Iz tega razloga v vsej ZAHODNI EVROPI konec 15. stoletja in vse 16. stoletje KRUTA ZAKONODAJA proti klateštvu. Očete današnjega delavskega razreda so kaznovali zato, ker so bili prisiljeni spremeniti se v klateže. Zakonodaja jih je

obravnavala kot "PROSTOVOLJNE" ZLOČINCE, češ da je od NJIHOVE SVOBODNE VOLJE odvisno, DA DELAJO V STARIH OKOLIŠČINAH, KI SPLOH NISO VEČ OBSTAJALE."

K. Marx: Kapital I, str. 827-828

90 North and Thomas: The Rise ..., str. 146-147

NEKAJ UPORABLJENE LITERATURE

Karl Marx: Kapital I, CZ Ljubljana 1961
Kritika Gothskega programa, MEID IV
Vrednostna forma, Časopis za kritiko .., št. 13/14, leto 1976
Vrednostna forma, členitev, Časopis ... št. 13/14, leto 1976
Blago, Časopis za kritiko znanosti ..., št. 13/14, leto 1976

Friedrich Engels: Položaj Anglije, MEID I
Akumulacija kapitala, Kultura Beograd, 1955

P. Chaunu: Séville et l'Amerique, Flammarion, Paris 1977

A.G.Frank: On Capitalist Underdevelopment, Oxford University, Pres, Bombay, 1975

P. Jeannin: Les Marchands au XVIe siecle, Seuil Paris 1957

J. Kulišer: Splošna gospodarska zgodovina srednjega in novega veka I, DZS Ljubljana 1959

J. Kulišer: Splošna gospodarska zgodovina srednjega in novega veka II, DZS Ljubljana 1959

D.C.North and R.P.Thomas: The Rise of Western World, Cambridge at the University Press, Cambridge 1976

J. Pérez: L'Espagne du XVIe siecle, Armand Colin, Paris 1973

K. M. Pannikkar: Azija in Zahodno gospostvo, DZS Ljubljana 1967

J. Valier: Sur l'imprerialisne, Petit Collection Maspero, Paris 1975

I. Wallerstein: The Modern World System Academic Press, New York 1974

Članki

E. Sereni: Kategorija ekonomske društvene formacije, Marksizam u svetu, 12/74

R. Rosdolski: Joan Robinskon: "Kritika Marxa", Marksizam u svetu 12/75

L. Vitale: Latinska Amerika: Gradjanska ili socijalistična revolucija, Marksizam u svetu 9/75

S. Žižek: Mesto teorije označevalne prakse v historičnem materializmu, Časopis za kritiko znanosti ..., št. 9/10 1975

UDK 321.01(597):301.18(597)

Nada ŠPOLAR-KIRN

SOCIALISTIČNA PREOBRAZBA VASI V VIETNAMU
(zgodovinski pregled)

Mislim, da ne moremo doumeti značaja vietnamske družbe, niti bistva specifičnosti socialistične preobrazbe Vietnama, če ne poznamo osnovnih gibalnih sil, ki so jo vodile, osnovnih temeljev, na katerih sloni razvoj vietnamske družbe in proti komu je bila uperjena glavna ost razrednega boja. Če izhajam iz materialističnega pojmovanja zgodovine, potem moram pri obravnavi vietnamske družbe nujno izhajati iz same anatomije te družbe, to pa je sam produkcijski proces in ljudje, ki v tem procesu stopajo v določene politične in družbene odnose. Na kakšni stopnji razvoja proizvajalnih sil pa se nahaja Vietnam, lahko ugotovimo le iz analize konkretnih okoliščin v Vietnamu danes, tj. tistih okoliščin, ki nam povedo, kako in s kakšnimi sredstvi se dela. ("Delovna sredstva niso samo merilo za razvojno stopnjo človeške delovne sile, temveč nam razodevajo tudi družbene odnose, v katerih se dela.")[1]

Začenjam z obravnavo agrikulture in sicer iz naslednjih razlogov:

- Temelj človeškega življenja je prav agrikultura (kot produkcija živil), saj le-ta daje vsa tista nujna življenjska sredstva, brez katerih ne bi bilo možno nobeno drugo produciranje in mišljenje.
- Različna pota v socializem potekajo tudi zaradi tega, ker so različne razredne in socialne grupacije predstavljale glavno oporo, socialnega nosilca preobrazbenega procesa.[2] V Vietnamu predstavlja kmečko prebivalstvo veliko večino (80-85%). Prav kmetje so bili najbolj izkoriščani del ljudstva.
- Vietnamske osvoboditve izpod agresije dveh imperialističnih sil in njunih vazalov ne bi mogli razumeti brez vloge kmetov v tem procesu in vloge agrarne reforme kot glavnega mobilizacijskega

faktorja.[3]

Šele, ko poznamo to ekonomsko osnovo (v pričujočem tekstu ne analiziram natančno razvoja industrije, ker je le-ta vključena v okviru širšega teksta), lahko razumemo specifičnosti boja vietnamskega ljudstva, dejanske uspehe in specifične probleme; in preko spoznanja tega materialnega substratuma lahko primerjamo, kako je razvijanje ekonomske baze dobivalo svojstven idejno-politični izraz v programih in izjavah partije in njenih voditeljev.

1. PREDKAPITALISTIČNI NAČINI PRODUKCIJE

Med predkapitalistične načine produkcije šteje Marx azijsko obliko zemljiške lastnine, antično obliko, germansko obliko lastnine, medtem ko R. Luxemburg bolj specifizira posamezne oblike kot npr. germansko, ki se kaže v modificiranih značilnostih pri Inkih, prav tako v Indiji in Rusiji. R. Luxemburg smatra, da se ta oblika proizvodnje kaže v različnih delih sveta "izredno elastično".[4] Temeljno izhodišče oz. kot bazo vseh teh skupnosti je Marx v svoji opredelitvi nakazal v "ager publicus" skupna zemlja in v produkcijskih odnosih, ki izhajajo iz različnih oblik lastnine nad to zemljo in določene stopnje delitve dela. V vseh teh skupnostih je smoter produkcija uporabnih vrednosti in reprodukcija individua. Zemlja sama pa spada med objektivne pogoje njegove reprodukcije, brez nje ne bi bil možen njegov obstoj. (...)" Te različne oblike so odvisne deloma od naravnih zmožnosti plemena, deloma od ekonomskih okoliščin, v katerih je zdaj odnos plemena do zemlje dejansko odnos do lastnika, se pravi, da si z delom prisvaja njene sadove, kar pa bo spet odvisno od podnebja, fizične kakovosti zemlje, fizično pogojenega načina njene eksploatacije, odnosa do sovražnih ali sosednih plemen in od sprememb, ki jih prinašajo preseljevanja, zgodovinska doživetje itdn."[5]

"Najtrdovratneje in najdlje se nujno obdrži azijska oblika. To je v njeni predpostavki; da se posameznik ne osamosvoji nasproti

skupnosti, da obstaja self-sustaining krog produkcije, enotnost poljedelstva in ročne manufakture itn."[6] Seveda pa se ti produkcijski odnosi slej ko prej spreminjajo, preobrazijo, propadejo tako po logiki notranjih protislovij kot zaradi mednarodne situacije, stalnih osvajalnih vojn, ki nasilno rušijo obledelo despotstvo vaških veljakov in spodkopujejo piedestal starim bogovom. Za ta proces pa so bila potrebna stoletja in stoletja, da se je stanovitnost stare družbe načela in končno propadla. S propadom te družbe pa se šele izloči posameznik ali več posameznikov, prej vedno govorimo le o skupnosti, o vasi, o skupinah, o plemenih. Prej je človek nekaj pomenil le v okviru skupnosti, le kot člen verige. Tak je bil tudi v odnosu do zemlje, ki ni njegova, ampak je last vaške skupnosti in mu pripada le kot članu te skupnosti. Ti odnosi so možni na določeni stopnji razvoja proizvajalnih sil, ko so bile družbene produktivne sile dela še omejeno razvite in kjer je bilo tudi življenje teh ljudi omejeno. Nemogoče je bilo kakršnokoli razširjanje, reprodukcija in revolucioniranje proizvajalnih odnosov. Prav ta omejenost pa je tista meja, ki daje pogoje za propad te skupnosti oz. njeno razrušitev, saj kot taka ne more več obstajati.

Mnogi včasih in za nekatere socialdemokrate še danes pomembni avtorji (Kautsky, Zasulič) trdijo, da so nekatere predkapitalistične oblike lastništva in s tem predkapitalistični način produkcije zaradi specifičnega kolektivnega lastniškega obeležja že bolj nagnjeni k prehodu v socializem, saj se v teh sistemih proizvajalci niso odtujili v procesu dela od objektivnih pogojev dela, torej že na začetku naj bi se preseglo eno od bistvenih protislovij kapitalistične družbe, tj. vzpostavljeno naj bi bilo družbeno prisvajanje in družbena produkcija, torej da se izogne kapitalističnemu individualnemu prisvajanju oz. bolj konkretno, preseglo naj bi se protislovje med organizacijo dela na mikro ravni (v tovarni, delavnici ...) in anarhijo produkcije v vseh družbi.

V praksi pa se poskusi presaditve takšne "omejene", na imaginarnih

predpostavkah grajene teorija, kažejo v "omejenosti" le-te. Kar se jasno vidi v izjalovljenih praksah "komunitarnih" socializmov Gane, Gvineje, Tanzanije ...

Vsekakor nisem pristaš železnih zakonov o nujnosti vseh faz razvoja, ki jih mora preiti neka družba, tj. nekakšno stalinsko dogmatsko postavljanje štirih faz zgodovine (suženjstvo, fevdalizem, kapitalizem, socializem) in morda še katere, ker bi tako gledanje na družbeni razvoj kot linearno progresiven lahko ustvarilo iluzije o tem, da pač nujno preidemo v fazo socializma, kar bi že samo po sebi uredilo vse stvari. Seveda pa se to lahko zgodi le v glavah nekaterih teoretikov. To, da sledi suženjstvu nujno fevdalizem fevdalizmu nato kapitalizem, kapitalizmu pa socializem so le idealistični preobrati v teh narobe obrnjenih glavah, ki bi pač rade zdravorazumsko postavile stvari vsako na svoje mesto zaradi ljubega miru, in sicer postavile tako, da so stvari samo take in take in to od nekdaj in za vekomaj, torej nekaj kar dialektično mišljenje ne priznava.

Bistvena lastnost dialektičnega mišljenja je dojemanje stvari, pojavov v njihovi povezanosti, protislovnosti, prepletanju, gibanju nastajanju, spreminjanju. "Metafizik misli v samih nepomirljivih nasprotjih: govori `da, da, ne, ne`, vse drugo pa je škodljivo. Zanj stvar ali obstaja ali ne obstaja. Prav tako stvar ne more biti hkrati to, kar je, in nekaj drugega. Pozitivno in negativno drug drugega absolutno izključujeta, vzrok in učinek sta si prav tako v togem nasprotju drug proti drugemu."[7] Če pa bi si pobliže pogledali same strukture take idilične prazgodovinske družbe, bi kaj kmalu za to fasado odkrili drugo realnost kot samo to, kar nam ti "teoretiki" ponujajo.

Reprodukcija individuov je tista, ki spreminja vaško idilo. Vsaka reprodukcija, posebej pa še individuov, saj so produktivne sile dela na tako nizki stopnji, ogrozi nadaljnjo eksistenco vaške skupnosti, ki bi se rada obdržala kot samorasla, kot self-substai-

ning. Že sama "reprodukcija (individuov, op.p.) pa je hkrati nujno nova produkcija in destrukcija stare oblike".[8] "V samem aktu reprodukcije se ne spreminjajo le objektivni pogoji npr. iz vasi nastane mesto, iz divjine izkrčeno polje itn., ampak se spreminjajo producenti, ko iz sebe porajajo nove kvalitete, razvijajo v produkciji sami sebe, se preobražajo, oblikujejo nove stile, nove načine občevanja, nove potrebe in nov jezik."[9] Tako pride nujno do delitve dela, s tem pa do različnih oblik lastnine. Primitivna prakomunistična družba "s svojim lastnim notranjim razvojem privede do nastanka neenakosti in despotizma. Toda zaradi tega ne propade, lahko tisočletja nadaljuje svojo eksistenco v takih pogojih."[10] Ali kakor pravi Marx: "čim bolj je starinski način produkcije (azijski), tem bolj so stanovitne stare lastninske oblike in s tem sploh skupnosti".[11] Vender se porajajo tudi nove kvalitete človeškega življenja. Razvijejo se nadalje nekatere človeške potence, seveda vse v okvirih dane konkretne družbe.

Tudi za Vietnam hočejo nekateri avtorji (Chaliand, Vo Quoc Thuc) predstavljati vaške skupnosti (za katere bom kasneje prikazala kako favorizirajo parazitsko in despotsko življenje) kot temelj socialistični in celo komunistični produkciji. Pri tem pa nočejo razumeti, da so za komunistično kot tudi socialistično produkcijo potrebne visoke razvite proizvajalne sile, da je potrebno graditi na modernem proizvajanju. Seveda se tega zavedajo tudi resnejši vietnamski avtorji (Vien, Giap, Truong Chinh), saj dobro vedo, da ne moremo sanjati v kameni dobi o mlinih na veter, da se socializem kot znanost ne more postaviti na tla prepojena z vraževerjem in fatalnostjo. Ne smejo prepustiti, da v njihovih mislih vladajo nezrele predstave, ki so plod nezrelih produkcijskih odnosov. Prav tako bi se ti avtorji morali zavedati, da je temeljna determinanta sodobne družbe kapital in da je vsaka država hote ali nehote vključena v to okolje, ki je podrejena njegovemu diktatu. V takih okvirih pa lokalni komunizmi ne morejo eksistirati.

2. TEMELJ AZIJSKEGA NAČINA PRODUKCIJE - VAŠKI SISTEM

"Kot prva predpostavka - samorasla skupnost. Družina in v pleme razrasla družina, bodisi z intermarriage med družinami, bodisi kombinacija plemen. Zemlja je veliki laboratorij, arzenal, ki daje tako delovna sredstva kot delovni material in bivališče, bazo skupnosti."[12] "V večini azijskih zemljiških oblik se pojavlja povzemajoča enota, ki stoji nad vsemi temi majhnimi skupnostmi in se pojavlja kot višji lastnik, kot edini lastnik. Dejanske občine pa le kot dedni imetniki."[13]

Nad temi majhnimi občinami[14], ki so zaprte same vase, kjer so posamezniki ujeti v skupnost in iz nje le stežka pridejo, ker bi jim to onemogočilo nadaljnji eksistenčni obstoj (zaprte so predvsem zaradi tega, ker so samozadostne, prevladuje naturalno gospodarstvo), pa kroži despotska oblast, suveren. Le-ta naj bi bila jamstvo za tri glavna področja ("področje financ ali notranjega plenjenja, področje vojne ali zunanjega plenjenja, področje javnih del")[15]. Za vse to je potrebna centralizirana oblast. Izvajanje javnih del postane nujno zaradi specifičnega podnebja in kakovosti zemlje. Da bi se zagotovil dober pridelek, morajo biti polja obilno namakana v sušni dobi, v deževni dobi pa mora biti zgrajeno dosti kanalov, da se onemogočijo poplave. Suveren torej izhaja iz nujnosti ekonomske intervencije. "Politična oblast nastane zaradi izvrševanja nujne družbene naloge: ona prav tako postane neodvisna od družbe (in s tem od lastnega porekla), vendar ostane vkoreninjena v kolektivnih potrebah, ki jim služi - tant bien que mal - med tem ko se družbeni organizem bistveno ne spreminja in zahteva novo vrsto "superstrukture". Država je na kratko periferni fenomen. Država se torej pojavlja kot organizator proizvodnje - kot element "ekonomske vrhovne komande", vendar nima istočasno direktne kontrole nad proizvajalnimi sredstvi niti direktne ukazovalne oblasti nad vasmi."[16] Marx označuje to stanje, ki ni v čistem pomenu suženjstvo za "obče suženjstvo". To je samo oblika lastništva zasnovana na plemenu. Sam posameznik

je dejansko suženj tistemu, kar določa njegovo plemensko skupnost kot enotnost. To obče suženjstvo ne ukinja dotedanjega odnosa do objektivnih pogojev dela, s tem torej ne modificira osnovnega produkcijskega odnosa. "Osnova za jemanje presežkov produktov preko agentov višje enotnosti je naturalna oblika zemljiške rente, v katere konservirajočem dejstvu je videl Marx eno od skrivnosti rezistence azijskih družb."[17] (To konservirajoče dejstvo je odraz avtarkičnega značaja vaške skupnosti.)

Temeljna družbena osnova tega sistema so bile vaške skupnosti, ki so imele samostojno organizacijo in lastno življenje. S centralno oblastjo so povezane le preko najuglednejšega moža vaške skupnosti, ki pobira presežke proizvodnje kot dajatve za centralno oblast, da le-ta lahko izvaja javna dela in izbira može za vojaško obveznost. O političnem izgledu vasi piše Marx: "Njen zbor uradnikov in uslužbencev je sestavljen takole: potail ali prvi vaščan vodi splošne upravne zadeve vasi, miri spore med vaščani, nadzoruje policijsko službo in pobira davek svoje vasi; za to službo je najbolj sposoben zaradi svojega osebnega vpliva in ker natančno pozna položaj in zadeve prebivalcev. Kurnum skrbi za kmetijstvo in pazi na vse, kar sploh spada h kmetijstvu. Potem sta še tailier in totie; naloga prvega je, da skrbi za poizvedbe o zločinih in prestopkih in da spremlja in varuje ljudi, ki potujejo iz ene vasi v drugo, medtem ko so naloge drugega omejene bolj neposredno na vas, med drugim na to, da varuje žetev in sodeluje pri njeni cenitvi. Mejač skrbi, da so vaške meje v redu, in daje pojasnila, kadar nastanejo zaradi njih spori. Nadzornik vodnih bazenov in vodnih naprav razdeljuje vodo za poljedelstvo. Brahman oskrbuje bogoslužje. Učitelj uči vaške otroke pisanja in branja v pesku. Nato koledarski brahman ali astrolog itd. Ti uradniki in služabniki sestavljajo na splošno vaško upravo, ki je sicer v nekih delih dežele manj številna, ker lahko opravlja nekatere izmed opisanih nalog ena sama oseba, drugod pa lahko presega navedeno število oseb. Pod tako preprosto občinsko upravo so živeli prebivalci od pradabnih časov. Vaške meje so se

le malokdaj spreminjale; in čeprav so bile vasi same po vojskah, lakotah in boleznih prizadete ali celo razdejane, imena meje, interesi, da, celo družine so ostale po več stoletij iste. Prebivalci se niso brigali niti za propad kraljestev niti za njih delitev. Dokler je bila vas nedotaknjena jih ni skrbelo, kateri oblasti pripadajo ali kateremu vladarju so podložni. Potail je bil slej ko prej prvi vaščan in je opravljal dalje svoje delo vaškega sodnika ali starešine in davkarja ali izterjevalca vasi."[18]

Od tod tudi izvira nespremenljivost teh skupnosti, ki so obsojene na vegetiranje, na počasen ritem življenja, ki ga narekujejo le dan in noč, poletje in zima, rojstvo in smrt. Ljudi pa obvladuje tista vera v naravno usodo, ki poraja v njih prepričanje, da je tak sistem stvari in odnosov popoln in zato nespremenljiv. Pa vendar so tu določene striktne hierarhične vrednote obnašanja, striktno ločevanje med ljudmi (v Indiji na kaste), oblike suženjstva (npr. sinovska zvestoba v konfucijanski ideologiji), in če nič drugega je tu ločevanje vsaj po starosti, vlada sistem gerontokracije.

3. SPECIFIČNOST PREBENDALNEGA SISTEMA

Med teoretiki samimi obstaja vrsta razprav o tem, ali sledi azijskemu načinu produkcije fevdalizem, ali pa fevdalizem ne more uničiti stare družbe, temelječe na tem produkcijskem načinu? Nekateri celo zagotavljajo, da je fevdalizem le eden od možnih modelov predkapitalističnih produkcijskih načinov, ki pa ni nujno, da je eden od pomembnejših, saj ga celo Marx v Grundrissih med predkapitalističnimi načini sploh ne omenja. Za nastanek kapitala ni nujno, da gre človeštvo skozi shemo suženjstvo, fevdalizem. Niti nista ta dva sistema nikoli prisotna v čisti, abstraktni obliki. Temeljna značilnost za fevdalizem je njegova hibridnost oz. kakor navaja Srečo Kirn: "Fevdalizem ni bila družbeno-ekonomska formacija, ki bi v svoji osnovi imela naturalno, enotno produkcijo, ampak je obstajal nek zelo izrazit dualizem med to naturalno

produkcijo in pa blagovno produkcijo, ki postane prevladujoča že v visokem srednjem veku."[19] Čiste forme produkcijskih načinov lahko obstajajo le idealno v naših glavah, vendar same konkretne realnosti ne moremo abstrahirati. Nujno je, da analiziramo konkretne zgodovinske okoliščine posameznih družbenih sistemov, posameznih držav.

Specifičnost prebendalnega sistema je močna, centralizirana država, suveren, ki izvaja vse javne funkcije, priprave na vojno in pobiranje davkov, kar pa je moč zagotoviti le pod vodstvom dobro organiziranega mandarinskega aparata, to je državne administracije (birokracije). Če je ta birokracija močna, bo tudi država uspešna, tako v svojih izterjatvah, kar ji bo omogočilo miren san, kakor tudi v skrbi za javna dela. Čim pa bi zanemarila to področje, bi se postavila pod vprašaj tudi njena eksistenca. Zato mandarinska kasta predvsem skrbi za boljšo organizacijo dela, za tehnično višji nivo, za čim boljšo urejenost kmetijstva. Kmetje so ujeti v svoje vaške sisteme, prehod v drugo vas ali potovanje po večjem ozemlju se izvrši le, če se nekdo poroči izven vasi, vendar pa tu naleti na velike težave, saj so druge vasi tujcem sovražno razpoložene, saj vse, kar je novo predstavlja potencialno nevarnost, da naruši tisočletni mir, vsakdanjost in tradicije. Zato se v takem sistemu uspešno vsidra konfucijanska vera, ki natančno določa vse socialne vloge, strikten hierarhičen red, spoštovanje staršev, kjer je upor, vsaka sprememba strogo sankcionirana in nekaj nenaravnega. I. Wallerstein se vprašuje, zakaj tako organiziran sistem, kot je prebendalni, ni prešel na višjo stopnjo načina produkcije, v kapitalistično proizvodnjo? In obenem odgovarja na primeru Kitajske, da je bila to ogromna kmetijska družba, ki je bila notranje izredno stabilna (na to stabilnost sem do sedaj že večkrat opozarjala in sicer v smislu sožitja vaških sistemov s centralno oblastjo), prihajalo je do polne zaposlenosti. Tu je ves razvoj zaobsežen z notranjimi problemi, vse delovanje je usmerjeno le navznoter, birokracija skrbi predvsem za ohranjanje tega, kar je. Bistveno za kapitalizem pa

je ekspanzija navzven, stalno širjenje. Zakaj prav prebendalnemu sistemu ni bilo potrebno osvajanje, da bi se obdržal? Morda bi lahko odgovorili z Marxom, ki takole okarakterizira značilnost družbe temelječe na azijskem načinu produkcije: "V self-sustaining enotnosti manufakture in agrikulture, ki na njej temelji ta oblika (azijska, op. p.) osvajanje ni tako nujen pogoj kot tam, kjer izključno prevladujeta zemljiška lastnina in agrikultura."[20] V azijskih družbah obstaja le statična ekspanzija.

To razliko bi si lahko pojasnili tudi z Wallersteinovo razlago o uporabi delovne sile v agrikulturi. Med tem ko je Evropa že poznala uporabo živali kot delovnega sredstva, pa to Kitajska ni. "Če je bil Evropi potreben prostor, je bilo Kitajski potrebno čim več ljudi."[21] Evropa je bila bolj usmerjena k živinoreji in žitu, Kitajska pa k produkciji riža. Produkcija riža pa zahteva več ljudi, medtem ko produkcija živali in žita več prostora. "Evropa je potrebovala geografsko ekspanzijo, Kitajska pa ne."[22]

Vendar pa so se tudi prebendalnemu sistemu videle njegove meje, to pa sta bili: birokracija in država kot absolutni despotinji. Njuna prosperioriteta je bazirala na eksploataciji kmetov. Ta sistem so pričeli spodkopavati posamični, a stalni kmečki upori in nemiri, kar je seveda ogrozilo stabilnost režima in status quo. Kakor vidimo, je na samem začetku nastala taka politična struktura (država - vaški sistem) kot garant za nemoten gospodarski razvoj. Na koncu pa se izkaže, da se je prav ta sistem prelevil v svoje nasprotje, namreč da prav ta centralna oblast dobiva vse večje možnosti za zlorabo in namesto, da bi skrbela za dvig iz zaostalosti, za splošno prosperioriteto, raje skrbi zase, za svoje udobje, vse to na račun kmečkega življa. Iz sluge vaškim skupnostim, postane njihov gospod. V vaških skupnostih pa izgleda, kot da vse to ne prizadene njenega načina življenja. Naravni ciklusi niso pretrgani in zdi se, da bo še stoletja ostalo tako, kot je že stoletja nazaj. Vendar se še preden prodre v tako persistentne oblike kapitalizem, že opazijo tudi tu prva

znamenja razkroja. Ne samo skozi najbolj manifestne oblike: kmečke upore. Zahteva se nova delitev dela, to pa pomeni tudi nove zahteve po novi delitvi privatne lastnine. Prebendalna birokracija, ki se je prepustila uživaštvu, brezdelju, korupciji in luksuzu, ni bila več sposobna, da bi še naprej opravljala javne funkcije, še manj pa da bi nadzorovala produktivnost in intenzivnost dela. Pojavljal se je nov sloj drobnih privatnih proizvajalcev lastnikov posestev, ki je pretendiral na njihovo mesto. Družba, ki je bila prvotno zasnovana na enakosti vseh članov vasi, se je iz tega primitivnega komunizma razkrojila v despotsko organizirano državo, kjer vlada popolna neenakost, parazitizem in izkoriščanje. "Toda zaradi te svoje despotske oblike ne propade; lahko tisočletja nadaljuje svojo eksistenco v takih pogojih."[23] Evropski osvajalec, ki je prišel v samo deželo, je le pomagal narediti konec že izmučenemu bolniku, seveda ta konec ni bil niti najmanj brez bolečin. Tudi tu je bilo nasilje samo v službi ekonomskega razvoja. Iztrebitev "domorodcev" je bila vedno le posledica njihove nekoristnosti za večanje profitov kapitala. "Podrejeno prebivalstvo je samo delovna sila za kapitalizem. Če je uporabljiva za ploditev kapitala, jo izkoristi, drugače pa iztrebljа."[24] Tu je torej skrajni konec prebendalnega sistema, kakor vsakega predkapitalističnega načina produkcije, z vstopom na svetovni trg, v svetovno produkcijo, kjer je kapital postal glavni družbeno-ekonomski odnos in kjer potisne vstran vse stare družbene oblike.

Prebendalni sistem je nadaljevanje eksistence azijskega produkcijskega načina (za katerega vemo, da je najbolj odporen), vendar pa ga od prejšnjega navidez "komunističnega" sistema razlikuje višja stopnja razvitosti proizvajalnih sil, delitve dela in koncentracije privatne lastnine v rokah prebendalne birokracije (prej je bila vsa zemlja v posesti občine, ki jo je pravično razdeljevala med člane skupnosti. V posesti sem napisala zato, ker ni bila njena last, pač pa ji je bila zemlja posredovana po višji centralni oblasti v upravo.) Gre torej za trdoživost azijske-

ga načina produkcije, o kateri pišeta tako Marx kot Luxemburgova, da je zmožen zaradi svojih specifičnih notranjih zakonitosti preživeti stoletje in stoletja, da izgleda neomajen, ker je popolnoma samozadosten. Videli ps smo že, kako in kje se zarišejo meje tega sistema in kdaj postane ta sistem zrel, da propade in v kakšnih okoliščinah to nastopi.

V nadaljevanju teksta bi rada te splošne teoretične ugotovitve potrdila na konkretnem primeru Vietnama, oz. rada bi ugotovila, kakšne so bile specifičnosti zgodovinskih predpostavk vietnamske družbe, saj le preko tega lahko razumemo specifično pot socializma, po kateri stopa ta država, prav tako pa lahko lažje razumemo probleme, na katere zadeva pri modernizaciji družbenih odnosov. Pri tem je treba raziskati socialne strukture tipične za Vietnam pred kolonialnim tlačenjem, spremembe teh struktur v kolonialnem obdobju in končno v samem revolucionarnem boju za nacionalno in socialno osvoboditev.

4. ZNAČILNOSTI VAŠKEGA SISTEMA V VIETNAMU

Vaška skupnost (komuna, občina) je glavna socialna struktura vietnamske družbe. Taka organizacija obstaja od začetka vietnamskega obstoja. Komuna je socialno-religiozna enota, ki čisto sama zagotavlja in opravlja razne zadeve nujne za samoohranitev in reprodukcijo. Urejuje vsak možen socialen odnos znotraj komune, tudi vse konflikte. Glavna proizvodna enota je družina, ki ima na razpolago le najprimitivnejša orodja. Močna družina je edini garant prinodnosti, varnosti, kar je značilnost nerazvitih, ruralnih družb. V tem sistemu se izredno cenijo stari ljudje, to so tisti, ki vodijo politično življenje na vasi, (sistem gerontokracije). Vloga ženske je v takih skupnostih določena z njenim rojevanjem moških potomcev. Ta neenakost ženske v patriarhalno organiziranih družinah se kaže tudi v njenem splošnem podrejenem položaju v političnem življenju. Ženske so popolnoma podrejene. Tako obstaja v sami družini že razcep, delitev dela med moškim

in žensko.

Vaške komune so si vedno prizadevale imeti posebno avtonomijo napram centralni oblasti. Le-to se čuti v neposrednem življenju komune le, ko pobira davke, rekrute za vojsko, na pa tudi pri drugih aktivnostih vasi. O višini davka in o tem, kdo bo poslan v vojsko, odločajo v sami komuni in sicer zbor uglednih vaščanov. Tako izgleda, da poleg centralnega vodenja obstaja čisto samosvoje decentralizirano, slef-sustained življenje posameznih komun. To pa je bil eden od razlogov za počasnejši razvoj le-teh. Šele ko se je politika centralne oblasti preveč vmešavala v samo življenje vasi, ali pa ga močno motila, šele takrat se je vas razgibala. Tako je bilo za vsak vladajoči sloj najbolje, če je vzpostavil nekakšen status quo odnos do komune in njenega življenja in sicer tisti, ki je bil že stoletja v veljavi. Tako bi bila največja napaka novovladajočih, če bi se polastili komunalne zemlje, ki je bila dodeljena komuni in ki se je razdeljevala v obliki parcel med posamezne družine. In če je bila zemlja dobrina vseh ljudi v skupnosti, je bil tudi vsak dogodek, ki se je zgodil v vasi, stvar vseh ljudi. Javno mnenje v vasi je kontroliralo življenje vsakogar, tako ni bilo moč ničesar prikriti. Vendar pa ta kohezija vaščanov ni samo plod skupnega lastništva nad proizvajalnimi sredstvi, temveč je predvsem plod nujne potrebe po kolektivnosti, solidarnosti v tem smislu, da le-ta zagotavlja posebno varnost proti naravnim katastrofam, obrambo pred poplavami s skupno gradnjo jezov in kanalov. Zato se v teh komunah že zgodaj razvije skupna obramba in medsebojna pomoč. Ta kohezija se kaže tudi v drugih socialnih aktivnostih. Uspeh ali sramota zadevata vso vas, čeprav se je to pripetilo le enemu iz skupnosti. Tradicije bojevanja so tu zelo stare, že zelo zgodaj se privaja otroke na vojaške veščine, obrambo pred tujci. Odbijajo kakršnekoli zunanje vplive, tudi inovacije. Rezoniranje vaščanov gre v tej smeri: najbolj gotov je tak sistem, kot je, saj nudi vse in za vse enake možnosti, čeprav se to lahko doseže šele, ko si star. Pa vendar. Seveda pa kmalu ta navidezna demokratična možnost vsa-

kogar, da si pridobi častno mesto, splahni. Saj se častni vaščani le stežka umaknejo iz privilegiranih mest, ki jim pač prinašajo vrsto ugodnosti. Lahko organizirajo religiozne praznike, razdeljujejo občinski riž, določajo višino davkov. Sčasoma pa jim to mesto v družbeni delitvi dela daje takšno moč, da ga pričnejo zlorabljati. Vse to pa kmetje sami podpirajo, saj vsak čaka na svoj dan, ko bo tudi sam prišel na vrh hierarhije, pri tem pa se ne vprašujejo, zakaj je ta hierarhija potrebna. Če je tako, kot je, potem vlada red kot vlada red v naravi, kot dnevu sledi noč, tako pa je tudi v socialnem življenju. Torej v mišljenju ljudi prevladuje tista fatalnost, ki ovira vsako spremembo, vsako modernizacijo. Tako smo preko obravnavanja materialnih virov vaških skupnosti prišli do navad in tradicij vaščanov, in s tem nujno do religioznih in magijskih predstav, ki so obvladovale njihov ozek svet.

Uradna doktrina v tradicionalnem Vietnamu od 1075 do zadnjih konkurzov 1919 je bila konfucijanska vera.[25] Vsaka komuna je opredeljena tudi kot religiozna enota. Vsaka komuna, oz. vsi njeni prebivalci so izhajali iz istega prednika, preko te skupne poteze so se grupirali v klane z nekaj 100 ljudmi. Znotraj klana pa je živela vsaka družina zase. Zbirališča so bila templji, kjer so praznovali kult mrtvih, svoje heroje, svoje bogove. Tu so se zbirali tudi ob praznikih in od drugih priložnostih - sodnih zadevah, debatah veljakov, pri pobiranju dajatev in drugih ceremonijah. Vse zadeve klana so se skupno predebatirale. Seveda je bilo potrebno svojemu pokroviteljskemu duhu dajati prispevke, kajti če je bil le-ta zadovoljen, bodo tudi vaščani. Vse družabno življenje je vodil konfucijanski izobraženec (tisti, ki ni uspel na mandarinskih konkurzih). Opravljal je tudi funkcijo učitelja, kar je bilo zelo cenjeno delo.

Konfucijanstvo resda prinese nekaj novitet, nove vrednote, je uperjeno proti onostranskosti budizma in postavlja človeka v središče svojega dogajanja in ne več boga. Vendar pa strogo določa

vse socialne odnose. Kot politična ideologija se izkaže kot ekstremno konservativen, saj je proti vsaki spremembi, gre mu le za najboljšo formulo vladanja v obstoječih strukturah. Ozira se v preteklost in glavno oporo vidi v kralju in prebendalni birokraciji. Popolnoma zanemarja obravnavanje narave in produkcije.

"Znotraj te vere sta se razvili dve smeri: Ly - je bila vezana na ideologe monarhije, Khi pa na ljudsko ideologijo. V bistvu so se tu borile socialne sile. La lyjevce, ideologe absolutne oblasti, je bil kralj poslan na zemljo, ker mu je bil podeljen mandat neba. Bili so za zelo striktno izpolnjevanje vseh obredov. Ko je ta Sin neba stopil na zemljo, ga ni smel nihče pogledati niti uporabljati njegovo ime. Mandarini so vešče gojili rituale, da bi jih se bolj spoštovalo. Zelo težavna je bila socialna mobilnost zaradi večnih navad in Reda. Sinovska zvestoba je uničevala vsako iniciativo, dokler so bili starši živi, se ni smelo ničesar spremeniti, ni se smelo niti potovati. V navadah družine se ni smelo nič spremeniti."[26] Med ljudstvom pa propagirajo novo ideologijo konfucijanski izobraženci. Na eni strani je postajala birokracija vse represivnejša in pogoltnejša, temu pa so se pridružile še naravne katastrofe (kar je ponavadi sledilo zanemarjanju javnih del), kar je načelo kmete. Tako se je razširjalo nezadovoljstvo med kmeti, ki se je kazalo konkretno v pridiganju konfucijanskih izobražencev in v vedno bolj moralističnem konfucijanstvu.[27]

V družini sami se je kazala stroga hierarhija vlog. Najmanj cenjeni so bili otroci. Ne samo v sinovski zvestobi tudi v samem sistemu gerontokracije se kažejo kali despotizma v družini, ki pa se je prenesel na celo skupnost. Družinska struktura je favorizirala parazitizem. Npr. otrokom so se nalagala najtežja dela, zato da bi se olajšalo delo starejših. Otroci so morali ponoči ležati goli, da so privabili komarje. Preden starši ležejo, morajo otroci zagreti s svojim telesom njihove postelje. Tako so bili otroci v odnosih služabništva do vseh starejših. Obenem pa so bi-

li lastnina staršev, saj so ti lahko naredili z njimi, kar so hoteli. V krizah, ob lakotah so jih prodajali za pest riža ipd. V družini sami so bile torej dane kali za družbeno izkoriščanje.

5. VDOR KOLONIALNE SILE, RAZKROJ STARIH DRUŽBENIH OBLIK, RAZSLOJEVANJE NA VASI

(Večino dejstev, konkretnih okoliščin sem opisala v širšem tekstu o Vietnamu, kjer sem ugotovila, kako so se pričela jasno izražati razredna razmerja v Vietnamu, kako so se v Vietnamu po zakonitostih notranjega razvoja pričele oblikovati predpostavke za nastanek kapitala, kjer je zgodovinski proces privedel množico kmetov v tak položaj, ko lahko samo prodajajo svojo delovno zmožnosti, ko so popolnoma razlaščeni, brez proizvajalnih sredstev, odrezani od objektivnih pogojev dela.)

Na tako razkrajajočo se osnovo naleti francoski kolonizator, ki prodre v Vietnam 1858. leta. Pogoji za "evropeizacijo" so že dani, prebendalni sistem je zrel, da propade, implicitne komaj porajajoče se predpostavke kapitala pa kot da komaj čakajo, da se lahko v vsej svoji polnosti razvijejo. Njihov razvoj pa pomeni nadaljnje oplajanje tujega kapitala. Dejansko lahko zasledujemo pogoje, ki jih pozna Evropa v prvotni akumulaciji kapitala (delavnik za delavce na plantažah in v rudnikih traja 16 ur dnevno, plače niso v denarju, le v plačilnih listkih, na katere pa se lahko kupuje le v določenih francoskih trgovinah, ki so določale monopolne cene, smrtnost je bila ogromna, delavci niso smeli imeti družin, kasneje pa se je izkoriščalo na ta način tudi delo otrok in žena, nasilno se je razlaščalo svobodne kmete itn.)

Seveda pa ta vdor kapitalizma preko kolonialne sile ne smemo razumeti tako, kot da je to enkraten dogodek, ki je odsekal z vso vietnamsko preteklostjo. Kapitalizem ni nikakršno enkratno dogajanje kot deux ex machina, ampak je predvsem dolgotrajen proces, kjer se počasi preobražajo stari naturalni produkcijski odnosi

v blagovno-tržne. Hitrost tega procesa je v različnih pogojih različna. Odvisna je od pospeševalnih faktorjev ali pa zaviralnih, na katere lahko naleti: odvisna je od notranjih razmer, na katere naleti, od mase kapitala, od ugodnosti, ki jim jo nudijo že dane predpostavke, da lahko takoj pričnejo z eksploatacijo. In kakor smo že ugotovili za Vietnam, so bile te že prisotne. Kapital najde tu že take pogoje, kjer lahko kupuje svobodno delo, ki je že odtrgano od svojih objektivnih eksistenčnih pogojev. Na drugi strani pa niso kapitalisti naleteli na nikakršen odpor bivšega vladajočega razreda (prebendalne birokracije, kraljeva družina). Ti sami so se ponudili v službo kapitalu, da mu "priskrbijo" čim večje profite. Kot vmesni sloj med kolonialno upravo in izkoriščanim ljudstvom so še sami dodatno eksploatirali ljudstvo, ki je tako občutilo dvojni jarem.

Nadaljni razvoj Vietnama kaže na njegovo popolno odvisnost od kolonialne metropole, ki ga je nasilno vpeljala na svetovni trg, v svetovno produkcijo, kjer ni bil niti najmanj konkurenčen. Na Francijo je bil vezan ves izvoz in uvoz. Domača industrija je le životarila, saj se je morala stalno spopadati s konkurenčnimi poceni izdelki iz Francije. Kmetijstvo se je usmerilo povsem monokulturno, kar je odgovarjalo Francozom (oz. kakor so Francozi sami diktirali). Povsem pa so zanemarili centralni sistem organiziranja javnih del, tako da so si vrstile slabe letine. Glavno stanje v Vietnamu je bila: stalna kriza.

Potek procesa kapitalizacije vasi: Tu je najprej potekalo spolóvno gospodarstvo in parcelizacija. Kar pomeni, da je kapitalistični način produkcije slabo razvit. To kaže tudi na številčno premoč ruralnega prebivalstva nad mestnim. Marx pravi, da je spolóvni sistem prehodna oblika do kapitalistične rente, oz. do prehoda v popolno kapitalistično gospodarstvo na vasi. Ko pa delitev dela doseže tak nivo in ko produktivnost agrarnega dela že presega individualno potrebo delavca, takrat je šele dan pogoj za kapitalistično produkcijo, saj se čedalje večji del ljudi izločuje

iz te produkcije in je na razpolago za eksploatacijo v drugih produkcijskih sferah. Razvije se torej blagovno gospodarstvo, kamor spada tudi agrikultura. Vendar pa gre le del agrarnega produkta na trg, saj je ostali večji del še vedno neposredno sredstvo za preživljanje. Marx razlaga spolôvni sistem na primeru Romunije in Poljske. V tem sistemu lastnikom zemlje manjka zadosten kapital, da bi prešli v popolnoma kapitalistično produkcijo. Za razslojevanje na vasi pa poskrbijo tisti državni uradniki in privatne osebe, ki uzurpirajo skupno zemljo srenje in njen presežni produkt.[28] Tudi v Vietnamu je potekal podoben proces. Komunalna zemlja, ki so jo razdeljevali vaški veljaki, se je kmalu stekala samo še v roke teh deliteljev. Če pa si je niso v celoti prisvojili, so si odrejali zemljo z najboljšo lego (blizu namakalnih naprav) in z najboljšo kakovostjo, tako so bili deležni sadov diferencialne rente, kar jim je omogočalo hitrejšo obogatitev, ker drugi teh privilegije niso imeli. Z nastankom monetarnega gospodarstva pa se razvije tudi drug sloj na vasi - bogatih kmetov, ki so najemali delovno silo, dninarje. Komunalno zemljo pa so si prilaščali tudi prebendalni mandarini, ki so bili v povezavi z vrhnjim slojem na vasi. Če ni šlo drugače, so revne kmete, ki so životarili na eksistenčnem minimumu, razlastili. Višino davkov so določali samo vaški veljaki skupaj z mandarini in sicer je zajemala 50% pridelka na posamezno parcelo. Kdor ni zmogel tega plačati (kajti plačevalo se je v denarju), je njegovo zemljo zajel mandarin ali pa vaški veljak. Poleg tega davka je bil uveden še osebni davek, saj so bile zahteve kolonialne administracije vedno večje, s tem pa tudi zahteve domačega vmesnega sloja. Ta davek je zajemal 10% letnega pridelka, obenem pa so morali plačevati davek na sol, opij in alkohol, katerih produkcija je bila monopol države (kolonialne administracije), kar so prej pridelovali sami. Vaškim veljakom pa so morali nositi ob rojstnem dnevu, porokah, ali pa ob praznikih vasi darila, kar je še dodatno obremenjevalo kmete. Ti davki pa se niso zmanjšali niti, če je bila letina katastrofalno slaba.

Vse več kmetov je bilo prisiljenih prodajati svojo zemljo, sebe in svoje družine zaradi vse večjih dolgov. Pred 2. svetovno vojno prebendalna birokracija, ki zavzema 3-5% prebivalstva poseduje 50% vse zemlje. Več kot 910 000 ha obdelovalne zemlje so si prilastili Francozi z nasilnim razseljevanjem. To zemljo so namenili za plantaže, kjer so morali delati bivši lastniki zemlje, toda tokrat za minimalno mezdo v strahotnih življenjskih pogojih ob okrutni eksploataciji, tako da je bila smrtnost ogromna, 90% ljudi je napadal trahom, epidemije kolere in drugih bolezni so kosile med ostalim prebivalstvom. Francozi niso niti najmanj skrbeli za javna dela, tehnika je ostala na najbolj primitivni stopnji (bambusni plugi ipd.)

Proces prodiranja kapitalističnih odnosov je sprožil takšno deagrarizacijo, agrarno prenaseljenost, da je bilo delovne sile na pretek, tudi za izpraznjena mesta na plantažah in v rudnikih. Mesta pa so bila majhna, industrije skorajda ni bilo, prostih mest pa je bilo zelo malo. Edina možnost zaposlitve je bila nekaj časa služabništvo. Teh je bilo celo več kot industrijskih delavcev. Masa nasilno osvobojenih kmetov, osvobojenih vseh produkcijskih sredstev, vsake lastnine, z edino možnostjo, prodaje svoje lastne delovne sile (pa ponavadi še te možnosti ni bilo), je bila v stalni agoniji. Vsako leto je tisoče in tisoče ljudi pomrlo od lakote. Tudi domača obrt je povsem propadla, uničila jo je konkurenca francoskih industrijskih izdelkov. Tako je bil ukinjen dodatni vir dohodkov, ki je bil kmetu včasih dopolnilna dejavnost. Pavperizacija kmetov je taka, da celo francoski kolonizatorji pišejo v svojih poročilih, kakšno je izkoriščanje s strani vaških veljakov in mandarinov in o strašni bedi kmetov. Pri tem seveda ne omenijo njihovega izkoriščanja.

Svetovna ekonomska kriza (1929) prizadene tudi Vietnam. Na svetovnem trgu izredno padejo cene surovinam in živilom, predvsem premogu, kavčuku in rižu. To pa so bile glavne izvozne dobrine Vietnama. Padec dohodkov od izvoza še poslabša deficit Vietnama v

zunanji trgovini. Tudi povpraševanje se zmanjša. V Vietnamu se občuti splošno inflacijo. Davki pa so se s tem povečali. Zdaj je bilo treba za običajno postavljeno višino davkov prodati 3-4 krat večje količine riža, da bi si kmetje zagotovili potrebno sumo denarja. Cena zemlje pa je padla za 10-20 krat. Kdor ni zmogel davka, je prodal zemljo. Tako je pavperizaciji kmetov nujno sledila koncentracija zemljiške lastnine.

V teh pogojih in razmerah pa dela od 1930 naprej komunistična partija, ki gre skozi fazo "otroške bolezni" (upor v Nghe Trinhu) do stalinističnega prehoda (pod vplivom Kominterne, spopad s trockisti) v partijo osvobojenc pritiska tutorstva KP SZ med 2. svetovno vojno in po njej. Pri tem je treba poudariti njeno izredno pomembno vlogo v tem času, ko je bilo potrebno začeti osveščati množice tako delavstva kot kmetstva. Kakor pravi Gramsci: "Komunistična partija je orodje in zgodovinska oblika procesa notranje osvoboditve, s katero se delavec iz izvrševalca spremeni v pobudnika, iz množice v glavarja in voditelja, iz roke v možgane in voljo; v ustanovitvi KP je klica svobode, ki se bo razvila in do kraja razcvetela, kadar bo delavska država organizirala nujne materialne razmere."[29] Tak proces napoveduje za začetno obdobje, ki je še polno težavnih in bolečih krčev, saj se ravno tu izkristalizirajo prve ideje, prvi koraki. In ravno v tem obdobju je izredno pomembna množična sprememba ljudi, ki morajo postati zavest vsega človeštva. Glavna vloga partije pa je, da ves ta potencial masovno organizira, da uspe uresničiti dejstvo, da je človek res sam tvorec svoje zgodovine, da mu ne vladajo več družbene sile, ki jih je sam ustvaril, pa so se mu odtujile.

6. PREHOD V "CARSTVO SVOBODE"

Uvod.

Pri organiziranju agrikulturne v Vietnamu me predvsem zanimajo

specifična pota, specifični poizkusi Vietnama, v koliki meri in na kakšen način dosegajo socialistično preobrazbo vasi, kakšen je ta proces preobrazbe, kako poteka in kakšne so njegove najbolj vidne manifestacije, kako poteka boj proti zaostalosti na vasi, nizki produktivnosti, slabi tehnični strukturi dela, ostankom kapitalistične ideologije - drobnolastniške ideologije in kako se razvijajo proizvodni odnosi, ki niso več zavora razvoju proizvajalnih sil, kako se sprejemajo nova pota ekonomskih odnosov na vasi: tj. predvsem organiziranje družbenega procesa dela, s postopnim podružbljanjem zemlje, v tem smislu, da se ne izgubi pred očmi temeljnega principa socialistične družbe: tj. popoln in svoboden razvoj vsakega posameznika, torej tak družbeno-politični sistem, kjer se lahko razvijejo v vsej svoji raznolikosti in bogatosti vse potence družbe in človeka.

Če bi se hoteli uvesti v globino problema podružbljanja agrikulture, bi morali obravnavati teoretične pristope klasikov marksizma in novejših marksističnih avtorjev do tega vprašanja. Dosedanje "prakse" socialističnih držav se med seboj precej razlikujejo, pa vendar lahko za vsako trdimo, ali vsaj drugi trdijo, da stopa v fazo podružbljanja zemlje. Tu ni nobene vnaprej začrtane formule, ki bi bila splošnoveljavna.

"Socialistična praksa na vasi je še zelo mlada. Razen izkušenj SZ, ki so plod specifičnih političnih okoliščin, v katerih se je razvijala prva socialistična država, ni drugih. Zato je preprosto kopiranje teh izkušenj riskantno. Pri tem je jasno, da ljudje, pa čeprav so revolucionarji, niso nezgrešljivi. Zgodovinsko zakonisto in neizbežno je, da je socialistična praksa obremenjena z več neuspelimi poskusi in napakami v metodah, organizacijskih oblikah in taktikah, da pa je prav tako obremenjena z ostanki preteklosti in vplivom različnih interesov, ki niso vedno napredni, to so ostanki državnega kapitalizma in pa birokratsko etatističnega monopolizma ali pa drobnolastniška omejenost."[30]

Marx sam ni naredil nobenega modela za socialni prevrat. Vendar pa se da iz njegovih del povzeti njegov odnos do kmetov in njihove vloge pri revoluciji: za male kmete smatra Marx, da jih njihov produkcijski način izolira drug od drugega, njihovo produkcijsko področje, parcela, ne dopušča pri svojem obdelovanju nobene delitve dela, uporabe znanosti, nobene raznovrstnosti, nobenega bogastva družbenih odnosov. Vsaka kmečka družina zadostuje sama sebi.[31] Iz tega Marx zaključuje: "Kmet se mora otresti zaverovanosti v parcelo, na kateri je zgrajena državna stavba in proletarska revolucija bo dobila nov zbor."[32] Saj je kmetstvo prav tako kot delavski razred eksploatirano, vse bolj zasužnjevano po kapitalu in zato, ko se osvesti svojega položaja, ko v svoji bedi spozna tudi prevratno stran, ko se razvije kot razred za sebe, lahko postane močan zaveznik proletariata. Seveda pa pri tem igra veliko vlogo komunistična partija in njena zavestna pravočasna akcija, kajti tudi kmetstvo tako kot delavstvo v prvem obdobju je izpostavljeno sleparskim obljubam buržoazije, ki se predstavlja kot nosilka splošnega interesa, ali pa nasedejo drugim socialnim slojem in institucijam.[33]

Engels ugotavlja za kmete podobno kot Marx, kako je kot razred brez moči zato, ker je razcepljen in raztresen.[34] Poljedelske dninarje smatra na najštevilnejše in najnaravnejše zaveznike industrijskih delavcev.[35] Misli, da "se poljedelski delavci lahko rešijo svoje strašne bede le, če predvsem svoj glavni predmet dela, zemljo, odvzamejo privatni posesti velikih kmetov in še večjih gospodov in jo obdelujejo v zadrugah v skupno korist."[36]

Prav okoli tega vprašanja pa se krešejo na videz različna mnenja, ki pa si v bistvu ne nasprotujejo. Lenin smatra: "samo boj za novo razpodelitev zemlje ne more spremeniti proizvodnih odnosov v gospodarjenju na zemlji."[37] To sicer izraža napredni revolucionarni, vendar maloburžoazni demokratizem, v boju zoper fevdalizem. Kajti "ni kapitalistično samo tisto, kar nosi oznako zemljiška gosposka posest, tudi samo kmečko gospodarstvo, 'ljudska pro-

izvodnja' spada k izvorom kapitalizma."[38] Zavedati se je treba, da v svojem vsakdanu proizvaja kapitalistične proizvodne odnose. "V najpopolnejši svobodi kmečkega gospodarstva, v najpopolnejši enakosti malih gospodarjev, ki sedijo na občeljudski ali nikogaršnji ali 'božji' zemlji, imamo pred sabo sistem blagovne proizvodnje."[39] Zato se Lenin zavzema v prvi fazi revolucionarnega prevrata za izvedbo nacionalizacije, čeprav je to zanj še vedno delna reforma v mejah kapitalizma (le sprememba posestnika dela presežne vrednosti.) Vendar je "moralni pomen v revolucionarnem obdobju v tem, da proletariat pomaga 'eni obliki privatne lastnine' zadati tak udarec, katerega odmevi so neizogibni po vsem svetu. Proletariat zagovarja najdoslednejši in najodločnejši buržoazni prevrat, naugodnejše pogoje kapitalističnega razvoja in na ta način z največjim uspehom nasprotuje vsakemu polovičarstvu, medlosti, neznačajnosti, pasivnosti - lastnostim, ki jih buržoazija ne more skriti."[40] Le na ta način je mogoče pomesti s srednjim vekom v Rusiji. "Čim odločnejša bo sploh buržoazno-demokratična agrarna reforma, s tem večjo močjo in naglico se bo razvijal razredni boj poljedelskega proletariata proti bogatim kmetom (kmečki buržoaziji)."[41]

Prav tako kakor Lenin gleda na agrarno vprašanje tudi Mao Ce Tung ki smatra, da je novodemokratična revolucija (takšno je njegovo poimenovanje buržoazno-demokratične revolucije) kot boj proti imperializmu, fevdalizmu s strani širokih množic, ki jih vodi proletariat, nujna. Čeprav odpira prostor kapitalizmu, pa daje možnosti tudi razvoju socializma.[42] "Novodemokratična revolucija je neizogibna priprava za socialistično revolucijo, socialistična revolucija pa je neizogibna smer razvoja novodemokratični revoluciji."[43]

Tudi R. Luxemburg se vključuje v te razprave o agrarni revoluciji v nedokončanem rokopisu "K ruski revoluciji", kjer se ne strinja s prvimi ukrepi boljševikov 1917 glede razlaščanja in razdeljevanja zemlje. Sama ugotavlja tisto, kar tudi Lenin v svojih

teoretskih spisih in sicer, da drobno kmečko gospodarstvo ni združljivo s socialističnim gospodarstvom. Prav tako predlaga za socialistično preobrazbo zemljiškega gospodarstva dvoje (kar zopet ni v nasprotju z Leninovimi stališči):

"Najprej je treba nacionalizirati ravno veleposest kot tehnično najbolj napredno koncentracijo proizvajalnih sredstev in metod, kar je edino lahko izhodišče socialističnega načina gospodarjenja na vasi. Čeprav je seveda res, da malemu kmetu ne gre jemati njegove parcele in da mu je treba mirno pustiti, da sam uvidi prednosti družbenega gospodarstva in se zato prostovoljno vključi v zadružno gospodarstvo, pozneje pa pristopi k socialističnemu gospodarskemu podjetju, pa je seveda res tudi to, da se mora vsaka socialistična gospodarska preobrazba na vasi pričeti z velikim in srednjim posestvom. Lastninsko pravico je treba prenesti na ljudstvo ali pa - kar je pri socialističnih državah pravzaprav isto - na državo. Samo tako je namreč mogoče organizirati kmetijsko proizvodnjo po širokih, med seboj povezanih socialističnih načelih.

Drugič pa je eden od pogojev te preobrazbe, da se ločenost kmetijstva in industrije, kar je značilno za meščansko družbo, preseže in da se namesto tega doseže prežemanje in zlitje obeh in oblikovanje tako kmetijske kot industrijske proizvodnje po enotnih vidikih. Za katerokoli obliko upravljanja v praksi se odločimo, bodisi po mestnih občinah kot predlagajo nekateri, ali pa iz državnega centra, kot mislijo drugi, vsekakor je temeljni pogoj enotna, iz centra izvedena reforma in kot njen pogoj: nacionalizacija zemlje. Nacionalizacija velike in srednje posesti ter združitev industrije in kmetijstva, to sta temeljna vidika vsake socialistične gospodarske reforme, brez katerih ni socializma."[44]

Zato se je v ruski revoluciji revolucionarno geslo, ki je mobiliziralo množice: "Zemljo kmetom!", izkazalo za reakcionarno, ko se ga je v praksi izvršilo. Delitev zemlje ni odpravila neenako-

sti, nasprotno, še povečala je razslojevanje na vasi. Uvajanje agrarnih komun, ki jih je sestavljal proletariat ni moglo rešiti tega procesa. Ko so si kmetje "prilastili" vsak svoj kos zemlje, je bil nesmiseln vsak poskus socialističnega podružbljanja kmetijske proizvodnje, saj bi bil v nasprotju z interesi kmetov, ki so dobili, kar so hoteli. Tako je nastalo veliko nasprotje med vasjo in mestom, med kmeti in delavci. Na vasi so se zadržali stari odnosi, vse do kolektivizacije in postavljanja prvih zadrug v letih 1927 in 1929. Ker pa ni namen tega spisa ugotavljati potek ruske revolucije, se bom tu ustavila. S tem sem skušala le pokazati, kako se zmote in zablode dogajajo v vsaki revoluciji in kako naporno delo čaka revolucionarje, da spoznajo te zmote in jih skušajo tudi popraviti.

In če se ustavim čisto na kratko samo pri bistvu, ne pa pri vseh podrobnostih, jugoslovanskega reševanja agrarnega vprašanja. Trenutno pri nas preko kooperacije in z velikimi socialističnimi podjetji postopno teče proces prehoda v družbeno organizirano proizvodnjo. "Naša politika ni osiromašenje kmeta in čakanje, da propade, da bi se s tem odprla vrata velikim kmetijskim gospodarstvom, pa čeprav bi bila ta socialistična. Nasprotno, bistvo naše ekonomske politike mora biti v tem, da tudi malemu kmetu omogoča porast življenjskega standarda, ki je izključno rezultat povečane produktivnosti njegovega osebnega dela, kar pa v večji meri lahko doseže le v kooperaciji z zadrugo kot tudi rentabilnost zadruge kot celote."[45]

Kmet mora videti določene prednosti in ugodnosti, ki mu jih nudi nov proizvodni odnos, ne pa da se boji, da bo ostal prevaran in le mezdni delavec. Pri nas smo proti kakršnikoli prisilni obliki odvzema zemlje, kot tudi proti nasilnim kolektivizacijam, za kar imamo še sveže izkušnje iz leta 1948, ko smo se iz tega naučili, da ni zdravo presajati mehanično tuje modele, brez upoštevanja lastne specifike, pa čeprav se za temi nameni skrivajo še tako svetli cilji.

"Socialistični odnosi na vasi lahko postanejo zares socialistični, če so ekonomsko upravičeni, to je, če dosegajo večjo produktivnost dela hitrejši materialni napredek. Socializem se ne sme graditi na siromaštvu, izenačevanju v lakoti, temveč na postopnem izenačevanju v izobilju, za katero pa je treba šele ustvariti materialno bazo."[46]

Ko smo si tako na kratko ogledali nekatere temeljne teoretične dileme o procesu socialistične preobrazbe vasi, si poglejmo, kako je ta proces potekal v Vietnamu, kakšne so bile glavne postavke njihovega teoretičnega pristopa do agrarnega vprašanja in kako so se programska stališča izvajala v praksi, katere so bile specifične okoliščine, ki so opredeljevale takšne postopke, ali enostavno, kakšna je torej vietnamska pot v socializem gledano s stališča agrikulture?

A) POMEN AGRARNE REFORME

"Vsaka agrarna reforma ima za cilj boriti se proti težavam, na katere naleti ruralno prebivalstvo pri svojih poskusih za prehod na nove pogoje njihovega življenja in dela."[47] Če vzamemo tako široko definicijo, ki naj jo ponuja Roland Gadille, potem ima agrarna reforma bolj ali manj korektorsko vlogo v agrarnem življenju, lahko čisto subtilno poseže v vas in njeno življenje, lahko pa tudi bolj korenito načenja navade in tradicije kmečkega prebivalstva. Agrarna reforma kot edini instrument novih sil, ki se borijo za osvoboditev ljudstva, bo vedno nezadostna, če je ne bodo spremljali tudi drugi istočasni ukrepi v drugih sferah družbe. "Vse agrarne reforme sploh so lahko uspešne in trdne le, če se vsa država popolnoma demokratizira, tj. če se po eni strani odpravi policija, stalna vojska in dejansko privilegirano uradništvo in če po drugi strani vladala najširša krajevna samouprava, ki ne bo imela nikakega nadzorstva in varuštva od zgoraj."[48] V tem smislu pa je agrarna reforma le del splošne preobrazbe celotne družbe, saj samo kot taka lahko posega v radikalno spreminja-

nje samih produkcijskih odnosov. Tako bi bilo boljše poimenovanje zanjo agrarna revolucija. Agrarna revolucija bi bila le del splošne proletarske revolucije, kot taka naj bi zajela široke kmečke množice, jih mobilizirala, animirala za nove družbene odnose in izbrisala atomiziranost posameznega kmečkega gospodarstva ter povezala med sabo kmete v boju za nove družbene odnose.

Za sam Vietnam sem že napisala, kako pomembna je bila agrarna reforma kot mobilizatorski faktor in to v razrednem smislu, saj je povezala med sabo najbolj eksploatirani del kmetov, ki so se pridružili boju proletariata zoper domači vladajoči sloj, ki je sodeloval s kolonizatorjem, prav tako pa je bila učinkovito sredstvo, oz. eno od najbolj trajnih orožij v boju proti imperialističnim silam. Te agrarne reforme so bile plod boja za uveljavitev eksistenčnega interesa večine kmečkega prebivalstva, ki tudi v skupnem prebivalstvu tvori večino (80-85%).

V Vietnamu je bilo uvedenih in izpeljanih več različnih agrarnih reform tako s strani osvobodilnih sil (Viet-Minha, od 1946 preimenovan v Lien Viet, in FNL) kot tudi s strani diktatorskega režima v Sajgonu (Diema in kasneje Thieuja). Vse te reforme nameravam obravnavati kronološko, jih kritično opredeliti, uvrstiti v konstelacijo sil na samem vojnem področju, ugotoviti vpliv vojnega stanja na določene tipe agrarnih reform, torej obravnavanje agrarne reforme izpeljane v specifičnih pogojih, v pogojih vojne, kontrediktornost reform obeh nasprotujočih si strani. Pomen obravnavanja vse glavnih značilnosti agrarnih reform je v tem, da bom preko tega skušala prikazati vietnamsko inačico prehajanja v socializem, njegova specifična pota podružbljanja zemlje in agrikulturne produkcije sploh, oz. to in odnos partije do teh temeljnih vprašanj vietnamske revolucije mi daje glavne oporne točke, na katere se lahko naslonim pri dajanju vrednostne ocene o družbenem sistemu Vietnama danes. Seveda pa pri tem nisem pozabila, da bi bilo absurdno obravnavati agrarne reforme ločeno od drugih socialnih sprememb. Tako so potekale obenem s spreminjanjem živ-

ljenjskega procesa ljudi v kmetijstvu, tudi velike spremembe v vseh drugih sferah družbenega življenja in industrije, do šolstva in zdravstva. Zato nameravam obravnavati spremembe v agrikulturi v tesni povezavi s spremembami na vseh ostalih področjih.

B) POTEK AGRARNIH REFORM

1.) Odnos KP do agrarnega vprašanja pred 2. svetovno vojno in med njo:

Po prvem hudem udarcu (neuspeh sovjetske oblasti v Nghe Trinhu) se je partija dokaj hitro zavedla nastalega položaja in se je iz tega poraza tudi nekaj naučila. Deluje v ilegali, njeno akcijsko enotnost razjedajo notranji spopadi s trockisti. Od zunaj jih ovirajo represalije in hud teror Francozov nad komunisti. V sami deželi vlada izredno težka situacija, huda kriza. Partija skrbi v tem času predvsem za povezovanje svojih vrst, vendar je njeno delovanje zelo omejeno. Tako proletariat kot tudi sami kmetje organizirajo več spontanih manifestacij, demonstracij in splošnih stavk, v katerih sodeluje več deset tisočev ljudi. Predvsem proletariat je posebno aktiven, zahtevajo sindikate, pravico do stavk 8-urni delavnik, prepoved nočnega dela za ženske in otroke, plače v denarju, 8 tedenski porodniški dopust itd. Glavni cilji kmečkega boja v programu KP 1937, kjer je opredeljen odnos do kmetov, so:

"- redukcija dajatev (največ ena tretjina pridelka)
- davčna razbremenitev v primeru slabe letine
- pravična delitev komunalne zemlje
- vrnitev zemlje tistim, ki jo obdelujejo
- ustanovitev kreditnih služb, ki ne smejo izkoriščati kmetov
- odprava osebnih davkov
- zagotovitev osnovnih demokratičnih svoboščin."[49]

"Novembra 1939 definira centralni komite komunistične partije

glavne naloge, ki naj bi izpolnjevali komunisti. (...) Glavna naloga vietnamske revolucije je v boju zoper imperializem, ne glede na kožo ljudi, ki ga vodijo. Nacionalna osvoboditev je prvenstvena naloga, vse druge, sem se vključuje tudi agrarni problem, so ji podrejene."[50]

Glavna naloga postane konstituiranje najširše demokratične-nacionalne fronte, ki ima samo domoljubno bazo. To je bilo na nek način razumljivo, saj je boj proti japonskemu in kasneje francoskemu fašizmu zahteval koncentriran nacionalni odpor. Partija je bila prešibka, da bi sama povedla vse ljudstvo v boj proti dvema okupatorjema in še proti domači buržoaziji in marionetni vladi. Zahteve po demokraciji nadomestijo zahteve po proletarski državi. Tudi kmečki program se skrči, edina naloga ostane:

- konfiskacija zemlje izdajalskih lastnikov, ki sodelujejo s kolonizatorjem.

Oktobra 1940 se zopet spremenijo glavne naloge za kmete v partijskih programih. Zahteve niso niti najmanj radikalne, so predvsem pragmatičnega značaja, ker KP noče prestrašiti drugih slojev (kot npr. buržoazijo in veleposestnike), ki hočejo sodelovati v Viet Minhu. Te naloge so:

- nacionalizacija dobrin veleposestnikov, cerkve, organizacij in posameznikov, ki so izdajalci.
- zmanjšanje zakupnin, odprava obveznih daril vaškim veljakom
- nacionalizacija konfiscirane zemlje, razdelitev med vojake in kmete.

Kakor lahko vidimo, KP ni vodila neke konstantno radikalne politike do agrarnega vprašanja. Še slabše, njen odnos je bil ad hoc, in zato pragmatičnega značaja.

KP se ni spoznala pomembne vloge kmetov in to predvsem kmečkega

proletariata. Resda stalno poudarja zvezo delavcev s kmeti, vendar pa se le-ta v sami praksi ni izkazala, in ni učinkovito delovala. Partija je bila slabo organizirana, ni bila množična, pa tudi teoretične osnove so bile dokaj šibke, nezrele, kar je odgovarjalo tudi nezrelim materialnim pogojem za prehod v socializem. Kot taka se ni mogla opirati izključno na lastne sile, temveč je morala pristati na sodelovanje z meščanskimi sloji, vsaj v obdobju, ko je bil najhujši sovražnik fašizem, in kar je bila predvsem začasna taktična rešitev, ki pa ne bi smela zamegliti strateške usmeritve partije, to je razrednega boja z buržoazijo in drugimi eksploatatorji.

2.) Avgustovska vstaja 1945

Avgustovska vstaja ni bila socialistična vstaja, niti uvod vanjo ne, saj se voditelji skrbno izogibajo vsake besede ali dejanja, ki bi spominjala na razredni boj. Tako ni niti v ustavi niti v deklaraciji neodvisnosti, ki jo je prebral Ho ob osvoboditvi izpod japonskega fašizma in ob proglasitvi severnega dela dežele za Demokratično republiko Vietnam, niti z besedo omenjenega razrednega interesa. Edine politične opredelitve so: nacionalna neodvisnost in demokracija. Zato, da bi se dokazalo zunanjim sovražnikom in da bi se izognili notranjim nesporazumom, kar bi oviralo nadaljni razvoj, se 11. 11. 1945 razpusti Komunistična partija Vietnama! Ho to razlaga: "Tedaj se je zgodilo nekaj, česar mnogi niso mogli razumeti: partija je proglasila, da se razpušča. V resnici se je umaknila v ilegalo."[51] Gre za ukrep, ki je bil nujen, saj so na jug že vdirale angleške in francoske čete, na sever pa Čangkajškove z namenom zrušiti ljudsko vlado. Kakor se je avgustovska vstaja odrekla vsem razrednim ciljem, tako so se tudi njeni ukrepi in reforme ujeli v ta okvir, niti najmanj niso bistveno posegli v spreminjanje produkcijskih odnosov.

Taki pa so bili tudi postopki v reševanju agrarnega vprašanja, kjer je bilo stanje res pereče: 80% kmečkega prebivalstva, od

tega 61,5% brez zemlje. Obstajalo je sicer geslo, po katerem naj bi na vsako družino prišlo 3 ha zemlje, kar pa je tudi ostalo le kot geslo.

Partijski sekretar Truong CHinh (v tistem obdobju) razlaga, da se agrarna reforma lahko izvede ob naslednjih pogojih:

- če je politična stabilnost
- če to kmetje sami zahtevajo
- če je zadosti kadrov, ki bi jo izvedli.[52]

Nobeden od teh pogojev pa v tistem času ni bil izpolnjen. Kadrov je bilo celo manj kot sloja veleposestnikov in bivših mandarinov (500 000). Med kmeti ni bilo izdiferencirane zavesti, kakšna naj bi bila reforma. V tem pa je predvsem krivda partije in njene nesavantgardne vloge. Tako je bila agrarna reforma povsem limitirana. Vendar kritika te reforme ni kritika nesposobnosti vodij ali partije nasploh, temveč je predvsem kritika težkih razmer, v katerih se najde Vietnam po osvoboditvi, ko ni imel nobene pomoči od zunaj, ko hladna vojna zadane nove udarce delavskemu gibanju po svetu in ko SZ pričenja nastopati s pozicije velesile, ne pa najrazvitejše socialistične države, ki jo vodi proletarski internacionalizem. SZ v tem času nima izdelanega odnosa do socialnih bojev v kolonijah, zato jih tudi ne podpira.

Vsako dejanje DR Vietnama od 1945. leta naprej je potrebno ocenjevati v luči zunanje nevarnosti in od 1946 naprej tudi okupacije Francozov, kot tudi v luči lovljenja notranjega ravnotežja z vsemi razredi in v nemoči partije, da bi se borila na dveh frontah. In kakor pravi HO: "Potrebni smo bili miru, da bi obnovili našo deželo; da bi ga obvarovali smo morali popuščati."[53]

Kljub temu pa so bili narejeni nekateri koraki v smeri demokratizacije države. Novi vladi je uspelo odstraniti skorumpirano vaško administracijo, namesto njih pa so se volili komiteji, ki so predstavljali ljudsko oblast. Seveda pa niso čez noč opravili s

samovoljo, korupcijo in birokratizmom. Glavne naloge, ki jih je deklariral Viet Minh glede agrarnega vprašanja: (nekakšna 1. agrarna reforma, ki pa ostaja v mejah kapitalističnega sistema)

- konfiskacija zemlje izdajalcev in kolonizatorjev (izvede se šele 1949)
- pravična delitev komunalne zemlje
- zmanjšanje obveznih dajatev na 25%[54]
- možnost obdelovanja opuščene zemlje
- osebni davki in davki na sol, opij in alkohol ukinjeni.

Vendar pa ostane socialna struktura nespremenjena, lastnina nad zemljo je še vedno skoncentrirana v rokah peščice ljudi, veleposestnikov, bogatih in srednjih kmetov.

Razdelitev lastništva nad zemljo v % l. 1945[55]

Kolonizatorji	1
Cerkev	1,5
Komunalna zemlja	25
Veleposestniki	24,5
Bogati kmetje	7,1
Srednji kmetje	29
Revni kmetje	10
Agrikulturni delavci	1,1
Drugi delavci	0,8

Od vietnamskih avtorjev obravnava politiko KP do agrarnega vprašanja pred letom 1953 samo Giap, vendar ni prevoda iz vietnamščine. Truong Chinh kritizira to obdobje zaradi tega, ker so se mehanično aplicirala izkustva kitajske revolucije leta 1937-45 iz boja proti japonski okupaciji (ko je še potekala specifična kolaboracija s Čangkajškom).

3. Istočasni razvoj na jugu do ženevske konference (1945-54)

Kakor sem že v uvodu dejala, nameravam obravnavati agrarne reforme preko kronološkega zaporedja, tako zaradi boljše preglednosti kot zaradi lažje primerjave in ugotovitve razlik med dvema avtohtonima razvojema na jugu in severu.

Na primeru severnega Vietnama smo videli, kako je partija organizacijsko šibka in nemočna pri povezovanju interesov še neosveščenih množic kmetov. Prav tako je tudi na jugu. Tu so si lahko prilaščali pravico do oblasti razni avanturisti kot cesar Bao Dai in njegovi pomagači iz raznih nacionalnih buržoaznih strank. Če pogledamo njegovo preteklost, vidimo, da je prav pisana. Francoski kolonizatorji so ga 1932 postavili za marionetnega cesarja. To "nagrado" je vietnamski narod dobil za pomoč Francozom v prvi svetovni vojni, dejansko pa je bil to vmesni izkoriščevalski sloj, ki je skrbel le za lastne interese. Marca 1945 sodeluje Bao Dai z Japonci, ki ga postavijo za cesarja Vietnama. 25. avgusta se odreče prestolu. Pretendira pa na mesto vodje Viet Minha, kjer se je vključil v koalicijo vseh strank. Vender pa hitro prekine z Viet Minhom, ker ga smatra za komunističnega. Nato veliko potuje na relaciji Hong Kong - Pariz, kjer se dogovarja s Francozi, Amerikanci in predstavniki Indokitajske banke. Leta 1948 znova pride na čelo Vietnama (to pot juga), kamor ga postavijo Francozi. "Novi imperator se odreče zvenečemu imenu v interesu "demokracije" in postane samo predsednik vlade, južni Vietnam pa postane republika. Republika Vietnam dobi vso neodvisnost v okrilju Francoske unije. Bao Dai pa podpiše pogodbo, v kateri potrdi prioriteto ekonomskih in kulturnih interesov Francije.

Izpelje pa tudi agrarno reformo in sicer, vsa zemlja se skoncentrira v rokah veleposestnikov, bogatih kmetov in državne administracije. To naj bi bil novi vladajoči razred, ki pa obstaja le kot marioneta v rokah Francozov.

4. Druga agrarna reforma v DR Vietnamu leta 1953

V boju proti Francozom postaja Vietnamcem vse bolj očitno, da je nujen razredni boj, če bi hoteli uspeti. Veleposestniki so se priključevali Francozom in izstopajo iz Viet Minha, Viet Minh pa sestavlja kar 90% kmetov. Vse bolj se tudi odraža politično delo partijskih kadrov med množicami. Partija dobiva vse pomembnejšo vlogo v Viet Minju. Leta 1950 priznajo boj vietnamskega ljudstva LR Kitajska, SZ in druge socialistične države. Vse bolj postaja nujna motivacija bojujočih se kmetov, saj so morali imeti pred sabo realne cilje, da se borijo za spremembo lastnega položaja v družbi, ne pa zato, da se nič ne spremeni in ostanejo še naprej eksploatirani. Tako se je pred partijo postavila najvažnejša naloga: radikalna agrarna reforma. Že 1951 se na osvobojenem ozemlju sprovaja agrarna reforma, 15% obdelovalne zemlje se razdeli med 20% vseh kmetov, med 50% vseh vasi. 1. 12. 1953 se izglasuje zakon o agrarni reformi. Najprej so klasificirali kmete v posamezne kategorije (podobnost z Leninovo klasifikacijo kmetov v kapitalistični ureditvi)[56] in sicer:

- kmetje brez zemlje
- revni kmetje (tisti, ki imajo košček zemlje, vendar to ne zadošča za preživljanje družine)
- srednji kmetje (ki imajo košček zemlje, kar zadošča za preživljanje družine)
- bogati kmetje (ki delajo sami, vendar pa najemajo tudi dodatno delovno silo)
- veleposestniki (ki žive od eksploatacije drugih)

"Cilji te agrarne reforme so:

1. zatreti režim fevdalcev, ki si lastijo riževa polja, in uresničiti pravilo: "zemljo tistemu, ki dela", osvoboditi proizvajalne sile na deželi, povečati proizvodnjo in zmagovito voditi odpor naprej.

2. splošna politična linija: nasloniti se brez predsodkov na revne kmete in dninarje, tesno se povezati s srednjimi kmeti, spora-

zumeti se z bogatimi, postopoma zatirati izkoriščevalski fevdalni režim, razvijati proizvodnjo in nadaljevati z odporom."[57]

Ta agrarna reforma je bila izpeljana v specifičnih razmerah vojne, kjer je bilo nujno potrebno motivirati množice za nadaljnji boj, obenem pa je bilo potrebno osvoboditi proizvajalne sile tistih ovir, ki so preprečevale njihov hitrejši razvoj. In med te zaviralne sile je spadal razred veleposestnikov, ki je izrabljal delovno silo v lastno korist. Uničijo naj se okovi velike zemljiške lastnine. Seveda je razlastitev razlaščevalcev nujna. Vendar pa je to samo prvi korak. Drugi korak pa ni bil tako revolucionaren, saj so se usmerili na drobno lastniško gospodarstvo (zemljo vsem), kar je še vedno temelj kapitalističnemu gospodarstvu. Torej je ta ukrep lahko le prehoden, le stopnja, preko katere se mora preiti na veliko socialistično proizvodnjo, kjer je zemlja v kolektivni lasti in kjer je kolektivno upravljanje nad proizvajalnimi sredstvi. To pa je možno na višji stopnji razvitosti proizvajalnih sil. Kako pa je ta prehod v družbeno organizirano proizvodnjo potekal, bomo videli v nadaljnjem razvoju Vietnama po osvoboditvi 1954.

Ta agrarna reforma je zajela 65% obdelovalne zemlje: 810 000 ha, 107 000 živali, 1 846 000 orodij, kar je bilo razdeljeno med 2 200 000 družin, tj. 9 000 000 prebivalcev ali 72% ruralne populacije. Bernard Fall trdi, da gre tu le za razporeditev revščine, saj pride na vsako družino pol ha zemlje, 1 žival in po 1 orodje na 13 družin!

Razdelitev zemlje pred in po reformi 1953[58]

	Pred (v m^2)	Po (v m^2)
Veleposestniki	6 779	825
Bogati kmetje	2 116	2 159
Srednji kmetje	999	1 565
Revni kmetje	343	1 372
Kmetje brez zemlje	-	1 421

Na koncu te reforme je bilo 24% več obdelovalne zemlje, pridelek na ha povečan za 36%, globalna produkcija na glavo za 43% (21 kg) individualna konsumacija za 13,5% (26,5 kg riža).

5. Napake v sprovajanju agrarne reforme 1953, upor v Nghe Anu 1956

"Del naših političnih delavcev ni v celoti dojel politike agrarne reforme, ali pa ni sledil liniji množic. Vodstvo centralnega komiteja partije in vlade je pogosto premalo konkretno in ne upošteva dovolj pomembnosti kontrole in iniciative."[59] Tako izvaja samokritiko Ho Ši Minh.

Kaj se je torej zgodilo?

Agrarna reforma 1953 se je brutalno uvajala, povsem administrativno, mehanično. Ljudski tribunali in Komite agrarne reforme so imeli velika pooblastila, delovali so birokratsko, togo, z zlorabami svojega položaja. Politični kadri na vasi so morali določiti % lastnikov v vasi. Ta % je moral doseči 30%. Če v neki vasi ni bilo veleposestnikov, so v to kategorijo uvrstili kar bogate kmete, ponekod pa tudi srednje in celo revne kmete. Prišlo je do čisto osebnih obračunavanj, do čistega subjektivizma političnih kadrov, ki niso upoštevali nobenih zaslug posameznikov. Po podatkih Nhan Dana (glasilo Delavske partije) je bilo 30% kmetov obsojenih kot veleposestnikov, čeprav to niso bili. Izvršilo se je 5o ooo eksekucij, loo ooo ljudi pa so poslali ali v kampe na prisilno delo, ali pa v zapore. (Te so kasneje vse po vrsti izpustili!) 2. 10. 1956 se je v stebru obrambe Viet Minha (IV intercona) Nghe Anu (rojstno mesto Hoja) začel kmečki upor kot posledica neprimernega izvajanja agrarne reforme. Vlada je poslala divizijo, ubitih 6 ooo kmetov![60] To pa je bil hud udarec! Huda zmota!

Temu sledi avtokritika partije. Takoj ukinejo skorumpirane Ljudske tribunale in Komite agrarne reforme, spustijo zapornike. Od-

stranijo sekretarja partije Truong Chinha, isto doleti Ho Viet Thanga in Le Van Luonga kot odgovorna za kmetijstvo. Vendar pa se ni iskalo samo grešnega kozla. To je bila predvsem kolektivna krivda. Na 10. seji CK KPV so na programu samo zmote reforme 1953. Ugotovijo naslednje:

- Voluntarizem in subjektivizem pri določanju, v katero kategorijo spadajo posamezni kmetje.
- velika škoda tudi v odnosu do religioznih sekt in do manjšin, katerim se je v tej reformi precej omejila svoboda.

Giap piše o tem: "Napačen odnos do srednjih in bogatih kmetov in tudi do veleposestnikov, ki so delovali v osvobodilnem boju. Nastajali so centri osamosvojeni od vlade. Kršili so se principi KP in države. Dušila se je iniciativa, uporabljale so se avtoritarne metode. CK priznava, da je sam odgovoren za vse zmote."

Zato prehaja partija v novo obdobje: demokratizacije. Nguyen Khac Vien opravičuje te zmote s specifično situacijo, v kateri se je znašel Vietnam: na eni strani zunanji sovražniki in vojna, na drugi strani pa notranji sovražniki in razredni boj. Če je to lahko opravičilo, je pa seveda vprašanje. Edina pozitivna stvar, ki jo vidim v tem, je ta, da so odkrito priznali svoje napake, poiskali krivce, toda ne samo krivce, temveč preko popravljanja napak skušali odpraviti tudi vzroke, ki so povzročili to krivdo. Sledi obdobje popravljanja napak od 1956 do 1958, začenja se demokratizacija ali vietnamskih "sto cvetov". O tem pa več v nadaljevanju.

6. Proces podružbljanja agrikulture od 1959 naprej na severu

V letu 1959 institucionalizirajo zadrugo ali kooperacijo. Proces uvajanja zadrug poteka že prej. Na začetku je bilo izredno veliko nasprotovanj. V prve zadruge so prostovoljno stopili le partijski kadri, da bi dali zgled drugim, s tem ko bi se njihova

proizvodnja z bolje organiziranim delom dvignila. Po agrarni reformi 1953 je vsaka družina dobila pol ha zemlje, kjer pa se ne izplača uvesti strojne proizvodnje. Tako je pridelek odvisen še naprej od slučaja in vremena. Veliki problemi so še vedno s hidravličnimi deli, pomanjkanjem gnojil. Prvo tovarno umetnih gnojil zgradijo s sovjetsko pomočjo šele 1962. Tehnika je povsem nerazvita, v uporabi so še leseni in bambusni plugi. V takšni situaciji je bila edina možnost zvišanja produktivnosti prehod na kooperativno delo. Ustanavljanje zadrug poteka po treh fazah:

1. faza: težko je kar takoj preiti na višjo obliko kooperacije, posebej še, če je prej obvladovala kmetovo zavest tisočletna tradicija. Na začetku še prevladuje drobnolastniška miselnost. Kot prvi korak h kolektivnosti so ekipe za medsebojno pomoč, kjer se povezujejo družine med sabo. Tu ni skupna ne zemlja ne pridelek. Le ob žetvah in drugih skupnih delih si med seboj pomagajo, si razdelijo delo po kvalifikacijah in delijo deleže po vloženem delu.

2. faza: če bi bile te ekipe zadovoljne z uspehi in če hočejo preiti v zadruge višje stopnje - polsocialističnega tipa, postane eksploatacija zemlje skupna, prav tako upravljanje, vsak ima še pravico, da obdrži lastno zemljo. Dohodki se delijo: 80% po vloženem delu, 20% pa od rente glede na zemljo.

3. faza: to so že socialistične zadruge, zemlja, orodje in druga produkcijska sredstva so skupna last. Ni več pravice do individualne lastnine nad zemljo, razen majhen kos ohišnice. Nagrada je odvisna od vloženega dela. Delavci so razdeljeni po delovnih brigadah po 60 ljudi, na razne ekipe po 12 do 15 ljudi. Vsako delo se točkuje. Vsakodnevno delo ima 10 točk. Točke se zvišujejo glede na kvalifikacije in težavnost dela. Poprečje za družino je 3000-4000 točk na mesec, kar odgovarja 1 330 kg riža. Prestop v to fazo je možen, če se je upravljanje izboljšalo in če se je mišljenje kmetov spremenilo in ni več drobno-

lastniške zavesti.

Prvo pravilo pri zadrugah je: svobodno odločanje o pristopu k njej, pomembno je prepričevanje, ne pa prisila.

Ti prehodi so na las podobni kitajskemu prehodu v zadruge leta 1956. O tem piše več Mao.[61] Vendar pa Kitajska preide leta 1958 v sistem ljudskih komun. Vietnamski avtorji pa trdijo, da so jim za vzgled sovjetski kovhkozi.

Prvo leto prehoda v prvo fazo so bile prednosti združevanja slabo vidne, saj produkcija ni dosegla višjega nivoja kot produkcija individualnih proizvajalcev. Razen tega so le-ti lahko na svobodnem trgu prodajali svoje presežke, kar jim je omogočilo dokaj varno življenje. Na skupnih posestvih pa so se vrstile napake, saj kadri niso imeli nobenih izkušenj v organizaciji dela. Kmetje pa so dobivali iste navade kot prej, ko so delali za veleposestnike. Drugo leto pa zadruge že dosežejo nivo individualnih proizvajalcev, obenem pa se že kažejo prve prednosti: podpora države pri nabavi semena, tehnike, prednost pri uporabi hidravličnih del, tako so že lahko prešli na več letin v eni sezoni. Tudi svobodni trg se omeji. S tem se zajezi socialna diferenciacija na vasi. Vse več kmetov pa se vključuje v zadruge.

Zadruge	1955	1956	1957	1958	1959	1960[62]
SKUPAJ	7	37	44	4722	28875	41401

Na začetku 1961 je že 85% vseh družin v zadrugah, od tega 10% v socialističnih. Produkcija pa raste od 4-5%, čemur se vsi čudijo. Povsem so uspeli zajeziti poplave. (Do leta 1969 so izkopali kar 37 833 kanalov!)

Leta 1963 se zadruge reorganizirajo, se med seboj združujejo glede na isto proizvodnjo kultur. Tako njihovo število pade na 29824, v njih pa sodeluje 87,7% družin.

Leta 1962 pa deluje tudi 55 kooperacij po vzgledu sovhkozov (na 33-ih dela vojska). Produkti od teh gredo za vojsko. Tu dela okoli 6o ooo agrikulturnih delavcev na 2oo ooo ha. Proizvodnja je mehanizirana.

Tudi ta proces združevanja posameznih zadrug zelo spominja na kitajskega, kar Vietnamci zanikujejo. Ves sistem zadruge predstavlja avtohtono, tudi samozadostno enoto, povezano v gospodarskem, socialnem in kulturnem smislu (take pa so tudi kitajske komune). Vendar je ta sistem prilagojen na specifične razmere vojne, ko se je taka organizacija nujno morala doseči. O tem več kasneje.

Glavne težave pri uvajanju zadrug:

Kar 50% dohodka posamezne družine tvori ohišnica, na njej proizvajajo sadje (ananas, banane, limone, kokos) in zelenjavo. Vsako gospodinjstvo pa goji še race in eno ali dve svinji, ali pa bivola, s tem si priskrbe tudi gnoj. To državi za enkrat odgovarja, saj sama ni sposobna zajeziti revščine. Davki za državo pa znašajo 20% pridelka. To pa je bil vir za izgradnjo industrijske baze in obnove domovine ter rezistence pred okupatorjem.

Kar 90% površine se še obdeluje ročno! Proizvodnja riža angažira v Vietnamu 100-120 ljudi (na Japonskem 44, v ZDA pa 1,3!!)[63] Stroje, ki so jih dobivali kot pomoč iz socialističnih dežel še niso znali uporabljati, saj ni bilo zadosti tehničnega kadra. Ni bilo agronomov, ne tehnikov. Na 90% vlagi so se stroji hitro pokvarili. Zato so skušali na sejah vaških komitejev (zadružnih) predebatirati vse dobljene izkušnje, predebatirali so plan in skušali premostiti tehnično neznanje z izkušnjami. Tako so na primer odkrili rastlino "azolle", ki so jo uporabljali kot naravno gnojivo, poleg tega je kvaliteta te rastline tudi v tem, da ščiti riž pred dehidracijo in pozebo.

Ponekod pa so komiteji tudi izrabljali svoj položaj, se pustili

podkupovati. Naravni ritem menjavanja sezone se je podrl, saj so preŝli na večkratno letino. Kljub temu je bilo jasno, da brez tesne zveze z industrijskim napredkom ne bo napredka agrikulture.

Vaški administrativni komiteji so bili sestavljeni:

Ljudski svet, v njem je bilo 30 ljudi, od tega polovica žensk, v administrativnem komiteju pa 9 ljudi, od tega 4 ženske, voljeni so za 2 leti. Skrbijo za vse zadeve, ki se tičejo vasi, eksplicirajo politiko vlade.

7. Agrarne reforme na jugu od 1955 naprej (ali napake Diemovega režima)

V strategijo boja proti gverili spada tudi Thompsonova doktrina, ki bazira na njegovih izkušnjah v Maleziji in Vietnamu. Zagovarja administrativne metode, ki naj bi vzbujale neomajno vero v državo. Predlaga:

1. da vlada, ki se sicer stalno bori proti upornikom, sprovaja reforme za pospešen razvoj. Drugače uniči le par upornikov, ne pa tudi žariŝča upornikov.
2. državni plan mora biti v celoti pojasnjen, mora biti ofenziven, da gverila ne more tako hitro reagirati na vse spremembe.
3. ne uničuje gverile same po sebi, ampak subverzijo, potrebno je uničiti celotno strukturo.
4. vlada se mora obnašati častno, da spoŝtuje zakone, da ne izgleda, kako se poslužuje svoje moči, ki jo ima zaradi položaja.[64]

25. junija 1955 je proglašen za novega predsednika na jugu Ngo Dinh Diem, Bao Dajev notranji sekretar, ki pravi zase, da edini on lahko predstavlja interese naroda. Bao Dai pa se že sonči na Azurni obali v svojem gradu. V skladu s Thompsonovo doktrino se tudi novi diktator zaveda, da je treba začeti z reformami, če se

hoče utrditi na oblasti. Pri kreaciji teh reform je razen vietnamskega ekonomista, glavnega ideologa Diemovega režima Vu Quoc Thuca, sodeloval tudi ameriški svetovalec Ladejinsky. Ti so smatrali, naj se Diem nasloni na 7oo ooo begunskih katolikov iz severa, na katolike z juga, na veleposestnike s severa, na svoje prijatelje in na svojo veliko družino. Seveda ob pomoči ZDA. Tako je izvedel agrarno reformo, katere glavni moto je: "Zemljo veleposestnikom!" Ustanovila naj bi se "agrovilles" (agromesta), v katerih bi bili kmetje prisiljeni opustiti tradicionalno življenje in si ustvariti novo domačijo, dodelili bi mu nekaj zemlje, ki si je ne izbere sam, odkupiti jo mora po visoki ceni. Še pred francosko okupacijo je razdelil Viet Minh 2 miljona ha zemlje, Diem vso to zemljo konfiscira in ukine vse reforme Vietminha. Zemljo razdeli slcju bivših mandarinov-veleposestnikov, med prijatelje in družino. Katoličane je ta delitev obšla, saj jih na jugu čakajo le prazne obljube, strpajo jih v ograjena naselja, kjer žive kot v prisilnih kampih. Diem si nakoplje sovražnike tudi pri ostalih meščanskih strankah, saj jih postavi izven zakona, prepove vsake shode, uvede pa teror in represalije proti verskim sektam, manjšinam, komunistom, vietminhovcem, borcem proti japonskemu in francoskemu fašizmu itd.

Leta 1962 postane jasno, da taka politika, kjer vladajo le bombe in dolarji, ne more obroditi sadov. Tega leta uvedejo eksperiment ki je uspel v proti-gverilski vojni v Maleziji - "strateške vasi" ali hien hoi. Te vasi so v bistvu koncentracijska taborišča, vendar je razlika v tem, da so ograjene cele vasi, zunaj vasi pa so njive, kamor hodijo kmetje na delo pod nadzorstvom sajgonskih vojakov. Pri tem ne sme biti ne v vasi, ne v bližnji okolici nobenih dreves, ničesar, kar bi lahko služilo kot skrivališče za partizane. Na ta način naj bi se odsekala vez ljudstvo - partizani, kar pomeni, če se izrazim po "maoevsko","odtočiti morje, da riba ostane na suhem". Vendar pa je bilo to dejanje zadnje, kar je uspel izvesti Diemov režim. Ta zadnja reforma odvrne od Diema celo tiste, ki so do sedaj najbolj omahovali. Diema ubijejo leta

1963 (osem dni pred Kennedyjevo smrtjo, zato ta smrt tudi pade hitro v pozabo). Južni Vietnam je v hudi ekonomski krizi. V zunanjetrgovinski bilanci imajo kar 20 milijard dolarjev deficita. Izvoz je udeležen v uvozu le 8%. Kmetijska in industrijska proizvodnja upadata. Stroški za armado in državo se povečujejo. Vojska je vedno večja. Od 1. novembra 1963 pa do 19. junija 1965 sledi kar 13 uspešnih in neuspešnih državnih udarov, ki jih vodijo večinoma generali, dokler se končno ne formira vlada, kjer je predsednik vlade Bguyen Kao Ky, general-major letalstva, šef države pa postane Nguyen Van Thieu. ZDA se zavedajo, da ji taka notranja gospodarska in politična nestabilnost niti najmanj ne koristi. Tako predlagajo nov program, ki bi moral biti uveden že leta 1955, če bi se hotel zajeziti napredek osvobodilnih sil. Predlagajo torej program, v katerem naj bi se pospešil razvoj zdravstva, šolstva, vaške administracije, komunikacij, transporta, več možnosti kreditov za kmete, izboljšava namakalnih naprav, boj proti insektom, zmanjšati nezaposlenost in pospešiti industrijski razvoj.

Vendar je leta 1964 zmaga FNL pred vrati. Le neposredno vmešanje vojaških sil ZDA, je uspelo podaljšati oz. prestaviti zmago za nadaljnih 10 let.

8. <u>Agrarna reforma, ki jo sprovaja FNL na osvobojenem ozemlju</u> (na jugu)

Tu je že od vsega začetka boj pod glavnim vodstvom KP, ki pa ne odreka zavezništva buržoazije v času nacionalne osvoboditve. KP je izvajala iste naloge, kakor DR Vietnam na osvobojenem ozemlju. Tako sta oba Vietnama ohranila vezi, med sabo. Jug ni prav nič zaostajal v prizadevanjih za socialistične odnose. Partija podpira predvsem kmete in to revne. Leta 1969 že 70-98% vaških družin prizna kooperativno gospodarstvo v kmetijstvu. Zakaj takšna številka? Vietnam je bil dejansko osvobojen na dveh tretjinah površine. To ozemlje je bilo izpostavljeno stalnim bombardiranjem

z vsemi mogočimi uničevalnimi sredstvi, ob žetvah pa so vdirali vojaki sajgonskega režima in jo uničevali. Področja, ki so bila "de iure" pod sajgonskim režimom, pa niso bila bombardirana, ali če so bila, so lahko kmetje zahtevali odškodnino. Tako se je v nekem obdobju bolj izplačala vsaj navidezna "neosvobojenost". Dejansko pa so tudi na teh področjih delovale celice FNL takorekoč "integrirane s sovražnikom". Leta 1968 je FNL razdelila že 80% obdelovalne zemlje. Tudi tam, kjer bi se naj to šele izvedlo in tudi vojakom sajgonskega režima, saj so jih s tem skušali odvrniti od nadaljnjega boja. Vietnamska taktika je bila, da so vsega krivi tuji imperialisti, domače pa se bo še dalo prevzgojiti. Novice, da FNL deli zemljo tudi tistim kmetov v sajgonski vojski (marsikdo je šel v vojsko zaradi visoke in stalne plače, da mu ni bilo treba plačevati visokih davkov, če je delal na zemlji, da se je izognil stradanju), so se hitro razširile, kar je vplivalo na večje število dezertiranja.

9. Agrarna reforma Thieujevega režima

Uspehi agrarne reforme, ki jo je izvedel FNL, je spodbudil tudi Thieujev režim oz. njegove svetovalce iz ZDA, da tudi oni pričnejo s kontra-reformo. Ta naj bi se izvedla tako, da bi se formiral nov kmečki sloj - sloj bogatih kmetov, ti naj bi bili glavna opora državi. To pa je bila umetno izzvana in vsiljena politika, ki se ni obnesla, saj ni izhajala iz specifičnih razmer Vietnama. To je bil tuj model, kakor tudi poizkus urbanizacije Vietnama, ko so ZDA hotele napraviti iz Vietnama potrošniški raj, sama zabavišča, kjer bi se konsumirali samo ameriški izdelki. (Kakor jim je uspelo na Tajskem in še kje.) Prebivalstvo pa se ni dalo več preslepiti, saj je imelo pred sabo čisto otipljive uspehe na osvobojenem ozemlju, obenem pa tudi okrutnost tako vsakdanjih bombardiranj kot stalnih vojaških akcij Amerikancev in njihovih pajdašev. Na drugi strani pa na osvobojenem ozemlju že proizvedejo presežek riža, ki je namenjen za vojsko.

10. Specifika razvoja obeh Vietnamov od leta 1965 v pogojih stalne pripravljenosti na vojno oziroma v pogojih vojne (vojni komunizem kot bistveno obeležje tega obdobja)

Vse ekonomske in socialne strukture so bile podrejene vojnim razmeram. Vojska je držala vse niti v svojih rokah. Tudi partija je bila pod njenim vplivom, v njej je vladala stroga disciplina, važna pa je bila dobra organizacija. To pa je bilo moč sprovesti le kot strogo centralizirana. Regionalna oblast se je stekala v rokah armade in partije. Ni bilo več razlike med vojaškimi in civilnimi nalogami. Dejansko postane vojna tisto prisilno sredstvo, ki stalno sili ljudi, da se skupno organizirajo, ker bodo le s skupnimi močmi lahko premagali sovražnike. Tako se je izvajala kolektivizacija na vseh področjih, celo hitreje zaradi neposredne vojne nevarnosti, ker so bili strožji ukrepi in splošni ukazi laže razumljivi in tudi hitreje izvajani. Čeprav je bila že prej značilna dokaj velika stopnja solidarnosti med ljudmi (predvsem zaradi groženj stalnih poplav in suš, ki so prizadele vse enako).

Po samih regijah pa se je kazala nujnost decentralizacije in samozadostne proizvodnje, kar je značilno za vsak vojni komunizem. Vsaka pokrajina, distrikt je predstavljala samozadostno celoto tako v gospodarstvu kot tudi na vseh drugih področjih družbenega življenja. Mora imeti urejeno šolstvo in zdravstvo, tudi uprava je dislocirana. (Seveda je tak sistem tudi dvorezen, saj ni prave koordinacije. Npr. vsaka pokrajina je imela svoje merske enote, kar je kasneje oviralo napredek produkcije). Odnos do centra je bil le posvetovalen, kajti center ni mogel razen nasvetov nuditi nobene materialne pomoči. Tudi najosnovnejša celica družbe - družina je bila podrejena obrambi. Prav tako vasi. Te so bile organizirane tako, da so imele svoje enote za samoobrambo, milico. Podnevi so se vasi morale zakamuflirati. Vasi so bile včasih tudi do 18 km dolge, saj je bilo na taki distanci lažje prikriti hiše, pa tudi ni bilo take nevarnosti, kot če bi bile postavljene bolj zgoščeno. Okoli vasi so bili skopani rovi, preko katerih

je bil možen hiter umik v drugo vas ali v gozd, saj so bili narejeni celi sistemi podzemne povezave med vasmi. (To je bila izkušnja vzeta iz bojev Kitajcev proti Japoncem, oz. iz korejske vojne) V rovih pa so bili tudi eksplozivi, ki se jih je dalo aktivirati, če je vanje vdrl sovražnik. Vsaka vas je imela tudi veliko število varnih zaklonišč, obvezna so bila vsaj tri na enega človeka.(In sicer na polju, v službi, doma, v šoli, na cesti, kjerkoli). V mestih so bile cele tovarne preseljene pod zemljo, da se ne bi izgubilo preveč delovnega časa, oz. da ne bi bilo preveč žrtev, ko bi ljudje bežali v zaklonišča. Tudi pod cesto, na vseh ulicah so morala biti zaklonišča in to vsaj tri metre pod zemljo, saj so Amerikanci metali bombe težke 500 funtov, kar je imelo velik rušilni učinek, proti šrapnelskim bombam, ki povzročajo hude notranje poškodbe in ki so jih odmetavali večinoma na polja, da bi tako pobijali predvsem ljudi, so bila najboljša površinska zaklonišča. Na vasi je prihajalo do bombardiranja vsakih 30 minut, toda delo je moralo teči, kot da se ni nič zgodilo. V zaklonišča pa so se zatekale kače, insekti, stalno je bilo treba črpati vodo ob deževni dobi. Proti kačam so sadili bengalski fikus, katerega vonj jih preganja. Zaklonišča so bila utrjena z bambusom, ki je izredno prožen, dokler je svež, zato so ga morali stalno polivati. Ponekod pa so bambus napadli termiti, tako da so ga mazali še s strojnim oljem. Nikjer ni smelo biti odprtih tržnic in velikih zborovanj, ker bi ob alarmu prihajalo do velike zmede in žrtev. Življenje družin se je ponoči in tudi večji del dneva preselilo v rove pod zemljo. Tu so imeli skupne kuhinje, velikorakt pa so si zgradili tudi spalnice pod zemljo. Najbolj intenzivno bombardiranje je bilo v "držalu od ponve" oz. ob 17. vzporedniku. Tu je bil večji del aktivnosti kmetov vezan na noč, vstajali so ob dveh zjutraj in delali na rižavih poljih do zore, drugače pa so se morali skrivati pod zemljo. Vse to je zahtevalo od vsakega posameznika veliko potrpljenja, veliko odrekanj, vzdržljivosti, pa tudi visoke morale in odgovornosti. (Tudi zaradi stalne ameriške propagande)

Prvi ukrep DR Vietnama (sever) ob začetku vojne z ZDA (1965) je bila splošna mobilizacija. Mobilizirajo vse razpoložljive sile za vojsko in za druge dejavnosti vezane na vojsko in vojne razmere. Odprla se je Ho Ši Minhova pot, ki poteka preko Laosa na jug kjer so vsak dan potovali kamioni, kolesarji, nosači s sloni, mulami, različnimi tovornimi živalmi, vojaki za pomoč FNL, partijski kadri, ženske kot vodnice po džungli, edine logistične zveze so bili znaki z vejami po tleh (saj se je pot za cesto vsak dan spreminjala in to je bilo treba v naprej vedeti, posebej je bilo to važno ponoči, saj so kamioni vozili brez luči in bi se zlahka zgubili). Ti so prenašali tovor, saj so bile dnevne potrebe juga za nemoten potek vseh operacij 60 ton različnega materiala od hrane do orožja. Ob vsaki uri, vsak dan 10 000 kamionov, ob cesti pa je delalo 28 ooo vojaških delovnih enot in 5o ooo delavcev, na mesec pa je prešlo v južni Vietnam do največ 15 ooo vojakov (po ameriških podatkih). ZDA so to cesto in to zvezo hotele na vsak način uničiti. Še danes se poznajo sledovi tega strašanskega bombardiranja, saj je večji del proj cvetoče in bujne džungle danes puščava. Vietnamci pa se niso ugnali, vsak dan znova so premeščali traso, jo kamuflirali, tako da je navzven izgledala kot džungla. ZDA niso nikoli uspeli prekiniti tega prometa, kljub temu, da so se posluževale tudi takih metod, kot so npr.: postavljanje bomb imenovanih "destructors", ki so eksplodirale le, če je ob njih zadelo težko telo, kot je kamion. (S tem so nameravali demoralizirati voznike). Vsepovsod so bile nastavljene mine, ki so jih postavljali južnovietnamski plačanci, ki so odlično poznali teren, ti so nastavljali tudi črne škatle, posebne elektronske sisteme, ki so dajali signale, če so opazili večje premike ljudi ali kamionov. Da bi se vse nevarnosti odstranile, so ob cesti stalno dežurale vojaške enote. Pod cesto pa je bilo pravo mesto, z več deset tisoč prebivalci. Pod zemljo so bile bencinske črpalke, zaklonišča, skladišča za hrano in municijo, prenočišča, zabavišča, kino, prostori za kulturne prireditve (obiskovale so jih dramske skupine; to je posebna taktika Hoja, ki se zaveda, kako pomembna je zabava in sprostitev vojakov), trgovine ...

Moški so se večinoma bojevali (5oo ooo vojakov). S tem pa so se odprla vrata za promocijo žensk, saj je bilo potrebno prestrukturiranje delovne sile. Primanjkovalo je tehničnega kadra, saj so francoski strokovnjaki v celoti zapustili deželo. Od 6,5 miljona kmetov je bilo kar 70% žensk. S permanentnim izobraževanjem so si sčasoma priborile kvalifikacije in so s tem prešle na odgovorna mesta v produkciji. Vse več žensk je bilo na vodilnih mestih v zadrugah in tovarnih. Delujejo povsod od šolstva, zdravstva, vrtcev, knjigovodstvo in do industrije. Kjer je 50% zaposlenih žensk, mora biti nujno ženska pomočnik direktorja, če pa jih je 70%, pa mora biti direktor ženska. 1967 so že 4 ženske podsekretarke v ministrstvu za zdravstvo, delo in lahko industrijo, 15% žensk pa je v sestavi Narodne skupščine. Dovoljuje se ločitev, večja svoboda, obvezni so zdravstveni pregledi in higiena za ženske, lahko svobodno odločajo o omejevanju rojstev. Gradi se vse več kopalnic.

Ženske so delale tudi v posebnih udarnih brigadah, ki so popravljale ceste, porušene mostove in zgradbe. Seveda so bile tudi moške delovne brigade. Velik delež pa so prispevale tudi mladinske delovne brigade, v katerih je bilo kar 60-70% žensk. V teh brigadah so morali ostati 3 leta, kasneje pa so imeli določene prednosti pred ostalimi tako glede možnosti zaposlitve kot pri prošnji za stanovanje. Njihova plača na mesec je bila zelo majhna (1,5 dolarja). Te enote so morale biti, poleg tega, da so bile borbene, tudi visoko produktivne. Imeti so morale lastno preskrbo s hrano. Tako je nekaj članov gojilo riž, zelje, se ukvarjalo ž živinorejo ipd. Na pohodih so si sami priskrbeli streho nad glavo in vse najnujnejše za lastne potrebe. Te brigade so imele izreden uspeh, saj so same leta 1965 zgradile 26 ooo milj poti in to brez buldožerjev, z najpreprostejšimi orodji. Pri tem so jih stalno ovirale ZDA. Metale so bombe s počasnim delovanjem, ki so lahko eksplodirale v različnih časovnih obdobjih, te enote pa so dobile navodilo, da očistijo cesto ali zgradijo nov most v roku enega dneva ali manj, Tako so delale do tik preden je

bomba eksplodirala in se skrili v zaklonišče, nekateri pa so jih celo sami deaktivirali. ZDA pa so uničevale pokrajino tudi s "super-trdnjavami" B-52!

Brigade so prav tako poglabljale struge rek, da bi jih osposobile za plovbo. Posebno ob deževni dobi se je po rekah odvijal celo večji promet kot po železnici ali pa po cestah. Zato so brigade razširjale potoke, delale rečno strugo tam, kjer jih je zasula zemlja nametana od bomb, čistile pa so tudi rečna korita, ki so bila polna min, ki so jih metale ZDA. Poleg teh bomb so ZDA uporabljale tudi druge prepovedane po mednarodnem pravu, tj. protipešadijske, katerih cilj je ubiti čim več ljudi. Uporabljali so napalm, žive bakterije, ki so napadale ljudi in rastline, trosili beli fosfor, v vodnjake metali glavne okuževalce, ki so bili okuženi s kozami, kolero ipd. Včasih pa je v avionski pošiljki priletelo tudi kakšno darilo, ki je imelo čisto manipulativne namene, češ, naj se Vietnamci pridružijo sajgonskim silam, pa bodo dobili vse, kar je bilo v paketih. Tako so metali baterije za transistorje (baterije so se v trgovini lahko kupile samo s potrdilom, da imaš kupljen transistor po predhodnem priporočilu partije. Namreč zelo močna je bila postaja "Voice of America", ki je prenašala napačne informacije in prekinjala vietnamske postaje, prav tako pa je včasih oddajala na valovih radia FNL in vznemirjala prebivalce z lažnimi novicami), šivanke, gumbe, blago vseh barv in cel kup potrošnih dobrin, ki jih na severu ni bilo moč dobiti, pa tudi igračke ipd. Tako vidimo, da so uporabljali prav prefinjene metode z najbolj manipulativnimi nameni.

Na severu so izvedli kot pasivno obrambo in da bi zreducirali tako človeške kot materialne izgube, evakuacijo mest in demontažo industrije. Celotno industrijo so preselili na kraj, od koder so prihajale surovine ali pa, kjer so lahko najbolj zagotovili nemoten potek proizvodnje. Tako se je izvedla popolna decentralizacija gospodarstva, kar je po eni strani zaviralo razvoj, po drugi strani pa so se industrializirala področja, ki so veljala

kot povsem nerazvita. Včasih so bila samo v mestih (večjih je samo 5) tovarne. Po letu 1965 pa so delavci skupaj s tovarnami odšli na vas, tako da je postala še tesnejša zveza med njimi in kmeti. Mesta pa so najprej morali zapustiti otroci in stari ljudje. Nato pa matere, obrtniki, učitelji, trgovci, upravni kadri, delavci. Ti so se naseljevali ali pri svojih sorodnikih ali so si gradili nova naselja ali pa živeli v velikih kampih. To je povzročalo hude probleme, saj so bili otroci odvojeni od svojih staršev, kvaliteta šolanja je upadla, saj je bilo manj učiteljev na učence (pred evakuacijo 1:37, po njej 1:115). Poleg tega je bilo 14 dni na teden obveznega dela na poljih (v mestih ostane le 1/3 ljudi, ki so prej tam živeli). V prvem obdobju to "nomadstvo" prizadene produktivnost, pa vendar se kasneje izkaže, da produkcija v letu 1965 celo naraste za 8,9% Seveda je to treba vzeti v odnosu na nizko stopnjo razvitosti proizvajalnih sil. Verjetno pa si tega porasta ne bi mogli razlagati samo z velikim entuziazmom množic pri gradnji, kakor tudi ne z odlično organizacijo, temveč čisto iz stvarne pomoči, ki so jo Vietnamu nudile socialistične države, saj znaša samo sovjetska pomoč 1,5 milijarde dolarjev letno, kar je ogromno, če primerjamo dohodek severnega Vietnama od kmetijstva, ki je prav tolikšen.

Vendar pa je uspeh te decentralizacije v tem, da se je vsaj na zunaj odpravila razlika med mestom in vasjo, kako to dejansko izgleda danes, verjetno ne morem ocenjevati v taki oddaljenosti od Vietnama, odrezana od baze za konkretno analizo.

Tudi zdravstvo in šolstvo sta organizirana za vsako provinco posebej. Province morajo biti samozadostne tako glede šolskih kot tudi zdravstvenih potreb. Vsaka provinca mora imeti svojo bolnico, poleg nje pa še množico majhnih poljških bolnišnic, v vsaki vasi pa mora biti sanitetni oddelek, vsaka vas pa ima svojega zdravnika, lahko je to tudi samo "bosonogi" zdravnik (ki so v veliki meri uporabljali zdravljenje z zelišči) svojo medicinsko sestro in babico, tako ima vsaka vas tudi porodnišnico. Šole mora-

jo tudi biti prilagojene na vojne razmere. Pod vsako klopjo mora biti zaklonišče, kamor se skrijejo otroci ob preplahu. Pouk je organiziran v nacionalnem jeziku (pišejo v latinizirani pisavi quoc ngu), poudarek dajejo političnem izobraževanju (to je poznavanje političnega sistema Vietnama in njegova zgodovina) tar na tehnično znanje in agronomijo. Veliko šol pa je tudi takih, kjer lahko ljudje na hitro zvedo vse o prvi pomoči in o najbolj pogostnih poškodbah od bomb in najbolj pogostnih boleznih na vasi. Po dveletnem šolanju se lahko usposobijo za pomožne zdravnike. Vietnamci so dosegli izredne uspehe na področju šolstva že v prvi agrarni reformi, ko jim je uspelo skoraj v celoti odpraviti nepismenost. Obvezno šolanje traja 4 leta, vendar so prej obvezno vsi v vrtcu od 3. do 6. leta, druga stopnja šolanja traje 7 let, nato pa sledi različno dolgo šolanje za posamezne profesije (npr. 5 let pedagoških kurzov, če hočeš dokončati tretjo stopnjo.)

Zdravstvo je tako organizirano iz preventivnih razlogov, saj so ranjeni lahko kadarkoli in kerkoli, komunikacije in transport za ranjence pa so ponavadi onemogočene ali pa zelo težavne. Največkrat je treba ukrepati takoj. Tako so poljske bolnišnice (to velja za jug, kjer je podobna organizacija kot na severu) oddaljene za 1-2 uri hoda. Vsak ranjenec je zato prenešen še pravočasno in tam operiran. Tako je kar 90% uspešno pozdravljenih!! Leta 1955 je prišel 1 zdravnik na 15o ooo ljudi, leta 1965 pa 1 zdravnik na 87oo in 1 pomožni zdravnik na 185o ljudi.

FNL je izvedla na osvobojenem ozemlju na jugu celo vakcinacijo (brezplačno) proti koleri, ko je grozila epidemija. Uspelo jim je izkoreniniti trahom, tifus, črne koze in druge infekcijske bolezni. Sami proizvedejo večino zdravil, saj so dobave zdravil od socialističnih dežel neredne in večkrat prestrežene od ZDA. Zdravila proizvajajo iz domačih zelišč, poznajo celo zdravilo proti kačjim strupom v tabletah, imajo učinkovito sredstvo proti malariji, tako da je je le še 5% v pokrajinah, ki so bile prej

stalno okužene skoraj v celoti. Imajo tudi zdravila proti revmatizmu, rešili so vprašanje gangrene mišic in kosti ipd. Zdravljenje je brezplačno.

Brez vseh teh okoliščin, ki jih je sprožila vojna ne bi mogli razumeti specifičnega razvoja obeh Vietnamov. Dialektika eskalacije ZDA nad Vietnamom je prav v tem, da je prinesla po eni strani strahoto uničenja, na drugi strani pa je kot posledica in kot upor proti takim razmeram eskalacija vzpodbudila večjo stopnjo zavesti pri ljudeh, večjo kohezijo in slogo, več žrtev in več pripravljenosti na odrekanje. Tako si je ameriška politika poslal bumerang v glavo, saj prav njo ta politika najbolj prizadene. In kakor pravi Ho: "Mi bomo vzdržali!", kar se je tudi res zgodilo, Vietnam je preživel nasilje najmočnejše imperialistične sile.

11. Vietnam kot osvobojen in združen od 1975 naprej

Ker mi niso bili dostopni najnovejši avtentnični viri (iz letošnjega leta) Vietnama, mi ostaja kot zadnji vir informacij bilten iz leta 1977 (junij) in pa glavne teze predsednika Delavske partije Vietnama (Lao Dong) Le Duana o usmeritvah in nalogah partije.

V izgradnji socializma po osvoboditvi ima partija prvo nalogo, da se utrdi diktatura proletariata in da se izvede trivrstna revolucija. Razredni boj se nadaljuje, proizvajalne sile so na nizki stopnji razvitosti, materialni pogoji za razvoj socializma so še slabi, torej je še možna eksploatacija. Drobnoblagovna produkcija bi se morala spremeniti v veliko socialistično. Nujnost postajajo tri revolucije: - v tehniki, - v proizvodnih odnosih, - ideoloških in kulturnih odnosih. Med industrijo in kmetijstvom pa mora obstajati tesna zveza, tako centralno kot regionalno, osnova pa je težka industrija. Produktivnost kmetijstva se ne bo povečala, če se kmetijstvo ne mehanizira. Nujna naloga partije pa je tudi skrb za dvig materialnega stanja prebivalstva. Vse

bolj pa se morajo naslanjati na lastne sile, povečati morajo akumulativno zmožnost, zboljšati prometne in komunikacijske zveze. Vse to pa se nahaja podrobneje in konkretneje razloženo v drugi petletki, ki jo izvajata tokrat oba Vietnama za obdobje od 1976 do 1980.

O P O M B E

1 Karl Marx: Kapital I, str. 204

2 Branko Pribičević: Savremeni socijalizam, Kultura, Beograd 1974, str. 278

3 André Groz trdi v svoji knjigi "Tegobni socializem" pa še več, saj pravi, da je bila agrarna reforma v južnem Vietnamu celo glavno orožje, brez katerega ne bi FNL (Front National de Libération) nikoli uspela zmagati, oz. je prav le-ta ključ razumevanja tako dolgega in uspešnega upiranja dvema razvitima kapitalističnima državama.

4 Rosa Luxemburg: Uvod u nacionalnu ekonomiju, str. 122

5 Karl Marx: Obdobja ekonomskega formiranja, str. 63

6 Karl Marx: ibidem, str. 63

7 Friedrich Engels: Razvoj socializma od utopije do znanosti, MEID IV, str. 605

8 Karl Marx: Obdobja ...., str. 72

9 Karl Marx: Ibidem, str. 73

10 Rosa Luxemburg: Uvod u nacionalnu ekonomiju, str. 151

11 Karl Marx: Obdobja ..., str. 73

12 Karl Marx: Ibidem, str. 51

13 Karl Marx: Ibidem, str. 52

14 Poimenovanje vaške skupnosti v teoriji ni enotno. Tako Marx uporablja največkrat pojma vaški sistem in občina, lahko pa se uporabljata tudi izraza vaška skupnost in komuna.

15 K. Marx: Britansko gospostvo v Indiji, str. 580

16 Claus Leggewie: Azijski način proizvodnje i nerazvijenosti, Marksizam u svetu, broj 4, 1976, str. 41.

17 Claus Leggewie: ibidem, str. 42

18 Karl Marx: Britansko gospostvo v Indiji, str. 582, 583.

19 Srečo Kirn: Nastanek kapitalizma kot svetovnega procesa (tipkopis), str. 73

20 Karl Marx: Obdobja ..., str. 71

21 Immanuel Wallerstein: The Modern World System, str. 57

22 I. Wallerstein: ibidem, str. 63

23 R. Luxemburg: Uvod u nacionalnu ekonomiju, str. 151

24 R. Luxemburg: ibidem, str. 152

25 Nguyen Khac Vien: Experiences vietnamiennes, str. 2o2

26 Nguyen Khac Vien: ibidem, str. 219

27 Nekateri avtorji celo povezujejo ta moralizem z marksizmom. Češ, da imata skupne točke in sta zato združljiva. (G. Chaliand) Drugi pa dokazujejo, da je mit strička Hoa konfucijanski relikt in da je tudi v samih delih Ho Ši Minha čutiti konfucijanski moralizem.

28 glej Karl Marx: Kapital III, CZ, Ljubljana 1973, str. 895

29 Antonio Gramsci: Izbrana dela, CZ, Ljubljana 1974, str. 112

30 Edvard Kardelj: Problemi socijalističke politike na selu, Kultura, Beograd 1959, str. 9, 10.

31 glej Karl Marx: 18. brumaire Ludvika Bonaparta, MEID III

32 Karl Marx: 18. brumaire ..., str. 569

33 Znan je primer Vendée, ki predstavlja sinonim za reakcionarne upore.

34 Toda njegova moč pozna vlada prav dobro, saj ga pušča v nevednosti, s tem da dopušča propadanje šolstva.

35 Friedrich Engels: Nemška kmečka vojna, MEID III, str. 189, 190

36 Friedrich Engels: ibidem, str. 189

37 VladimirIlič Lenin: Agrarni program socialne demokracije v prvi ruski revoluciji v letih 1905-1907, (tipkopis, prevod N. Križajeve), še nepublicirano, leto 1978. - Str. 19

38 V.I. Lenin: ibidem, str. 24

39 V.I.Lenin: ibidem, str. 80, 81

40 V.I.Lenin: ibidem, str. 113

41 V.I.Lenin: VII ("aprilska") vseruska konferenca RSDDP(b), Izbrana dela, III. zvezek, CZ 1949, str. 54

42 Mao Ce Tung: Kitajska revolucija, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1969, str. 57

43 Mao Ce Tung: ibidem, str. 62

44 Rosa Luxemburg: Izbrani spisi, CZ, Ljubljana 1977, "K ruski revoluciji", str. 754, 755

45 Edvard Kardelj: Problemi socijalistične politike na selu, str. 293

46 Edvard Kardelj: ibidem, str. 299

47 Po Roland Gadillu: Les politiques agraires, PUF, Paris 1972 str. 5

48 Vladimir Ilič Lenin: VII. ("aprilska") vseruska konferenca RSDDP(b), str. 54

49 Nguyen Khac Vien: Histoire du Vietnam, Edition s socieles, Paris 1974, str. 173

50 Nguyen Khac Vien: ibidem, str. 177

51 Ho Ši Minh: Politično poročilo na II. narodnem kongresu delavske partije Vietnama, iz "Spisi, pisma, govori", str. 199 Partija ostaja ilegalna v okviru Indokitajske asociacije za marksistične študije, leta 1951 pa se preimenuje v Delavsko partijo ali Lao Dong.

52 Nguyen Khac Vien: Experiences vietnamiennes, Editions socieles, Paris 1970, str. 83

53 Ho Ši Minh: ibidem, str. 200

54 Bernard Fall: Les deux Vietnam, Payot, Paris 1967, na strani 166 piše, da so v prvi fazi skušali narediti celo tak megalomanski ukrep kot ukinitev vseh davkov, država pa naj bi se financirala iz carin, mednarodne menjave pa sploh ni bilo!

55 Podatki vzeti iz Gerard Chailiand: Les paysans du Nord Vietnam et la guerre, Francois Maspero, Paris 1968, str. 31

56 Glej Jean-Charles Szurek: Les paxsans chez Lénine: "classe" ou "strate", iz revije L'homme et la societé, leto 1977, št. 45-46, str. 165

57 Ho Ši Minh: Poročilo na III. zasedanju narodne skupščine Demokratične republike Vietnam, iz knjige "Spisi, pisma, govori", str. 270

58 Podatki po G. Chaliand: Les paysans ..., str. 33
Ti podatki so vzeti po vietnamskih virih, sovjetski viri so manj natančni in se delno razlikujejo. B. Fall trdi, da vietnamski podatki niso točni, ker hočejo olepšati situacijo, njihove strokovne statistične službe so slabe in krojijo podatke po svoje. Zato je potrebno vsak podatek jemati z rezervo. Po drugi strani pa so tudi ameriški viri enostranski, preveč ideološko tendenciozni. Tako da je treba vzeti srednjo pot.

59 Ho ŠI Minh: Pismo kmetom in političnim delavcem po uspešni agrarni reformi na Severu, iz knjige Spisi, pisma, govori, str. 311.

60 glej B. Fall: Les deux Vietnam, str. 187, kjer navaja podatke kanadske komisije OZN, ki je bila tu prisotna.

61 Glej Mao Ce Tung: Ecrits choisis en trois volumes III, Sur le problême de la coopération agricole, str. 142-150, Maspero, Paris 1976.

62 Podatki po Gerard Chailiand: Les paysans ..., str. 36

63 Jon M. Van Dyke: Severnovijetnamska strategija preživljavanja, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1975, str. 207

64 Gerard Chailiand: Mythes revolutionnaired du tiers monde, Seuil, L'histoire immediate, Paris 1976, str. 131

UDK 7.01(44):301.19(44)
Aleš ERJAVEC

ESTETSKE KONCEPCIJE LUCIENA GOLDMANNA+

Pričujoči spis se omejuje predvsem na tematiko zajeto v njegovem naslovu; to pomeni, da so izpuščene določene komponente Goldmannove teorije (npr. strukturacija/destrukturacija kot najvažnejša izmed njih), katerih vključitev bi zahtevala še dodatno razširitev obsega spisa ter nas odvedla na druge (znane) teme in težave (npr. prehoda iz ene strukture v drugo), ki pa za našo tematiko niso neposredno relevantne, predvsem pa niso relevantno obravnavane pri samem Goldmannu (to zadnjo trditev bomo dokazovali v kakšnem drugem delu).

Cilj spisa je analiza in ocena Goldmannove umetnostne teorije, med drugim tudi zato, ker je imela njegova teorija kot celota ali kot del svoje odmeve tudi v Jugoslaviji. Res je sicer, da je bil ta vpliv navzoč predvsem v šestdesetih letih, ko je nedvomno imel tudi nezaobidljivo družbeno - in po učinkih sodeč tudi teoretsko - relevantnost (tako kot npr. Frommov vpliv, ki pa se pri nas še vedno "uspešno" nadaljuje). Skušali smo torej raziskati temelje Goldmannove teorije glede na estetsko tematiko in njena nasprotja: šlo nam je za njeno teoretsko relevantnost.

I. UVODNE OPOMBE

Goldmann zavzema v francoskem in tudi evropskem prostoru posebno mesto med marksističnimi umetnostnimi teoretiki. Po eni strani je njegov "genetični strukturalizem" na meji med sociologijo in filozofijo in skuša tako ohranjati povezavo med empiričnimi ana-

---

+ Spis je del raziskovalne naloge (projekta) "Sodobna zahodnoevropska marksistična estetika", ki jo financira Raziskovalna skupnost Slovenije.

lizami in filozofsko "teorijo", po drugi strani pa je bil ravno Goldmann eden od redkih francoskih teoretikov, ki je razmeroma zgodaj odkril "drugo", t.j. hegeljansko stran Marxa (čeprav, paradoksno, mimo Hegla, oziroma preko Lukácsa).

Zaradi prvega vzroka je težko določiti Goldmannovo mesto v novejši marksistični estetiki ali umetnostni teoriji, poleg tega pa takšno določanje še otežkoča pomembna vloga Lukácsa, ki ga pod nobenim pogojem ne moremo odmisliti iz Goldmannovih spisov ("Lukács je najvažnejši filozof XX. stoletja" - Kant, XII), saj Lukácseva teorija in njegova interpretacija totalnosti, odnosa subjekta ter objekta, reifikacije in njegova teorija romana utemeljujejo večji del Goldmannove teorije. Vlogo in vpliv Lukácsa na Goldmanna bi lahko določili na dva načina: (1) Lukácsa bi obravnavali samostojno in nato primerjali njegove analize in stališča z Goldmannovimi ali pa (2) bi Lukácseve analize in stališča upoštevali znotraj Goldmannove lastne teorije. Ta zadnji postopek se nam zdi še najbolj pripraven, kajti že sedaj naj poudarim, da je po mojem mnenju Goldmannov pristop in uporaba, oziroma aplikacija raznih (filozofskih, psihoanalitičnih, psiholoških) teorij mnogokrat eklektična. To je še en dokaz, da je izredno težko, če ne celo nemogoče, le delno prenašati globalne postavke nekega filozofskega sistema ali filozofema oz. teorije na druga področja, ne da bi pri tem preostala primerno nadomestili ali argumentirano ukinili. V našem primeru velja to predvsem za Lukácsa, za Marxa pa le v meri, v kateri lahko Goldmannu očitamo nerazumevanje Marxovega priznavanja in poudarjanja individua (kar pa ponovno izvira iz Goldmannove interpretacije Lukácsa). To vprašanje bomo razjasnili med samo obravnavo Goldmannove teorije.

Naš cilj ne bo niti primerjava Goldmanna in Lukácsa, niti primerjava Goldmanna in Piageta, Girarda ali Freuda, razen v primerih (to velja predvsem za Freuda, oziroma za psihoanalizo), kjer so te teorije v temeljnem nasprotju z Goldmannovo in nam zato takšna primerjava lahko omogoči boljše razumevanje samega Goldmanna.

Za Goldmanna je genetični strukturalizem sociologija ("...sociologijo imenujemo vso znanost o družbi, ki hoče biti objektivna in neodvisna od raziskovalčevih praktičnih stališč ..." - MSH, 135). To pomeni, da genetični strukturalizem ni uporabljiv le v raziskovanju literature in njene zgodovine, marveč je nanjo le apliciran (PSR, 337). (Zaenkrat ne bomo načeli problemov, ki izvirajo iz take določbe.) Od tradicionalne sociologije se genetični strukturalizem razlikuje v tem, da enakovredno upošteva imanentno in klasično sociološko raziskavo (razlaganje in razumevanje), tradicionalna sociologija vztraja namreč le na zunanjih vplivih in "zunanji" raziskavi, zaradi česar uspe raziskovati le slaba in povprečna literarna dela.

Genetični strukturalizem naj bi imel svoja izhodišča že pri Heglu in Marxu (GS, 10), kasneje pa naj bi bila genetična strukturalista tudi Lukács in Freud (GS, 12 in HS, 123).

Genetični strukturalizem je znanost, pri čemer pa znanosti ne smemo razumeti v smislu francoskega strukturalizma in francoske epistemološke tradicije (Bachelard, Canguilhem, Brunschvicg), marveč v Goldmannovi interpretaciji, ki se v marsičem pokriva z Lukácsevo. Genetični strukturalizem je družboslovna znanost in kot taka konkretna le pod pogojem, da je historična (HVF, 8). Daljnji cilj je, da bi znanost postala filozofska in filozofija znanstvena (HS, 125). Ker so "... trije temeljni principi dialektične misli - enotnost teorije in prakse, enotnost ugotovitev in vrednotenj, enotnost (po našem mnenju delna) subjekta in objekta - ... strogo neločljivi ..." (MSH, 180), to pomeni, da obstoječe naravoslovne znanosti v bistvu niso dialektične (in v primeru naravoslovnih znanosti Goldmann nikjer ne govori o njihovem "objektivno" dialektičnem značaju). Humanistične znanosti (torej tudi genetični strukturalizem) so nujno vedno vrednostne in so tako nekje vmes med filozofijo in naravoslovnimi znanostmi. Zdi se, da navkljub mnogim nasprotnim trditvam Goldmann naravoslovne znanosti vseeno razume v smislu opisnih znanosti, ki izključujejo ka-

kršnekoli vrednostne sodbe, in v nasprotju s filozofijo, ki jo določi kot pojmovni in abstraktni odgovor na osnovne človeške probleme (RD, 30) in ki naj bi tako izhajala iz vrednot, humanistične znanosti pa naj bi tvorile svojevrstno kombinacijo obeh. To tezo potrjuje Goldmannova metoda, ki je kombinacija detaljnih analiz in splošnih ugotovitev.

Naravoslovne znanosti so po eni strani najmanj dialektične (saj ne vsebujejo enotnosti ugotovitev in vrednotenj), po drugi strani pa proglaša Goldmann svojo metodo za "pozitivno" (HS, 109), kar torej pomeni, da je pravzaprav nedialektična. Predvsem pa je pomembno to, da si Goldmann genetični strukturalizem zamišlja kot empirično znanost v smislu pozitivnih znanosti, ki naj bi jo razvijale skupine znanstvenikov (Ilić, ZSR, 13) ter izvajale "razumevanje" in "razlaganje" literarnih oziroma kulturnih del. Osnova njegovih raziskav je množica empiričnih analiz (nekatere od teh je opravil Goldmann sam, druge pa s sodelavci), ki naj bi nato služile za osnovo teoriji. Vodilo njegove metode je: od posebnega k splošnemu in od splošnega k posebnemu; ali povedano drugače: deli razlagajo celoto in celota dele (RD, 170), kar je tudi osnova dvojice razlaganje - razumevanje. O od tu izvirajočih problemov bomo več povedali kasneje; zaenkrat se omejujemo le na ugotovitev, ki se zdi, da velja za večino Goldmannovih "dvojic": vse te dvojice (individualni in kolektivni subjekt, umetnikova popolna svoboda pri izbiri vsebine in njegova popolna determiniranost glede "vizije sveta", ki jo njegovo delo izraža itd.) kažejo na to, da upošteva Goldmann le posamezno in obče brez dialektičnega prehoda med obema poloma.

Tako se zdi, da empirične raziskave literature služijo predvsem temu, da izrazijo "homološko" povezanost literature in globalne družbe, kar bi pravzaprav lahko pomenilo kombinacijo empirične sociologije in politične ekonomije, če ne bi tudi tu Goldmann: (1) odločujoče vloge ekonomije omejil le na kapitalizem, (2) razrede bolj ali manj zreduciral in zamenjal z družbenimi skupinami

in (3) ekonomsko bazo vsaj funkcionalno zamenjal z globalno družbo. Zdi se, da genetični strukturalizem ves čas niha med dvema znanstveno-filozofskima tradicijama - tradicijo francoskega pozitivizma in tradicijo nemške klasične filozofije ali vsaj hegeljanskega marksizma XX. stoletja. Do neke mere je to razumljivo, saj Goldmann v osnovi ni filozof, zaradi česar se mu je v njegovo interpretacijo Lukácsa še toliko lažje prikradla zamisel "pozitivne" znanosti.

To nasprotje izraža tudi vprašanje Goldmannove terminologije: Goldmann zavrača definicije, kajti definicije so statične (MSH, 42-3), medtem ko je realnost dinamična; izrazi se spreminjajo s časom in ne nosijo več iste vsebine in pomena (HS, 109); vendar pa to našega problema ne rešuje (podobne težave najdemo tudi pri Lefebvreu, le da so pri njem razumljivejše, saj se navezuje neposredno na Engelsa), kajti pri Goldmannu nikakor ne gre za Engelsovo ali Leninovo (oz. Heglovo) kritiko definicije, ne gre za kritiko popolne ali absolutne definicije, marveč že za kritiko oziroma razvrednotenje relativno točne določbe. Zdi se, da se skuša Goldmann na ta način predvsem izogniti bolj - in nujno - filozofskim določbam temeljnih kategorij, ki se jih poslužuje v svojih delih kot so npr. "človek", "zgodovina", "bistvo", "umetnost" ali "ustvarjalnost" itd. S tem, ko se izogne omenjeni možnosti neadekvatnosti vsebine pojma in realnosti (in pri Goldmannu gre ves čas za pojem in ne za besedo kot pri kasnejšem strukturalizmu, zaradi česar je zanj tudi važna le "govorica" ne pa tudi "jezik") nas pušča v nejasnosti, kar je še toliko bolj važno, ker pridobijo nekateri od teh izrazov v evoluciji njegove teorije različno vsebino (proletariat) ali pa ostanejo do konca nejasni (značaj religije). (Morda zasledimo tu vpliv K. Korscha, kajti tudi Goldmann poudarja, da je Marx napisal kritiko politične ekonomije.) Zdi se tudi, da Goldmann močno omejuje empirično sociološko perspektivo in to predvsem na račun historične, saj gre pri njem za precej ozke zgodovinske izseke (janzenizem, medvojna francoska literatura in nekatera povojna dela) in to pra-

viloma iz kapitalistične družbeno-ekonomske formacije, kar pa ne zadošča za "globalno" perspektivo, kajti če se omejimo le na to obdobje, ostajamo sicer konkretni, toda meščanski kozmos ostaja za nas celoten kozmos, ravno ta meščanski kozmos pa je tudi po Goldmannovem mnenju nezgodovinski; predvsem pa gre za sledeče: tudi tu ponavlja Goldmann že omenjeno redukcijo: omejuje se na frangmente in izseke (lahko bi rekli sinhrone preseke), ki jih združuje predvsem od Lukácsa prevzeta razlaga geneze in zgodovine, kar pa gotovo ne more zadoščati za celovito sliko sodobnosti. Seveda velja ta kritika predvsem s stališča filozofije; s stališča sociologije je Goldmannov vidik nedvomno zelo širok, vendar pa nam gre v tem spisu za filozofsko relevantnost njegove teorije.

Goldmann si svojo teorijo predstavlja kot model realnosti, torej kot približevanje mišljenja realnosti (in do te mere je njegovo zavračanje definicij utemeljeno). Predmet genetičnega strukturalizma je proces strukturacije in destrukturacije totalnosti, zaradi česar je seveda možen le "modelarni" pristop. V neposrednih delih pa se ob tem znova pojavi temeljni problem, (ki ga lahko konkretiziramo le na primeru literature), namreč s tem, da njegova teorija v precejšnji meri (in to se ji očitno dogaja nezavedno) ponavlja povsem "nestrukturalistične" odnose in trditve: Goldmann govori pri zgodnjem Lukácsu o formi, ki "... nekoliko korespondira temu, kar danes imenujemo struktura ..." (KV, 127). Vendar pa se kasneje pokaže, da struktura dejansko mnogokrat ne pomeni odnosa delov, marveč mestoma vsebino in mestoma formo v klasičnem pomenu, ob čemer navadno prevladuje forma.

Zdi se, da te težave izvirajo iz temeljne Goldmannove zmote: sklicevanje na Lukácsevo heglovsko teorijo po našem prepričanju ni združljivo s strukturalizmom, kajti odnos fenomen - bistvo, ena od temeljnih Heglovih kategorij, je temeljno zavezan strukturiranosti same realnosti, s čemer pa nikakor ni združljiva trditev: "Toda očitno je, da neposredna dejstva nimajo strukturalnega zna-

čaja" (MSH, 83). Če neposredna dejstva niso strukturirana, to pomeni, da strukturo ali "strukturalni model" ustvarja le človek, da torej v kaos realnosti vnaša red miselnih kategorij, ki pa tej realnosti niso imanentne. Gre namreč za to, da bi morala imeti po Goldmannu tudi neposredna dejstva strukturalen značaj ali pa bi morala vsaj nakazovati to strukturo kot fenomen, ob čemer ne smemo pozabiti tudi tega, da so neposredna dejstva empirična dejstva, ravno ta pa so predmet Goldmannove analize, pa naj bo to literatura ali konkretna realnost.

Neposredna dejstva niso strukturirana, strukturirano je le samo bistvo, oziroma, to bistvo je sama struktura (SM, 346). Če skušamo združiti vse te izjave, bi lahko rekli,da po Goldmannu neposredna dejstva niso strukturirana zato, ker niso bistvena za samo strukturo, saj so le "akcidenca" v nasprotju s strukturo, ki je tisto "bistveno", obče, tako kot je kolektivni subjekt subjekt zgodovine, individualni subjekt pa je le nosilec vizije sveta. Nepopolnosti te sheme se (vsaj na antropološki ravni) zaveda tudi sam Goldmann in jo zato dopolni z izjavo o tem, da vsi ljudje ustvarjajo zgodovino, toda tudi ta trditev po našem mnenju navedenega problema ne ovrže, kajti tudi tu ostaja nejasno ali so ti "ljudje" individui ali družbena skupina, ali gre za individualni ali za kolektivni subjekt. Glede na mnoge druge izjave lahko argumentirano sklepamo, da tudi tu obče prevlada in določa posamično in da torej določi bistva in kolektivnega subjekta povsem sovpadata.

II. TOTALNOST IN REIFIKACIJA

Obe temi je Goldmann prevzel od Lukácsa ter ju deloma spremenil, oziroma delno vskladil z genetičnim strukturalizmom, ki ga lahko vsaj na začetku razumemo predvsem kot metodo.

"Kategorija totalnosti, univerzalna in določujoča prevlada celote nad deli, predstavlja samo bistvo metode, ki jo je Marx pre-

vzel od Hegla in jo spremenil na ta način, da je iz nje ustvaril originalno osnovo povsem nove znanosti ..." (Lukács, cit. po RD, 28). To je osnova Goldmannove predstave totalnosti: vsi deli so medsebojno odvisni pod prevlado celote. S tem, ko raziskuje Goldmann strukturo, raziskuje bistvo totalnosti, ker pa pomeni totalnost več kot enostaven zbir posamičnih delov in predstavlja kvalitativno drugačno entiteto kot posamični deli, so s tem njegove raziskave "globalne" in temeljne raziskave obstoječe družbene realnosti.

Zdi se, da se na tem mestu vračamo k omenjeni diskrepanci med heglovskim pristopom in strukturalnim modelom realnosti: Goldmann prevzame Piagetovo definicijo strukture ("Pravimo, ... da obstaja struktura /v najsplošnejšem smislu/ kadar so elementi v totalnosti združeni, predstavljajoč določene lastnosti kot ta totalnost in kadar so lastnosti elementov povsem ali delno odvisne od teh značilnosti totalnosti" (Piaget, cit. po MSH, 220). Problem je znova v tem, da po našem mnenju s stališča strukturalne teorije pravzaprav ne bi smeli govoriti o važnejših in manj važnih delih ali elementih strukture (konsekvence te teze najdemo pri Althusserju), marveč bi morali govoriti o enakovrednih elementih. Konkretizirajmo to vprašanje s primerom odnosa baze in nadgradnje; Goldmann rešuje to vprašanje na več načinov: (1) "Od konca antike pa do naših dni predstavljajo družbeni razredi spodnje gradnje svetovnim nazorom" (HVF, 100); (2) "Pomenski razvoj je razvoj globalne družbe, ne pa razvoj tega ali onega posebnega področja, ki je zelo redko avtonomen in ki ima svojo avtonomnost zelo redko in v zelo specialnih področjih" (LH, 148); (3) "... ravno tako obstaja vpliv zavesti na družbeno in ekonomsko bazo, kot vpliv te baze nazaj na zavest, a ta medsebojni vpliv ni nedoločen kompleks, ki bi ga lahko definirali z eno besedo. To je zbir povsem strukturalnih odnosov, katerih zakone in specifično strukturo je potrebno vsakič znanstveno ugotoviti in razsvetliti" (RD, 44).

Goldmann funkcijo družbene baze v klasičnem marksističnem smislu

nadomesti z "globalno družbo" družbenih skupin in razredov, kar povzroča nejasnosti in onemogoča koherentno razlago navedenega razmerja. Ta težava je očitna tudi pri Goldmannovih kritikih: Supek npr. Goldmannu očita, da ne upošteva odpora nadgradnje glede na bazo (Supek, 145), kar je sicer upravičeno, če upoštevamo celoto ali "duha" Goldmannovih del, a ta očitek (in to deloma velja tudi za našega) izgubi svojo težo ob soočenju z eksplicitnimi Goldmannovimi trditvami, ki poudarjajo dialektičen odnos med bazo in nadgradnjo. (Naj dodam, da se s povsem enako težavo srečamo tudi pri vprašanju umetnikove ustvarjalnosti: umetnik po eni strani soustvarja svet, po drugi pa le izraža že obstoječo vizijo sveta.)

Če skušamo navkljub navedenim nejasnostim zajeto Goldmannovo predstavo odnosa baze in nadgradnje, bi lahko rekli, da po Goldmannu ekonomska baza ni več "temelj" nadgradnje, marveč je temelj "globalna družba", katere nadstavbo tvorijo umetnost, religija, filozofija itd., torej oblike družbene zavesti. Klasična shema odnosa ekonomske baze in družbene nadgradnje velja v delni obliki le za določeno obdobje zgodovine, za kapitalizem, kjer je ekonomska dejavnost prevladujoča (od tu izvira tudi Goldmannovo poudarjanje avtentičnih vrednot, ki naj bi očitno prevladovale pred kapitalizmom, morda pa ta težnja sovpada tudi z nedoločenim značajem religije) in to navidezno kvalitativno prevladujoča, medtem ko je poprej prevladovala le kvantitativno in na nezakrit način: "Marxova teorija ... implicira misel, da z ene strani, ne obstoji zgodovina avtonomna od ekonomije, misli, religije itd., a ravno tako tudi, da z druge strani ne obstaja primat, ki po pravici in nujno pripada temu ali onemu posebnemu sektorju družbenega življenja. Ponavljamo, on vedno tvori strukturirano totalnost, vendar s tem zadržkom, da se določena vrsta vsake posebne strukture spreminja bolj ali manj hitro. Kaj je torej s tisto slavno prevlado ekonomskih faktorjev? Vzeta v celoti, kot teorija zgodovinske revolucije, pomeni ta pri Marxu le, da so v toku celotne pretekle zgodovine, ali zaradi siromaštva primitivnih družb ali zaradi razdelit-

ve kasnejših družb na družbene razrede, bili ljudje prisiljeni, da posvetijo največji del svoje aktivnosti reševanju problemov, ki se tičejo produkcije in razdelitve materialnih bogastev, t.j. tega, kar običajno imenujemo ekonomske probleme. Tako v meri v kateri predstavlja človeško življenje enotnost, ki teži h koherentnosti, kvantitativna prevlada ekonomskega v misli in obnašanju posameznika zagotavlja na koncu primat le-tega kot dinamičnega faktorja zgodovine ..." (RD, 67).

Po Goldmannu je sfera produkcije le kvantitativna določba in kvantitativni ne pa tudi kvalitativni "faktor" družbenega razvoja. Izjemo predstavlja le kapitalizem, kjer postane produkcija odločujoča, postane torej navidezna kvaliteta (s stališča enotnosti strukture) in dejanska kvaliteta (s stališča zgodovine). Vendar pa to povzroči krizo avtentičnih vrednot, ki so v primeru romana uporabne vrednosti produktov, ne pa njihove prometne vrednosti. S tem se po drugi strani vračamo k strukturiranosti totalnosti: s tem, ko postane dominanten "ekonomski faktor", postanejo podrejene avtentične vrednosti, kar pa bi seveda lahko tudi pomenilo, da "ekonomski faktor" kot produkcija in ustvarjalnost ne more biti uvrščen med "avtentične vrednote", marveč bi to lahko veljalo le za potrošnjo.

"V principu religija, morala, umetnost in književnost niso niti avtonomne realitete, neodvisne od ekonomskega življenja, niti njegovi običajni odrazi. V kapitalističnem svetu oni vseeno pretendirajo, da to postanejo s postopnim praznjenjem svoje avtentičnosti od znotraj zaradi pojava neke avtonomne ekonomske celote, ki teži za tem, da bi si na izključen način prisvojila vse manifestacije človeškega življenja" (RD, 68). Osnovni očitek prevladi "ekonomskega faktorja" je, da prevzame mesto in funkcijo vseh drugih sfer človeškega življenja in zavesti ter s tem poruši zaželjeno ravnovesje in povezanost. "Ekonomski faktor" je le kvantitativna določba in produkcija le nuja (in to ne velja le za kapitalizem), medtem ko so avtentične vrednote kolektiva izra-

žene v religiji, morali ali umetnosti. Po Goldmannu je očitno edini problem le v tem, da se je v kapitalizmu ta kvantiteta spremenila v kvaliteto, da je postala središčna - toda vprevrnjena - vrednota družbe.

Tako po Goldmannu "ekonomski faktor" sploh ne more predstavljati baze družbe, marveč lahko to predstavlja le globalna družba družbenih skupin in ne kot je to pri Marxu, ekonomska baza v nasprotju in povezanosti z družbeno nadgradnjo. Na videz se zdi, da predstavljajo "religija, morala, umetnost in književnost" pri Goldmannu isto kot v klasični Marxovi shemi, vendar pa ob tem ne smemo pozabiti, da so tvorci te "religije, morale, umetnosti in književnost" veliki ustvarjalci in miselci, npr. teologi, politični vodje in umetniki, da gre torej predvsem za individualna dejanja (ta so odločujoča), da gre za individualno, ki pa je povsem podrejeno občemu in ima v njem vse svoje bistvo: v tem smislu je "globalna družba" odločujoča osnova. Vsekakor takšno "ravnotežje elementov" totalnosti zahteva njihovo enakovrednost in Goldmann to enakovrednost dejansko tudi potrjuje, saj če postane nek element dominanten, lahko postane tak le na račun drugih elementov, ki pa so vsi nujni za celoto totalnosti. (Naj ob tem poudarim, da tu ne gre za totalnega človeka v Marxovem smislu, ampak za totalnost družbene skupine.) V nasprotju z Marxom "ekonomski faktor" (!) ne le da ni odločilen, marveč je sedaj odločilna zavest članov globalne družbe. Ne gre le za izenačevanje elementov strukture, marveč za nadomestitev "ekonomskega faktorja" s sociološko kategorijo globalne družbe. S tem seveda ponovno vznikne vprašanje "temelja", te nestrukturalistične kategorije, ki jo Goldmann ves čas zagovarja in poudarja. Sodimo, da Goldmann na tem mestu ni premislil konsekvenc svojega združevanja Lukácsa in Piageta.

Zdi se, da izhaja ta nedoslednost in izključno omejevanje na družbo in zavest iz Goldmannovega temeljnega izhodišča, to je sociologije, kot je bila določena na začetku tega spisa, ki pa izklju-

čuje naravo (kot družbeno-zgodovinsko kategorijo) in vprašanje odnosa človeka in družbe do materialnega sveta. Filozofski temelj te nedoslednosti je v Goldmannovem sprejemanju Lukácsevega vključevanja odnosa subjekta in objekta v sam subjekt, kar je sicer pravilno, kar pa pri Goldmannu povzroči - v povezavi z njegovo sociologijo - hiatus med duhom in materijo, kajti čeprav govori Goldmann le o delni identiteti subjekta in objekta, o tem, da se kategorije mišljenja le delno pokrivajo z realnostjo (kar tudi pomeni, da ne more iti le za "kvantitativno prevlado ekonomskega v mislih in obnašanju posameznika" - prim. str. tega spisa, podčrtal A.E. - kajti to bi pomenilo, da v realnosti in v objektu ta prevlada dejansko ne obstoji, oziroma, da se kategorije mišljenja ne pokrivajo z realnostjo) in to pomeni, da se tega problema zaveda, kategorija narave in materialnosti nikdar ni predmet njegove raziskave, marveč je njegovo izhodišče vedno le družben fenomen, ki pa je seveda nujno že objektiviran, kar pomeni, da se že tu postavlja vprašanje korespondence subjekta in objekta. To vprašanje je Goldmann obravnaval predvsem v svoji kritiki Freudovega koncepta individua, zato bomo to analizo nadaljevali v zadnjem delu tega spisa.

Goldmann izhaja iz temeljnih Lukácsevih izhodišč: Lukács poudarja zgodovinski značaj reifikacije ter jo proglasi za temeljno strukturo sodobnosti. V skladu z Lukácsem Goldmann tudi govori predvsem o reifikaciji in manj o fetišizmu, alienacijo pa označi za nejasen pojem (HS, 111).

Za razjasnitev osnov koncepta fetišizma se vrnimo k Marxu: "Kolikor je blago uporabna vrednost, ni na njem nič skrivnostnega, ne glede na to, ali s svojimi lastnostmi zadovoljuje človekove potrebe ali pa dobi te lastnosti šele kot produkt človeškega dela" (Kapital I., 83).

"Nasprotno pa blagovno oblika in tisti vrednostni odnos med produkti dela, v katerem se predstavlja, nima absolutno nič opravka

z njeno fizično naravo in z odnosi med stvarmi, ki od tod izvirajo. Samo določeni družbeni odnos med ljudmi samimi je tisti, ki tukaj v njihovih očeh privzame fantazmagorično obliko odnosa med stvarmi. Če hočemo zato najti analogijo, se moramo zateči v megleno področje verskega sveta. Tu so produkti človeške glave videti kot samostojna bitja, ki so obdarjena s svojim lastnim življenjem in so v odnosih i med seboj i z ljudmi. Tako je v blagovnem svetu s produkti človeške roke. To imenujem fetišizem, ki se prilepi produktom dela, brž ko se producirajo kot blago, in ki je zato neločljiv od blagovne proizvodnje" (Kapital I., 85).

"Velika zasluga klasične ekonomije je, da je razkrila ta lažni videz in prevaro, to osamosvojitev in okostenitev različnih družbenih elementov bogastva, to pooseblјanje predmetov in popredmetenje družbenih odnosov, to religijo vsakdanjega življenja"(Kapital III., 925).

Že iz navedenih odlomkov iz Kapitala je razvidno, da fetišizem ne pripada izključno kapitalizmu, marveč pripada le-temu predvsem blagovni fetišizem, v nasprotju z npr. srednjim vekom, ki mu lahko pripišemo religiozni fetišizem. "Reifikacija" kot ekvivalent blagovnega fetišizma je seveda dominantna v kapitalistični produkciji in razdelitvi produktov, ko postane tudi sámo delo blago v najvišji možni meri.

Sodimo, da bi moral Goldmann nujno analizirati sam fetišizem ali bolje, analizirati samo alienacijo, namesto da se omejuje le na reifikacijo, ki sicer lahko razloži eno obliko odtujitve, vendar pa takšno osredotočanje le nanjo povzroči njeno absolutizacijo: Goldmann označuje reifikacijo za osnovno komponento sodobnega življenja, ki tvori edino bistveno posredovanje med subjektom in objektom. Goldmannu lahko pritrdimo, da reifikacija zamenjuje konkretno z abstraktnim in kvalitativno s kvantitativnim (RD, 92), vendar pa se moramo tudi vprašati zakaj naj bi bil konkretni odnos boljši od abstraktnega in kaj je tista osnovna vrednota, ki

po Goldmannu opravičuje boj za "avtentične" vrednosti in na čem temeljijo te vrednote. Goldmanu pomeni končno vrednoto skupnost, osebne vrednote pa so zanj svoboda, sreča, upanje in vera (RD, 14). Zdi se nenavadno, da Goldmann nikjer ne govori o tem, kaj je osrednja differenta specifica človeka ali družbe. Sodimo, da obstaja za to določen razlog, ki pa ga je težko utemeljiti: argumentiramo ga laže s prazninami v Goldmannovi teoriji kot pa z njegovimi eksplicitnimi trditvami. Govorimo o vprašanju religije: Goldmann jo postavlja na eno od osrednjih mest v svoji teoriji in analizi (v navedenem citatu govori o veri v neposredni povezavi z religijo - prim. RD, 14), teologe uvršča med ustvarjalce vizije sveta, govori o "religiji, morali, umetnosti in književnosti" itd., vendar pa njenega bistva nikjer ne analizira. Seveda Goldmannu nikakor ne bi mogli pripisati apologije religije, marveč kvečjemu "realno" upoštevanje obstoječe danosti, ki ne izvira toliko iz zanikanja osnovnih marksističnih stališč, kot iz izhajanja iz sodobne družbene "danosti" in iz Goldmannove metode. Zdi se nam, da se morda ravno pri tem vprašanju najgloblje razkriva Goldmannova nezmožnost združevanja opisovanja in vrednotenja: Goldmann sodobno družbo opisuje, pri tem pa vrednoti le blagovni fetišizem oz. reifikacijo, kar znova potrjuje tezo o redukciji "ekonomskega faktorja" na enostaven in povsem enakovreden element med elementi strukture. Z aksiološkega stališča je tako stališče lahko upravičeno, toda zavedati se moramo, da te vrednote niso samostojno in avtonomno področje, ki je enkrat za vedno dano, marveč da je to dinamičen družbeno-zgodovinski sistem, ki poleg tega ni le dan, marveč tudi ustvarjan, kar pa pomeni tudi, da "ekonomski faktor" ne more biti le faktor med faktorji, marveč je - zgodovinsko vzeto - temelj. K istemu problemu se lahko z druge smeri približamo s problematizacijo Goldmannove teorije in analize proletariata in revolucije.

V Dialektičnih raziskavah (l. 1959) vidi Goldmann v proletariatu silo, ki se znotraj kapitalističnega sveta le-temu upira (RD, 93), kajti proletariat naj bi bil najmanj reificiran del kapitalistič-

ne družbe (RD, 105). Skladno temu govori tudi o "proletarski literaturi" (Racine, 147). Nasprotno pa se kasneje takšna lukácsevska interpretacija proletariata drastično spremeni: Goldmann zahteva opustitev teorije o pavperizaciji in teorije o revolucionarnosti proletariata, kajti reificiranost je splošna (PSR, 37) in proletariat se ni ukinil kot razred (LH, 133). Res je sicer, da omejuje Goldmann potrebo te revizije le na razviti industrijski svet, kajti v nerazvitih deželah naj bi še vedno veljala klasična teorija. Ne da bi se spuščali v upravičenost ali neupravičenost te revizije - to ni predmet tega spisa - moramo dodati, da tu očitno ne gre za samostojno argumentacijo te revizije, ampak za sprejemanje Marcusejevih teorij iz Enodimenzionalnega človeka (l. 1964), pri čemer pa Goldmann zanika Marcusejeve nosilce sprememb.

Seveda se je sedaj zastavilo vprašanje, kdo je lahko nosilec nadaljnjega avtentičnega zgodovinskega razvoja. V tej situaciji se je Goldmann oprl (tudi) na jugoslovansko samoupravljanje. Sodimo, da tu ne gre za temeljno razumevanje jugoslovanske teorije, saj Goldmann upošteva le kolektiv po eni strani in izjemne posameznike po drugi in ne govori o dialektični povezavi obeh, ki bi edina lahko ukinila nasprotje elita - mase. To je še toliko bolj nemogoče, ker so ti izjemni posamezniki določeni kot ustvarjalci že obstoječih vizij sveta, kar pomeni, da sploh niso ustvarjalci novega.

Toda Goldmannovo zanikanje oziroma zavrnitev revolucionarnega in nereificiranega značaja proletariata ima tudi drugo posledico, ki je pomembna za njegovo sociologijo romana: sedaj se proti reifikaciji ne bori več proletariat, marveč "problematični posamezniki" (PSR, 46-8 in delno že RD, 54), ki so sedaj tisti, ki branijo in zagovarjajo avtentične vrednosti. Te vrednosti so v sodobnem kapitalističnem svetu uporabne vrednosti, torej vrednosti, ki lahko ostanejo "nereificirane" oziroma neposredovane le pod pogojem, da je ukinjeno denarno gospodarstvo, družbena delitev

dela itd. Sodimo, da te "avtentične vrednosti" pomenijo neskladnost znotraj Goldmannove teorije, kajti če je njegova teorija genetični strukturalizem, ki je, tako kot naj bi bili tudi Marxova in Heglova teorija, brez "prvih principov" (RD, 130), ne moremo govoriti o avtentičnih vrednostih kot temeljnih vrednotah, saj ni ničesar, kar bi lahko to njihovo izjemnost opravičevalo, oziroma jih kvalitativno ločevalo od posredovanih. Razlog temu je v že opisanem konceptu genetičnega strukturalizma: če so v totalnosti deli enakovredni, potem označuje tudi totalnost družbene skupine ravnovesje vseh delov oziroma vseh potreb; če je temu tako, potem materialne in blagovne vrednosti ne smejo privzeti pomembnosti, ki pripada drugim elementom totalnosti, kar se ravno dogaja v reifikaciji, ki hoče celoten človekov svet omejiti na "abstrakten in kvantitativen odnos". Toda v tej shemi povsem manjkajo antropološke osnove, ki bi lahko utemeljevale "kvaliteto" avtentičnih vrednosti, osnove, ki so lahko le zgodovinske, ne pa izpeljive - vsaj v Goldmannovi interpretaciji ne - iz zaključenega sistema strukture.

Ob vsem tem lahko postavimo vprašanje kaj bi se zgodilo, če bi avtentične vrednosti prevzele celotno področje družbenega življenja? Verjetno bi lahko odgovorili, da se to ne bi moglo zgoditi, kajti potem sploh ne bi bilo več družbe kakršno jo poznamo, marveč bi bil le "ali komunizem ali barbarstvo". To bi torej pomenilo, da so "avtentične" vrednosti kot "authentikos" bistveno zavezane izvenzgodovinskim človekovim potrebam in vrednotam in da so povsem onemogočene znotraj tržne produkcije in delitve dela, da je torej edini način, da postanejo ali ostanejo te vrednosti avtentične ali v komunizmu ali pri osamljenem posamezniku ali skupini, v nobenem primeru pa ne znotraj obstoječe družbe oziroma ene od njenih oblik. Vendar pa Goldmann ob tem pozablja, da avtentična vrednost ni odvisna izključno, niti ne izvira iz uporabe in porabe, ampak izhaja tudi že iz produkcije in produkcijskih odnosov in da je za odpravo reifikacije vsaj enakovredno pomembna tudi produkcija kot ustvarjalnost, če hočejo biti vredno-

sti avtentične tudi v smislu človeško "vredne" vrednosti. "Avtentično" bi lahko preinterpretirali v "neodtujeno" s čemer se posredno vračamo k navedenemu citatu iz Kapitala I., kjer Marx razlaga uporabno vrednost in k njegovim zgodnjim delom.

Če ta naša razlaga drži, potem bi lahko sklepali, da veriga "avtentično-neodtujeno-reificirano-fetišizirano" povezuje Goldmanna preko Lukácsa in Girarda (ki izhaja iz Heideggra) z Marxom in njegovimi opredelitvami človeka in človekovega dela. Vendar pa bi bil tak zaključek zmoten. Če namreč stojimo le na stališču potrošnja, nikakor ne moremo priti do temelja kvalitativne razlike med avtentično vrednostjo in posredovano: v obeh primerih gre le za potrošnjo, ne pa za značaj in smisel te potrošnje in predvsem preko tega za opredmeteno delo. Lahko rečemo, da je v tem pogledu Goldmannova teorija nezgodovinska. Tudi za blagovno produkcijo namreč velja zakonitost, da "... produkcija ne producira le predmeta za subjekt, marveč tudi subjekt za predmet" (MEID IV., 24 in dalje), kar pomeni, da ne gre le za preoblikovanje uporabne vrednosti v prometno, marveč da tudi prometna vrednost vpliva nazaj na uporabno, da je torej to dialektični proces. Po Goldmannu deluje ta proces le enosmerno, pri čemer se z Marxom razhaja tudi v tem, da za izhodišče ne jemlje individua, ki je sicer družbeni človek, a navkljub temu predvsem subjekt in individuum in da se že v tej osnovi pojavlja osnova odtujitve, v samem produkcijskem procesu, katerega posledica (navkljub vzvratnemu vplivu) je tudi reifikacija kot posledica te temeljne odtujitve, ki pa je znotraj zgodovine in torej zgodovinska kategorija, ne pa le znotraj sinhronega prereza.

Zato Goldmann lahko govori le o "problematičnih posameznikih", ki izražajo avtentične vrednote s tem, da branijo avtentične vrednosti. Poleg tega zanemari odtujevalno moč same družbene razcepljenosti na razrede in razredni boj: ne gre le za vprašanje celotne osebnosti, iz katere izvajamo razredno pripadnost, marveč za vprašanje funkcije, ki jo individuu, ali družbene skupine in raz-

redi igrajo in ki se lahko spreminjajo; to pomeni, da lahko ista skupina in isti individuum igra več funkcij, da v različnih situacijah deluje na različne načine, ima različne in celo nasprotne razredne funkcije. Goldmann se nasprotno omejuje na sociološko kategorijo družbene skupine (status "razreda" ostane nejasen). Verjetno ob tem ne smemo zanemariti in pozabiti dobe, v kateri je nastajala Goldmannova teorija: petdeseta in šestdeseta leta in to pod močnim vplivom frankfurtske šole. Tako lahko tezo o "problematičnih posameznikih" razumemo prej kot zavedanje skrajne nujnosti obstoja nosilcev "avtentičnih vrednot". V tem pogledu se tudi zdi, da pri Goldmannu ne moremo govoriti o "inteligenci kot o lebdečem sloju" v smislu Mannheimove teorije (prim. Majer, 78), ki jo Goldmann poleg tega eksplicitno zavrne (HVF, 40), oziroma le delno, kajti gre le za del inteligence in tudi ne le za inteligenco: (1) iz te skupine "problematičnih posameznikov" izpade tehnična inteligenca in sploh področje prirodoslovja in se omejuje (v sferi "inteligence") le na družboslovce in umetnike; (2) tu gre za "vodje", za nosilce in izraževalce "vizije sveta", ne glede na njihov razredni ali medrazredni status in objektivni položaj. Zato je seveda jasno, da prirodoslovci nikakor ne morejo biti zajeti v to skupino, saj oni ne ustvarjajo vizij sveta niti jih ne izražajo.

Vrnimo se k vprašanju reifikacije. Kot je bilo omenjeno, deluje po Goldmannu ta proces povsem enosmerno, ob čemer se nam postavlja vzporednica z odnosom literature in družbe: tudi tu je vpliv le enosmeren, kajti le družba vpliva na umetnost, ne pa tudi ta nazaj na družbo. Zdi se, da je temelj tej nezadostnosti in zmoti Goldmannovo sprejemanje trditve o človekovi "akomodaciji in asimilaciji", ki pomeni, da se človek - in pravzaprav tudi družbena skupina - le prilagaja obstoječim razmeram. Vendar pa ob tem naletimo na težave, kajti Goldmann izrecno poudarja (v svoji interpretaciji 3. teze o Feuerbachu (npr. MSH, 151 in dalje) aktivno vlogo človeka pri preoblikovanju sveta. Sodimo, da ostajajo take izjave izven celote Goldmannove teorije, oziroma da znova repro-

ducirajo Goldmannovo polarizacijo na posamično in obče, na individuum in družbo, na psihoanalizo in genetični strukturalizem, na determiniranost in svobodo itd. Po Goldmannu so ti in podobni pari komplementarni, kar pa seveda še ne more pomeniti, da so tudi polarni, kajti prave zveze med njimi ni. Konkreten primer teh dilem bomo navedli ob problemu kolektivnega subjekta. Sodimo da izvira ta temeljna pomanjkljivost iz dejanskega omejevanja na individualno in obče ter iz absolutizacije občega. Absolutizacija občega je verjetno posledica sprejemanja Lukácseve teorije, ob čemer pa je vprašljivo takšno delno sprejemanje Lukácsa kot ga izvaja Goldmann. Vprašanje je tudi, če lahko govorimo o kolektivni zavesti kot svojevrstni "razredni zavesti", če ob tem ravno to teorijo razredne zavesti z njenimi temelji in posledicami v bistvu zavržemo.

Očitno izhaja absolutizacija občega iz Heglove filozofije. To bi pomenilo, da je Goldmann (ne glede na to, da se tega zaveda ali ne, kajti sam Hegla praviloma ne analizira, čeprav ga mnogokrat omenja; posveti mu le krajši odlomek na začetku Dialektičnih raziskav, kjer pa ga ostro kritizira in ostro ločuje od Marxa - gl. RD, 15 in dalje) preko Lukácsa sprejel vrsto Heglovih (ali Heglu podobnih) stališč, od določbe umetnosti kot čutno izražene vizije sveta in prevlade občega do genijev, ki pa so le slepa sila za izražanje vizije sveta.

Večina v tem poglavju obravnavanih težav Goldmannove teorije izvira tudi iz Goldmannovih lastnih ali od drugod prevzetih izhodišč njegovega genetičnega strukturalizma. Če je zanj struktura bistvo totalnosti, oziroma sama ta totalnost in je kot taka model, je seveda upravičeno priznavanje relativne samostojnosti različnih elementov strukture, vendar pa so ti elementi v našem primeru ljudje, subjekti, in če jih obravnavamo kot elemente totalnosti, ta totalnost pa je družbena skupina ali razred ali globalna družba, je kolektiv, je nujno, da so njeni elementi podrejeni celoti kolektiva. To pomeni, da hoče biti takšen pristop

pristop pozitivnih znanosti, kjer izključujemo specifičnost individua, nemreč to, da on ni le "element", marveč je enakovredno "kolektiv" element njega samega - če se zaenkrat omejimo le na zavest in mišljenje, in za zavest in mišljenje Goldmannu gre - da individui niso le sestavni deli neke celote, marveč so tudi sami celote. (Spomnimo se že - če pri tem odmislimo utemeljevanje morale, ki od tu izvira - Kantove ugotovitve o človekovi majhnosti" in "veličini", ki izraža to osnovno vprašanje in bistvo nasprotij med npr. Schellingom in Kierkegaardom ter Heglom, med eksistencialisti in stalinizmom itd.)

Od tu izvira tudi omenjena nezadostnost Goldmannove "antropologije": če je dejaven le kolektiv, je edini kriterij odtujenosti in neodtujenosti (ali reificiranosti in avtentičnosti) le potrošnja in vsaj hipotetično morda še produkcija "nasploh", nikakor pa ne tudi individualno delo ter s tem individualna (ob predpostavki družbenega človeka) - in s tem tudi družbena ustvarjalnost.

Sodimo, da izjava o kolektivu, ki je subjekt "v končni instanci" te ugotovitve ne cvrže, kajti ne moremo vzpostaviti take enostavne analogije med ekonomsko bazo in družbeno nadstavbo na eni strani in kolektivnim subjektom ter individui na drugi. Poleg tega je ta odnos tu sprevrnjen: zavedna dejanja so dejanja individuov, svoboda je predvsem njihova individualna svoboda, ne pa svoboda in smotrnost kolektiva (v najširšem smislu). Poleg tega pomeni "subjekt" (vsaj glede na Goldmannovo kritiko Freudovega subjekta) personificirano svobodo in avtonomnost, ki pa jo v tej obliki pri "globalni družbi" ne moremo najti. Če je cilj kolektivna sreča in svoboda, sta njun predpogoj in sopogoj individualna sreča in svoboda v skladu s trditvijo o svobodi vsakega posameznika kot pogojem za svobodo vseh. Ker pa pri Goldmannu ni tako, so pri njem individui (in to navkljub mnogim njegovim eksplicitnim drugačnim trditvam) le elementi in se torej le "akomodirajo in asimilirajo" ter le "izražajo", so v jedru pasivni, kajti s stališča pozitivne znanosti je ustvarjalnost le "element" med drugimi

elementi je torej kvantificirana (in to točno tako, kot poudarja in za Marxom ponavlja Goldmann, da postane delo blago, postane kvantificirana entiteta ne pa tudi kvaliteta), ki jo lahko upoštevamo tako kot vse druge elemente.

III. UMETNOST

"Ali materialistični in dialektični humanizem vsebuje tudi estetiko? Mi smo o tem prepričani, a problem je preveč kompleksen, da bi ga tu načeli. Zadovoljimo se s tem, da rečemo, da ta estetika jemlje za kriterij totalnost umetniškega dela, njegovo notranjo koherentnost in skladnost forme in vsebine. Prav tako recimo, da se nam zdi, da ona implicira, da bo, tako kot pravo, ekonomija ali religija, tudi umetnost kot avtonomni fenomen, ločen od drugih področij družbenega življenja, pripeljan do tega, da izgine v brezrazredni družbi. Verjetno ne bo več umetnosti ločene od življenja, kajti samo življenje bo imelo nek stil, neko formo, v kateri bo našlo svoj odgovarjajoči izraz" (RD, 24).

Mnoga Goldmannova stališča izvirajo neposredno iz Marxovih spisov, kar je iz navedenega citata tudi povsem očitno. Vendar pa imamo k njegovi teoriji umetnosti kot je razložena v tem citatu dve pripombi: (1) po našem mnenju odnos forme in vsebine ni združljiv s strukturalno teorijo pa naj bo to v prostorskem smislu ("negenetični" strukturalizem) ali v Goldmannovi varianti genetičnega strukturalizma, ki je, če upoštevamo njegovo "strukturalistično" plat, prej linearen kot prostorski; (2) "religija" in "umetnost" ne moreta biti enakovredni drugim področjem ali "elementom" strukture, kajti po Goldmannu je njuno bistvo v tem pogledu v tem, da sta konkretizirani viziji družbenih skupin (t.j., v primeru posamičnih del in religij), da sta torej drugačne narave kot npr. ekonomija. Umetnost ne pripada isti sferi in istemu redu kot ekonomija (v pomenu ekonomike, tako jo uporablja tudi Goldmann), kajti ekonomija ni fenomen, ni akcidenca, marveč osnova in temelj družbene totalnosti.

"Ne obstaja zgodovina prava, slikarstva ali književnosti. To bi pomenilo, da verjamemo kako je na primer zgodovina književnosti predmet, katerega razvoj je imanenten in ki ga lahko razumemo na imanenten način ... Dejansko je pomenski razvoj razvoj globalne družbe" (LH, 148). Če strnemo: osnova je globalna družba, ki igra pri Goldmannu vlogo ekonomske baze, pri čemer deluje le enosmerno, to je, področja kot so umetnost ali pravo niso avtonomna ali relativno avtonomna (razen "redko in v zelo specialnih področjih" - LH, 148), marveč so izpeljiva in zvedljiva na "globalno družbo", ki jih določa, ta globalna družba pa je družbena skupina, razred ali človeštvo v najširšem smislu (v tej zvezi govori Goldmann predvsem o družbenih skupinah). Izrazi želja in predvsem odgovorov na probleme družbene skupine so vizije sveta, kot se kažejo v filozofiji, umetnosti itd., ki pa so pomembne le kot funkcija v družbeni totalnosti. (Ob tem dodajmo, da se nam zdi vzporednica med pravom in umetnostjo ali napačna ali pa zelo pomenljiva: pravo je mnogo bolj neposredno zvedljivo na bazo kot umetnost; ali to pomeni, da je umetnost istega reda? Ta problem izvira iz Goldmannovega zanemarjanja razlike med družbeno zavestjo in pravno-politično nadgradnjo.)

Filozofija daje pojmovne in abstraktne odgovore na osnovne človeške probleme, praktične odgovore daje akcija, čutne in konkretne pa umetnost (RD, 30). Kaj je skupni imenovalec vseh treh področij? To, da dajejo odgovore, da odgovarjajo na zastavljena vprašanja oziroma probleme, vprašanja, ki so se zastavila kot "danost", vprašanja na katera lahko subjekt le odgovarja in se torej le asimilira. Sodimo - in to je poudarjal tudi del francoskih marksistov - da je za filozofijo enakovredno pomembno postavljanje vprašanj, torej odpiranje problemov, ne pa le njihovo reševanje, kajti le-to predpostavlja znova le enosmerno človekovo dejavnost. Zanimivo je, da Goldmann podobno stališče zasledi pri Althusserju, a ga ostro kritizira.

Če so človeška dejanja le "odgovori", potem je iz njih izključe-

na ustvarjalnost (in tu ne gre za ustvarjalnost ex nihilo, ampak za dialektično povezanost postavljanja problemov in odgovorov nanje, pri čemer je tudi individuum tisti, ki predvideva probleme, ki se jim izogiba z načrtovanjem ipd.), ali povedano drugače, to pomeni, da je takšno stališče stališče popolne sukcesije niza vzrok - posledica.

Instruktivna je Goldmannova razlaga znanosti zgodovine: zgodovinar ostaja v območju abstraktno-empiričnih fenomenov, ki jih raziskuje do najmanjših podrobnosti, na osnovi le-teh pa pride zgodovinar-filozof do njihovega pojmovnega bistva (VG, 17). Tako ostaja zgodovinar izključno na stopnji opisovanja, v katerega zgodovinar-filozof vnese vrednotenje oziroma vrednosti. To metodološko stališče sovpada z (1) metodološkim izhodiščem klasičnega strukturalizma (najprej opis in nato razlaga) in (2) z Goldmannovo metodo v sociologiji kulture: razlaga sledi razumevanju. Seveda pa je to pravilna metoda (vsaj shematsko vzeto) in to še toliko bolj, saj Goldmann poudarja prepletanje obeh metod, a navkljub temu sodimo, (1) da Goldmann v konkretnih raziskavah tega principa ne izvaja dosledno in predvsem (2) da ostajajo v nizu, ki ga predstavljajo vedno širši krogi okoli predmeta raziskave, npr. literarnega dela, nekateri krogi vedno in nujno izvzeti. Teoretsko vzeto naj bi bila za Goldmanna osnova analiza konkretnega literarnega dela ali celo njegov odlomek, temu pa naj bi sledila vključitev tega dela ali odlomka v kontekst piščevih del in v kontekst družbene skupine, ki ji pripada. V nekaterih primerih se ta raziskava nadaljuje na širše področje - večje družbene skupine ali celo razreda - vendar pa je v tem primeru le še razumevajoča, ne pa več tudi razlagajoča (s tem bi morala zajeti še širši krog). Čim dlje prodira taka raziskava, tem bolj "globalen" je njen predmet in končna stopnja, ki bi še lahko postala njen predmet je globalna družba. Širše entitete ali kategorije ni, čeprav govori Goldmann o "človeški skupnosti" (HVF, 16), in o potrebi antropologije (VG, 21), oziroma o tem, da je filozofija v končni instanci antropologija (VG, 21 in HS, 115). Da bi

utemeljil to zadnjo vrednoto, bi moral Goldmann analizirati (1) človeštvo in s tem njegove cilje, potrebe in bistvo in/ali (2) v primeru, da ne priznava nekega večnega bistva človeka ali človeštva (to lahko sklepamo na osnovi njegove izjave, da za Marxa ni avtonomnih niti prvih principov - RD, 131), preoblikovanja človeka oziroma njegovih skupnosti ali skupin skozi zgodovino ali vsaj skozi ključne stopnje kapitalistične družbeno-ekonomske formacije. Goldmann je to nalogo deloma izvedel v delu Za sociologijo romana, toda tu za priroden in zdrav odnos velja tisti odnos ljudi do dobrin, v katerem se produkcija zavestno regulira v skladu z bodočo potrošnjo, konkretnimi lastnostmi predmetov in njihovo uporabno vrednostjo (PSR, 36), kar pa je možno le v manjših - in izoliranih - družbenih skupinah. Tako Goldmann tudi razlaga "naraven in zdrav odnos": človeku je bila potrebna hiša in zgradil si jo je sam ali s pomočjo prijateljev in sorodnikov (PSR, 37); pri tem mu je seveda jasno, da je takšna oblika produkcije onemogočena z družbeno delitvijo dela in s pojavom produkcije za tržišče, to je na stopnji, ko menjava preneha biti sporadična. (V mnogočem se Goldmannova analiza prekriva z nekaterimi stališči Lévi-Straussa (Divja misel je izšla l. 1962, delo Za sociologijo romana pa je nastajalo v letih 1962/3); morda je to eden od možnih vplivov, ki bi nam lahko pojasnil nekatere Goldmannove trditve.)

Vprašanje je, če lahko govorimo o takšni obliki produkcije in torej o naturalnem gospodarstvu (ali vsaj delni obliki le-tega) kot o "naravnem in zdravem", naraven je namreč predvsem v toliko, v kolikor še ni pripeljan do svojih konsekvenc, pri čemer pa tudi predikat "naraven" ne more veljati za kriterij celotnega družbenega razvoja, t. j., ne more imeti normativne vrednosti glede na "družbenega". Na tem mestu ne bi ponavljali številnih kritik utopičnega socializma ali romantizma, ki se jima Goldmann tu močno približa.

Zdi se nam, da tudi navedeni odnos zgodovinarja in zgodovinarja-

filozofa v mnogočem ponavlja Goldmannovo nedialektično ločevanje posamičnega in občega in to pod prevlado občega, kajti če je naloga zgodovinarja-filozofa ovrednotiti podrobne zgodovinarjeve izsledke, mu je to v praksi skoraj nemogoče storiti, če hoče postopati predvsem kot zgodovinar ne pa kot filozof zgodovine. Kot na mnogih drugih mestih tudi tu pri Goldmannu manjka kategorija posebnega, ki bi lahko ohranila specifičnost posameznih relativno avtonomnih področij, ne da bi pri tem zbrisala ali podrobnosti ali najbolj abstraktno-pojmovne opredelitve. Na nek način se pri Goldmannu ponavlja Lévi-Straussova dilema zgodovinske znanosti.

Goldmann določi umetniško delo kot napetost med skrajno enotnostjo in skrajnim bogastvom in to na nepojmovni ravni (MSH, 46-7). Ta določba v bistvu ponavlja dvojico forma (skrajna enotnost) in vsebina (skrajno bogastvo). Na drug, tradicionalen način, bi Goldmannovo definicijo lahko preformulirali v "enotnost vsebine in forme". Poleg navedenih določb dodaja Goldmann še, da je umetniško delo pomenska struktura (SM, XIII) in da vsebine ne moremo ločevati od forme (SM, 344). Tu ne gre za strukturo, ki je imanentna umetniškemu delu, (razen kot strukturiranost elementov dela (vsebine in forme)) in ki bi jo lahko razložili kot avtonomno strukturo, marveč gre nasprotno - vsaj po našem mnenju - za strukturo umetniškega dela kot funkcije v globalni družbi. S tem se vračamo na omenjeno mesto iz dela Lukács in Heidegger (LH, 147), kjer Goldmann zanika zgodovino književnosti. Umetnost namreč ne more imeti svoje samostojnosti zato, ker je s stališča Goldmannove teorije v vsem odvisna od kolektiva (podobno kot lahko govorimo o popolni odvisnosti umetnosti od ekonomske baze pri ekonomizmu). Zato so tudi družbene skupine v končni instanci, in preko ustvarjalca kot posrednika, pravi subjekt ustvarjanja (prim. PSR, 343). To mesto ostaja nejasno, oziroma razložljivo le iz celote Goldmannove teorije, ki razkriva nereflektiranost združevanja metodoloških in teorijskih postavk: Goldmann tu ne ločuje realnih nosilcev in "operativnosti" raziskave, tako kot tudi ne utemelji

realnega vzroka primata strukture, ki, kot smo že omenili, po njem deloma sovpada z Lukácsevo formo in ki dejansko pomeni predvsem formo, kajti le-to lahko raziskujemo, medtem ko je "bogastvo" umetniškega dela preveč mnogoznačno (prim. MSH, 48 in naš spis, spodaj).

Umetnost tudi nima svoje samostojnosti glede na imaginarno realnost in realnost, ki jo ustvarja delo kot umetniško delo, saj je le izraz vizije (v najboljšem oz. idealnem primeru popoln izraz vizije sveta neke skupine. To je tudi razumljivo: če umetniška dejavnost za individuum ni dejanska ustvarjalnost in produkcija, tudi ne more ustvarjati nove imaginarne realnosti in ima delo lahko le "družbeno funkcijo", ne pa tudi družbene realnosti, ki bi šele lahko omogočila vplivanje dela ali del ali umetnosti nasploh nazaj na globalno družbo.

Vendar pa Goldmann pri tem ni dosleden: npr. v delu Za sociologijo romana naj bi šlo za odnose, vendar pa govori Goldmann o "junaku", kar pa je vsebinska označba (Markiewicz, 254). Sodimo, da je tudi to dokaz za to, da pri Goldmannu v osnovi ne gre za strukturalizem in (vsaj v tem primeru) za strukturalno analizo dela, marveč za tradicionalno polarizacijo na vsebino in formo. Poleg tega tudi ne gre predvsem - ali celo izključno - za odnose znotraj dela, marveč predvsem za enosmerne odnose dela in družbene skupine. Če je temu tako, tudi lažje razumemo Goldmannovo vztrajanje pri umetnikovi svobdi izbire vsebine in pri popolni determiniranosti vizije vseta: to bi pomenilo, da umetnik izbira tematiko, motiv, fabulo, medtem ko je "duh" in delo kot celota element širše strukture in le-tej tako podrejen. Vendar pa Goldmannova formulacija povzroči povsem nepremostljive ovire: če je vsebina povsem svobodna, je pa istočasno bogastvo večznačnosti in torej ne more biti predmet raziskave, kako lahko potem govorimo o neločljivi povezanosti vsebine in forme? Ali gre torej za realno ali le za metodološko ločevanje in v primeru, da gre za zadnje, ali niso torej vse genetično strukturalistične raziskave

že po definiciji le parcialne oz. polovične? Goldmannov strukturalizem ne zajema imanentno umetniškega področja, marveč predvsem širšo raven na kateri se javljajo "homologije". V tem pogledu je umetnost homologna filozofskim ali teološkim sistemom (RD, 195) in se od njih razlikuje (to velja predvsem za filozofijo) po svoji "čutnosti" in "konkretnosti", kar pomeni, da je funkcija in bistvo umetnosti povsem istega reda kot npr. religija, s čemer se seveda ne moremo strinjati, razen s stališča strogo pozitivistične sociologije, torej s strogega stališča "dejstev" in "funkcij" ne glede na kakršenkoli njihov zgodovinski pomen, vlogo in vrednost.

Od filozofije se umetnost ločuje po tem, da v nasprotju z le-to, katere glavni kvaliteti sta originalnost in vpliv, združuje objektivno in subjektivno (RD, 31 in 60) ter se v njej individualno in kolektivno pokrivata (SM, 416), kar naj bi delu zagotavljalo njegovo koherentnost. Zadnji trditvi sta skladni določbi vizije sveta in kolektivnemu subjektu, ki je istočasno subjekt in objekt in naj bi tako predstavljal "rešitev" vprašanja subjekta in cogita.

Seveda drži, da lahko filozofske sisteme in umetniška dela bolj ali manj homologiziramo, ob tem pa se nujno postavlja vprašanje razlike, torej specifičnosti umetnosti (neodvisno od same homologije), torej še česa poleg njene "konkretnosti in čutnosti". Na to vprašanje "bogastva umetniškega dela" odgovarja Goldmann, da ga je zanemaril, ker je delo večznačno (MSH, 48) in zato ne more biti predmet sociološke raziskave. S to ugotovitvijo in trditvijo se seveda moramo strinjati, toda le s stališča sociologije, kajti vsaj nekatere raziskave R. Jakobsona, J.M.Lotmana ali T. Todorova so pokazale in dokazale, da se da znanstveno raziskovati vsaj nekatere oblike estetičnosti in postičnosti. Seveda pa Goldmann nikjer ne trdi, da je genetični strukturalizem estetika (čeprav to možnost dopušča sodeč po tem, da se ga da "splicirati na razna področja") ampak je sociologija, ki pa se po de-

finiciji ne more spraševati po bistvu umetnosti, marveč le po njeni družbeni funkciji, ki je zanjo njena edina realnost. Seveda pa ostaja ob tem povsem odprto vprašanje ustvarjalnosti in originalnosti (ki jo taka sociologija seveda tudi ne more zajeti, saj je odstopanje od generalizacije), ki pa ga mora vsebovati vsaka estetika.

To stališče je po našem mnenju tudi razlog zaradi katerega Goldmann ne more določiti, oziroma ne določa (razen v najsplošnejših pogledih) bistva umetnosti, čeprav se te nuje zaveda.

Preden preidemo k vprašanju Goldmannove metode raziskovanja umetniškega dela, je nujno razložiti njegovo teorijo "vizije sveta", ki pri njem individualno povezuje s kolektivnim.

Kot pravi Goldmann, so velika dela izredno kognitivna (MSH, 85), kar je tudi eden od njegovih argumentov za proučevanje le "velikih del": velika dela so bolj homogene vizije sveta (SM, XX-XXI), zaradi česar je pri njih mnogo laže vzpostaviti homologijo med globalno družbo in umetniškim delom. Vizija sveta je koherentno in enotno stališče do celotne realnosti (RD, 45-7), takšno stališče pa ima lahko le družbena skupina, ne pa individuum, ki je le nosilec te vizije, kajti realnost vizije sveta predhodi literarnemu delu, sliki ipd. (GS, 177).

Vendar pa to ne pomeni nujno (kot trdi to npr. Petrović - gl. Petrović, 109), da "vizija ne prinese nič novega": vizija, pa naj bo to filozofska ali umetniška, izrazi v zavesti(h) latentno navzočo vizijo in odgovore na problem, ki je postavljen pred kolektiv. To pomeni, da je vizija sveta - interpretirana na ta način - oblika zavesti, celota aspiracij in pogledov neke skupine na svet in vprašanj, ki so ji postavljena, da je svojevrstna oblika refleksije ter prehoda nezavednega v zavedno ali imaginarnega v simbolno. Toda Goldmann vsaj o tej zadnji varianti razlage sploh ne govori in upošteva psihoanalitični subjekt le na in-

dividualni ravni, kar pomeni, da sam vizije sveta ni razložil na ta način, ki bi po našem mnenju morda lahko povezal njegovo ostro ločevanje individualnega in kolektivnega subjekta, in to ravno preko povezave psihoanalize in genetičnega strukturalizma. Morda je na to možnost Goldmann celo mislil, ko je poudarjal komplementarnost psihoanalize in genetičnega strukturalizma. Tudi tu se srečamo s problemom, ki je pri Goldmannu pogost: izrazi in pojmi so slabo definirani in njihove razlage in uporabe si mnogokrat nasprotujejo, zaradi česar se navedena naša razlaga seveda ne vključuje v celoto Goldmannove teorije.

Genetični strukturalizem naj bi združeval opisovanje in vrednotenje, razumevanje in razlaganje, determinizem in finalizem itd. (GS, 16), dvojice, katerih dialektična povezava je osnova marksizma. Osnova te metode v sociološkem raziskovanju literature je postopek razumevanja in razlaganja literarnih del, ki naj bi bil dialektičen, naj bi ves čas prehajal od razlaganja k razumevanju in obratno (MSH, 76) "... Razumevanje je problem notranje koherentnosti teksta, ki predpostavlja, da upoštevamo tekst dobesedno, da upoštevamo celoten tekst in ničesar razen teksta in da znotraj njega raziskujemo globalno pomensko strukturo; razlaga je problem raziskave individualnega ali kolektivnega subjekta ... v odnosu do katerega ima mentalna struktura, ki vlada delu, funkcionalen značaj, in s tistim, pomenski" (MSH, 62-3).

Razumevanje in razlaganje tvorita dinamično pomensko strukturo, pri čemer pomeni njeno razumevanje razumeti njene notranje odnose, pomeni obliko imanentne kritike ali analize; razlaganje pomeni nasprotno razlaganje širše strukture v katero je vključena struktura, ki je predmet razumevanja, pomeni torej transcendentno kritiko (prim. Ilić, 35). Vsaka taka struktura je dinamična, ni enkrat za vedno dana, marveč se spreminja glede na odnos med notranjo in zunanjo strukturo celotne dinamične pomenske strukture.

Goldmannu tu ne gre za pomene, ki bi jih umetniško delo pridobivalo ali izgubljalo v različnih družbeno- zgodovinskih kontekstih marveč za mesto nekega dela ali celote del znotraj njihovega originalnega družbeno-zgodovinskega konteksta, znotraj konteksta v katerem so nastala kot izraz, oziroma kot obče in globalno stališče do problemov neke družbene skupine. Verjetno izvira tudi od tu tista pomanjkljivost Goldmannovih analiz, ki je bila pogosto predmet kritike: na osnovi njegovih analiz lahko sklepamo le na vpliv družbe na delo, ne pa tudi na vpliv dela na družbo, kar je gotovo močno analogno ekonomizmu. Zdi se, da izhaja ta enosmeren odnos (kot del ali posledica že omenjenega nihanja med scientistično in kritično teorijo) iz (metodološkega?) stališča, da imajo dela enoznačen pomen, ki ga ohranjajo ne glede na družben kontekst v katerem jih doživljamo in dojemamo. Res pa je, da Goldmann tega vprašanja eksplicitno ne obravnava, tako da naša kritika temelji le na navedenih prazninah in pomanjkljivostih.

V postopku razlaganja in razumevanja umetniškega dela se genetični strukturalizem ločuje od tradicionalnega sociološkega pristopa: umetniško delo je predmet razlage, širše strukture, ki to delo "obkrožajo" (družbeno globalni kontekst) pa so le predmet razumevanja tega dela, medtem ko same niso predmet razlage. Na ta način je umetniško delo enakovredno vključeno v širši kontekst, - lahko bi rekli neumetniško strukturo - a se od njega razlikuje le po obliki raziskovalčevega pristopa, ne pa tudi po svoji specifičnosti, kar potrjuje upravičenost očitka o Goldmannovem zanemarjanju specifičnosti umetnosti, to je vprašanja, po čem se (če pogojno, ob upoštevanju pripomb, ki smo jih navedli predhodno, pristajamo na tezo, da gre za "odgovore na probleme") odgovori umetnosti razlikujejo od odgovorov npr. filozofije. To vprašanje je še toliko bolj važno, ker ostaja status "teoloških sistema" v tej zvezi povsem nejasen. Z Goldmannovega stališča je to vprašanje očitno odveč: vsi ti sistemi ali dela so "odgovori" na družbene probleme, pri čemer pa ostaja vprašanje adekvatnosti in uspešnosti teh odgovorov obstoječim problemom nezastavljeno. Tako

se zdi, da deluje ta proces na sledeč način: pred določeno družbeno skupino ali razred so postavljeni določeni problemi, nakar ta skupina na te probleme in vprašanja odgovarja ali z dejanji, ali s filozofskimi odgovori in pa z umetniškimi deli (in preko zadnjih dveh sama sebi ustvari svojo predstavo oziroma vizijo sveta). V tem pogledu se nam zdi, da Goldmannova teorija (1) dejansko negira prihodnost in zamisel (čeprav sam poudarja vlogo prihodnosti v marksizmu (npr. GS, 13) in (2) je tudi sama nezgodovinska - tako kot kapitalizem - kajti njegove družbene skupine se gibljejo brez cilja (in sodimo, da izolirane izjave (v splošnoteoretskih delih) tega ne spremenijo: ljudje naj bi spreminjali strukture (Sm, 200), cilj pa naj bi bil socializem itd., toda te izjave niso nikdar združene s konkretnimi analizami: človeška skupnost naj bi bila splošna vrednota vseh ljudi (HVF, 16), toda ta vrednota ni uresničljiva brez ekonomije, kajti poleg cilja mora vedno obstajati tudi pot do njega in če je ta pot povsem "neavtentična" in zmotna, potem cilj ne bo nikoli dosežen niti se mu ne bomo približali.) V tem (2) primeru Goldmann le opisuje in obravnava ljudi kot predmet "nevtralne" sociološke raziskave. Morda bi njegov problem lahko strnili na sledeče: Goldmann skuša izhajati iz marksističnih izhodišč, toda v družbi ne najde (z izjemo izjemnih oseb) nikogar - razreda, družbene skupine itd., ki bi zagovarjal ali se boril za vrednote, ki so po njegovem mnenju prave vrednote. Zato se v analizah omejuje predvsem na sociološki opis, kajti če bi vanje vnašal vrednote, bi jih moral utemeljevati (zato so te njegove vrednote praviloma le najbolj splošne) predvsem pa bi moral najti zanje - ali njihove - relevantne nosilce. Ker mu to ne uspe (proletariat je enakovredno reificiran, razredni antagonizmi so izgnili, ekonomska baza ni več odločilna itd.) se skozi njegova dela poglablja nasprotje med vrednotami in realnostjo, predvsem pa se izgubi orientacija cilja in realne poti za njegovo uresničenje. Ali z drugimi besedami: Goldmann je preveč osredotočen na konkretnost sedanjosti, da bi upošteval zgodovinsko perspektivo ter prihodnost ter analiziral osnove svoje teorije, ki je ali (1) iluzorna želja ali pa (2) na-

pačna, oziroma kombinacija obeh.

Na prvi pogled se zdi, da je pri Goldmannu "vizija sveta" pravzaprav ideologija, kot nereflektirana in sprevrnjena zavest. "Njemu (Goldmannu) "vizija sveta" dobesedno pomeni ideologijo tiste družbene skupine, razreda, ki je v vzponu, ne glede na družbenozgodovinsko formacijo" (Petrović, 107).

To ni res: Goldmannu "vizija sveta" nikakor ne pomeni ideologije: "Dejansko sem vedno vztrajal pri dejstvu, da z ene strani, konceptualizacija in ideologija ne tvorita nič več kot del - zelo pomemben, to je res, a vseeno le del - posredovanja preko kolektivne zavesti (med ekonomskimi in družbenimi strukturami ter literarnimi strukturami) in da je z druge strani potrebno ta resnično ideološki del posredovanja najpogosteje raziskovati v filozofiji in ideologiji določenih družbenih skupin, ne pa v piščevih političnih prepričanjih in angažmajih" (SM, 446).

"Za mene je kolektivna zavest nekaj mnogo obsežnejšega kot ideologija, ki nedvomno tvori del kolektivne zavesti, kot kritično stališče, ki se ne izraža le na ravni pojmovnega mišljenja, marveč tudi na ravni nezavestne strukturacije imaginarnega kozmosa ..." (SM, 449). Podobno razlikovanje najdemo že v Goldmanovih spisih iz petdesetih let: "Dodajmo kot hipotezo, da bi mogli uvesti razločevanje med ideologijami in svetovnimi nazori prav na delnem in zaradi tega deformirajočem značaju enih in celostnem značaju drugih;" HVP, 101). Očitno je, da sam Goldmann svetovnega nazora nikakor ne razume kot ideologijo. Lahko bi sicer sklepali, da gre tu le za terminološko razliko, vendar temu ni tako: svetovni nazor je celo najbolj zavestna predstava neke skupine ali razreda, je torej pojmovna in tudi - vsaj s stališča družbene skupine -najbolj reflektirana in celostna oblika samozavedanja.

V tej zvezi moramo navesti tudi Goldmannovo (in od Lukácsa prev-

zeto) razlikovanje možne in stvarne zavesti:

"Možna zavest. Maksimum realnosti, ki jo lahko spozna nek družbeni razred, ne da bi prizadel ekonomske in družbene interese, ki so vezani na njegov obstoj kot razreda.

Realna zavest.
To kar družbeni razred dejansko ve o tej realnosti v določenem obdobju v neki deželi. Brez tega razlikovanja, ki odgovarja nasprotju med "razredom za sebe" in "razredom po sebi" ..." (RD, 100). Kot Lukács, vidi tudi Goldmann v možni zavesti limito, oziroma "idealni koncept" (prim, HVF, 40). Korelat tega odnosa je odnos homologije med globalno družbo in umetniškim delom, in to še toliko bolj, ker govori Goldmann o svoji teoriji kot o "modelu", kar konsekventno pomeni, da teorija le približno in nepopolno zajame bogastvo realnosti, to pa pomeni tudi, da so vse homologije le približne, da torej te povezave in odvisnosti obstajajo in so lahko tudi bistvene, "strukturalne" in temeljne, a da niso nikdar popolne. Poudariti moremo, da je homologija tu predvsem odnos oziroma "vzporednost" in ne neposredna zveza, ki poleg tega tudi ni zveza med dvema celotama - umetniškim delom in globalno družbo - marveč gre tu za homologijo med strukturo sveta v književnem delu in mentalno strukturo določenih družbenih skupin (PSR, 345), pri čemer so te strukture kronološke, formalne, kompozicijske itd. Homologija torej tu ne pomeni neposredne odvisnosti v smislu determiniranosti, marveč prej analogijo, ob čemer pa ta odvisnost še vseeno ostaja: homologija razkriva le dva učinka, ki izhajata iz istega izvora (globalne družbe). Struktura sveta v književnem delu je vizija sveta, mentalna struktura neke družbene skupine pa so strukture, h katerim teži ta skupina, ki pa ni enostaven agregat v sociološkem smislu, marveč skupina, katere zavest teži h globalni viziji človeka (PSR, 348). Te skupine niso le ali predvsem družbeni razredi, čeprav so lahko tudi to: v tem pogledu se Goldmannovo stališče spreminja: v zgodnjih delih jih označuje predvsem kot razrede, kasneje pa

predvsem kot družbene skupine; nedvomno gre tu tudi za vpliv omenjene revizije osnovnih Lukácsevih (ali Marxovih) stališč.

IV. VPRAŠANJE SUBJEKTA

"Čeprav sta različna, sta subjekt in objekt istovetna; pogoji, ki jih ustvarjajo druge dejavnosti, so ravno tako dialektični in pomenski (signifikativni) kot dejavnost subjekta; oni tvorijo subjekt in njegovo mentalno strukturo in mu niso zunanji" (LH, 123). Tu je navzoč vpliv Piageta: "logika je ogledalo misli, norma je ogledalo realnih in konrektnih dejstev; toda ogledalo, ki ni točna reprodukcija" (RD, 124); in: "Subjekt in objekt izgubita svoje rigidno nasprotje in se relativizirata v identiteti procesa: vprašanje subjekta postane identično problemu zgodovine" (Ishagpour, LH, 28). Po Goldmannu je osnova odnosa subjekt-objekt proces, kjer se mesto in vloga ves čas menjujeta in nastopa kolektivni subjekt istočasno kot objekt in subjekt. Ta heglovska ideja pa vsebuje v nadaljevanju osrednjo pomanjkljivost: ni zgodovinska. Goldmannovi kolektivni subjekti, družbene skupine, v skrajnem primeru težijo (ali naj bi težile) k socializmu, navadno pa se Goldmann sploh ne sprašuje po tem, h kakšnemu cilju težijo ali naj bi težile,kar je tudi razumljivo, če ljudje le odgovarjajo ne pa tudi vprašujejo in v tem pogledu sploh ne načrtujejo svoje prihodnosti. Ta pomanjkljivost se najočitneje pokaže pri njegovem odnosu do psihoanalize: navkljub vsem očitkom le-tej Goldmann sodi, da imata psihoanaliza in genetični strukturalizem bistvene skupne točke (struktura, vključitev odnosa subjekt in objekt v sam subjekt, upoštevanje geneze itd. - MSH, 63-4) in da sta komplementarni teoriji: Freud naj bi poudarjal individualni subjekt, marksizem (in s tem genetični strukturalizem) pa kolektiv, pri čemer naj bi bila prednost genetičnega strukturalizma v tem, da zanj vprašanja subjekta sploh ne obstajajo, kajti v primeru kolektivnega subjekta objekt ni zoperstavljen subjektu (LH, 111), kar pa bi bilo možno le pod pogojem, da je kolektiv povsem drugačna entiteta kot individui, (kar bi tudi lahko pome-

nilo, da vsemu navkljub pri Goldmannu latentno vseeno obstaja ločena kolektivna zavest).

Preden preidemo na Goldmannovo kritiko Freudovega koncepta subjekta naj pripomnimo, da je po našem mnenju v tem pogledu bistven Marxov prispevek v tem, da je poudaril enakovrednost individua in družbe (čeprav je človek poseben individuum in ga njegova posebnost dela individuum in dejansko individualno bitje skupnosti, je on ravno tako totalnost, idealna totalnost, subjektivna eksistenca zamišljene in doživljenje družbe za sebe) in da je vprašanje subjekta kot ga postavljata psihoanaliza in genetični strukturalizem (kajti sodimo, da to vprašanje tu ostaja povsem odprto, navkljub Goldmannovem prepričanju, da je nanj povsem odgovoril) rešljivo le v zgodovinski perspektivi brezrazredne družbe, kajti hiatus med individuom in občansko družbo lahko izgine šele v brezrazredni družbi (kot limiti). V razredni družbi - in to je vprašanje, ki ga je Freud zanemaril - je razcep med individuom in družbo nujen in neizbežen; to pomeni, da je vprašanje odnosa subjekta in objekta (in tu govorimo o subjektu v kartezijanskem smislu) predvsem zgodovinsko vprašanje. To pa je problem, ki ga je tudi Goldmann v svoji interpretaciji Zgodovine in razredne zavesti v svojih spisih izpustil ali spregledal: zanemaril je razredno-zgodovinsko perspektivo in dejstvo, da se razredni odnosi ne razkrivajo ali zakrivajo le v očitnih oblikah prilaščanja in lastnine, marveč predvsem v produkcijskih odnosih; da razredi niso vidni kot konkretni ljudje ali vsaj praviloma ne, marveč delujejo v tem pogledu kot funkcije in dejavniki (na kar vplivajo tudi ljudje sami), ki imajo lahko v različnih situacijah različne vloge.

Individualni subjekt pri Freudu

Preko Freuda kritizira Goldmann večji del zahodnoevropske filozofske tradicije - od Descartesa do Sartra - ki je poudarjala individuum in mu postavljala nasproti objekt kot povsem samostojno enti-

teto. Po Goldmannovem mnenju naj bi se v to tradicijo vključeval tudi Freud. Ta ugotovitev nedvomno drži, ob njej pa je potrebno upoštevati (1) da izhaja Goldmann iz podobnih izhodišč kot Freud in to navkljub razhajanjem psihoanalize in genetičnega strukturalizma, kajti tudi pri Goldmannu gre za subjektivno prilagajanje realnosti (in to velja tudi za kolektivni subjekt) tako kot pri psihoanalitični teoriji; (2) po svojem lastnem prepričanju razvija Freud svojo teorijo znotraj naravoslovne znanosti in medicine in se hoče izogniti vrednotenju v Goldmannovem smislu; to pomeni, da izhaja iz prepričanja, da obravnava dejstva, (ali jih skuša obravnavati) na pozitiven način, kar pa se razlikuje od Goldmannovega genetičnega strukturalizma, ki sicer tudi zajema pozitivna dejstva, vendar pa je zanj vsaj načeloma enako pomembna vrednostna stran teh dejstev. Tu ne vrednotimo ali kritiziramo tega ali onega stališča, marveč skušamo ugotoviti razliko, ki je po našem mnenju bistvena in postavlja Freuda na poseben položaj v nizu Descartes - Sartre, saj je bila Freudova metoda eksperimentalna znanost in se torej vsaj po tem uvršča med fizikalno-biološke znanosti, medtem ko gre pri Descartesu ali Sartru predvsem za filozofijo.

Osnovne Goldmannove očitke psihoanalizi in Freudu lahko strnemo v sledeče:

1) odsotnost razsežnosti prihodnosti (GS, 13, PSR, 357);
2) po Freudu naj bi bil posameznik absolutni subjekt, za katerega lahko vsi drugi ljudje predstavljajo le objekte (PSR, 357);
3) psihoanalitični pristop omogoča le analizo individualnih fenomenov, ki so v pretežni meri nezavedno (MSH, 48-9)
4) psihoanalitičen pristop ni zmožen analizirati umetniškega dela kot umetnosti (MSH, 107).

ad 1) Kot ugotavlja sam Goldmann izvira takšno Freudovo stališče iz scientistične tradicije, res pa je, da lahko podobno trditev o odsotnosti prihodnosti izrečemo tudi za Goldmannovo lastno de-

lo in da pribaja Goldmann - dokler ostaja na tleh povsem "znanstvene raziskave" - implicitno do povsem enakih zaključkov ter da je njegova vizija prihodnosti želja, ne pa znanstveno ugotovljiva možnost, kar pomeni, da zahteva od Freuda nekaj, česar tudi sam ne more dati: tu gre ne le za vprašanje prihodnosti ali preteklosti, ampak predvsem za (tudi) epistemološko vprašanje razlike - ki jo postavlja tudi sam Goldmann - med fizikalno-biološkimi in družboslovnimi znanostmi.

ad 2) Nikakor ne drži, da bi bil po Freudu posameznik absolutni subjekt; če razumemo to kot slabo formulacijo, bi ta stavek lahko preinterpretirali v trditev, da po Freudu obstaja le subjekt kot posameznik, da je zanj torej vse izven njega za njega le objektno kot realnost, ki ni del njega samega kot del njegove zavesti in zavedanja. Takšna trditev bi bila točna in bi bila v tem pogledu Goldmannova kritika upravičena, čeravno ne tudi utemeljena. Freudu lahko očitamo scientizem v tem, da je zanemaril zgodovinsko perspektivo subjekta, perspektivo, ki bi mu lahko razkrila v kolikšni meri je njegova teorija trajno veljavna. To pa, kar počne Goldmann je, da Freudu s stališča svoje želje očita, da je ugotovil nekaj drugega kot si sam Goldmann želi, da bi bil ugotovil. Seveda je ta želja kot neskladje z dejstvi navzoča tudi v Goldmannovem lastnem delu in morda tu še celo očitneje kot pa v njegovi interpretaciji in kritiki Freuda: na eni strani imamo pri njem "pozitivna dejstva" sociološke raziskave, na drugi pa željo iz teh "dejstev" izluščiti aktivne dejavnike. Značilen primer take diskrepance je Goldmannovo vztrajanje pri popolni svobodi izbire vsebine (PSR, 345) in popolni determiniranosti vizije sveta ali pri popolni reifikaciji sodobne kapitalistične družbe in problematičnih posameznikih, ki so nosilci avtentičnih vrednot, skratka prav pri vseh dvojicah, ki so značilne tudi za pozitivizem: na eni strani absolutni determinizem, na drugi indeterminizem. Na prvi pogled se zdi, da Goldmann preseže to nasprotje s trditvami o tem, da ljudje niso niti svobodni niti nesvobodni (MSH, 335), da ni delo niti zavedno niti nezavedno

(MSH, 59), kar pa problem zakrije, ne pa tudi razreši, saj te trditve niso argumentirane.

ad 3 in 4) Ker pa je za nas osrednje vprašanje umetnosti, bomo to kritiko obravnavali predvsem v tej povezavi. Sodimo, da je na tem mestu Goldmannova kritika upravičena: psihoanalitična metoda analizira umetniško delo, oziroma njegove like, kot da bi bili živi dejanski ljudje, ne pa le avtorjeve imaginarne konstrukcije. (Seveda bi lahko rekli, da je to navadno vseeno, a tu nam ne gre za to vprašanje.) Ta Goldmannova kritika izvira tudi iz njegovega vztrajanja na stališču, da je treba avtorjevo psihologijo povsem zanemariti, kajti nikoli je ne moremo znanstveno raziskati; povezava med avtorjevo psihologijo in psihologijo likov v umetniškem delu ali celo identifikacija avtorja z liki njegovih del nas lahko pripelje le v zmoto in povzroči napačna izhodišča raziskovanja. Vendar pa je Goldmannov očitek v navedenem primeru nekoliko zgrešen, kajti psihoanalitični analizi pravzaprav ne gre za to, da bi neposredno ali posredno povezovala avtorjevo psihologijo s psihologijo likov, ki jih je ustvaril v svojih delih, marveč za to, da izhaja iz imaginarne realnosti dela kot realnosti per se. Vendar pa ob tem še nadalje ostane veljaven Goldmannov očitek, da "... se ne da govoriti o nezavednem Oresta niti o Ojdipovi želji, da bi poročil svojo mater, kajti niti Orest niti Ojdip nista živa človeka, ampak teksta ... Princip razlaganja ne more biti drugje, in to velja tudi za resno psihoanalitično razlago, kot v nezavednem Sofokla ali Aishila, nikdar pa ne v nezavednem literarne osebe ..." (MSH, 69-70). (A takšno proučevanje po Goldmannu ni možno - gl. zgoraj.) S tem, da realnost literarnega oziroma umetniškega dela razumemo kot konkretno realnost, se seveda razlika med umetniškim delom, oziroma "vizijo sveta", ki jo to delo izjavlja in realnostjo izniči. Predpogoj temu je, da "vizija sveta" nima svojega korelata v konkretni realnosti, da torej tudi - v smislu npr. aristotelovske poetike - ne razkriva bistva realnosti, marveč bistvo, ki se konkretizira šele, ko je delo napisano, torej takrat, ko je izrečena latent-

no navzoča ali obstoječa vizija sveta neke družbene skupine. Goldmann navaja obe možnosti, po eni strani obstaja vizija že pred literarnim delom, po drugi pa ustvarja nekaj novega.

Na tem mestu naj opozorimo tudi na drug bistven Goldmannov prispevek, ki ne zadeva neposredno Freudove teorije, ampak predvsem strukturalizem: "... glavna razlika med jezikom (la langue) in govorom (la parole) se nahaja v nujno nepomenskem značaju prvega in pomenskem značaju drugega. Noben jezik ne bo imel dejansko, po definiciji, globalnega pomena in to točno zaradi tega, ker je njegov raison d'être, njegova funkcija v tem, da omogoča izražanje vseh pomenov" (SM, XV). (K temu moramo dodati le to, da gre tu le za pisani tekst ne pa tudi za govorjenje, torej za razliko diskurza.) Zgornja Goldmannova kritika se navezuje na njegovo kritiko in analizo nastanka pomena: pomen ne pripada nujno zavesti kot je mislil Descartes (gl. MSH, 60-1) (zaradi česar je bil ta prisiljen zreducirati živali na stroje), marveč nastane že prej, je torej zgodovinska in ne le konceptualna kategorija, ki jo lahko abstrahiramo le v teoriji, seveda ob upoštevanju te abstrakcije; isto velja za koncept jezika: če izhajamo iz jezika (la langue) kot stalne danosti in ostajamo le na nivoju strukturalne lingvistike, ne da bi se ob tem zavedali in upoštevali njene abstrakcije in konceptualizacije, je nujno, da se nam jezik kaže kot prvoten, ne pa sam govor ali govorica (le langage). Vendar pa povzroči ta, sicer pravilna ugotovitev, Goldmannu nujen problem, o katerem smo že govorili, zahteva namreč analizo "individualnega bogastva" umetniškega dela, ki pa je Goldmann ne izvede.

Kolektivni subjekt pri L. Goldmannu

"Strukturalistična genetična sociologija izhaja ... iz postavk .. med katerimi so najpomembnejše:

a) bistven odnos med družbenim življenjem in literarnim ustvar-

janjem po njej ne zadeva vsebine teh dveh sektorjev človeške realnosti, marveč le mentalne strukture, to, kar bi lahko imenovali kategorije, ki včasih organizirajo empirično zavest določene družbene skupine in imaginarni kozmos, ki ga je ustvaril pisec;

b) izkustvo enega samega individua je mnogo prekratko in preveč omejeno, da bi lahko ustvaril takšno mentalno strukturo; ta ne more biti drugega kot rezultat združene dejavnosti pomembnega števila individuov, ki se najdejo v analogni situaciji, se pravi, konstituirajo privilegirano družbeno skupino ...

c) omenjeni odnos med strukturo empirične zavesti neke družbene skupine in strukture, ki upravlja kozmos umetniškega dela, tvori v slučajih, ki so najugodnejši za raziskovalca, bolj ali manj strogo homologijo, ki pa je često tudi le enostaven pomenski odnos ...;

d) ...;

e) kategorialne strukture, ki upravljajo kolektivno zavest in so prenešene v imaginarni kozmos, ki ga je ustvaril umetnik, niso niti zavestne (conscient) niti nezavedne (inconscient) v freudovskem smislu besede, ki predpostavlja potlačitev, marveč so nezavedni procesi, ki niso zavestni (non conscient) z določenih zornih kotov iste vrste kot tisti, ki upravljajo delovanje mišičnih ali živčnih struktur in določajo poseben značaj naših gibov in naših kretenj, pri čemer te niso niti zavestne niti potlačene (refoulés)" (SM, 300-2).

Osnovna Goldmannova postavka je, da je pravi subjekt zgodovine kolektivni subjekt, ki ga predstavlja določena družbena skupina. "To, za kar se mi zdi, da konstituira specifični značaj marksistične misli, je koncept kolektivnega subjekta, trditev, da v zgodovinski perspektivi nikdar niso individui tisti, ki delujejo

(agissent) marveč družbene skupine in da le v odnosu na le-te lahko razumemo dogodke, obnašanja in institucije" (MSH, 237). K temu moramo dodati, da takoj za navedenim mestom Goldmann poudari tudi zgodovinsko vlogo individua (MSH, 238), vendar pa le v zvezi s Freudovim konceptom individua (prim, tudi BSF, 96-100 in 104).

Sodimo, da moramo v Goldmannovih trditvah ločiti dva osnovna kompleksa: (1) Goldmann govori o tem, da ljudje niso niti povsem svobodni niti povsem nesvobodni (MSH, 335), da človek ni gledalec ampak "akter" (RD, 138), v delu Za sociologijo romana pa kritizira ravno popolno izginitev posameznika v sodobnem reificiranem svetu (npr. PSR, 290); (2) za splošno vrednoto vseh ljudi postavi Goldmann človekovo skupnost (HVF, 16) in postavi "mi" za temeljno resničnost iz katere izhaja "jaz" (HVF, 13 in MSH 104); dialektično mišljenje naj bi se pričelo s trditvijo, ki se je izvršila v filozofskem mišljenju: "Le mi est Saïssable" (HVF, 13). Goldmann je v šestdesetih letih to popolno nasprotje oziroma izničenje individualnega subjekta, (ki ga sicer že na navedenem mestu označuje za "morda pretiranega") zamenjal s končno instanco kolektivnega subjekta, vendar pa vseeno sodimo, da to problema ne reši (da sploh ne govorimo o popolni nedialektičnosti tekšne trditve), saj navkljub temu v vseh Goldmannovih raziskavah janzenizma in Pascala (na katere se sklicuje tudi v najkasnejših delih) prevladuje kolektivni subjekt nad individualnim ali pa ga celo povsem izniči. Poleg tega pa trditev, da je "mi" prvotno (in tu ne gre za zgodovinski razvoj zavesti, marveč za prenos Goldmannovega koncepta totalnosti - celota je pred deli - v družbo) pomeni tudi, da morajo biti - če hoče biti ta trditev veljavna - neki "prvi principi" in da "totalnost" ni le struktura, ki je vedno odvisna od svojih delov, marveč da ta totalnost na nek način biva že pred svojimi deli, da obstaja torej predpostavljeno bistvo, ki bistveno uravnava bodočnost, t.j., v vseh splošnih potezah (ali je morda zato tudi vizija sveta povsem determinirana?). Ob tem se moramo vrniti tudi k omenjeni "akomodaciji in

asimilaciji" (RD, 130), kar je sicer Piagetova teza, a jo Goldmann sprejema; ti nas vračata na antropološki ravni k psihoanalitičnemu principu konstantnosti: cilj človeka je, da umiri napetost in razdvojenost ter znova doseže enotnost. (V tem primeru je individuum psihoanalize celo mnogo bolj aktiven kot pa Goldmannov kolektivni subjekt in to navkljub trditvi, da človek ne le predvideva, ampak tudi spreminja stvari, spreminja tok dogodkov in proizvaja (RD, 139).)

Prvi kompleks trditev poudarja vlogo in svobodo individua, drugi pa vlogo kolektiva, zaradi česar Goldmannu ne moremo očitati, da bi pozabil in zanemaril individuum, in ga povsem podredil skupnosti; res pa je, da oba kompleksa nista sintetično povezana in da - verjetno zaradi nereflektiranega sprejemanja tujih teorij in nereflektiranosti lastne metode - Goldmann vseeno enostransko vztraja pri nadvladi in primatu kolektiva in občega, kar še toliko bolj velja za njegovo teorijo kot celoto.

Osrednji šibki člen Goldmannove teorije kolektivnega subjekta je v tem, da vanjo vključuje psihoanalizo, zaradi česar ne more zgraditi koherentne teorije; v primeru da tega ne bi storil vprašanje nezavednega in psihoanalitičnega koncepta subjekta ne bi bilo zastavljeno, zaradi česar tudi ne bi bilo zastavljeno vprašanje konfrontacije ali komplementarnosti fizikalno-bioloških in družboslovnih znanosti. Vendar pa izhaja Goldmann ravno iz te komplementarnosti psihoanalize in genetičnega strukturalizma (MSH, 65), kar pomeni, da postavlja v tem pogledu nemogočo komplementarnost med "pozitivno" znanostjo in družboslovno vedo, da torej speljuje na skupni imenovalec različne epistemološke kategorije. To bi bilo možno in upravičeno v kolikor bi Goldmann (1) tudi genetični strukturalizem razumel kot "znanost" v pozitivnem smislu ali (2) izpeljal prehod med opisom in vrednostjo, med naravoslovjem in družboslovjem ter med individuom in družbeno skupino.

Po Goldmannu ima transindividualni koncept subjekta pred trans-

cendentalnim konceptom to prednost, da ni zoperstavljen objektu, da ima vedno empirijski značaj, poleg tega pa lahko raziskujemo le njega (LH, 111). Ob taki določbi se nam znova zastavlja vprašanje, ki je po Goldmannu verjetno povsem metodološko, ki pa ima svoje vsebinske posledice za njegovo teorijo kot celoto: tako kot pri vprašanju "piščeve psihologije" se tudi pri vprašanju subjekta srečamo s problemom <u>zmožnosti</u> raziskovanja: ker piščeve psihologije ne moremo spoznati, se zdi kot da sploh ni pomembna za razumevanje umetniškega dela; ker naj individualnega subjekta ne bi bilo možno proučevati, je kolektivni subjekt prvotna realnost; isto velja tudi za individualno delo in za bogastvo "večznačnosti". Lahko bi rekli: to kar ni znanstveno spoznatno, tega ni.

To, da individualnega subjekta in da individualnega na splošno ne moramo raziskovati pomeni, da gre res za dve različni koncepciji subjekta. Psihoanaliza proučuje individuum in tako ji ne moremo očitati nezmožnosti raziskovanja le-tega, marveč le, da ga ne proučuje s stališča družboslovne znanosti, kar pa spet pomeni, da ta dva koncepta subjekta tudi za samega Goldmanna nista na isti konceptualni ravni. To je razvidno tudi iz navedene Goldmannove razlage odnosa zavestnega in nezavednega (MSH, 59): če so nezavedni procesi enakorodni biološkim procesom, potem takšno stališče vodi v dualizem materije in duha, kjer imamo na eni strani "biološko-fizikalne" procese in na drugi "mentalne", ali pa v "psihoanalitizem" oziroma redukcijo celotne zavesti na biološke faktorje.

Tega problema se zaveda tudi sam Goldmann, zaradi česar govori o "različnih subjektih genetičnega strukturalizma in psihoanalize" (SMH, 104). To vprašanje skuša rešiti z razlikovanjem med transindividualnim in transcendentalnim subjektom: subjekt (družbena skupina) zajema subjekt in objekt (individue kot subjekte in objekte). Vendar pa ima ta shema to pomanjkljivost, da je že sama razvita in s stališča transindividualnega subjekta, pri če-

mer ne upošteva, da je tudi individuum kot subjekt po sebi subjekt in objekt (ne pa le kartezijanski cogito) in da je takšen odnos znotraj zgodovine in zgodovinsko pogojen, tako da ostaja problem zavezan razredni družbi. S tem, da to vprašanje označimo kot različna zorna kota, postopamo na isti način kot pozitivne znanosti, torej na način, ki ga je sam Goldmann eksplicitno kritiziral. Vendar pa je zanimivo, da vsaj pri naravoslovnih znanostih Goldmann njihove epistemološke temelje sicer kritizira, a jih sprejema kot dejstva in normo: govori o posebnem značaju znanstvenikov (HVF, 49) in posebnem značaju fizikalno-bioloških znanosti, medtem ko v primeru psihoanalize po eni strani pristaja na njen "pozitivni" pristop (ko govori o vzporednicah z biologijo itd.), ji pa po drugi strani očita pomanjkanje perspektive prihodnosti, zanikanje kolektivnega subjekta itd. in ji tako pripisuje drugačen status: vanjo projecira vrednote, Goldmann utemeljuje svoj koncept kolektivnega subjekta na 3. tezi o Feuerbachu: "Dejansko, kot nam je rekel Marx v tretji Tezi o Feuerbachu, živijo ljudje v družbenih in psihičnih okvirih, ki so jih izdelali predhodni kolektivni subjekti ..." (MSH, 353). V tretji tezi piše Marx (Marxova redakcija): "Materialistični nauk o spremembi okoliščin in vzgoje pozablja, da okoliščine spreminjajo ljudje in da mora vzgojitelj sam biti vzgojen. Zato mora družbo razdeliti na dva dela - do katerih je eden vzvišen nad njo. Sovpadanje spreminjanja okoliščin in človeške dejavnosti ali samospreminjanje je moči dojeti in racionalno razumeti le kot revolucionarno prakso" (MEID II., 357).

Kot je razvidno, Marx tu ne govori o kolektivnem subjektu, niti ne o individualnem subjektu, marveč o problemu determinizma in indeterminizma in pravzaprav o "nekritičnem pozitivizmu" kot ga najdemo že v njegovi kritiki Hegla. Prva teza o Feuerbachu bi Goldmannu laže služila za argumentacijo njegove teze in to predvsem njen prvi del: "Glavna pomanjkljivost vsega dosedanjega materializma (vštevši Feuerbachovega) je, da je predmet, dejanskost čutnost pojmovana le v obliki objekta ali zora; ne pa kot čutno

človeška dejavnost, praksa; ne subjektivno" (MEID II., 357). To je tudi vzporednica Goldmannove kritike psihoanalitičnega pojmovanja individua: subjekt je zoperstavljen objektu; toda tudi tu gre pri Marxu za kritiko kontemplativne teorije, katere vzrok je ločitev materialnega predmeta in predmeta prakse: predmet ni le predmet razmišljanja, marveč enakovredno predmet prakse. Toda predpogoj ukinitve te razlike mišljenja je revolucionarna praksa (oziroma v Engelsovi redakciji "prevratna praksa"), s čemer se vprašanje vključi v zgodovinski horizont in postane zgodovinsko vprašanje.

V. PROBLEMI IN PRISPEVKI GOLDMANNOVEGA GENETIČNEGA STRUKTURALIZMA

Glavne vzroke problemov Goldmannove teorije kot celote lahko zreduciramo na sledeče:

- izključna omejitev raziskave na družbo iz dobe janzenizma in razvitega kapitalizma in zato pomanjkanje širše zgodovinske perspektive ali povezave;
- prepad med individuom ter družbo in med posamičnim ter občim;
- vnašanje metodoloških izhodišč v teoretska izhodišča in trditve;
- nerazumevanje Marxovega pojmovanja odnosa med individuom in družbo;
- nereflektiranost lastnih izhodišč: nihanje med pozitivizmom in kritično teorijo, med željo, vrednotenjem in opisovanjem itd.;
- nekonstistentnost njegove teorije;
- nejasnost mnogih osnovnih kategorij in izrazov.

Zaradi navedenih razlogov je po Goldmannu umetnost delo kolektivnega subjekta, kjer je individualni avtor - v primeru, da je njegovo delo res vrhunsko - povsem zanemarljiv (MSH, 115), kajti v tem primeru se je njegova "vizija sveta" povsem stopila z vizijo družbene skupine. V tem pogledu so avtorji res le "posredniki med delom in kolektivom" (Doubrovsky, nav. po Petrović, 114). Na tej

osnovi Goldmann tudi trdi, da je delo tem bolj avtorsko, čim bolj ga razumemo po sebi (RD, 51), t.j., čim manj potrebujemo izvente-kstovne informacije za razumevanje samega dela in imaginarnega sveta, ki ga delo predstavlja, pri čemer pa dodatno velja, da je delo tudi tem bolj avtorsko, čim bolj je osebno (MS, 220). Iz tega lahko ponovno zaključimo le, da je cilj avtorja, da se čim bolj vtopi v "viziji sveta" družbene skupine. Zdi se, da tu Goldmann zamenjuje dvoje: ne upošteva razlike med imaginarnim svetom, ki ga tvori umetniško delo in katerega celovitost je gotovo lahko estetska vrednota, ter namenom in učinkom tega dejanja: namen je individualen, kar bi pomenilo, da so ljudje in s tem družba oziroma družbena skupina povsem determinirani, ravno to pa po Goldmannu ne morejo biti, če so družbene skupine "subjekt" ter da je končni cilj umetnosti ustvariti vizijo ali zavest neke družbene skupine (upoštevajoč nejasnosti glede tega ali je ta vizija ustvarjena ali le preslikana) pri čemer ta vizija v tem pogledu lahko pomeni refleksijo - to bi bila filozofija - ali (specifično za umetnost) doživetje te vizije. Zdi se, da vizija sveta ne more pomeniti enakovredno doživetja in refleksije - če skušamo na ta način pojasniti družbeno funkcijo umetnosti - kajti v tem primeru bi bila umetnost povsem ideološka (kot nereflektirana zavest), oziroma bi bila izključno način doživljanja sveta, kar pa gotovo ni, saj tudi umetnost vsebuje komponente filozofije, religije itd.

Naj na tem mestu opomnimo še na nek problem, ki ga je Goldmann povsem upravičeno zastavil in ki je, čeprav je neprestano navzoč v vseh specialnih in tudi občih družboslovnih raziskavah, v estetiki skoraj odsoten (z izjemo npr. G. E. Moora v estetiki), namreč vprašanje specifičnosti raznih družbenih enot: Goldmann poudarja, da analizira predvsem ali celo izključno razvite industrijske dežele in določene družbene skupine. Na tem mestu ne moremo argumentirati te njegove omejitve, ki nedvomno izvira iz sociloških osnov Goldmannovih raziskav, sodimo pa, da je ta relativna specifičnost posameznih družbenih enot, sistemov itd. preveč-

krat zanemarjena v večini filozofskih raziskav, ki upoštevajo predvsem ali le zgodovinsko perspektivo.

Sodimo, da je Goldmann - navkljub nekaterim temeljnim in bistvenim nesporazumom - prispeval k pravilnejšemu vrednotenju psihoanalitične analize literature in umetnosti. Naslednji odstavek zajema tako ta Goldmannov prispevek kot njegovo mistificiranje: "Če rezimiramo, je smisel, ki ga psihoanaliza odkriva v človeških manifestacijah, ki se zdijo na prvi pogled absurdne (lapsus, sanje nevroze) in objektivni pomeni, ki jih sociološka analiza odkriva za navideznimi pomeni, ali očitna odsotnost pomena družbeno-zgodovinskih in kulturnih dejstev, situiran v odnosu do dveh različnih subjektov. Individualni subjekt sovpada v primeru ena z biološkim subjektom in s transindividualnim ali če hočete, množinskim subjektom, v drugem primeru" (SMH, 104).

Bistven Goldmannov prispevek je v tem, da je dokazal, da lahko psihoanaliza le enakovredno analizira sanje itd. in umetnost, da torej med njimi ne more odkriti prave in bistvene razlike (MSH, 64-5 in SM, XVII-XVIII) da jih torej obravnava kot enakovredne in istorodne, s čemer pa povsem negira specifičnost umetnosti.

Naj zaključim da Goldmannova teorija genetičnega strukturalizma ni estetika v filozofskem pomenu besede, marveč poskus filozofskega utemeljevanje sociologije umetnosti. Zato je bila naša analiza predvsem parcialna kritika: šlo nam je le za raziskavo teh filozofskih temeljev, ki pa dostikrat niso povezani z Goldmannovimi empiričnimi raziskavami, zaradi česar mnogih njegovih prispevkov sploh nismo obravnavali ali pa smo jih obravnavali kot da izhajajo iz teh temeljev, čeprav morda izvirajo od drugod, kar pomeni, da je bila naša kritika neupravičena; a navkljub temu:predmet naše raziskave so bile estetske koncepcije.

LITERATURA

Goldmann L. : La communauté humaine et l'univers chez Kant, P.U. F., Paris 1948 - Kant

Goldmann L. : Der verborgene Gott, Luchterhand, Neuwied und Darmstadt 1973 (1955) - VG

Goldmann L. : Racine, L'Arche, Paris 1956 - Racine

Goldmann L. : Humanistične vede in filozofija, CZ Ljubljana 1958 - HVF

Goldmann L. : Recherches dialekctiques, Gallimard, Paris 1959 - RD

Goldmann L. : Pour une sociologie du roman, Gallimard, Paris 1964 - PSR

Goldmann L. : Structuralisme, marxisme, existentialisme; v: L'homme et la société, no. 2, Paris 1966 (p.o. v: Praxis, Zagreb, 12. avg. 1966) -HS

Goldmann L. : Marxisme et sciences humaines, Gallimard, Paris 1970 - MSH

Goldmann L. : Structures mentales et création culturelle, Antropos, Paris 1970 - SM

Goldmann L. : Lukács et Heideggar, Ed. Denoël, Paris 1973 - LH

Goldmann L. : Die Soziologie der Literatur; v: Literatursoziologie, W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart 1974

Goldmann L. : A propos de "Histoire et Conscience de classe"; v: L'homme et la société, nos. 43-44, Paris 1977

Genèse et structure, Mouton, Paris-La Haye 1965- GS

Kierkegaard vivant, Gallimard, Paris 1966 - KV

Bulletin de la Société francaise de Philosophie, t. LXIV, Paris 1969 - BSF

Structuralisme et marxisme, U.G.E., Paris 1970 - Sm

Bisztray G. : Literary Sociology and Marxist Theory: v:Mosaic, Univ. of Manitoa Press, Winnipeg, 1972

Ilić M. : Sociologija literature v interpretaciji L. Goldmanna; v: L.G., Za sociologiju romana, Kultura, Beograd 1967 - Ilić, ZSR

Ilić M. : Sociologija kulture i umetnosti, Naučna knjiga, Beograd 1970 - Ilić

Majer B. : Strukturalizem, Komunist, Ljubljana 1971 - Majer

Markiewicz H. : Glavni problemi literarne vede, DZS, Ljubljana 1977 - Markiewicz

Marx-Engels: Izbrana dela I. - V., CZ Ljubljana 1969, 1971, 1967, 1968 in 1975 - MEID

Marx K. : Kapital I. in III., CZ Ljubljana 1961 in 1973 - Kapital

Petrović S. : Estetika in sociologija, Kultura, Beograd 1970 - Petrović

Rus V. : Dialektika človeka, misli in sveta, DZS, Ljubljana 1967

Supek R. : Svoboda i polideterminizam u kritici kulture; v: Čovek danas, NOLIT, Beograd 1964 - Supek

UDK 29.001.1(100):141.82(497.12)

Ciril KLANJŠČEK

NEKATERI VIDIKI SODOBNE MITOLOGIJE
(I. del)

U V O D

Živimo v času, ko je resnično težko razločevati med religijo in nereligijo. Obnašanje kot da boga ni, se vse bolj širi, cerkev se spreminja v servis za svete stvari in površni opazovalec dobi vtis, da religija izgublja na pomenu. Toda, fetišiziranje industrijskih izdelkov in družbenih institucij, kult standarda, tehnike ali znanosti, masovno oboževanje, čaščenje in histerije, ki smo jim priče v sodobnem svetu, nam kažejo, da na pomenu izgublja le tradicionalna cerkvena religija, medtem ko smo istočasno priče pojavljanja takšnih oblik religioznosti, ki na prvi pogled tega sploh ne kažejo. Ker vemo, da so vse oblike religioznih predstav od nastanka razredne družbe naprej (z izjemo prvotnega krščanstva) služile le razredom na oblasti, je nujno, da zavedajoč se protislovnosti sodobnega sveta in vse večje nujnosti njihovega razreševanja, opozorimo nanje ter jih postavimo v družbeno kulturni kontekst sodobne družbe in njenega nadaljnjega razvoja.

Kajti, kakor pravi Marx: "Reforma zavesti je samo v tem, da prikličemo svetu njegovo zavest, da ga zbudimo iz sanj o njem samem, da mu razložimo njegove lastne akcije ... Naše geslo torej mora biti: reforma zavesti ne z dogmami, ampak z analizo sami sebi nejasne zavesti, pa naj nastopa religiozno ali politično."

Mit ali sveta zgodba, ki je v primitivni družbi imela vlogo listine (ustave), je s pojavom svetovnih religij dobila podobo dogmatske teologije. Sedaj, ko ugotavljamo, da le-ta vse bolj izginja, pa marsikdo misli, da z njo izginjajo tudi svete zgodbe, kar

pomeni, da tudi s terminom mita v sodobni družboslovni znanosti nimamo več kaj početi. Vendar oslanjajoč se na Marxove besede, da družbeni razvoj sam izključuje mitologijo, lahko ugotovimo, da mu kapitalski produkcijski način, ki krčevito bije svoj življenjski boj, še vedno daje zatočišče.

To res niso več zgodbe o starodavnih božanstvih ter njihovih dejanjih, ampak sodobnim razmeram prilagojen način mitološkega mišljenja, ki služi kapitalu kot učinkovito sredstvo (instrument) napram vsem miselnim tokovom in gibanjem, ki ogrožajo njegov obstoj. V tem je tudi ključno stališče pričujočega teksta: spregovoriti o mitih v sodobnem svetu s stališča njegovega nadaljnjega razvoja v smeri človekove osvoboditve.

Metoda, ki sem se je pri pisanju poslužil, je sledeča:

Najprej bom poskušal narediti splošno teoretični pristop k problemu mita, tako da bo prvi del teksta predstavljal le nekakšen poskus zasnove materialističnega razumevanja mitologije. V drugem delu pa bom nato poskušal prikazati nekatere bolj ali manj razprostranjene primere sodobnega mitološkega mišljenja in njihovo vključenost v obstoječi sistem kapitalske produkcije.

"Potlej se bo pokazalo, da ima svet že dolgo samo sanjsko predstavo o neki stvari, ki bi se je moral zavedati, da bi jo dejansko imel." (Marx)

"Vse ideologije, miti in simboli bi bili neuporabni, če bi njihovi privrženci vedeli, da so dejansko le sredstvo za dosego drugih ciljev - takrat namreč ne bi bilo privržencev ideologije."

Pojem mita in njegova nejasnost

Termin mitologija je grškega izvora. Mithos pomeni v grščini besedo, zgodbo, pripoved. Logos je prav tako grška beseda, pomeni pa misel, um, pomen. Po svojem izvornem pomenu je torej mitologija znanost, ki proučuje mite, njih poreklo, vsebino, obliko in pomen. Lahko pa služi tudi za označevanje skupine mitov določenih družbenih skupin. Tako so v zgodovini znane številne mitologije, ki so se ohranile v pisani obliki: kitajska, indijska, perzijska, egipčanska, grška, rimska, keltska, slovanska, germanska ...; poleg teh pa so antropologi odkrili, proučevali in živo opisali številne mitologije primitivnih plemen.

Za razliko od pravljic in legend so miti pripovedi o svetih bitjih (bogovih in božanstvih) in o polbožjih herojih ter o izvoru stvari, ki so običajno posledica delovanja svetih bitij.[1] Nastali so kot specifična oblika ljudske ustvarjalnosti, izročila in verovanja, s katerimi si je človek na še zelo nizki razvojni stopnji materialnih produkcijskih sil poskušal razložiti nastanek naravnih pojavov in bitij, lastnosti in odnose med stvarmi in pojavi. "Miti govore zlasti o tem, kako je neobljuden svet postal obljuden, kako je kaos postal kozmos, kako so nesmrtniki postali smrtni, kako so letni časi nadomestili večno enako podnebje in kako se je prvotno enotno človeštvo razdelilo na številna plemena in narode."[2] Izražajo torej primitivni pogled ljudi na svet, kar je izraz dejanske nemoči takratnega človeka pred naravo.

Po eni strani so izraz človekove imaginativne ustvarjalne sposobnosti, oblika njegove potrditve in afirmacije, so projekcija njegovih želja in upov v neko imaginativno obličje, po drugi strani

pa kot specifičen spoznavni medij, ki se po svoji težnji po razlaganju in razumevanju stvari in pojavov često približajo zametkom znanosti in filozofije, predstavljajo tudi predznanstveno obliko mišljenja.

Popolnoma nov pomen dobi termin mit v sodobni družbi:

a) Če se nanaša na osebnost, pomeni podeljevanje raznovrstnih, često izredno nadnaravnih lastnosti neki osebnosti na katerem-koli področju. Tako se formirajo miti o političnih ljudeh (kult osebnosti pomeni mitologiziranje osebnosti), filmskih in glasbenih zvezdah, športnih asih itd. Roger Caillois jih imenuje "sezonska božanstva".[3]

b) Z miti se izenačujejo tudi družbene in politične teorije, ki težijo k ostvarjanju nekih ciljev, v katerih se izražajo racionalni, iracionalni in ideološki elementi. Pojem mita se uporablja tako za označevanje določenih idej, vrednot in programov, katerih namen je prikrivanje in opravičevanje obstoječega.

c) Najčešče pa pomeni mitologizirati - nekaj izkrivljati, mistificirati, pobožanjati, kar se poleg že omenjenega nanaša na široko paleto pojavov, specifičnih za naš čas, od takšnih kot so NLP, Bermudski trikotnik, danes živeče predpotopne pošasti (Nessie, Yeti ipd.), ekonomska propaganda in design, horoskop in poplava priročnikov za ekspres srečo, prodor vzhodnjaške modrosti (filozofije, športi in načini življenja), preko kulta osebnosti, standarda, tehnike in znanosti, do vere v svobodo posameznika v sodobni družbi.

Gre za specifično mitologijo visoko razvite industrijske, urbanizirane potrošniške civilizacije, v kateri miti, tako kot vse oblike namišljene kolektivne zavesti, ne služijo za ohranitev družbe kot celote, ampak za ohranitev oblasti določenega razreda. Preračunani so na "pomračitev uma" sodobnega človeka in ga v službi

določenih "višjih" (razrednih, rasnih, nacionalnih itd.) interesov pretvarjajo v goli objekt in sredstvo politične manipulacije. Iz tega je razvidna tudi njihova od prvotnih mitov drugačna funkcija: služenje določenim ožjim družbenim skupinam (interesom) je postalo njihova bistvena naloga. Z odvračanjem ljudi od bistvenih eksistenčnih problemov, z usmerjanjem k manj pomembnim, celo nepomembnim, z izkrivljanjem, mistificiranjem stvarnosti, to je z aktualizacijo odtujitve, ustvarjajo podložno vedenje širokih množic, s tem pa dajejo "kapitalu" vedno nove krvi, ki jo le-ta še kako potrebuje, če se hoče ohraniti pri življenju.

Toda če hočemo govoriti o neki specifični mitologiji današnje civilizacije, je nujno potrebna neka pojmovno terminološka razjasnitev. Kajti iz vsega dosedaj povedanega se vsiljuje vtis, kot da gre za inflatorno uporabo našega termina ali celo za nekakšen modni izraz, ki ga številni avtorji uporabljajo za označitev zelo široke palete pojavov. Morda bi celo lahko rekli, da obstaja toliko konceptov mita, kolikor je avtorjev.[4] In kje je potem rešitev? Ena možnost je v tem, da se omejimo na en sam koncept ter zavržemo vse ostale, druga pa je ta, da si skozi diskurz ustvarimo lastni referenčni okvir. V nadaljevanju teksta bom zato poskušal postaviti nekakšne temelje materialističnega pojmovanja mita ter s tem potrditi morebitno znanstveno upravičenost obstoja termina, kakor tudi njegovo uporabnost za proučevanje sodobnih družbenih pojavov.

Grška filozofska kritika mita

Če sprejmemo tezo, da je mitološko mišljenje predhodnik filozofskega, potem sega kritična misel o mitu prav na same začetke pojavljanja filozofije. Moje mnenje namreč je, da se je človek moral najprej znebiti jarma svete tradicije, če je hotel o njej sploh razmišljati na razumski način.[5]

In kakšno je bilo mitološko razmišljanje? Človek, ki je razmiš-

ljal na tak način, je bil prepričan, da je on sam božja stvaritev, da so bogovi sila izven njega, ki upravlja z naravo in človekom. Ker so bogovi predstavljali zanj realnost, se prav nič ni moglo zgoditi brez njihove prisotnosti.[6] Z njimi je moral računati vedno, na vsakem koraku in ob vsakem času. Ker niso bili iluzija, je bilo treba z njimi najti nek modus vivendi.

Filozofija, ki se je pojavila na tleh stare Grčije, je pomenila osvoboditev izpod jarma takšne tradicije in dvignila človeka na višjo raven. Po eni strani ga je osvobodila tisočletne prikovanosti na svet bogov, po drugi strani pa naredila za edino odgovornega. Svet ni razlagala kot božji produkt, razlagala ga je iz njega samega, kar je pomenilo predmetno in metodološko nasprotje dotedanjega mišljenja.

Prapočela jonskih filozofov (Tales, Anaksimander, Anaksimenes) predstavljajo ta kopernikanski preobrat. Usmerjenost k bogovom pomeni materialistu Demokritu nerazumevanje lastne biti in zato mitologija ne more razlagati sveta pa tudi ne bistva bogov; razlog verovanja je videl v strahu in človekovem neznanju. Sofist Protagora je postavil človeka za edino merilo vseh stvari. Posebno razlago religije je dal Kritija. Zanj so religiozne predstave učinkovito sredstvo za vladanje in zavestna tvorba modrega posameznika. Ksenofan je religijo zvedel na atropologijo itd.

"Tako se je filozofija pokazala kot človekova obveza, kot dolžnost torej kot nujnost, s katero dosega svojo stopnjo človeškosti ... Enkrat prevladani mit ni mogel biti več to, kar je pomenil v predfilozofskem mišljenju... Sam začetek filozofije je bil tako pripravljanje teoretičnega mišljenja, ki so noče vrniti na tla mitološkega življenja, ker bi s tem ukinil tudi sebe kot specifičnost človeške biti."[7]

Mit s tem resda ni bil prevladan, toda tisti, ki so začeli razmišljati na drugačen način, so hkrati začeli graditi temelje novega

odnosa do sveta, v katerem je verovanje in željo po odrešitvi sčasoma zamenjala želja po spoznanju in kritični um; večni mir in varnost verovanja, metodični dvom znanosti; vrače, svetnike in preroke - filozofi, znanstveniki in raziskovalci; svetišča in cerkev pa znanstveni instituti, laboratoriji in šole.

A človeštvo je kaj kmalu zabredlo v enega najmračenjših obdobij svoje zgodovine in največji dosežki antične civilizacije so pod težo izkrivljenih strasti vojn in izkoriščanja, počasi tonili v pozabo. Mislim, da bi tukaj lahko pritrdili misli Edwarda Gibbona[8], ki pravi, da so jih zastrle barbarstvo in religija. Posledica tega je bila skoraj tisočletna stagnacija človekove misli v razumevanju in razlaganju samega sebe.

Stvari so se začele obračati na bolje šele z obdobjem humanizma in renesanse, ko je takrat revolucionarni buržoazni razred, ki je začel nikati iz nedrja fevdalne Evrope, proti cerkveni ideologiji nastopil z idejami človekovega dostojanstva in z obujanjem stvaritev stare Grčije. To je bilo ustvarjanje klime, v kateri se je človek od boga začel ponovno obračati k sebi. Namesto njega je sedaj želel prodreti v skrivnostnost samega sebe. Vse bolj se je začel spraševati po svojih izvorih in predpostavkah, po svojih možnostih in svoji prihodnosti. Razvoj novoveške filozofije in znanosti (od Descarta naprej) je potekal v znamenju: ne več boga, ampak, človek je edini subjekt sredi stvarnosti.

Nekateri primeri pristopa k mitologiji v 18. in 19. stoletju

V 18. in 19. stoletju, ko se je iskanje porekla sveta, življenja in človeka pomnožilo, se srečamo tudi s prvimi resnejšimi poskusi, da se preseže dotlej še vedno prevladujoče pojmovanje mita kot neresnice in fikcije. Namesto tega se želi prodreti v njihovo skrivnostnost s pomočjo ugotavljanja adekvatnosti mišljenja in predmeta ter odgovoriti na vprašanje, kako je do tega sploh prišlo. Poglejmo si nekaj primerov[9]:

Johan Gotfried Herder je bil prepričan, da je nerazumevanje mitologije pogojeno z okoliščinami, v katerih se te vsebine interpretirajo. Vozeč se po morju leta 1769, je občutil novo možnost njihove razlage in v svojem Reise Yournal je zapisal, da grška mitologija ni mogla temeljiti na peščenih pustinjah, kot srabska in egipčanska, ampak so Grkom religijo prinesli pomorščaki. Na primer - opazovanje delfinov je oblikovano v nimfe, sirene ipd.

Karl August Böttinger je v svojem delu "Ideen zur Kunstmythologie" (1826-1836) poskušal pojasniti grške mite iz grškega slikarstva in prišel do ugotovitve, da se čista plastika grške umetnosti nikoli ne bi mogla razviti po alegorični poti, ker je bit njihove mitologije v tem, da ljudje postajajo bogovi (bogovi se prikazujejo kot ljudje).

Karl Otfried Müller ("Prologomena zu einer wissenschaftlichen Mythologie", 1825) razlaga tezo, da miti niso nauki o stari modrosti, niti iznajdba svečnikov, ampak proizvod naroda.

Podobno stališče do izvora mitov imata tudi Jakob Grim in Otto Gruppe. Jakob Grimm ("Deutsche Mythologie, 1844) poudarja, da je mit pesem celega naroda in ne proizvod svečenikov ali filozofov. Njihovo poreklo je zato večstransko, saj združuje fizične, moralne in estetske motive. Otto Gruppe ("Die greichische Culte und Mythen in ihren Bezichungen zu den Orientalischen Religionen", 1877) pa piše, da se vsebina mita lahko prenaša iz enega naroda v drugega.

Za Schellinga ("Philosophie der Mythologie", 1857) bi lahko rekli, da je edini filozof mitologije. Mit zanj ni spremenjena zgodovina, kot misevhemevisti, niti neka vrsta primitivne razlage narave. Alegorična razlaga mitov tako ne more odkriti njihov pravi smisel, ampak jih je treba razlagati iz njih samih t.j. tavtogorično. Prvi politeizem je po njegovem bil astralna religija in ljudje so bogove razumeli kot zvezde, ne pa zvezde kot bogove.

Homerjevi bogovi so mišljeni kot bogovi in ne kot alegorične razlage ali personifikacije alegoričnih sil.

V tem času pa naletimo tudi na številne poskuse razlaganja mitov s pomočjo naravnih pojavov. Na primer: Ludwig Preller ("Griechische Mythologie, 1845) zagovarja tezo, da je narava izvor vseh predstav o bogovih; Max Müller ("Vergleicherde Mythologie in Essays") pravi, da je na oblikovanje fantazije vplivala zora in zahod sonca, za Paula Ehrenreicha ("Die allgemaine Mythologie und ihre etnologische Grundlagen", 1910) je najvažnejši pojav, ki je vplival na njih oblikovanje, bila luna itd.

Prispevek antropologije

Medtem, ko je večina navedenih avtorjev proučevala mitologije posameznih etničnih skupin (omenil sem jih na začetku) predvsem v njihovi pisani obliki, je antropologija[10], zahvaljujoč svoji neposredni metodi dela na terenu, dala neko povsem novo dimenzijo v njihovem razumevanju. Izpostavilo se je namreč, da mit kot sveta zgodba (tradicija) ni zgolj mrtvi, že preseženi čas, ampak stvarnost, ki se oživlja. Mit, so ugotovili antropologi, ne živi le na papirju, ampak v življenju ljudi in opredeljuje njihovo vsakdanje bivanje in delovanje.

Bronislaw Malinowski (1884-1942), eden največjih antropologov, je oslanjajoč se na ugotovitve Jamesa Frazerja[11] in svoja lastna proučevanja kulture Melanezije, ugotovil, da je mit predvsem kulturna sila, ki se močno zajeda v življenje domorodcev. Mit zanj ni niti rapsodijsko razlaganje naravnih pojavov[12], niti neka vrsta primitivne znanosti[13], ampak neke vrste listina (ustava), ki v primitivni kulturi vrši funkcijo sui generis povezano z naravo tradicije in kontinuiteto kulture, z odnosom med starimi in mladimi in človekovim stališčem do preteklosti. Domorodci ga ne doživljajo le ob pripovedovanju, temveč tudi v določenih običajih, moralnih navodilih, ritualih in konkretnih napotkih.

"Na kratko, funkcija mita je, da ojača tradicijo in da ji da večji pomen in prestiž, odkrivajoč jo v višji, boljši nadnaravni stvarnosti prvotnih dogodkov."[14]

Glavni razlog, da vemo o njem tako malo, je po avtorjevem mnenju v tem, da je mit največkrat iztrgan iz svojega življenjskega okolja in zveden na kabinetsko delo, kar onemogoča, da bi ga spoznali kot stvarnost, za katero se veruje, da se je zgodila v daljni preteklosti in od takrat deluje s svojim vplivom na svet in usodo ljudi, ampak se nam kaže zgolj kot zgodba, podobna današnjemu romanu.

"Omejevanje proučevanja mita samo na proučevanje teksta je bilo usodno za pravilno razumevanje njegove narave. Oblike mitov, ki so prišle k nam iz klasične preteklosti in starih svetih knjig Vzhoda in drugih sličnih izvorov, so izven konteksta žive vere, brez možnosti, da se od pravih vernikov dobijo komentarji, brez primernega poznavanja njihove družbene organizacije, brez njihove morale in narodnih običajev. Te zgodbe so v svoji današnji književni obliki doživele znatne spremembe s strani zapisovalcev, komentatorjev, učenih svečenikov in teologov ... Ko se mit uporablja kot živ, ni le pojasnjevanje, ki zadovoljuje znanstveno radovednost, temveč negativno vstajenje davne preteklosti, ki se pripoveduje, da se zadovolji globoka religiozna potreba, moralne želje, družbeno podrejanje, potrjevanje in celo praktične zadeve."[15]

Sistematično pa je obdelal fenomen in družbeno funkcijo mita Mircea Eliade[16] v svojem delu "Aspects du Mythe"[17] (v prevodu Mit i zbilja). Srž tega dela je v ideji, da mit daje pomen svetu in človekovemu bivanju, in da se prav zahvaljujoč mitom, svet šele lahko razume v svoji totaliteti.[18] Šele z njihovo pomočjo, pravi avtor, je moč osvetliti neko etapo v razvoju človekove misli in tudi bolje razumeti naše sodobnike. "Kajti razumeti pomeni priznati jih za človeška dejstva, proizvod kulture, ustvarjalnost du-

ha - ne pa patološki izliv instinkta, živalskosti in otroškosti."[19]

Podobno kot Malinowski tudi on proučuje mit kot kulturni pojav, ki je za arhaičnega človeka resnična zgodba, sicer pa fikcija, iluzija ali posvečena tradicija, ki se doživlja preko rituala in na magično religiozni način obnavlja in ohranja zavest o nekem drugem transcendentnem svetu (bogov) in njihovi ustvarjalnosti.

Kot živa sila, za arhaičnega človeka "resnična" zgodba, pravi avtor:

1. tvori mit zgodovino del nadnaravnih bitij,
2. ki se smatra za resnično (ker se nanaša na stvarnost) in sveto (ker je delo nadanaravnih bitij).
3. Ta zgodba se vedno nanaša na ustvarjanje in govori o tem, kako je neka stvar (način življenja, ustanove, način dela ...) začela obstajati.
4. Spoznavanje izvora stvari daje človeku možnost obvladovanja in upravljanja z njimi.
5. To spoznavanje ezoterične vrste, ki se doživlja preko rituala, spremlja neka magično-religiozna sila. Človek, ki doživlja mit, je prevzet s sveto zanosno silo dogodkov, ki se jih spominja in jih doživlja.

Takšno mitološko-ritualno obnavljanje sveta in celotne skupnosti z oživljanjem svetega časa začetka in ustvarjalnosti nadnaravnih bitij daje primitivnemu človeku zavest o obstoju nekih absolutnih vrednot (ki lahko dajejo njegovemu življenju nek pomen) in model dejavnosti, ki mu omogoča, da se postavi poleg bogov ter tako pomaga k njegovemu dvigu.

Avtor pa tudi pravilno ugotavlja kontinuiteto mita in filozofije. Ko govori o demitizaciji, išče njene začetke v stari Grčiji, kjer postajajo miti sčasoma osvobojeni religioznega pomena in postajajo zgolj legende. Filozofija, ki se takrat pojavlja kot napor, da se preseže božanska zgodovina in prodre do resničnih izvorov

stvarnosti, je do biti bivajočega prihajala ne več z mitološkim vračanjem nazaj preko obreda, ampak je to poskušala storiti s pomočjo mita. Toda takratna filozofija je bila še preslaba, da bi popolnoma uničila mitološko misel, kajti še vedno je obdržala eno temeljnih obeležij mitološkega mišljenja, idejo o večnem, cikličnem vračanju stvari, kozmosa in življenja. Tako se resnično vračanje v arhaiske čase, človekova resnična perspektiva začenja šele z razcvetom historiografije in z velikimi napori zahodnega sveta, da bi spoznal celotno preteklost človeštva - tj. z vrtoglavim širjenjem zgodovinskega horizonta - s pomočjo resnične historiografske anamnesis.

Ker je vprašanje konca mitologije po njegovem povezano z vprašanjem premagovanja teže človekove historičnosti, kot ene njegovih bistvenih komponent, se ob koncu svojega dela sprašuje: "Vprašamo se ali bo ta želja preseganja svojega lastnega, osebnega in zgodovinskega časa in potapljanja v neznani čas, ki je eksistenčen ali imaginaren, sploh kdaj izkoreninjena. Vse dokler bo obstajala ta želja, lahko rečemo, da sodobni človek ohranja vsaj nekatere ostanke mitološkega vedenja."[20]

Pojmovanje mitologije pri Marxu

Ker se bom v nadaljevanju teksta v veliki meri opiral prav na Marxa, bi ob koncu tega dokaj okrnjenega prikaza razvoja kritične misli o problemu mitološkega, na kratko podal še njegovo pojmovanje mitologije. Vendar moram takoj opozoriti, da Marx ni podal nobene celovite teorije mita, niti nekih obširnih podatkov o kakršnikoli mitologiji, da pa je njegov doprinos k proučevanju našega problema kljub temu zelo velik: prvič - brez dialektično materialistične metode dejanska (praktična) kritika religije (torej tudi mitologije) sploh ni možna (ker ostaja kritika religije iz religije same) in drugič je Marx v svojem Uvodu v Očrte kritike politične ekonomije termin mitologija povsem eksplicitno opredelil in mu kot takemu v svojih analizah tudi odstopil določeno mesto.

Preidimo sedaj na tekst. Ko Marx v njem govori o odnosu med grško umetnostjo in grško mitologijo, ugotavlja, da je slednja baza grške umetnosti ter odraz določene (nerazvite) razvojne stopnje družbe. Temelj grške mitologije vidi v premagovanju in obvladovanju narave in družbenih odnosov v domišljiji in z domišljijo.

"Grška umetnost predpostavlja grško mitologijo, to se pravi naravo in družbene oblike, ki jih je ljudska fantazija predelala na nezavedno umetniški način. To je njeno gradivo. Ne vsaka poljubna mitologija, tudi ne vsaka poljubna nezavedno umetniška predelava narave (tu je v to vključeno vse predmetno, torej tudi družba). Egipčanska mitologija ne bi mogla biti nikoli baza in naročje grške umetnosti. Vsekakor pa mora biti neka mitologija. Torej nikakor družbeni razvoj, ki izključuje vsakršen mitološki odnos do narave, vsakršen mitologizirajoči odnos do nje, ki torej od umetnika zahteva fantazijo neodvisno od mitologije."[21]

Tukaj vidimo, da Marx loči na eni strani mitologijo, ki je predelava narave in družbe na nezavedno umetniški način in na drugi strani umetnost, ki ima za svojo osnovo mitologijo. Razlika med njima je razlika med zavednim in nezavednim načinom produkcije:

1) Pri mitologiji gre za ljudsko, na kolektivni zavesti temelječo nezavedno produkcijo, ki ima svojo podlago v nerazvitih družbenih oblikah produkcijskih sil,
2) medtem, ko gre pri umetnosti za konstituirano dejavnost, ki nastopi v fazi razvite delitve dela in zavestno preoblikuje to, kar je v ljudskem izročilu prisotno kot nezavedno umetniška tvornost.

Umetnostna produkcija kot taka, je torej značilna za dobo, ko ljudje dobivajo naravne sile pod svojo oblast, mitologija pa za dobo, ko je človek zaradi lastne nemoči lahko obvladoval naravo le v domišljiji in z domišljijo, ne da bi se ob tem sploh zavedal, kaj pravzaprav počne.

Ideologija in religija kot sorodna družbena pojava

Pustimo to sedaj ob strani (k temi se bomo še vrnili) in si oglejmo dva sorodna družbena pojava, s katerima se mit najčešče enači in zamegljuje - to sta ideologija in religija.

1) "Termin ideologija je leta 1796 ustvaril de Tracy, da bi s tem poimenoval filozofijo, ki je pripravila revolucijo."[22] Bil je na čelu skupine francoskih filozofov in znanstvenikov, ki so svojo filozofijo poimenovali z ideologijo in sebe z ideologi (Garat, Valney, Cabanis, Chenier itd.). Zanje je bila ideologija znanost o idejah, njihovih oblikah, zakonih in še posebej o vzrokih in izvoru. V svojih elementih ideologije je de Tracy poskušal pokazati, kako so vse splošne ideje nastale iz občutkov, ki dajejo osnovo celotnemu našemu spoznanju.

"Napoleon je dal terminu negativen prizvok."[23] Z njim je poimenoval svoje nasprotnike, ki so bili kritični napram njegovim cezarističnim in osvajalskim posegom. Nekaterim mislecem pa je očital, da se ukvarjajo z abstraktnimi problemi, ki nimajo nobene zveze s stvarnostjo, pri čemer je mislil predvsem na politično stvarnost. Na ta način se pojem ideologija često uporablja še danes.

Popolnoma nov pomen je dal terminu Marx. Pojem ideologije in ideološkega pomeni zanj izključno sprevrnjeno, izkrivljeno, lažno zavest. Delitev dela je namreč privedla do tega, da je človek postal nesposoben, da bi razumel zvezo svoje glave z družbeno prakso - svojo osebno in razreda, ki mu pripada. In vse dokler bo obstajala posebna družbena skupina, ki se ukvarja s teoretiziranjem, oddvajanjem od materialne prakse, dokler bo človek fetišiziral svoje lastne proizvode, dotlej bo obstajala ideologija v njegovem smislu.

V polemičnem spisu Nemška ideologija Marx pravi, da "je zgodovino mogoče opazovati iz dveh strani, razdeliti na zgodovino nara-

ve in zgodovino ljudi. Od kar obstajajo ljudje, se ti dve medsebojno dopolnjujeta. Zgodovina narave se tu nas ne tiče, v zgodovino ljudi se bomo pa morali spustiti ..., ker je ideologija le ena od strani te zgodovine. Skoraj vsa ideologija se zreducira bodisi na spreobrnjeno pojmovanje te zgodovine ali na popolno abstrakcijo od nje."[24]

Ko je na določeni stopnji razvoja produktivnih sil prišlo do delitve dela na materialno in duhovno dejavnost, ki je dala povod za prekinitev zveze med družbeno bitjo in družbeno zavestjo[25], za zamegljevanje in mistificiranje dejanskih odnosov, za spreobrnjen odsev biti v zavesti, za pojav iluzorne izkrivljene zavesti - ko si je zavest dejansko začela umišljati, da je nekaj drugega kot zavest obstoječe prakse, da je dejansko nekaj predstavljala, ne da bi predstavljala nekaj dejanskega[26], je bila ustvarjena možnost ideološkega mišljenja. Ker se je globalna družbena skupnost razdelila na ožje, parcialne socialne grupe, katerih interesi si medsebojno nasprotujejo, je človek začel izgubljati zavest o družbi kot celoti in jo doživljati preko svojih posebnih interesov. Dejanskost razcepljene družbe se je začela kazati kot razcepljenost v družbeni zavesti.

Tak pojem ideologije (ideologija sploh) je zelo širok in ne označuje kakšne posebne oblike družbene zavesti, niti ni skupno ime za vse oblike družbene zavesti, ampak kaže na določeno značilnost ali lastnost (sprevrnjenost, izkrivljenost, lažnost) mišljenja, ki so ji zaradi sprevrnjenost vsakdanjega življenja izpostavljene prav vse oblike človekove kulturno duhovne dejavnosti (beri družbene zavesti); tako, da lahko govorimo o ideološkosti znanosti, filozofije, umetnosti itd.

V vsakdanjem govoru, tisku, radiu in televiziji pa se pojem ideologije poleg pravkar omenjene Marxove opredelitve uporablja najčešče kot sinonim za način mišljenja neke skupine ljudi (razreda, sloja, poklicne skupine ipd.), ki se kaže skozi statute, progra-

me, publikacije in ne nazadnje skozi praktično dejavnost svojih nosilcev.

Vendar si bomo mi pojem ideologija v zvezi s pridevnikom politična, tedaj "politična ideologija", uporabljali samo v kolikor je na nek določen način mišljenja - ki vsebuje določen pogled na svet; način vrednotenja; trditve, ki določajo pogoje pod katerimi lahko skupina realizira temeljne vrednote ter direktive oz. napotke za akcijo, in ki v skladu z nekim posebnim ožjim interesom dane skupine daje njenim pripadnikom občutek pripadnosti, zagotavlja trajnost in ustvarja kohezivnost skupine, vrednoti ter programira akcije in mobilizira -zavestno oblikovan s strani aktivnih, konceptivnih ideologov skupine, medtem ko se večina njenih članov obnaša do njega bolj pasivno in receptivno. Na ta način "politična ideologija" namreč ne bo izgubila svojega osnovnega vsebinskega obeležja - to je izkrivljenosti.[27]

2) Religija se v literaturi najčešče opredeljuje kot najsplošnejši pojem, ki v abstraktni obliki obsega skupek koherentnih, raznovrstnih, med seboj razlikujočih se individualnih in družbenih predstav, stališč, pojavov, obnašanj, procesov in odnosov, ki so religiozne narave. Dogaja pa se, da mnogi ne razlikujejo različnih vidikov religioznega pojava ter jih ne povezujejo v določeno kulturno zgodovinsko obliko. Kajti vedno gre le za konkretne religije, ki obstajajo v določenem družbenozgodovinskem prostoru. Te religije pa niso homogene, ampak heterogene in strukturirane. To pomeni, da religija kot družbeni pojav predstavlja kompleksno celoto, ki jo sestavljajo različni konstitutivni elementi, oz. različne komponente, različne razsežnosti ali različni vidiki, glede na to seveda, kako to kompleksno celoto opredeljujejo različni avtorji.

Zato bi navedel nekaj dokaj subjektivno obarvanih definicij, ki sicer ne dajejo celovite podobe religije, so pa zanimive kot ilustracije. Tako Spencer pravi, da je religija impresija, občutek

potapljanja v neko morje misterioznosti. Po Schleiermacherju je ta - občutek odvisnosti od bitja, ki nas presega. Einstein se navdušuje za kozmično religioznosti, katere bistvo je v tem, da skuša dojeti obstoječe kot nekaj smiselnega in enotnega; najgloblje čustvo ob tem pa je občutek skrivnostnosti. Schoppenhauerju se zopet zdi religija podobna dobrotniku, ki vzame slepca pod roko in ga vodi, ter ga želi pripeljati do cilja, ne da bi ta med potjo kaj videl.

Že iz teh nekaj definicij lahko razberemo, da gre pri religiji za neko misterioznost in skrivnostnost, odvisnost od višjega bitja, za neko prevaro in iluzorno uteho. To pa nam že narekuje, da se je treba problema religiji lotiti dokaj široko in večstransko. Na večpomenskost religije in različne razlage opozarja tudi Esad Čimić, ki pravi, da religija ni niti za analizo niti za kritiko enostaven predmet, ampak pojav z več pomeni in več razsežnostmi, katerega se lahko lotimo iz različnih znanstvenih področij.

Na splošno (najpogosteje) se religija opredeljuje kot posebna oblika družbene zavesti, avtorji pa poskušajo poiskati tisto značilnost, po kateri naj bi se ločevala od drugih oblik družbenih zavesti. Ponavadi se poudarja ideološkost, fantastičnost, mističnost. Vendar je njena specifičnost v podvajanju sveta na tostranskega in onostranskega.

Za Marxa pa religija ne predstavlja le posebne oblike družbene zavesti, ampak jo, tako kot družino, državo, moralo, znanost, umetnost itd. smatra samo za poseben način proizvodnje - človekove kulturne dejavnosti. Ne ustvarja religija človeka, ampak človek religijo. Kritika religije je zato vedno le kritika sveta, ki jo proizvaja, kajti človek je svet človeka, je država, je družba.

"Ta država, ta družba producirata religijo, sprevrnjeno zavest sveta, zato ker sta sprevrnjeni svet. Religija je obča teorija tega sveta, je njegov enciklopedični kompendij, njegova logika

v popularni obliki, njegov spiritualistični point de honneur (vprašanje časti), njegov entuziazem, njegova moralna sankcija, njegova slavnostna dopolnitev, njegov obči razlog za tolažbo in opravičilo. Religija je fantastično udejanjenje človekovega bistva, ker človeško bistvo nima nobene prave dejanskosti. Boj proti religije je torej posredno boj proti tistemu svetu, katerega duhovna aroma je religija ..."[28]

Torej ne gre pri religiji zgolj za izraz neznanja ali za zablodo, ampak za človekov produkt, produkt njegove praktične zgodovinske dejavnosti, produkt, ki sam po sebi sploh nima nobene vsebine, ker ne živi od neba ampak od zemlje.

Zdaj, ko vidimo, da je vsebina religioznih predstav družbeno pogojena, si bomo na kratko ogledali še njeno zgradbo in družbene funkcije. Kot kompleksen fenomen predstavlja religija enotnost in medsebojno pogojenost večih elementov:

a) vera v nadnaravne sile, za katere je človek prepričan, da vplivajo na dogajanja v naravi;
b) čustva, ki jih goji človek proti nadnaravnemu,
c) religiozni simboli (osebe in stvari), ki predstavljajo nadnaravno,
d) rituali, s pomočjo katerih komunicira z nadnaravnim,
e) religiozna organizacija in religiozni funkcionarji
f) ter teologija kot religiozna teorija (ideologija) oziroma njena apologija in racionalizacija.[29]

Izmed njenih funkcij pa lahko omenimo naslednje:

a) Religija daje verniku določen pogled na svet[30], kar pomeni, da mu daje odgovore na vprašanja o nastanku sveta in človeka, mu pove, kdo je, kakšna je njegova vloga in pomen v svetu ipd.
b) Praktično, emocionalno - eksistencialno funkcijo opravlja s tem, da sredstvo psihološkega obvladovanja eksistenčnih problemov, da je nekakšna filozofija utehe in oblika tolažbe.

c) Često se smatra, da predstavlja religija tudi funkcijo povezovanja družbene skupnosti, da je integrativni faktor družbe.[31]
d) In slednjič daje religija človeku tudi neka moralna navodila o tem, kaj je dobro (dobro je to, kar je v skladu z nadnaravnim) in kaj je zlo (kar ni v skladu z nadnaravnim).

Zgodovinskost razmerja med religijo, mitologijo in ideologijo

Če so religija, mitologija in ideologija družbeni pojavi, potem to pomeni, da ne smemo govoriti o njih le na splošno, ampak jih moramo proučevati v njihovem gibanju, nastajanju in spreminjanju, tako kot proučujemo v njeni dinamiki tudi družbo samo. V ta namen sem si kot uvod v sintezo in posplošitev dosedanjega razmišljanja ustvaril nekakšno pomožno shemo, ki sicer res kaže le grobo zgodovinski presek v razvoju dejanskega razmerja naših treh pojavov, vendar sem ob razmišljanju o mitih skozi zgodovino prišel do zaključka, da so za naše razumevanje ključni predvsem tile momenti:

- prvič nas zanima mit v odnosu do prvotne človekove zavesti (zavesti prvotnega človeka),
- drugič, spremembe, do katerih je prišlo z delitvijo dela in nastankom privatne lastnine,
- in tretjič spremembe, ki nastanejo ob procesih desakralizacije v sodobnem svetu.

Ad 1) "Družbeno detinstvo človeka" si danes že skoraj ne moremo več predstavljati kot obdobje, v katerem so naši davni predniki, v dobroti in miru svoje duše in okolja, lahko srečno preživljali nemoteno izpolnjevanje svojih nagonskih potreb in želja ter svobodno pohajajoč po deviško neomadeževani zemlji, vdihovali opojne hlape rajskega življenja.

V nasprotju s takimi miti o nekoč davno izgubljenem rajsem kraljestvu, gledamo nanj vse bolj kot na neko zgodnjo, nerazvito in nedozorelo fazo v razvoju človeštva, v kateri si je moral člo-

vek - divjak, prav tako kot civiliziranec (in to prav v vseh formah družbe in pod vsemi možnimi načini produkcije) boriti z naravo, da bi zadovoljil svoje potrebe, da bi obdržal in reproduciral svoje življenje.

Delitve dela na umsko in fizično še ni, in neizdeferencirana, enotna ter nezavedno domišljijska oblika produkcije je - zaradi nedozorelih pogojev resničnega delovno predmetnega obvladovanja narave - skupaj z magijo in ritualom pri našem daljnem predniku močno vtkana v vsakodnevnost njegovega življenja. Opis tega prežemanja dejanskega in mitološko domišljijskega življenja (produkcije) pa najdemo v tekstu Nemška ideologija. Glasi se takole:

"Zavest je seveda najprej zgolj zavest o najbližji čutni okolici in zavest bornirane povezave z drugimi osebami in rečmi zunaj osveščajočega se individua; istočasno je zavest narave, ki v začetku stopa človeku nasproti kot vseskozi tuja, vsemogočna in nedotakljiva moč, do katere se ljudje obnašajo čisto živalsko, od katere si puste ukazovati kot živina; in torej čisto živalska zavest narave (naravna religija)[32] - in na drugi strani zavest o nujnosti stopiti v zvezo z individui okoli sebe, začetek zavesti o tem, da sploh živi v družbi. Ta začetek je tako živalski kot družbeno življenje te stopnje sploh, je gola čredna zavest in človek se tu razlikuje od ovna samo po tem, da mu zavest zavzema mesto instinkta ali da je njegov instinkt zavesten."[33]

Ad 2) Zaradi stopnjevane produktivnosti, množitve potreb in množitve prebivalstva se ta začetna zavest razvija dalje, in ko se iz prvotne delitve dela (ki ni bila nič drugega kot delitev v spolnem aktu) razvije dejanska delitev dela, to je, ko nastopi delitev materialnega in duhovnega dela, lahko zavest preide k tvorbi čiste teologije, filozofije, morale in tako naprej, torej ideologije. "Prva oblika ideologov, farji, sovpada s tem."[34]

Njihova ideologija (teologija) je konsekventna mitologija[35], ki

se ukvarja z dokazovanjem eksistence boga. Razlika med primitivno (naravno religijo ali mitologijo) ter razvito religijo (oz. njeno teologijo kot apologijo) se nam kaže zato kot razlika med nezavedno in zavedno produkcijo - kajti farji se, zato ker jim to omogoča določena razvojna stopnja družbene delitve dela, lahko ukvarjajo z mislimi, kot samostojnimi, nad vsako resničnost (dejansko življenje) povzdignjenimi vsebinami. Takšno zavestno in konsekventno dokazovanje obstoja boga (ideje, predstave) pa ne pomeni nič več nezavedne produkcije, ampak zavestno dokazovanje in opravičevanje gospostva nekih misli, ki se jim običajni verniki morajo podrejati, ker imajo objektivno manj časa in možnosti, da bi si ustvarjali iluzije in misli o samih sebi.

Z nastankom tistih objektivnih pogojev, ki so omogočili nastanek ideološkega mišljenja, je torej mitologija poniknila. Najprej jo je absorbirala religiozna ideologija, z nadaljnim širjenjem procesa zavestnega, a z lažno zavestjo obremenjenega mišljenja na ostala področja družbene zavesti, pa so posamezne prvine mitološke misli lahko absorbirale še filozofija, znanost, morala, umetnost, politika itd.

Ad 3) Medtem, ko je še v srednjem veku religija suvereno vladala nad mišljenjem in delovanjem ljudi, prihaja ob procesih desakralizacije in sekularizacije[36] do slabitve vpliva religije kot načina življenja in mišljenja, ob istočasnem slabljenju religiozne organizacije. Zaradi tega se zdi, da izginja religija nasploh.

Da pa temu ni tako, nam dokazuje ekspanzija takšnih oblik religioznosti, ki zaradi svoje nevidne vtkanosti v celotni družbeni sistem, izgledajo tako, kot da z religijo sploh nimajo nobene zveze. To so pojavi zemeljskih božanstev in kultov, nove oblike ritualov, fanatizem, praznoverje ipd., za označitev katerih smo izbrali izraz parareligija.[37]

Med takšne oblike religijoznosti bomo vključili tudi sodobno mi-

tologijo, ki ni več niti teologija, niti neka konsekventna izdelana politična ideologija (čeprav je lahko tudi to) in še manj tista domišljija, ki je nekoč pomenila človekovo afirmacijo, dvig in upor, ampak nekaj črnega in temnega, kar človeka ob fantastičnem vzponu znanosti in tehnike ter nenehni vprašljivosti in nevarnosti njegove nadaljnje eksistence, nikakor ne more več osvobajati, ampak ga kot ena izmed alternativnih oblik (para)religioznosti, katere temelj predstavlja kapitalski način produkcije, lahko le negira in zasužnjuje ter tako pomeni oviro nadaljnega družbenega razvoja.

Kot ene izmed učinkovitih sredstev vladanja je mitološke vsebine sedaj mogoče proizvajati popolnoma zavestno in jih potem vešče izdelanih metod indokritnacije posredovati širokim množicam.

In ker mit dobi svojo pravo družbeno moč šele na ravni te množične kolektivne zavesti, predlagam, da se glede njegove opredelitve v sodobni družbi, poslužujemo antropološkega pojmovanja mita kot žive sile ob istočasnem upoštevanju kriterija nezavednosti, ki ga najdemo pri Marxu. Tako bomo lahko odkrili tisto resnično, praktično - življenjsko vsebino neke zatemnjene navzočnosti, za katero smo, ob takorekoč brezmejni veri v neskončno moč "uma" dvajsetega stoletja, tako radi prepričani, da pripada neki daljni, že preseženi preteklosti.

Na vprašanje, kolikšno moč razlage pa sploh utegne imeti takšno proučevanje mita za proučevanje sodobne družbe, odgovarja P. Jambrek: "Tem večjo, čim bolj prepričljivo uspemo dokazati 1. da imajo sodobni družbeni pojavi (zlasti pravo, moralne predstave ter politične ideologije) isto ali podobno funkcijo kot so jo imeli miti v starožitnih časih (v Mertonovem izrazoslovju bi rekli, da so "funkcionalni ekvivalenti" ali "substituti"); 2. in pa, na določena področja družbenega življenja še vedno regulirajo simboli, ki imajo več skupnega s prvotnimi mitologijami kot pa s sodobnimi religijami, pravnimi redi in ideološkimi programi."[38]

Izvor mitov

Naslednja stvar, ki se nam v kontekstu tega razmišljanja pojavlja je vprašanje o njihovih izvorih in vzrokih - na katerega bomo, sklicujoč se na nekatera Marxova spoznanja, poskušali odgovoriti iz dveh vidikov:

1) prvič bo to zgodovinsko določen način produkcije
2) in drugič, potrebe kot družbeno zgodovinski produkt, ki je neposredno vezan na produkcijo.

Ad 1) "Ne določa zavest življenja, empak življenje določa zavest", kar pomeni, da so tudi miti kot oblika duhovne produkcije vedno vpleteni v neko obliko dejanskega življenja, v neko povsem določeno obliko človekovega odnosa z naravo (in ljudi med seboj).

Vsak zgodovinsko določen način materialne produkcije, ki pomeni tudi določeno stopnjo človekovega gospostva nad naravo (tako zunanjo kot tudi svojo lastno) ima svojo lastno specifično mitologijo ali z drugimi besedami, vsaka mitologija izraža nek način produkcije - tako starogrška, egiptovska, perzijska, židovska, krščanska ali pa mitologije raznih plemen, kakor tudi sodobnega, visoko razvitega kapitalskega sveta.

In kakšen način produkcije omogoča sodobno mitologijo?

Vemo, da je današnji prevladujoči način produkcije še vedno enak kot v Marxovih časih. To je svet blagovne produkcije, totalni blagovni svet, ki je od Marxa do danes dobil le novo obleko (spremenila se je le zunanja forma, videz proizvodnje), medtem ko je njegovo bistvo ostalo isto: produkcija, ki ima blagovni značaj in v kateri se v naključnih in vselej nihajočih manjalnih razmerjih, kakor kakšen naravni zakon, nasilno uveljavlja generalni zakon blagovnih odnosov - zakon vrednosti.

"Naše raziskovanje se zato začenja z analizo blaga"[39]. Blago, previ Marx, je najprej produkt z uporabno vrednostjo - koristna stvar ki s svojimi lastnostmi zadovoljuje človeške potrebe. Kakor hitro pa stopi v menjavo[40], se pretvori v čutno - nadčutno, naravno - nadnaravno, konkretno in abstraktno, vidno in nevidno stvar. Vrednost (delovni čas) te se izrazi v denarju, ki nato "snovno zastira družbeni karakter privatnih del in s tem družbene odnose privatnih delavcev".[41]

Redukcija medsebojno neodvisnih zasebnih del na njihovo proporcionalno mero (torej tudi redukcija konkretnega na abstraktno delo) ostaja ljudem nevidna. Zato se jim njihovo menjalno razmerje ne kaže kot to, kar dejansko je - postvarela oblika odnosa med ljudmi - ampak kot odnos med stvarmi, za katere se pozablja, da so le produkt človekovega dela. V tem je skrivnost blaga[42], oziroma njegov fetišizem, ki ga Marx imenuje tudi religija vsakdanjega življenja.

Gre za vsakodnevno faktično mistifikacijo, zaradi katere se ljudem njihovo delo izraža preko posrednika. Le-ti namreč ne vidijo sebe kot ustvarjalce lastnega življenja, ampak se jim njihovo vsakdanje življenje kaže kot funkcija logike nekega "nevsakdanjega", absolutnega subjekta. Vsa skrivnost tega pa je brž razkrita[43], kakor hitro sestopimo iz neba na zemljo. Tedaj se nam kritika njegove skrivnostnosti pokaže kot kritika vsesplošne blagovne produkcije, v kateri subjekt ni več človek s svojim delom kot generičnim bistvom, ampak njegovo abstraktno (mrtvo) delo ali kapital v obliki avtomatičnega fetiša, do katerega se človek vede kot do boga, ne da bi se tega sploh zavedal.[44]

"Samo določeni družbeni odnos med ljudmi je tisti, ki tukaj v njihovih očeh privzema fantazmagorične oblike odnosa med stvarmi. Če hočemo zato najti analogijo, se moramo zateči v megleno področje verskega sveta. Tu so produkti človekove glave videti kot samostojna bitja, ki so obdarjena s svojim lastnim življenjem in

so v odnosih i med seboj i z ljudmi. Tako je v blagovnem svetu s produkti človekove roke."[45]

Naš zaključek bi zato lahko bil, da je kapitalski svet v svojih temeljih religiozni svet in, da imajo zato vse oblike duhovne mistifikacije (religija kot družbena zavest) - seveda le toliko, v kolikšni meri vsakdanje življenje vpliva na (omogoča) obstoj in vsebino duhovne produkcije - svoj temelj v vsakdanji faktični mistifikaciji ali blagovnem fetišizmu. To pa velja tudi za (ne) zavedno (re)produkcijo mitoloških vsebin našega časa.

Ad 2) Ker noben mit ne bi obstajal, če ljudje ne bi imeli potrebe po njem, moramo najti še odgovor na vprašanje: od kod in čemu človeku potreba po svetih stvareh in potapljanju v imaginarne svetove, ki jih nudi vsaka mitologija?

Edmond Preteceille predlaga, da potrebe definiramo "kot subjektivno obliko objektivnih determinacij družbenih postopkov"[46] in se na ta način znebimo dveh najpogostejših napak v njih pojmovanju:

a) Prva zabloda je, da so potrebe enkrat za vselej dane komponente nespremenljive človekove narave, da so večne in nespremenljive. Mi pa vemo, da človek ni nobeno končno bitje, marveč, da je kot bitje prakse odprto bitje - bitje možnosti, ki skozi preoblikovanje sveta preoblikuje samega sebe. Torej ni le naravno bitje, ampak predvsem človeško bitje, kakor tudi njegova čutila, občutki niso neposredno naravni, temveč predvsem izrazito človeški.

"Ne le pet čutil, ampak tudi tako imenovana duhovna čutila, praktična čutila (volja, ljubezen itd.), z eno besedo človeška čutila ali človeškost čutil, nastaja šele s pomočjo obstoja njegovega predmeta, s pomočjo počlovečene prirode. Stvarjenje petih čutil je delo celotne dotedanje svetovne zgodovine."[47]

b) Druga zabloda pa je v pojmovanju, da je vse, kar se želi, po-

treba. To je tako imenovani subjektivizem potreb.

Le-te se v vsakdanjem življenju razumejo kot subjektivne kategorije v obliki želja, celotna proizvodnja pa kot, da služi njihovemu zadovoljevanju. Kako se s takšnim pojmovanjem le mistificirajo družbeni odnosi (ki jih ona determinira) in s tem tudi razredni karakter potreb samih, o tem ni dvoma. Proizvodnja se kaže kot proizvodnja zaradi potreb (želja!), medtem ko mi vemo, da kapital sploh nima posluha za resnično človeške potrebe, ampak le za tiste, ki prispevajo k višku vrednosti - k njegovemu oplajanju.

Če sedaj našo ugotovitev, da potrebe predstavljajo le posredni vir mitov (ker imajo same osnovo v načinu produkcije), ter da gre ob tem za lažne, neresnične potrebe[48], apliciramo na dani (kapitalski) način produkcije, potem lahko ugotovimo, da iz tega lažnega - sprevrnjenega sveta (ki se kaže ljudem kot resnično človeški), v katerem človekovi produkti zadobivajo podobo boga (subjekta), človek pa podobo vernika in častilca (objekta), izhaja potreba po svetih stvareh, in da je to v svojem bistvu religiozni svet, ki lahko obstoji le v kolikor producira religiozne potrebe, ki mu ustrezajo (njegovemu bistvu) in ga omogočajo. Prav te potrebe predstavljajo tudi enega izmed virov sodobne mitologije.

Družbena vloga in pomen mita

Ker se miti ne kažejo kot zgolj preteklost, ampak kot družbeno kulturni pojav, ki se začenja pojavljati v daljni preteklosti in trdoživo spremlja družbo na njeni razvojni poti vse do danes, se nam ob zaključku tega diskurza zastavlja še naloga, da na kratko opozorimo na njih družbeno vlogo in pomen:

1) V ta namen se moramo najprej znebiti tega, da jih pripisujemo zgolj ustvarjalnosti posameznikov, saj jih je večina nastala ali

bolje - nastajala in se razširjala (bodisi v govorjeni ali pismeni obliki) med ljudmi, se na ta način širila od ust do ust, iz roda v rod ter se izpopolnjevala in bogatila pod vplivom drugih kultur. Šele na takšni podlagi so jih potem obdelali in dogradili izobraženi in nadarjeni posamezniki.[49]

2) Nadaljna stvar je ta, da se znebimo enostranskosti v njih pojmovanju, kar pomeni, da moramo sleherno mitologijo, ki se je lotevamo, proučevati s stališča njene družbeno-ekonomske in kulturno-zgodovinske pogojenosti, tako konkretne družbe in posameznikov v njej, kakor tudi s stališča družbenega razvoja na sploh.

To zahteva:

a) da pristopimo h kritiki mitov vedno s stališča kritike dejanskega življenja (da jih postavimo v širši družbeni kontekst),
b) da na podlagi tako ugotovljenih izvorov in predpostavk ugotovimo, v interesu katerih grupacij oz. slojev dane družbe se dogaja indoktrinacija besednih simbolov oz. ritualizacija simboličnih dejanj
c) ter šele nato ugotavljamo njih funkcioniranje v dani družbi s stališča legitimacije in utrditve teh posebnih interesov.

3) In slednjič moramo vedeti, da svojo pravo družbeno moč (da postanejo gibalna sila široke množice ljudi) dobijo miti šele preko rituala oz. na ritualen način.

"Skupni posvečeni predmeti in obredi namreč ne pomagajo samo, da posameznik duhovno občuje z `višjim` svetom, ampak hkrati povezujejo posameznika s skupnostjo. Posameznikovi duševni nemiri se z obredi izgubijo v nečem širšem in višjem - v kolektivnem duhu. Z obredom je individualno prizadevanje potrjeno kot prizadevanje, ki ima objektivno kolektivno vrednost."[50]

Kolektivna čaščenja, molitve, žrtvovanja, petje in meditiranje se zato kažejo kot simbolična ekspresivna dejanja, ki povezujoč

posameznika s skupnostjo, omogočajo, da le-ta na nevsakdanji, dramatično skrivnosten način izstopi iz vsakdanjega časa in komunicira s svetim; miti pa kot njihova racionalizacija.

Glede na to, da takšno komuniciranje s svetim (za mite bi prav tako lahko rekli, da opravljajo svojo družbeno vlogo le preko komuniciranja s svetim) preprečuje pomembnejša predrugačenja družbene strukture[51] in pogojuje le spremembo znotraj legitimnega sistema, bi svoje splošno teoretično izvajanje o mitih zaključil s temi besedami:

"V družbi obstoje številni besedni simboli (predstave, iluzije, miti, ideje) ter simbolična dejanja, ki so ena izmed sredstev za ustvarjanje splošnega družbenega soglasja ter za utrjevanje obstoječe družbene ureditve. Miti in rituali torej součinkujejo le v spletu drugih sredstev za vzdrževanje reda (vojska, policija, podkupovanje). Vendar pa so sredstva neposrednega ekonomskega in političnega prisiljevanja prvotnejša in pogoj za uspešnost ideoloških (indoktrinacija, moralna in religiozna prisila). Ker sta družbeno ravnotežje in stabilnost vedno v interesu vladajočih slojev in razredov, torej tistih, ki so ekonomsko in politično privilegirani, služijo v prvi vrsti njihovim (ne pa splošno družbenim) interesom tudi simboli, ki dajejo splošno legitimiteto določenim ustanovam."[52]

O P O M B E

1 International Encyclopedia of the Social Sciences

2 Ibidem, glej tudi Sveto pismo - stara zaveza, predvsem 1. knjiga Mojzesova, ki se imenuje Genesis, kjer se na mitološko mističen način razlaga nastanek in poreklo sveta, prirode in človeka.

3 "obstaja stalna osmosa med sezonskimi božanstvi in množico njihovih oboževalcev ..." (Roger Caillois: IGRE I LJUDI, str. 158)

4 Poglejmo si še nekaj konceptov: Mit je za Cassirera izvor in začetek duha, določen način razumevanja sveta, ki ga Yaspers postavlja nasproti abstraktnemu mišljenju ... (po V. Jerotić: PSIHOANALIZA I KULTURA). R. Graves pravi, da grški miti predstavljajo religiozno politično zgodovino (R. Graves: GRČKI MITOVI). R. Barthes med seboj ločuje pojma mit in mitologija. Medtem ko je mit drugostopenjski jezik (metajezik), ki izkrivlja stvarnost, je mitologija znanost, ki se ukvarja z miti (r. Caillois: KNJIŽEVNOST, MITOLOGIJA, SEMIOLOGIJA). "Miti", ugotavlja C.L.Strauss, "niso izraz svojevoljne igre človeške fantazije, ampak nujna lastnost vsakega duha". To so metode opazovanja in razmišljanja, ki je zelo podobno domačemu mojstrovanju (domači mojster se mora vedno znajti s priročnimi sredstvi). Zato je lastnost mitološke misli, da izgrajuje strukturirane celote s pomočjo ostankov in odpadkov dogodkov, s čimer se tudi loči od znanosti, ki ustvarja svoja sredstva in rezultate s pomočjo struktur, ki jih sama neprekinjeno izgrajuje. Ob tem pa ne gre za dva nivoja znanja, ampak za dve popolnoma enakovredni metodi. (C.L.Strauss: DIVJA MISAO). Psihoanaliza se je zainteresirala za mitologijo, nahajajoč v njej motive kastracije, incesta itd, kar je razumela kot neko vrsto kolektivnega sna; odkrivajoč veliko podobnost med otroštvom otroka in ljudi (glej: V.Jerorić, op. cit.)...

5 Bistvo vere je v verovanju in dokler ni bilo prevladano tako stališče duha, je bil kriterij resnice zelo subjektiven in čustveno obarvan.

6 "Olimp kot realiteta vnaša tudi svojo teologijo delovanja. To pomeni, da je človek orodje bogov in to mora tudi vedeti. Po Homerju bogovi upravljajo s človekovim delovanjem, Tako so npr. Trojanci bili prepričani, da bi Tidejevega sina morala zadeti strelica, toda če se to ni zgodilo, pomeni, da jo je odvrnil bog." (b.Bošnjak: GRČKA FILOZOFSKA KRITIKA BIBLIJE, str. 15)

7 B. Bošnjak: ibidem, str. 21

8 Velik angleški zgodovinar, ki je živel v 18. stoletju in napisal za svojo dobo izredno delo z naslovom VSPON IN PROPAD RIMSKEGA CESARSTVA.

9 Tukaj navedeni primeri so vzeti iz citiranega dela B. Bošnjaka, neposredno pa izhajajo iz študije Jean de Vriesa: FORSCHUNGSGESCHICHTE DER MYTHOLOGIE.

10 Posebna znanstvena disciplina, ki se je začela pojavljati že v prejšnjem stoletju in doživela svoj razmah šele v današnjem kot znanost o človeku v vseh njegovih dimenzijah, o njegovih podobnostih in razlikah, o njegovem nastanku, razvijanju in spreminjanju.

11 James Georg Frazer (1854-1904) je oče britanske antropologije, ki je izšolal celo vrsto antropologov. Malinowski ga javno priznava za svojega učitelja.

12 Malinowski okarakterizira takšno razlaganje mita kot pretiravanje, ko na osnovi svojih lastnih proučevanj ugotavlja, da je čisto umetniški in znanstveni interes primitivnega človeka za naravo zelo omejen, ter da je v njihovih idejah malo prostora za simbolizem. Miti tako niso neka jalova rapsodija ali brezciljno fantaziranje, ampak zelo pomembna kulturna sila.

13 Malinowski zavrača tudi teorijo, ki trdi, da je mit v bistvu razlaganje, zgodovinski opis preteklosti, kajti smatrati, da je mit le kronika preteklosti, je prav tako napačno, kot mnenje, da je mit le produkt sanjarjenja primitivcev. Primitivni človek se res zanima za preteklost, toda njegovo življenje je veliko bolj prežeto z borbo za obstanek - z njegovimi vsakdanjimi praktičnimi dejavnostmi. Celotno njegovo mišljenje je v znamenju tega pragmatičnega odnosa do sveta.

14 B. Malinowski: MAGIJA NAUKA I RELIGIJA, str. 126

15 Ibidem, str. 94

16 Mircea Eliade, po poreklu Romun, rojen 1907 v Bukarešti, študent filozofije v rojstnem mestu in Indiji, danes profesor religije na chichaški univerzi, sodi med največje poznavalce zgodovine religije. S svojimi dokaj poljudno pisanimi študijami: Tehnika joge, Mit o večni vrnitvi, Semanizem in arhajske tehnike ekstaze, Slike in simboli, O magično religioznem, Joga, nesmrtnost in svoboda, Kovači in alkemiki, Sveto in profano, Miti in misteriji, Mistična rojstva in Razprava o zgodovini religije - je dal nedvomno pomemben prispevek k razjasnitvi fenomena religije.

17 V tem delu se je v veliki meri posluževal primerov primitivnih družb Avstralije, Nove Gvineje, Polinezije in afriških plemen ter njihove kulture. Močno se je opiral na ugotovitve antropologov, katerim je tudi po svojem izvajanju in načinu pisanja zelo blizu.

18 Številni človeški postopki nam nikoli ne bi bili razumljivi, če ne bi razumeli predhodne mitološke primere, ki jih pojasnjujejo in jim dajejo religiozno obeležje. "Vloga mitov je dominantna v odkrivanju primerov vseh običajev in vseh človeških aktivnosti: prehrane, poroke, dela, vzgoje, umetnosti ali razuma." (MIT I ZBILJA, str. 11).

19 Ibidem, str. 6-7

20 Ibidem, str. 171

21 Karl Marx: UVOD V OČRTE KRITIKE POLITIČNE EKONOMIJE, str. 45

22 Mihajlo Marković: NAUKA I IDEOLOGIJA, Naša stvarnost, št. 7/8-1959

23 Ibidem

24 Marx-Engels: NEMŠKA IDEOLOGIJA, str. 17

25 Ibidem, str. 25

26 "... od tega trenutka dalje je zavest sposobna, da se emancipira od sveta in preide k tvorbi čiste teorije, teologije, filozofije, morale itd. (Ibidem, str. 37)

27 Termin ideologija ne smemo uporabljati tudi za poimenovanje revolucionarnih teorij, kajti če nam služi ideologija tudi kot sinonim za revolucionarno teorijo delavskega razreda, se s tem le zamegljuje njen izvirni Marxov pomen. Njenu je revolucionarna teorija delavskega razreda vedno predstavljala le zavest razreda, ki nima nobenih posebnih interesov, ampak je njegov interes interes vse družbe. To je razred, katerega interesi so povezani s težnjami nadaljnjega družbenega razvoja. Njegova revolucionarna teorija ne temelji na spreobrnjenem pojmovanju zgodovine, niti na popolni abstrakciji od nje. Njegova zavest je revolucionarna zavest, ki se zaveda svojega izvora, svojih osnov in predpostavk. To ni nobena ideologija, ampak od nje osvobojena in nenehno proti njej bojujoča se zavest. Le v kolikor delavskemu razredu to ne uspeva, postaja njegova zavest žrtev ideoloških iskrivljanj, zgublja svojo revolucionarno ostrino in v skrajnem primeru celo preneha biti revolucionarna.

28 In naprej: "Religiozna beda je izraz dejanske bede in hkrati protest zoper dejansko bedo. Religija je vzdih ogrožene kreature, čustvo brezsrčnega sveta, kot je tudi duh brezdušnih razmer. Religija je opij ljudstva." (K.Marx: PRISPEVEK H KRITIKI HEGLOVE PRAVNE FILOZOFIJE - Uvod, str. 192)

29 Seveda pa vsi ti elementi niso enako zastopani pri vseh religijah, kakor tudi niso izraženi pri vseh na enak način. Katoliška religija ima npr. izrazito razvit verski nauk in or-

ganizacijo, pri srbski pravoslavni cerkvi je poudarek na ritualu, budizem favorizira predvsem religiozno moralne občutke itd.

30 To je teocentrični pogled na svet, za katerega je značilno, da si svet predstavlja kot božje delo oziroma manifestacijo božje ideje, ki je obstajala že nekje pred svetom. Bog je zanj tisto, iz česar vse izhaja in vanj tudi ponika.

31 Vendar poleg integrativne, igra religija tudi dezintegrativno funkcijo, ki prihaja do izraza v konfliktih med religioznimi in nereligioznimi institucijami ali pa med različnimi verozizpovedmi.

32 "Tu takoj vidimo. Ta naravna religija ali to določeno obnašanje do narave, je pogojeno z družbeno obliko in nasprotno. Tu kot povsod se pojavlja identiteta narave in človeka tudi tako, da bornirano obnašanje človeka do narave pogojuje njihovo bornirano obnašanje drugega do drugega in njihovo bornirano obnašanje drugega do drugega pogojuje tudi njihov borniran odnos do narave, ravno zato, ker je naravna religija še komajda zgodovinsko modificirana." (Marxova pripomba na robu)

33 NEMŠKA IDEOLOGIJA, str. 36

34 Ibidem, Marxova pripomba na robu.

35 Medtem, ko je bit mitologije v tem, da nosi v sebi variabilnost, je teologija dosledna mitologija, ki se ukvarja z dokazovanjem eksistence boga, torej apologija. S tem pa se ne ukvarja nobena mitologija, pravi Karl Kereny (po B. Bošnjak op. cit.).

36 Bistveni pokazatelji teh dveh, takorekoč identičnih procesov, so naslednji: a) emancipacija politike od religije, b) emancipacija morale od religije, c) cerkev postaja vse manj reprezentant družbe in se spreminja v servis za svete stvari, d) sprememba tradicionalne religiozne prakse (participacija v obredih upada, feminizacija obredov, abstinenca proletariata) in e) sprememba individualne religioznosti (obnašanje, kot da boga ni, se vse bolj širi; soglasje z verskimi dogmami je vse bolj le verbalno).

37 Iz grškega - para (poleg, pri, ob, proti,glede na), kar v zloženkah označuje nekaj nepravilnega, spremembo, nasprotje. Po naše bi tako parareligija lahko pomenila "neko drugo", preobraženo ali megleno religijo. Sam termin pa nam pomaga ločiti klasični pojem religije od vseh tistih sodobnih družbenih pojavov, ki nosijo religiozno obeležje le glede na nekatere od prej omenjenih elementov, in ki so tako vešče vtkani v celotni družbeni sistem, da se popolnoma izgublja njihova religiozna podoba.

38 P.Jambrek, op. cit., str. 10

39 Kapital I, str. 40

40 Da bi koristna stvar postale blago, mora stopiti v neko razmerje, mora se postaviti nasproti drugi koristni stvari, v kateri se meri. Razmerje, v katerem se primerjajo (merijo) uporabne vrednosti ene vrste z uporabnimi vrednostmi druge vrste, pa je od uporabne vrednosti popolnoma neodvisno. To je količinsko razmerje, ki kaže družbeno potrebni delovni čas za izdelavo posameznih uporabnih vrednosti.

41 KAPITAL I, str. 88

42 "Skrivnost blagovne oblike tiči tedaj kratkomalo v tem, da zrcali ljudem družbene značaje njihovega lastnega dela kot družbene značaje produktov samih in zato tudi družbeni odnos producentov do skupnega dela kot družbeni odnos med predmeti, ki obstoje izven producentov. Po takem quid pro quo (zamenjavi) postanejo delovni produkti blago, čutno nadčutne ali družbene stvari." (Ibidem, str. 84-85)

43 "Odkritje te skrivnostnosti odpravi videz, kakor da se velikost vrednosti delovnih produktov določa zgolj slučajno, nikakor pa ne odpravi stvarne oblike te vrednosti." (Ibidem, str. 88)

44 "Ko svoje raznovrstne produkte drugega z drugim - v menjavi enačijo kot vrednosti, enačijo svoja raznovrstna dela druga z drugim kot človeško delo. Tega ne vedo, toda to delajo." (Ibidem, str. 86)

45 Ibidem, str. 85

46 Edmond Preteceille: DRUŽBENE POTREBE IN SOCIALIZACIJA POTROŠNJE. To nam tudi omogoča, da kljubnjihovemu primarno družbenemu karakterju ne zanemarjamo človekovo individualnost glede okusa, razlik in pretenzij po zavračanju danega sistema vrednot in aformaciji višjih, bolj humanih potreb.

47 Marx-Engels: RANI RADOVI, str. 281: "Osjetilo koje je obuzeto praktičkom potrebom ima samo ograničeni smisao. Za izgladnjela čovjeka ne postoji ljudski oblik hrane nego samo njeno abstraktno postojanje kao hrane ..., dakle opredmećenje čovjekova biča kao u teorijskom tako i praktičkom pogledu, bilo je potrebno, kako zato, da čovjekovo osjetilo učini ljudskim, tako i da stvori ljudsko osjetilo koje odgovara celokupnom bogastvu ljudskog in prirodnog biča."

48 Vkolikor gre za tiste potrebe, ki prispevajo k uresničevanju človeka kot človeka, k ustvarjanju pogojev, kjer se človek ne bo priznaval po posredniku, kjer ne bo več nobenih feti-

šev, tj, takih pogojev, ki prispevajo k njegovi emancipaciji oz. dezalienaciji, lahko govorimo o resničnih človeških potrebah. Vkolikor pa gre za potrebe, ki tega ne omogočajo, ali od tega celo odvračajo, so to potrebe, ki omogočajo perpetuiranje kapitalske produkcije. Zato govorimo o nepravih, neresničnih ali lažnih potrebah. Zadovoljitev takih potreb pa lahko ugaja človeku, zaradi česar le-te lahko postanejo njegove lastne potrebe. "Neprave družbene potrebe so tiste, ki so vsiljene s strani posebnih družbenih interesov, in ki perpeturirajo težaško delo, agresijo, revščino in krivice." (H. Marcuse: ČOVJEK JEDNE DIMENZIJE, str. 24)

49 Mircee Eliade pravi, da "so večino grških mitov pripovedovali in s tem spremenili, oblikovali in sistematizirali Hesoid, Homer, rapsodi in mitografi. Mitološke tradicije bližnjega vzhoda in Indije so skrbno obdelali in razgradili teologi in ritualisti." (M.Eliade, op. cit., str. 8)

50 E. Čimič: DRAMA ATEIZACIJE, str. 42

51 Njihov družbeni pomen je predvsem v tem, da kot "izjemne in hkrati dobro strukturirane družbene situacije vnaprej določajo okvire družbenega razvoja in tako vedno znova vzpostavljajo družbeno ravnotežje..." "... rituali torej zapečatijo, objavijo in utrdijo nastalo družbeno spremembo, se pravi, da na družbeno priznan in ustaljen način urejajo predvidljive dogodke." (P. Jambrek, op. cit., str. 9)

52 Ibidem, str. 20

UDK 82-022(47):800.2(47)

Didier CASTAGNOU

In memoriam O. Castagnou

AVTENTIČNOST PESNITVE "SLOVO O POLKU IGOREVE" IN AKADEMIK RAJKO NAHTIGAL

Uvodne besede avtorja k tekstu

IN MEMORIAM RAJKO NAHTIGAL

On the importance of. R. Nahtigal's work:

In general, the prosecutor makes short work of grammatical questions as if the grammar of the Slovo had never been dealt with by specialists, and even the monograph of the prominent Slavic philologist Rajko Nahtigal, Staroruski ep Slovo o polku Igoreve (Ljubljana, 1954), indispensable for anyone who touches upon the language of this Tale, evidently remained outside A. Zimin's scope of knowledge.

Roman Jakobson, Selected Writings T.IV, p. 694-5.

Slovo and Provencal poetry

The greatest difficulties face the student approaching the literary monuments of the final phase of the pre-Mongol period ... All works od this epoch ... are rich in intricate puzzles, according to the trend of the time, which required speaking in riddles ... Otherwise the synchronic international correspondences are strikingly obvious. It is enough to evoke the Golden age of the French medieval literature under Louis VII and Philip Augustus with its meridional poésie recluse (Provencal trobar clus) of Raimbaut d'Aurenge and Arnaud Daniel de Ribérac ...

Idem, p. 382

Dne 14. aprila 1977 je preteklo sto let, odkar se je rodil akademik profesor ljubljanske univerze Rajko Nahtigal. Predaval je slovansko filologijo in ruščino. Bil je prvi dekan in kasneje rektor univerze, predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Umrl je leta 1959.

Spričo svetovnega ugleda prof. Nahtigala je Filozofska fakulteta počastila stoletnico rojstva s štiridnevnim simpozijem (30.6 - 3.7.), ki so se ga udeležili številni strokovnjaki iz Jugoslavije in tujine, med njimi tudi iz ZDA in SZ. V okviru tematike, ki jo je slovenski jezikoslovec raziskoval, je bilo eno predavanje posvečeno razpravi z naslovom: "Staroruski ep Slovo o polku Igoreve" (SAZU 1954). Znano je, da je bilo delo - predmet te razprave - že večkrat v središču ostrih, navzkrižnih in vročih diskusij in polemik v svetovni slavistiki; za nekatere raziskovalce je to le "goli" kasnejši "ponaredek"! Temu stališču je slovenski slavist nasprotoval in odločno zagovarjal avtentičnost epa. Predavanje je imelo namen pokazati, kako aktualni so dandanes dosežki Nahtigalovega raziskovanja za utemeljitev izvirnosti mojstrovine staroruske književnosti.

Zaradi kočljivosti tega perečega vprašanja prinašajo "MOSTOVI" celotno besedilo predavanja, katerega krajši odlomek je bil predstavljen na simpoziju 30. 6. 1977. S to objavo se bomo zares oddolžili spominu velikega slovenskega znanstvenika. (Za ostala predavanja glej "Nahtigalov zbornik", ki je izšel v začetku leta 1978 - urednik dr. F. Jakopin - glej "Ljubljanski dnevnik" z dne 13. 2. 1978.)

Da bi slovenski bralec bolje razumel prevod in predelavo izvirnika, ki mu ju "Časopis za kritiko znanosti" predlaga, je potreben kratek historiat omenjenega perečega vprašanja.

Žal od vsega začetka se je spor oz. polemika o Slovu spremenila v konfrontacijo včasih s političnim ozadjem in obeležjem. Že v času Katarine druge, ko so našli Slovo (v 90. letih 18. stoletja), je ta "prosvetljena" vladarica gotovo slutila, da to najdbo lahko izkoristijo nasprotniki vladajoče ideologije "tretjega Rima" (i četviortogo nie byvat), ideologije, ki je težila k izgraditvi ruske močno centralizirane države. Zato ni dala dovoljenja, da bi širše občinstvo obvestili o obstoju neobjavljenega spomenika, ki je preveč zgovorno pričeval o visoki stopnji kijevske kulture. Šele po smrti "prosvetljene" despotinje (v času kratkotrajnega vladanja bolj kulturi naklonjenega Pavla prvega) je Karamzin končno dobil možnost obvestiti evropsko javnost o najdbi spomenika, čigar objava se je uresničila šele leta 1800! L. 1812 je na žalost zgorel zbornik, ki je vseboval razen Slova druge nič manj pomembne spomenike, ne da bi jih utegnili medtem pravočasno na-

tisniti ...

Isti preozko pojmovani državni interesi (Raison d'Etat!) pojasnjujejo nadaljno napetost med nasprotujočimi si stališči. Nasprotniki Slova, ki so se oglasili v sami Rusiji že v začetku prejšnjega stoletja, t.j. "Literaturnozgodovinska šola"; glej str. 135 Nahtigalovega dela, so vsi bili uradno in nazadnjaško usmerjeni ter tesno povezani s carsko oblastjo. Isto velja, mutatis mutandis, za njihovega sodobnega somišljenika, zgodovinarja A. A. Zimina, skozi katerega se čuti velikoruski šovinizem, kot ga je pojmoval Lenin. Medtem ko so zagovorniki avtentičnosti Slova bolj oddaljeni od uradne ideologije (npr. pesnik Puškin) ali se celo čutijo duhovne naslednike kijevske Rusije (velja za Maloruse oz. Ukrajince Potebnjo, Pereca in druge). Zakaj seveda ni treba posebej razlagati ...

Tuji slavisti, ki so kasneje začeli s svoje strani zavračati pristnost spomenika izključno na podlagi argumentov prevzetih od ruskih predhodnikov, so tudi predvsem politično ali versko, če tudi različno motivirani, kar se da v vsakem posameznem primeru določiti. Njihova zanikajoča stališča nosijo pečat kakršnih koli politično-verskih predsodkov, dobivajo torej uradno obeležje in kot taka se "splačajo". Mar je naključje, da med nasprotniki avtentičnosti najdemo Francoza André Mazona, ki je bil kasneje izvoljen med francoske Akademike, njegovega učenca André Vaillanta, ki se je tako povzpel na katedro splošne slavistike na Collège de France, Poljaka Juliana Krzyžanowskega, ki je dosegel visoko čast enega izmed glavnih organizatorjev 7. MSK v Varšavi? Kar zadeva francoska slavista, lahko rečemo, da sta, nevede in seveda nehote, delala ne v prid svoji domovini, pač pa predvsem "za pruskega kralja". Ta francoski izrek, iz časa, ko je napačna usmeritev francoske zunanje politike veliko pripomogla k vzponu Prusije v 18. stoletju, se v danem primeru dobesedno potrjuje. Kajti v zadnjem času posebno aktivni nemški nasprotniki avtentičnosti Slova izražajo interese nemške Wissenschafts - in Geo-politik,

ki težita k omalovaževanju slovanske kulture in znanosti. Poleg njihove Flüsterpropagande, glej članek Klausa Trosta (Anzeiger für slavische Philologie, Band VII) pod naslovom "Karamzin und das Igorlied", kjer Nahtigalove raziskave sploh niso omenjene...

Ob takih pogojih je popolnoma razumljivo, da si nobeno oficialno priznano slavistično glasilo ne drzne objaviti članek, v katerem se lingvistično dokazuje pristnost Slova ...

Spričo tega še posebej izstopajo izredne zasluge akademika Rajka Nahtigala, ki je bil v svojih raziskavah Slova izključno znanstveno motiviran! (Glej tudi "Pesnitev o pohodu Igorjevem" - Sivi Kondor 1968, priredila prevajalec M. Avsenak in Ljubljančanom dobro znana pokojna Vera Brnčič).

Tema "Avtentičnost Slova" je tudi "tabu" na mednarodnih zborovanjih kot so slavistični kongresi. V zvezi s tem glej odlomke iz poročila tov. Vere Pejovič (Radio Študent):

"Mednarodni slavistični kongres je bil kongres zaprtega tipa, kar pomeni, da so bili povabljenci označeni s kongresnimi znaki, ki so jim omogočili dostop v stavbo Filozofske fakultete v Zagrebu, kjer je mednarodni slavistični kongres potekal.

/.../

Organizatorji so bili zelo strogi in so vse nepovabljene oziroma nezaželene slaviste odklonili oziroma, jim onemogočili, da bi bili prisotni na kongresu.

Odklonili so tudi Didiera Castagnouja, ki je slavist, ki že štiri leta dela in živi v Ljubljani. Zahtevali so potrditev tega, da je slavist, da je povabljen. Šele posetnica Leningrajskega akademika Alekseeva je nekoliko zalegla.

Didier Castagnou je avtor razprave: "Rajko Nahtigal in avtentičnost Pesnitve o Igorjevem pohodu".

/.../

Predavanje, ki ga je imel D. Castagnou na Nahtigalovem simpoziju 30. 6. 1977 oziroma razprava, ki je izšla kot priloga revije Mostovi (glasilo tehničnih in znanstvenih prevajalcev v Sloveniji) in jo je avtor še posebej izdal za 8. Mednarodni slavistični kongres, je imela za cilj, da bi prikazala, kako so še dandanes dosežki Nahtigalovega raziskovanja aktualni za obrazložitev originalne umetnine staroruske književnosti - Pesnitve o Igorjevem pohodu. Didier Castagnou je po zaključnem plenarnem zasedanju v Ljubljani vsem udeležencem razdelil izvlečke svoje razprave v več jezikih.

Tako vprašanje avtentičnosti Pesnitve o Igorjevem pohodu kljub pretehtanim dokazom R. Nahtigala še vedno ostaja odprto. Nadaljna slavistična raziskovanja se bodo morala ukvarjati s to temo in izreči svoje strokovno mnenje. Če ne prej, pa na prihodnjem mednarodnem slavističnem kongresu, ki bo v Kijevu 1983. leta."

I

0.0. Pomen Nahtigalovega dela

L. 1954 je izšla v založbi SAZU Nahtigalova knjiga "Staroruski ep Slovo o polku Igoreve", posvečena znameniti staroruski epski pesnitvi. To je pomemben prispevek k znanstvenemu proučevanju tega dela, ki je že od svojega odkritja dalje vzbujalo veliko pozornosti v znanstvenih krogih, ki so si prizadevali, da njegova razmeroma številna, težavna, nejasna mesta čimbolj razvozlajo. Odločilen korak naprej v določenih vprašanjih na področju teh raziskav pomeni prav omenjena kritična izdaja in razprava pokojnega akademika R. Nahtigala. S pomočjo njegove študije lahko bralec končno dobi celovit vpogled v to srednjeveško mojstrovino in lahko ob njej estetsko uživa. To je opazil pokojni dunajski slavist Rudolf Jagoditsch v svojem članku "R.Nahtigals Beitrag zur Igor-

lied-Forschung" 1957. leta. Torej nam ni treba ponavljati, kar je izčrpno ugotovil spomina vredni dunajski profesor. Želeli bi samo nakazati, podprti z nekaj natančnimi primeri, kako poglobljena in dolgotrajna, po Jagoditschevem mnenju več kot dvajsetletna Nahtigalova raziskovanja besedila omogočajo morebitni dokaz njegove avtentičnosti, kolikor je sploh še sporna. Naloga pričujoče študije bo: osvetliti z določenega zornega kota Nahtigalova prizadevanja in tako dopolniti profesorja Jagoditscha na pomembnem področju; saj je pustil morebitno vprašanje sporne avtentičnosti dela docela ob strani.

0.1. Mar je mogoče še dvomiti o pristnosti Slova?

Najprej nekaj besed o tej morebitni spornosti. Menimo, da nas ta navidezen skok vstran (ali digresija) od predmeta ne oddalji, temveč obratno, vanj prav naravnost uvaja. L. 1937 je Poljak Alexander Brückner začel posebno študijo "Die Echtheit des Igorliedes" (Avtentičnost pesnitve o Igorju) z ugotovitvijo: "Der Leser fragt erstaunt, gibt es denn einen vernünftigen Menschen, der sie bestreitet?" (Bralec se začudeno sprašuje: Mar obstaja sploh kakšen pameten človek, ki jo zanika?) Štirideset let kasneje se to vprašanje bolj kot kdaj koli žgoče postavlja spričo uspeha nekih proti-Igorjevskih kampanj. Gre kajpada samo za relativen uspeh, ki ga vseeno ne smemo prezreti, še manj pa podcenjevati, čeprav bi ga prej mogli pripisovati zgolj "mnogostranski in razsežni manipulaciji duhov", kakor pa resnemu znanstvenemu dokazovanju saj je ta uspeh predvsem zadeva sklicevanj na veljavne avtoritete, odetih s prebrisano izbranimi formulami, ki včasih že zvenijo kot zakljinjevalni obrazci. Tako se je v neki razpravi v beograjskih Prilozih za književnost (1960, I-II, str. 38) o sporni etimologiji neke redke besede, ki jo najdeš tudi v Slovu, André Vaillant nenadoma pognal v toleširado: "A kaj naj napravimo s "poganskimi Tolkovini" v Slovu o Igorju? To kar bo kdo hotel in isto velja tudi za njegove "Gotske Deve" ... njegovo poganstvo in njegovega "veščega pesnika Bojana, Velesovega vnuka", Apollonovega nečaka (verjetno posledica zmotne interpretacije francoskega učenjaka, saj vnuk pomeni v francoščini petit-fils, a ne

neveu (nečak). Filologi, ki se ukvarjajo s staroruščino, nimajo kaj iskati v Slovu o Igorju, zato naj se ne obremenjujejo s problemi, ki jih zastavlja to čudno besedilo. Saj imajo drugih, važnejših opravkov dovolj."

Drugi članek istega pisca v Prilozih za književnost, isti letnik, str. 273, se začne s temle kategoričnim imperativom: "Slovo o Igorju se mora pozabiti! ..." Ni zgolj naključje, da takšnih zaklinjevalnih obrazcev, hkrati z grobimi napakami v obsežni literaturi, naperjeni proti Slovu, kar mrgoli. Z njimi se kratkomalo ljudi začara, zastraši, ohromi v upanju, da si nihče ne bo drznil prekršiti prepovedi, izražene s tolikšno silo. Navkljub vsem, ki se takšnim zaklinjanjem puščajo zapeljati, pa smo lahko srečni, da Rajko Nahtigal ne le da Slova nikakor ni pozabil, temveč se je z njim "obremenjeval" več kot dvajset let. Ne bomo se spuščali v globje vzgibe anti-Igorjevskih operacij, mimogrede pa želimo ovreči argument, na katerega se neprestano sklicujejo nasprotniki Slova, kadar so pritisnjeni ob zid: namreč, argument "ab absentia", ki naj bi bil dokončno neizpodbiten, kajti rokopis je izginil. "Kakorkoli že, rokopis je bil uničen, torej njegove avtentičnosti ni mogoče dokazati. Le čemu si tedaj tako vztrajno prizadevate, da bi nam oporekali?" Nasprotniki sedaj prikličejo na pomoč Zadonščino." Tej seveda ne gre ugovarjati, saj rokopis vendar imamo!"(sic). Ta navidezno tako lep "dokaz" pa je kaj lahko ovreči.

0.2 Poučen boj okrog češkiх rokopisov

Opraviti imamo s skrajno nezrelim dokazovanjem, nevrednim znanosti. Ko bi ga sprejeli, bi jezikoslovju odrekli samo njemu dano kompetenco ter priznali, da moreta zgolj kemija in paleografija, da bi v našem primeru mogli le ti dve znanosti dokončno razrešiti spor. Brez strahu pa smemo reči, da ni nič bolj zmotnega. V V razvpiti diskusiji o slovitih rokopisih češkega ponarejevalca Václava Hanke smo imeli priložnost videti, kako sta se ti dve

znanosti, ki veljata za eksaktni, vseskozi in prav do konca spora motili, in sta trdovratno vztrajali pri svojem, da bi s čimer koli dokončno obranili tezo, da so rokopisi res avtentični. O tem se vsakdo lahko sam prepriča, če prebere izvrstno knjigo Miroslava Ivanova: "Tajemstvi RKZ" (Skrivnost čeških rokopisov), zlasti tisti dve poglavji, ki sta posvečeni kemiji in paleografiji (3). Poglavje, ki obravnava z Lavoisierom utemeljeno vedo, nosi razodevajoč naslov: "Kemija verjame v avtentičnost rokopisov". Dejstvo je, da tik pred drugo svetovno vojno nihče izmed najvidnejših kemikov ni mogel niti pomisliti, da bi utegnili biti rokopisi ponarejeni v začetku 19. stoletja. Kajti kemična analiza dokumentov jim tega ni mogla pokazati. Ekspertiza francoskih in italijanskih paleografov, ki so jim bili rokopisi predloženi nekaj pred prvo svetovno vojno, je prav tako tudi "odločilno" potrdila njihovo avtentičnost. Kot je znano, pa ti dve obrambi nista vzdržali proti obtožnici, ki jo je izreklo jezikoslovje. Jezikoslovje je proces kajpada dobilo, saj ima pri datiranju besedila vselej zadnjo besedo, pa če rokopis obstaja ali ne. (4)

Rokopis torej niti ni potreben in neobstajanje rokopisa Igorjevega Slova seveda še ni zadosten razlog za dvom o avtentičnosti pesnitve. Ker je jezikoslovje sámo sposobno presojati, razpravljanje tudi ni potrebno prenašati na področja kake druge vede, na primer obče, politične ali vojaške zgodovine, literarne zgodovine, estetike, poetike, stilistike itd. Izvedenci v teh strokah naj se vsak s svojega gledišča po mili volji zanimajo za literarno mojstrovino ruskega srednjega veka, a nikar naj ne poskušajo omajati tistega, kar je območje jezikoslovca, saj jim grozi znamenito reklo: Sutor, ne supra crepidam! (5)

II

0.0 Patronimične oblike s končnico -vlič` kot ključni argument in konjiček v sporu okrog avtentičnosti Slova

Prav zato, ker je razprava Rajka Nahtigala predvsem delo jeziko-

slovca, prinaša razsvetlitev ljudem nepokvarjenega in hkrati treznega razuma, ki bi še nadalje "dvomili" bona fide ter se varali z iluzijami, da je vendarle "mogoče" postaviti pod vprašaj avtentičnost Slova. Z jezikoslovnim dejstvom, ki je sprožilo razhajajoče razlage, namreč tvorjenje patronimikov v Slovu, naj ponazorimo, kako Rajko Nahtigal razblinja takšne iluzije. Spor se vrti okrog moških patronimičnih oblik s končnico - vlič, v primerih Vjačeslavlič′ (1x), Svjatoslavlič′ (10x) ter Mstislavič′ (1x), tem pa bi lahko pridali še enkratno pojavljanje Gorislavlič′, kar je izpeljanka iz ženskega imena Gorislava ... Tem oblikam stoje v samem Slovu nasproti patronimiki s končnico -vič′ kot so: Igorevič′(1x) in Olgovič′ (1x) ter končno še obče ime sokolič, s pomenom majhen sokol, kjer je pripona -ič′ ohranila svojo prvotno diminutivno vrednost. (6)

Oblike na -vlič′ so sprožile mnogo razlag. L.A.Bulachovskij jih je v razpravi iz leta 1950 (7) označil za potvorbe. To stališče, ki ga najdemo v Besedišču Igorjevega Slova (Glossary of the Igors Tale) Tatjane Čiževske, v prevodu se glasi: "oblika na -lič′ je popačena, najdemo je samo kot izjemo v Ipatjevskem letopisu." Bulachovskij nedvomno namiguje na drugi -l- v sestavljeni priponi -slavlič′ (8). Sicer pa mora biti enakega mnenja prav gotovo tudi Roman Jakobson (glej P.S.), saj v vseh svojih rekonstrukcijah izvirnega jezika Slova sistematično nadomešča oblike na -vlič′ z njihovimi ekvivalenti na -vič, se pravi, da namesto Svjatoslavlič′ piše Svjatoslavič′. Te variante je Tatjana Čiževska potrdila v svojem sicer dragocenem Besedišču Igorjevega Slova iz leta 1966, kjer je natisnjen tudi poslednji Jakobsonov rekonstrukcijski poskus (in znova se vse oblike na vlič′ iz prve izdaje spreminjajo v -vič).

Patronimične oblike, o katerih teče beseda, so navsezadnje navdihnile še razpravo glavnega urednika revije Onomastica, rojaka Alexandra Brücknerja. Leta 1957 napisana razprava je bila dve leti kasneje izdana v pariški "Revue des études slaves" z naslovom

"Les formes patronymiques insolites dans le Slovo d'Igor", nakar je l. 1960 izšla tudi poljska različica v Onomastici pod avtorjevim uredništvom. (niezwykle formy patronimiczne w Slowie o wyprawie Igora). Gre za isto razpravo v francoskem prevodu, ki domala povsod zelo zvesto sledi poljskemu izvirniku. Najprej pisec sestavi seznam spornih oblik, pri čemer si je nedvomno pomagal z Nahtigalovim besediščem. Patronimične oblike na -vlič' nato označi kot neobičajne (niezwykle), kot nepravilne variante (nieregularna odmiana), kot drugotne oblike (formy wtórne), ki se menda niso nikoli in nikjer posplošile"; normalne in pravilne patronimične oblike (normalne ali regularne formy patronimiczne) so bile po piščevem mnenju tiste na -vič', brez epentetičnega -l-. Sporne oblike naj bi bile torej posledica "odklona" (vykolejnie), izid "sovpada" (powiazanie) patronimičnih oblik na -vič' (kot Svjatoslavič') s svojilnimi pridevniki (pridevniki pripadanja) tipa Svjatoslavl'. Vse kaže, da ima pisec ta sovpad za nezakonitost, do katere je moralo priti kasneje, čeprav tega nikjer izrecno ne navaja. Glavni urednik Onomastice zaradi teh oblik v Slovu sklepa, da je "potrjena" teza o poznejšem nastanku tega besedila, v katerem nekateri znanstveniki (niektórzy badacze) do dandanes (po dziś dzień) vidijo starodavno stvaritev staroruske kulture in literature. (9)

Glavni urednik Onomastice torej namiguje, češ da so sporne oblike nepristni arhaizmi, ki izdajajo ponaredek. Vendar piše Jean Delobel v svojem poročilu o razpravi iz Onomastice v Revue internationale d'Onomastique, l. 1967, str. 237 takole: "Omenimo naj, da smemo v aberacijskih (odklonskih) oblikah v Slovu, na katere je opozoril W. Taszycki, videti dodaten dokaz za avtentičnost besedila..." Presneto! Mogoče bi torej bilo, da bi bile sumljive oblike vendarle avtentični arhaizmi! Za jasen vpogled v to imamo le eno rešitev: pomagajmo si z delom Rajka Nahtigala.

o.l Nahtigalovo stališče o spornih patronimičnih oblikah

V nasprotju z Jakobsonom Nahtigal v svoji rekonstrukciji izvirne-

ga jezika Slova chranja, in kadar je potrebno, postavlja patronimike v prvotno obliko - vlič′. V opombi pa svoj postopek razlaga: "Patronimik Svjatoslavlič′ (otčestvo), in tako praviloma (podčrtal D.C.) v "Slovu" tudi v drugih primerih, je izveden iz posesivnega adjektiva Svjatoslavl′, kakor je Igorevič′ pri drugem takem sufiksu." Ne gre torej niti za odklon niti za potvorbo, kakor bi želeli prikazati prej navedeni pisci, marveč kratkomalo za normalno obliko, ki je nastala po regularni izpeljavi. Svojilni (posesivni ali pripadnostni) pridevniki tipa Svjatoslavl′ so v celotnem besedilu zastopani z 22 primeri. Vzemimo Bojan′ in Bojan ki ga Čiževska v svojem "Besedišču" prevaja z Bojan′s (1 primer) dalje Trojan′, svojilni pridevnik iz Trojan, ako skupaj z Lichačevom v njem gledamo staro rusko poganske božanstvo (10) (4 primeri). Enkrat se pojavlja V′sevolož′ (iz V′sevolod) v prevodu V′sevolod′s; Daž′bož (iz Daž′bog) = Dažbog′s; Stribož′ (iz Stribog) (1 primer); knjaž′ (iz knjaz′) = angl. princely, frc. princier, slov. knežji, moderno rusko = knjaževskij; (2 primera); in končno (2 primera) V′seslavl′ (iz V′seslav) = Vseslav′s; ter Rostislavl′ (iz Rostislav) = Rostislav′s (1 primer; Svjatoslavl′ (iz Svjatoslav) = Svjatoslav′s; Jaroslavl′ (iz Jaroslav) = Jaroslav′s (3 primeri). Vsi primeri so vzeti iz Nahtigalovega besedišča. (11) V vseh teh oblikah je končni soglasnik palataliziral -j-, ki povzroča prehod n>n′, d in g v ž in končno, to pa se nas od vsega najbolj tiče: v′> vl′. Ako je bil ta tip pridevnika v Slovu skrajno živa kategorija, mar je res tako čudno, da je bil sila pogost tudi tip patronimika, ki je iz njega izpeljan? Dejstvo, da gre izključno za oblike, ki vsebujejo epentetični -l-, ki je Taszyckemu in Bulachovskemu povzročal toliko "preglavic", je preprosto razložiti, kajti glavna junaka v pesnitvi Igor ter njegov brat Vsevolod sta sinova Svjatoslava, torej sta Svjatoslavliča! A tip Svjatoslavl′ se je kaj kmalu izgubil iz rabe, zato je tudi upadal in končno popolnoma izginil odgovarjajoči izpeljani patronimik. Zgolj začasno zrahljanje obstoječe zveze med patronimikom in odgovarjajočim svojilnim pridevnikom (primerjajo stanje v moderni ruščini) omogoči vznik oblike -slavič′

namesto -slavlič' po analogiji z drugimi patronimiki na -vič', kot so Igorevič', Olgovič', Glebovič' itd., kar so še pospešili fonetični razlogi: izginotje drugega -l- zaradi disimilacije in redukcije končnice, tako kot v moderni ruščini, kjer v hitrem govoru preide Ivanovič v Ivanyč ter Andrejevič v Andrejič. Od tod izvira velika pogostnost sekundarnih oblik na -vič v besedilih, in od tod tudi dejstvo, da so prvotne oblike na -vlič v njih redke, ali pa jih sploh ni. (12) Vendar to še ni vzrok, da ne bi bil način tvorbe patronimikov iz starega tipa svojilnega pridevnika še vedno živ v moderni ruščini v občem imenu knjažič - sin kneza, ki je tvorjen tako kot stari knjaž'- svojilni pridevnik od knjaz' (oblika knjaž' pa je v Igorjevem slovu izpričana). Rajko Nahtigal je popolnoma upravičeno domneval, da so oblike na -vlič' starejše od oblik na -vič', čeprav je Roman Jakobson v različnih poskusih rekonstrukcije izvirnega jezika Slova sistematično dajal prednost zadnjim. Še več, domala vse govori v prid možnosti, da je način tvorjenja Svjatoslavlič' toliko star kakor sama raba patronimikov pri vzhodnih Slovanih. Predpostavljati smemo, da je običaj - zgodovina nam takšno hipotezo vsekakor dovoljuje - zašel mednje iz skandinavskih dežel in sicer od Varjagov. Tezo o "normanskem" izvoru uporabe patronimikov, oziroma, da se izrazimo kot jezikoslovci, razlago s pomočjo vareškega "superstrata" podpira dejstvo, da je bila ta raba ter pripona -ič dolgo rezervirana le za plemstvo! Kolikor na to hipotezo pristanemo, je Svjatoslavlič' povsem lepo razložljiv z navajanjem skandinavskih tvorjenk, ki so služile za zgled. Zlaganju v Audunsson, sin Auduna = (audun + s) + son, normalno ustreza za Slovane specifična izpeljava. Tako denimo v (Svjatoslav + l') + ič'= Svjatoslavlič'; pripona -ič s prvotno funkcijo diminutiva, kakor v sokolič, drugotno označuje odnos filiacije (sinovljenja) samo, če je pridana podstavi svojilnega pridevnika in ne neposredno obliki Svjatoslav (prav tako kakor son pride za Auduns in ne Audun).

0.2 Nahtigalovih stališč ne poznajo niti zagovorniki niti napadalci avtentničnosti pesnitve

Po zaslugi Rajka Nahtigala z gotovostjo vemo, da so patronimiki

na -vlič v Slovu avtentnični arhaizmi, nikakor pa ne pseudo arhaizmi, kakor predlaga Taszycki, niti potvorbe, kot trdi Bulachovskij. Tega dejstva ob spraševanju po avtentičnosti besedila ne kaže zanemarjati, kar je pravilno doumel Delobel v svojem poročilu o članku glavnega redaktorja Onomastice. Zastavlja se nam vprašanje: ali pisci, ki smo jih citirali prej, res niso poznali Nahtigalovih pogledov? Njihov greh bi bilo tedaj samo neznanje. Za Taszyckega in Čiževsko ne moremo brez pridržkov odgovoriti pritrdilno. Prvi namreč citira Nahtigalovo delo v dveh svojih razpravah in v opombi zapiše: "Že R. Nahtigal je mimogrede (poljsko: mimochodem) opozoril na ta pojav (patronimike, o katerih je govora v razpravi) v komentarju svoje izdaje Slova ... na str. 63." Vendar niti vsebine tega komentarja niti "rekonstrukcije", ki jo je ponudil Nahtigal, Brücknerjev rojak ni nikjer upošteval. Zdi se, da se je držal le francoske izdaje iz l. 1948, New York, ki jo pripisuje Jakobsonu in v manjši meri tudi ruske iz l. 1950 (v redakciji V.P. Adrianove-Perec). Upravičeno si lahko mislimo, da se je Taszycki pri sestavljanju liste patronimikov v Slovu kratkomalo okoristil z Nahtigalovim besednjakom. Tatjana Čiževska pa se v uvodu svojega nadvsem dragocenega "Glossary of the Igor' Tale" iz l. 1966, ne izmika in navede že obstoječi Nahtigalov besednjak. Označi ga za: "strnjenega in uporabnega", seveda pa je Nahtigalova izdaja omenjena v obsežni bibliografiji pred samim "Glossary". Vender so ta sklicevanja prejkone formalnega značaja, kajti razen navajanja "Glossary", ne vsebuje niti sledu kakršnega koli direktnega preverjanja ob Nahtigalovem delu, kar je sámo po sebi sicer vredno obžalovanja, saj bi táko preverjanje preprečilo marsikatero izpustitev in celo marsikakšno napako v podrobnostih. Ali bi nepoznavanje Nahtigalovega dela, ki ga razkrivata ti dve obravnavi, smeli pripisati jezikovni barieri? Tega si skoraj ne upamo pomisliti! Kakorkoli že, človeku se ob takem nepoznavanju kar milo stori, še zlasti glede na poskuse, ki jih krona celo nekakšen uspeh, četudi so dolgoročno gledano iluzorni, namreč, patronimiki služijo za "ključni argument in konjiček pri sporu okrog avtentičnosti". Naj bo na robu rečeno,

da se ob primerjanju patronimikov v Slovu in onih v Zadonščini potrdi avtentičnost Slova. Ta primerjava je izredno poučna! Različni rokopisi Zadonščine, ki so dostopni v izdaji Jana Frčka iz leta 1948 (14), ne poznajo nobenega svojilnega pridevnika s končnico -j-. Če izvzamemo poseben primer samostalniške sklanjatve pridevnika Božij (ali bolje Bož), imamo opravka s kategorijo, ki je bila že mrtva v času nastajanja Zadonščine. V tej zadevi so še zlasti zgovorne preobrazbe oblike iz Slova: Bojan` v Zadonščini. Ker tedaj ni bila več razumljiva, se je pojavila v popačeni obliki kot bujnyi ali bujani (15). Prav tako Zadonščina ne pozna nobenega patronimika na -vlič`, Svjatoslavlič`-u pa enkrat ustreza Svjatoslavič, in drugič Svjatoslavyč, ki je zelo blizu moderni ruski obliki, -vyč. Nedvomno predstavlja kontrakcijo -ovič v hitrem izgovoru, kakor dá danes Ivanovič)Ivanyč. To je dokaz, da je jezik Slova v primerjavi z Zadonščino starejši. In tako je Delobel imel prav, ko je ugotavljal, da je to še dodaten argument v prid avtentičnosti besedila Slova. (16)

III

0.0 Izražanje prihodnosti s pomočjo nedoločnika v Slovu in Nahtigalova razlaga

Jezikovno dejstvo, na katerega želim, sledeč Rajku Nahtigalu, sedaj opozoriti, je izražanje prihodnosti s pomočjo nedoločnika. Ta način se je ohranil v moderni ruščini zlasti v zanikanju: prim.: etogo bol`še ne vidat = tega ne bo več videti, z naklonskim odtenkom nemožnosti, V Slovu je ta tip prihodnjika, le da brez zanikanja, izpričan v številnih odlomkih, eden med njimi jih vsebuje celo zaporedje. Gre za verze 44-45-46 v francoski izdaji New York (1948). Tole je odlomek v prevodu, z ruskimi glagolskimi oblikami v oklepaju:

Črni oblaki
gredo z morja, hočejo (idut), (chot`at)

zakriti štiri sonca,
a v njih trepečejo si- (trepeščut)
nji bliski. Biti je grmenju ve- (byti gromu...)
likemu, iti dežju pu- (iti dožd'u)
ščic z Dona Velikega!

Tu se bodo kopja lomila (s'a kopijem prilamati)
tu se bodo sablje tolkle (s'a sabl'am poturčati)
ob šleme polovške na
reki Kajali pri Donu
Velikem. O ruska zemlja!

Že si za slemenom!

Če naj verjamemo prevodu Henrija Grégoira, izražajo nedoločniki byti, iti, prilamati, poturčati prihodnost. Nahtigal pri razlagi tega odlomka, (ki po njegovi razdelitvi sega od 3. do 15. vrstice 12. kitice) (17) piše: "byti in drugi infinitivi izražajo nujnost". Nato nam navede poglavje "Sintaksis" v ruski slovnici F. Buslajeva. Nahtigal podaja v svojem prevodu prva dva nedoločnika s slovenskima nedoločnikoma, druga dva pa z ustreznima prihodnjikoma (bodo lomila; bodo tolkle). Vendar pa smemo kljub temu trditi, da je Nahtigal, tako kot Grégoire, v vseh štirih nedoločnikih videl prihodnjike z naklonskim odtenkom nujnosti. Upoštevajoč hkrati sobesedilo in razlago slovenskega učenjaka, ki sodi zraven, bi sam želel dodati le, da gre še za naklonski odtenek skorajšnosti. (18) Navsezadnje je potrebno tudi obliko chot'at, ki stoji tik pred nedoločniki, zelo verjetno razumeti kot prihodnjik, kar bi nam lahko dalo takle francoski prevod: "ils (les nuages) vont couvrir les quatre astres." Ali slovensko: zdaj, zdaj bodo oblaki prekrili štiri sonca. Raba glagola "hoteti" kot pomožnika za izražanje prihodnosti v stari ruščini je običajna. Vrh tega pa je tudi pomen razvidnejši, če si tu zamišljamo tako rabo. Glede nedoločnika v vlogi prihodnjika pa velja pripomniti, da ga v Slovu najdemo tudi na drugih mestih, zla-

sti v zanikanju, kar daje izrazu naklonski odtenek nezmožnosti. Pomudimo se ob nekaterih primerih: 80. verz
A Igorjeve hrabre vojske ni obuditi! (ne kresiti)
V 83. verzu si sledijo kar štirje nedoločniki:
"Že nam ni moč svojih milih mož ni z mislijo zamisliti,
(ni mysliju smysliti) ni z umom doumeti, (ni du'moju sdumati),
ni z očmi uvideti, a zlata in srebra ni malo ne pogladiti." (19)
Domnevati smemo, da je Nahtigal nedoločnik v vlogi prihodnjika moral poznati iz besedila, ki mu je bilo gotovo vsaj tako dobro znano kot ruska slovnica, ki jo navaja: namreč iz Brižinskih spomenikov, kjer je na enak način rabljenih kar deset nedoločnikov in je le eden med njimi zanikan. Za ponazoritev se bomo omejili le na dva primera, ki ju Ramovš prevaja v sodobno slovenščino kratkomalo kot prihodnjika: ... veruju, da mi je ... iti že na on svet, paki že vstati na sodni dan" - mi je iti in vstati je Ramovš prevedl kot: bom šel in vstal. (20)

Opozorimo lahko na značilno razliko med starorusko in staro slovensko zvezo: v Slovu nedoločniki nikoli niso rabljeni skupaj s kopulo (glagolom nepopolne predikcije), medtem ko v Brižinskih spomenikih prav povsod najdemo nedoločnik v zvezi z jest oziroma je.

0.1 Gramatikalizacija opisane rabe nedoločnika v Slovu v skladu s teoretičnimi premisami Kurylowicza; Križková in drugi tega postopka ne poznajo

Nahtigalova razlaga, pojavljanje enake zveze (razen kopule) v Slovu in v Brižinskih spomenikih, konec koncev pa zlasti dejstvo, da je dobršen del nedoločnikov v prevodih Grégoira in Nahtigala na eni ter Ramovša na drugi strani podanih s prihodnjiki, nam vsiljuje vprašanje o gramatikalizaciji postopka. Menimo, da v odgovoru ni niti sence dvoma: to ni izjemno jezikovno dejstvo niti osamljen in obroben pojav niti posameznikova domislica, ki bi jo smeli pripisati bog si ga vedi kateri "pesniški svoboščini",

marveč tipična raba. Na tak način izražanja prihodnjika moramo gledati torej kot na pojav, ki je v "ruščini" 12. stoletja popolnoma gramatikaliziran (oziroma uvrščen v jezikovno strukturo). Gramatikalizacija, ki jo ugotavljamo, je popolnoma v skladu s teoretičnimi premisami, ki jih je v zvezi s prihodnjikom razvil Jerzy Kurylowicz v svojem referatu o "Jezikovnih univerzalijah" na 11. mednarodnem kongresu jezikoslovcev, v Bologni 1972. (glej stran 22-23 Kongresnih dokumentov). Poljski znanstvenik najprej ugotavlja, da v slovanščini (pojav zasledimo tudi v drugih jezikih, tako v germanskih in semitskih) nekako manjka (ali se je izgubila) neka posebna oblika prihodnjika. Ko pisec opisuje postopke, s katerimi vsak jezik nadomešča ta primanjkljaj (z rabo pomožnika "hoteti", "morati", "iti", "postati", z želelnim naklonom ali z dovršnim sedanjikom), ugotavlja, da sega zametek prihodnjika v stari sedanjik, (da se izrazimo z avtorjevimi besedami: "geneza prihodnjiških oblik je posledica tolmačenja fizičnih in psihičnih stanj, sočasnih s trenutkom govorjenja"), nato pa navaja "pol temporalni in pol naklonski značaj prihodnjika", ki je povezan s tem, da naše "tolmačenje" (na primer "volja ali primoranost" aktanta) potiska govorčevo prepričanje, da se bo dejanje res izvršilo, na stransko ravnino. Vsa ta metodološka opažanja veljajo seveda za naše nedoločnike: le-ti dobro nadomeščajo manjkajoče specifične oblike prihodnjika. Izraz, v katerem se pojavljajo, sega v staro sedanjiško obliko (primerjaj navzočnost kopule je ali jest, ki spremlja nedoločnik v starem slovenskem besedilu nasproti nedoločniku brez kopule, ki je ekvivalenten sedanjiku v stari ruščini). Naklonska obarvanost nedoločnikov je končno v tem, da izražajo nujnost, kakor v svojem komentarju poudarja Nahtigal. To pa jim nikakor ne onemogoča, da ne bi bili pravi prihodnjiki (gramatikalizirana oblika prihodnjika), kajti "ker je nujnost dejanja sočasna s trenutkom govorjenja, se dejanje sámo lahko izvrši le pozneje in je torej prihodnje dejanje". Slovnična kategorija, katere obstoj smo dognali, specialistov za staro ruščino sploh ni pritegnila in to je najmilejša sodba, ki jo lahko izrazimo. Omejimo se le na en primer, ki pa je sila

zgovoren. V monografiji z naslovom Vývoj opisného futura v jazycích slovanských, zvláště v ruštině, Praga 1960, ki je posvečena izražanju prihodnosti v stari ruščini, avtorica Helena Križková ne nameni niti vrstice kategoriji, ki nas tu zanima. To je simptomatičen in obžalovanja vreden izpust, ki nedvomno odraža nekoliko nepoznavanja vrednosti Slova, kot jezikovne priče stare ruščine, kar potrjuje dejstvo, da H. Križková Slova, kot se zdi, posebej ni ekscerpirala. Res je, da ga omenja le enkrat mimogrede v zvezi z rabo oblike "hoču" kot pomožnik futura, ne da bi navedla konkreten primer. (21) Nepoznavanje in nezaupanje, ki se ob tem razkriva kakor pri H. Križkovi tako tudi pri ruskih in drugih raziskovalcih pred njo, katerih dela je češka avtorica uporabljala, utegne za nekatere postati prava "fobija". Zategadelj se staroruski ep postavlja nekako na "črni spisek": ne glede na svojo avtentičnost ali neavtentičnost naj bi bilo Slovo izven jezikoslovnih raziskav, zato ker je bil njegov jezik kratkomalo in za zmeraj označen kot sumljiv. Z drugimi besedami, Igorjevo slovo naj bi bilo "ponaredek 12. stoletja", kakor se je jedrnato izrazil Boris Unbegaun leta 1948 v poročilu o francoski izdaji iz New Yorka. (22)

Ta zgoščena krilatica, ki meri na sofističnost ali pa na izumetničenost (angl. "sophisticated"), ki jo je Unbegaun prilepil literarni mojstrovini ruskega srednjega veka, zlasti jeziku v njej, je gotovo blesteča, vendar paradoksalna, predvsem pa, recimo brez strahu, zmotna. Kaže, da strokovnjak za fleksijo samostalnikov v ruščini šestnajstega stoletja, ne ve kaj dosti o starejši stopnji stare ruščine. Tistim pa, ki bi jih Unbegaunov čarobni obrazec le premotil ter jih navdal z navdušenjem, pa odvrnimo z njihovim lastnim argumentom: "Ni sofističen jezik Slova, marveč vaš obrazec." Prepričajte se in berite pesnitev v Nahtigalovi izdaji!"

0.2 "Pisati mi" dokaz avtentičnosti Slova?

Nahtigalova izdaja lepo pokaže kolikšno škodo utrpi staroruska filologija, če Slova ne upošteva. Brez ovinkarjenja lahko rečemo: prav zato, ker je H. Križkova Slovo zanemarila, ni našla, kar je iskala, namreč genezo ruskega perifrastičnega (opisnega) prihodnjika tipa budu pisat'. (23) Slovnična kategorija v Slovu, ki je zametek tipa "budu pisat" in se v njem nedvomno še ohranja prihodnjik pisati mi -je res zelo stara, kar izpričujejo poprej citirani primeri iz Brižinskih spomenikov. Tudi Zadonščina vsebuje odlomek: "Byti stuku i gromu veliku mež'u Donom' i Neprom'" (stran 198 izdaje Jana Frčka) nekakšen odmev in reminiscenco 45 verza v Slovu: "Byti gromu velikomu". Prihodnjiku v prevodu Henrija Grégoira (Ah! un grand tonerre va tonner) pa stoji nasproti sedanjik v prevodu Frčka: Jest lomoz a hřmot veliký mezi Donem a Dněprem. Na razpolago imamo dve možnosti. Ali je byti v Zadonščini prihodnjik, tedaj je rojak H. Križkové tu zagrešil malce nezvest, a sicer opravičljiv prevod, ali pa ta oblika ni prihodnjik, kar je po našem mnenju bolj verjetna predpostavka, temveč čisto navaden sedanjik, kakor v Frčkovem prevodu. Tedaj bi bilo "nezvesto prevajanje" pravzaprav dejanje ponarejevalca iz konca 14. stoletja oziroma iz srede 19. stoletja), ki si je bil v Slovu izposodil takrat že arhaično, nič več rabljeno besedno zvezo, ne da bi v njej doumel njeno na pol temporalno in na pol naklonsko vrednost. "Imamo" torej še dodatni dokaz, da je Slovo starejše od Zadonščine in potrdilo avtentičnosti. (24)

0.0 Razlaga fraze "tsar Salomon", ki na mah preseka njeno zloraBljanje v sporu

Avtentičnost je mogoče preveriti tudi s pomočjo nekega drugega odlomka iz Zadonščine. Rokopisi nam ponujajo kar štiri različice odlomka, kjer je beseda šelom'a iz Slova povsod zamenjana z lastnim imenom Solomon. Komentar Rajka Nahtigala osvetljuje fonetične zakonitosti te substitucije: šelom'a naj bi bila spremenjena

pravilna oblika solom`a, izpričana v staroruskem slovarju Sreznevskega, Miklošičev cerkvenoslovanski slovar pa navaja solomena v istem pomenu "gorsko sleme". Obe obliki bi lahko primerjali s slovenskim sleme. Prehod -s- v -š- je mogel nastati po kontaminaciji s šelom`(čelada, šlem). (25) Ko je Nahtigal na ta način nakazal pot, po kateri je prišlo do prehoda od šelom`a do Solomona z vmesno obliko solom`a, je tako kot komentatorji A. Brückner H. Grégoire, R. Jakobson itd. prav v tem da gorskemu "slemenu" iz Slova odgovarja v zadonskih rokopisih "tsar Salomon" (rusko Solomon), videl dokaz, da je ruski ep starejši in pristen. (glej str. 136 Nahtigalovega dela). Ker pisarji niso razumeli besedne zveze "za šelom`anem" oziroma "za solom`anem", saj je bila beseda šelom`a (solom`a) že izpadla iz rabe, so jo popačili v "za Solomonom". To ni prepričljiva (ali vsaj ne zadostna) razlaga. Človek ne razume, čemu bi morala čisto nehotena (nezavedna) zamenjava pripeljati prav do kralja Salomona, ki je vrhu vsega ob tej priložnosti imenovan za carja. Ali ne gre morda prej za dobro premišljen naklep parodirati? Za nekakšen namig starozavezno nastrojenega meniškega pisarja? Vsa štiri mesta, kjer se pojavlja izraz "za Salomonom" v štirih zadonskih rokopisih očitno ponujajo to hipotezo. Tri variante (26) se naslanjajo na eno izmed verzij Slova, ki jim je morala služiti za zgled in jo lahko takole obnovimo: O Ruskaja zemlje! to ti jest` to per`voe kako za salom` anem pobyvati (obliko je predlagal Nahtigal) (O ruska zemlja, zdaj boš nekaj časa kakor skrita za gorskim slemenom). Ta rekonstrukcija se skoraj ujema z Jakobsonovo (glej str. 336-337 francoske izdaje iz New Yorka). Toda Jakobson v "est` pobyvati" vidi perifrastični optativ, zato tudi prevaja "Zemlà ruska, naj bo s teboj odslej tako, kot da bi živela pod carjem Salomonom". Vendar je težko dojeti s čim bi lahko utemeljili hipotezo o optativni vrednosti izraza "est pobyvati", ko pa vendar vse govori za prihodnjik tipa "pisati mi", na katerega je opozoril že Nahtigal in je za Slovo tolikanj značilen. Ta tip prihodnjika je tedaj iz splošne rabe že odmiral in zato ga je posnemovalec izkoristil ter zamenjal s preteklim "esi pobyvala", hkrati pa iz solom`a,

ki se mu je zdel nejasen, napravil lastno ime Solomon. Parodiranje je s smešnim vladarjevim naslovom, našemili so ga v carja, še bolj izstopajoče. Spremembe, ki se vrstijo druga za drugo, je napravil posnemovalec, ki se je moral presneto dobro zavedati svojega cilja, kot pravi Taszycki, in niso, naj mi Roman Jakobson to oprosti, le pisarski spodrsljaji. Misel, ki jo trije rokopisi le nakazujejo, postane povsem očitna v četrtem; tam je "teper" - sedaj zamenjano z "doseleva" - doslej, zlasti zanimivo pa je, da se carju Salomonu postavlja nasproti Dimitrij Ivanovič, čigar prihod si želijo (raba optativa "budi"). Od tod različica: Zemlja ruska, kot si bila doslej, carja Salomona, bodi odslej velikega princa Dimitrija Ivanoviča. (27) Naj nam je besedna igra norčavega klerika všeč ali ne, njegovo sporočilo je preprosto razbrati, kajti namig je tako prosojen, da se ni mogoče zmotiti. Romanu Jakobsonu navkljub, ki v tej različici besedila ne vidi nič drugega kot da "verzija Kir s svojim zatrjevanjem, da je Rusiji do današnjih dni gospodoval kralj Salomon (je le) klavrno popačenje." (glej stran 336 francoske izdaje). Hipoteza o namernem parodiranju s satiričnim podtonom, s katero se razlaga nenaden nastop kralja oziroma carja Salomona, seveda podpira trditev, da je Slovo nastalo prej kot Zadonščina, kajti domneva, da bi bilo parodirajoče besedilo starejše od parodiranega, je s krepkimi Nahtigalovimi besedami povedano, preprosto "smešna" (glej stran 136: "Trditev, da bi "Slovo" bilo nastalo pod vplivom tako imenovane "Zadonščine" ... se izkaže z enim samim mestom kot smešna, ako se primerja ... itd.(28). Zasluga naše domneve (skoraj bi rekli več kot domneva, gre za neizpodbitno dejstvo) je, da mahoma prekine zvijače, ki bi hotele spet obuditi "spor" okoli Slova, uporabljajoč pri tem "carja Salomona" kot argument, medtem pa ko Jakobsonova trditev o "klavrnem popačenju" odlomka še naprej vzdržuje zmedo, ki prav ta zvijačenja omogoča ...

0.0 Zaključek

Gotovo Rajko Nahtigal ni zaman več kot dvajset let razglabljal o

Slovu. A vendar današnja mednarodna znanstvena javnost sadovom njegovih razglabljanj še ni priznala prave veljave. Želimo si in nedvomno se bo to tudi zgodilo, da priznanje slejkoprej pride. Lahko je tako prerokovati in biti, gledano dolgoročno, o tem celo prepričan; Nahtigalovemu prispevku bo končno le priznan ključni in bistveni pomen, zlasti zato, ker utemeljuje avtentičnost in razen tega pomeni odločilen, s tem pa tudi najboljši, odgovor na vse poskuse široko-potezne manipulacije duhov, ki hoče, da dobrovoljno in brez razburjenja "požrejo" to kar jim skeptiki oz. diletanti podtaknejo ... Sicer pa nas ne preseneča, da ta prispevek zanemarjajo, da ne rečem popolnoma molče gredo mimo njega tisti, ki "novačijo" ali se dajo "novačiti" pod geslom proti-igorjevskih gibanj. Ni naključje, da Nahtigala na primer ne pozna, da ne rečem ignorira, K. Trost v že omenjenem članku, čeprav ga je podnaslovil "Ein Beitrag zur Kontroverse um die Echtheit des Igorliedes" ... Saj nimajo globlji vzgibi teh kampanj - brez strahu se lahko spustimo v te podrobnosti - pravzaprav nobenega značaja znanstvenosti. Le kako naj ne bi bili presenečeni, ko vidimo, kako se prav v to zaroto molčanja podajajo tudi nekateri vneti pristaši avtentičnosti? ...

o.l Rajko Nahtigal se v svojem delu resnično nikoli ne odreče in nikjer ne odmakne od umirjenega tona. (28) Nedopustno bi bilo, ko bi pozabili poudariti, da njegovo delo ne vsebuje niti potez olepšavanja niti popačenja prispevkov gorečih pristašev avtentičnosti, kar njihovi nasprotniki sicer vse preradi počenjajo. Mar je z njimi v tem sploh vredno tekmovati? Nahtigalovemu delu je trajnost zagotovljena tudi zato, ker se izogiba tovrstne polemike, ki se je ob "sporu" tako razbohotila. Zaman bi v njem iskali argumentov "ad hominem", osebnih napadov, obračunavanj, lahko doseženih zmag, sarkazmov in kar je še temu podobnega. Kajti Nahtigal je bil izkušen in preudaren jezikoslovec, prepričljiv in umirjen v svojih sodbah, kot učenjak izrednih sposobnosti pa je lahko ostal samo na strogo znanstvenem polju. Zapustil nam je delo, ki je hkrati zanesljiv in nepogrešljiv delovni pripomoček, saj

predstavlja skupek in pregled jezikoslovnih znanj in njegova natančna obdelava pomeni pravcati znanstveni podvig, ki v celoti dosega raven velikih dejanj, ki jih opeva staroruski trubadur iz 12. stoletja.

Pripis

Jezika v Slovu pa vendarle ne bi mogli imenovati "stara ruščina". Neizpodbitno panonski izvor slovanskega koine, ki je tu rabljen, se pravi starocerkveno slovanščine, kot uradnega jezika prvih izpričanih slovanskih krščanskih držav tako na jugu kot na severu, na vzhodu in zahodu, panonskega izvora, ki so ga dokazovala dela J. Kopitarja, F. Miklošiča, R. Kolariča navkljub vsem pristašem stare bolgarščine iz češke šole (P.J. Šafarik in drugi) ter nemške šole (A. Leskien, Archiv für slavische Philologie, Wien-Berlin), ta izvor se je v naši študiji znova potrdil. (glej: "sokolič", izražanje prihodnosti,"za slemenom"); pri ugotavljanju avtentičnosti se še zlasti pokaže pomen slovenščine!

Vsako domnevanje o izvoru jezika staroruske pesnitve, ki bi temeljilo na hipotezi, da je v knjižni jezik povzdignjena govorica ruskih prebivalcev (v velikoruskem smislu) iz 12. stoletja, bi bilo deležno le minljivega uspeha. Temu ne more uiti niti sám Nahtigalov poskus. (primerjaj že navedeno Jagoditschevo poročilo.) Priznati moramo, da je prav to šibka točka njegovega dela. Enako velja za tiste, ki skušajo izhajati iz "izvirnika" v ukrajinščini. Narečne poteze, ki so v Slovu cepljene na panonsko podlago, pripadajo večidel vzhodni slovanščini. (na primer izpuščanje kopule v nominalni frazi, ker je skupna poteza vzhodne veje slovanskih jezikov (ruščine, beloruščine, ukrajinščine).

O P O M B E

1 Slavistična revija, 1957, 1-4, str. 306-314

2 Zeitschrift fUr slavische Philologie, 1937, XIV, str. 46.

3 Praga 1969, založba "Mladá Fronta".

4 To je dobro predvidel T. G. Masaryk, prvi predsednik češkoslovaške republike. Zaradi svoje vsestranske in svetovljanske razgledanosti je lahko slutil, da res obstojajo neke skrite delavnice (oficine) ponaredkov, ki jim nista bili kos niti kemija niti paleografija tega časa (kar zadeva obstoj teh ponarejevalnih oficin, preberi še enkrat slovenski prevod "Turbine" Karla Čapka). Odhajajoč v boj proti manom ponarejevalca Hanke, je bodoči predsednik lahko "prerokoval" že leta 1886, da bo v dokazovanju ponaredbe levji delež pripadel lingvistiki. Naštevaje torej znanstvene veje, ki so prihajale v poštev, je izločil kot premalo kompetentne in nepreprične humanistično-družbene discipline kot so politična, vojaška, literarna stilistika, zgodovina, estetika itd. Predvsem pa je že vnaprej videl, da utegne biti ponaredek tako spreten, da ga ne bodo mogle razkriti niti kemijske niti paleografske raziskave, razen tega datiranje nekega dokumenta nikesar ne pove o točnem obdobju nastanka besedila, ki ga omenjeni dokument vsebuje. Verodostojnih argumentov, ki bi kaj dokazovali, je po Masaryku bilo mogoče pričakovati le od lingvističnih raziskav. Prevaro bo mogoče dokazati le na podlagi "napak", oziroma odmikov od jezikovnih norm, ugotovljenih z lingvističnimi metodami. Lingvist Gebauer, mnogo manj razgledan kot Masaryk, je bil pripravljen ukloniti se kemiji, če bo dokazala autentičnost (v tem slučaju bi lingvistika morala revidirati svoje zaključke in se odreči svojih pomislekov (glej pričevanja M. Ivanova, passim).

5 Navedimo nekaj primerov, kako je mogoče zlorabiti nejezikovne discipline, oz. kako si strokovnjaki teh disciplin lastijo pravico odločati namesto lingvistov. Predromantično ozračje dela bi bilo v 12. stoletju nemogoče; Slovo bi bilo samo slabo, poprečno posnemanje Ossiana ali pa, nasprotno, preveč lepa mojstrovina za 12. stoletje; takšne in drugačne zgodovinske podrobnosti iz Slova bi ne bile izpričane drugod ali bi tam celo bile ovržene! Vsi takšni poskusi jalovega dokazovanja in poseganja v področje lingvistike so seveda obsojeni na neuspeh!

6 V besednjaku Čiževke (Glossary of the Igor' Tale, Mouton, 1966) je beseda "sokolič" navzoča samo kot patronimik na -ič in avtorica pripisuje končnici -ič patronimični pomen. Po drugi plati navaja mnenje Bulahovskega, češ da te besede nikakor ne najdeš v "stari ruščini" in da nima enakovredne nikjer v srbščini. Če bi bila Čiževska upoštevala Nahtigalovo

delo, bi morala omeniti obstoj slovenske besede, medtem ko bi nakazala prvotni manjšalni (deminutivni) pomen sufiksa -ič, ki je prav zaznaven v besedi Slova. (gl. sl. sokolič v slovarju Pleteršnika).

7 Slovo o polku Igoreve, kak pam`atnik drevne-ruskogo jazyka (str. 147) v "Slovu o polku Igoreve, Sbornik stat`ej", v redakciji V. P. Adrianove-Perec M. L. 1950.

8 Tatjana Čiževska: Glossary of the Igor`Tale, Mouton and co. The Haugue, 1966.

10 Slovo o polku Igoreve v uredništvu V. P. Adrianova-Perec, Akademija znanosti SSSR, 1950, glej str. 385-6

12 Razume se, da o prvotnosti (primarnosti) oz. kasnejšem izvoru (sekundarnosti) dane oblike ne more odločati statistika. Prav zato ker se je Bulahovski in za njim drugi opiral izključno na njo, je zabredel v svojo napako. V zvezi s tem glej polemiko med J. Kurylowiczem in W. Mańczakom (Biuletyn Polskiego Towarzystwa Jezykozawczega, Cracow, BPTJ 1959) v kateri je slednji zagovarjal statistiko, kot najvišjo instanco v jezikoslovju.

13 Glede rabe patronimikov pri Skandinavcih glej tudi zgodovinska romana Sigrid Udsetove: "Kristin Lavransdatter" (Kristina, hči Lavrenta) in "Olav Audunsson"! Naslova ne potrebujeta razlage.

14 Jan Frček: Zádonščina, Praga 1948.

16 Francoski učenjak, Jean Delobel, u. leta 1968, ne da bi se uspel do polne mere uveljaviti, saj je šel proti uradni slavistični usmeritvi ... Delobel je avtor v petdesetih letih objavljene razprave o germanskih izposojenkah v slovanskih jezikih. Bolj točni bibliografski podatki o tej njegovi razpravi nam žal v Ljubljani niso bili na razpolago, zato jih slovenskemu bralcu ne moremo posredovati... Med neuradne francoske slaviste so se uvrstili s svojim pomembnim delom učenjaki takega formata kot blesteč puškinist Maynieux, nadalje izdajatelj učbenika "Manuel de l`Antiquité slave", slavist Moyse, čigar francoski prevod tega dela je izšel v Parizu že leta 1926, medtem ko se je češka verzija tega nadvse imenitnega temeljnega dela Lubora Niederleja pokazala šele leta 1953 (Rukovet slovanskych starožitnosti) ... Med temi neuradnimi francoskimi slavisti naj ne pozabimo omeniti (last but not least) danes končno mednarodno priznanega Luciena Tesnière-a, saj ima njegovo delo tudi posebej velik pomen za Slovence ... Kar zadeva francosko izdajo Slova o Igorju ("La geste du Prince Igor", épopée russe du 12ème siècle - AIPHOS New-York-Bruxelles, 1948) h kateri so svoje prispevali: poljski pesnik Julian Tuwim, ameriški slavist

S.H.Cross, prišleca iz Moskve R. Jakobson in G.V.Vernadski ter drugi sodelavci, predstavlja torej rezultat kolektivnih prizadevanj, katerih pobudnik in vodilna (gonilna)sila je bil akademik Henri Grégoire. Precizirajmo, da je bil ta belgijski bizantinolog okcitanskega porekla ... Delobelova domneva o normanskem izvoru vzhodnoslovanskih patronimikov, s katero sovpada Nahtigalova interpretacija sufiksa - vlič, se popolnoma ujema s slovansko mitologijo, sa je besedotvorni model, izpričan v Slovu, in ki sta ga tako bistrovidno odkrila Nahtigal in Delobel, že prisoten v imenu vseslovanskega "poganskega" boga Svarožiča - ki je bil seveda sin boga Svaroga - (glej Manuel de l'Antiquité slave, str. 141 drugega dela Moysove izdaje - pod naslovom "La civilisation", Paris 1926 - medtem ko prvi del je izšel že leta 1923 pod naslovom "L'histoire"; glej tudi str. 296 češke verzije iz leta 1953). V primeri z zaslugami zgoraj omenjenih znanstvenikov seveda bledijo dosežki raziskovalcev uradnega in nasprotnega kova (Mazon, Taszycki itd.)

18 Modalni odtenek teh prihodnjikov je dobro podal angleški prevod S.H.Crossa: shall come, shall fall, shall be dulled, (shall in ne will). Glej francosko new-yorško izdajo Slova iz leta 1948.

19 Nedoločnik v funkciji futura brez nikalnice se še nahaja v verzu 169: O, stonati Russkoj zemli, the Russian land shall moan (S.H.Cross), O, stokati je ruski zemlji (Nahtigal).

20 F. Ramovš in M. Kos: Brižinski spomeniki, Ljubljana 1937.

21 Na str. 124 razprave H. Křižkové: "Tak napr. Slovo o polku Igoreve má choču s inf. jen v presentě historickém, podobne Zádonščina" (sic). Kot je razvidno iz naše pripombe k verzu 44, je ta historični sedanjik verjetno le prihodnjik ...

22 Ta dvoumni izrek oksfordskega preročišča, v kolikor nam je znano, je omenjen v strokovni literaturi dvakrat: prvič v časopisu Le Flambeau, leta 1948 in nato ponovljen istega leta v Revue des Etudes slaves. V obeh primerih gre za recenzijo francoske new-yorške izdaje Slova. Kje je sam Boris Unbegaun ta izrek objavil, če ga sploh je, ostaja odprto...

23 Vendar pa je vestno delo Križkové pripravilo tla za kasnejše raziskave. Dokazala je pozni izvor ruskega futura tipa "budu pisat'". In gradivo, ki ga je podala v svoji knjigi, dopušča utemeljitev hipoteze o nastanku futura tipa "budu pisati" (kontaminacija "Budu pisal" in "budet mi pisati")...

24 Ker ni monografije o jeziku Zadonščine, ne moremo več o tem govoriti. Frčkova monografija o jeziku Zadonščine, ki jo avtor ni uspel zaključiti, ni bila iz tega razloga priključena praški izdaji iz leta 1948 ...

25 Pod geslom "šelomja" so se v besednjaku Tatjane Čiževske nakopičile številne napake, ki bi se jim lahko avtorica ognila, če bi zares upoštevala Nahtigalovo delo. Ustavimo se samo pri dveh ... Avtorica pripisuje leksemu moški spol, čeprav gre seveda za neutrum tipa vrem`a v moderni ruščini. Nadalje učenka Romana Jakobsona pozablja nakazati, da se je v prvi izdaji šelom`anem pisalo z veliko začetnico, ker tega apelativa niso razumeli in ga zato razlagali kot toponim oz. kot ime neke obmejne vasi. Glej Brückner ja, str. 19 omenjenega dela, glede pomembnosti "zmote" za utemeljitev avtentičnosti Slova!

26 Odlomke-variante glej v Frčkovi izdaji. Za rekonstrukcijo izvirne verzije Slova se naslanjamo na Jakobsona (str. 336 francoske new-yorške izdaje).

27 Ta,`četrta bolj dognana in razvita varianta, je tista iz rokopisa L ali Kir. Glej 4 variante na straneh 203 in 202 Frčkovega dela. V L (Kir) se nasprotje med Šalomonem in D. Ivanovičem ujema z antagonizmom med staro zavezo, simbolom judovstva, in novo zavezo. Da izluščimo pomen iz fraze, je potrebno razumeti prislov "doseleva": prav do zdaj (doslej) in ne nekoč, kot bi hotel Mazon, in za njim Frček, ki prevaja s češkim "dřívě" (prej) čemur upravičeno Jakobson ugovarja na str. 336 francoske newyorške izdaje, in razen tega je tudi treba dobro doumeti besedico "i", ki je členek za okrepitev optativa, želelnika oz. velelnika (tak budi i nyneča, sl.: bodi zdaj zares, prim. moderno rusko: "tak i"), in nikakor pa ne vezník in. Frčkov prevod "Tak bud`i nyní" (slov. bodi enako zdaj) je smiselno napačen: bralec bo lahko razumel, da D. Ivanovič nadaljuje Salomona, medtem ko mu nasprotuje. (glej Frčkov prevod na 13. str. njegovega dela).

28 Smešnost, ki se za njo ni bal prevzeti odgovornost André Vaillant se nahaja v prej omenjeni njegovi razpravi, imenovani "Za Solomonom carem". Zares težko je slediti francoskemu slavistu pri njegovem praznem pisarjenju ... Sicer pa smo lahko hvaležni Mickiewiczevemu posrednemu nasledniku na Collège de France za duhovito pojasnilo opustitve "slemena" iz Slova v Zadonščini: Rusi naj bi se namreč bali priznati kršitev božjega zakona (Gospodi, ne povelel esi v čužd predel stupati ... žiti povelevyj ne prestupaja v čužaja časti: trdita Poročilo kronik in Zgodovina Aleksandra Nevskega) glej André Vaillant, RES, 1961, del 39. Božji ali ne, ta ukaz bi morale spoštovati vse dobe! Spričo tega preseneča stališče Romana Jakobsona v 4. knjigi njegovih Selected writings (str: 538 v razpravi "Za šolom`anem/ Za Solomonom" pisani že februarja 1963), po katerem avtor Zadonščine ni mogel ohraniti oblike svojega literarnega prototipa iz upravičenega razloga, saj se bitka na Kulikovem polju nikakor ni bila na kraju onkraj "slemena", ampak na ruskem ozemlju - v predelih Russkoj zemli (sic). Jakobson torej ne upošteva zgodovinskih virov, ki

vsi potrjujejo, da je bilo Kulikovo polje prav na sovražnem ozemlju. Glej Vaillanta RES T. 39, str. 70: "Dmitrij se opravičuje, da je prisiljen kršiti sovražnikove meje". Glej predvsem Frčka, ki tako povzema ruske kronike: "Poté dává Dmitrij Ivanovič rozkaz k překročení Donu i vniknutí do Mamejovy země ... Ruské vojsko překročí Don a postoupí dále do země tatarské ... na tak zvané pole Kulikovo" str. 62-63 Frčkove razprave. Religiozna tendenca Zadonščine je povzročila izkrivljanje dejstev in zamolčanje teh kršitev meje, ki so jih pogrešili Moskali, da ne bi moglo biti nobenega dvoma "o tatarski agresiji". Ali ni anahronizem, da hočejo sankcionirati to "pobožno laž" v 20. stoletju? Obe pojasnili: ta o odklonitvi priznanja za kršitev in druga o besedni igri s satiričnim namigom med vrsticami, se ne izključujeta, pač pa se dopolnjujeta in potrjujeta avtentičnost Slova.

29 Ta umirjeni ton, ki se z njim tako odlikuje Nahtigalova knjiga, bi na primer zaman iskali v zadnji šolski izdaji Slova, ki jo je leta 1975 priredil A.K.Jugov. Zanimivi dosežki, do katerih je pri svoji interpretaciji prišel ta vneti privržnec Slova in zagovornik njegove avtentičnosti, so žal obteženi s pretirano in včasih nedopustno polemiko ...

P. S.

V 4. delu Selected Writings Romana Jakobsona, na str. 520-526, najdemo njegovo ne preveč prepričljivo študijo "O morfologičeskom sostave drevne-russkih otčestv". Mar je mogoče lingvistični odraz rabe patronimkov pri vzhodnih slovenih skrčiti v formule 1+2 in 2+1? Ta matematično-strukturalistična interpretacija bi gotovo izzvala prizanesljiv nasmeh velikega slovenskega slavista...

UDK 7.036(73):75.04(73)

Sergej KAPUS

ANALIZA KUBISTIČNEGA IN POLLOCKOVEGA SLIKARSKEGA POSTOPKA

Uvod

Upoštevajoč naravo slikarskega postopka, po kateri se sočasno uravnavajo mentalne predstave in njihovo znamovanje tako, da predstavlja osmišljevanje perceptivnega procesa na temelju hkratnega razbiranja in razvrščanja vizualnih enot formuliranje zveze znamenj, ki ni identificirano s kakšno drugo obliko projekcije mišljenja, ampak je določljivo le na ravni, ko postane berljiva njegova lastna in posebna sistematika, sem se poskusil usmeriti ob raziskovanju kubističnega in karakterističnega abstraktnega slikarstva Jacksona Pollocka predvsem na razbiranje in opredeljevanje principov vizualizacije. Prav tako, kot slikarska aktivnost ni nosilec osmišljenosti perceptivnega procesa, ampak je postopek ki na poseben način neprestano evocira le projekcijo klasifikacijske sheme perceptivnega procesa[1], mora tudi interpretacija slediti - in pristajati na - pozicijo, v kateri se perceptivni proces kaže kot povsem nerazkrit in kot nekaj, kar se šele ponuja osmišljevanju, saj lahko edino tako zares upošteva posebno, avtonomno in hkrati razumljivo pozicijo slikarstva in njegov operativni karakter. Veličina občinstva slikarske umetnosti je, kar je osupljivo, privajajoč se njenim oblikam, zožila svojo usmerjenost na usklajevanje vizualne sestave formulativnih polj z že vnaprej določenim pojmovnim sestavom, ki je izdelan na temelju povsem drugih izvorov informacij, kot pa jih predstavljajo pozitivne vrednosti slikarskih del. S tem se je slikarska produkcija znašla v poziciji zgolj navidezno razjasnjene vizualizacije, saj se je tovrstno občinstvo izognilo dejanskemu vzpostavljanju polja opazovanja, ki je za vpraševanje po posameznih interpretativnih poljih slikarskih del odločujoče, s čimer je hkrati zavrglo možnost dostopa in udeležbe v akceptiranju slikarskega avantgardizma: avantgardna situa-

cija v slikarstvu pomeni vsakokratno izpostavitev operativnega karakterja kombiniranja elementov slikovne znamenjske strukture, ki razkriva neskladnost postavk perceptivnega procesa in že predstavljenega principa vizualizacije tako, da terja aktualizacijo principa, hkrati pa realizacijo novih pravil kombiniranja znamenj, ki so podvržena radikalizaciji analize tako izpostavljenega perceptivnega procesa.[2] Na ta način pomeni avantgardna slikarska situacija vsakokratni dogodek, v katerem se slikarska govorica najbolj razločno sooča s svojo posebno artificialno lastnostjo, saj z nasprotovanjem izdelavi formulacij z aparaturo razjasnjene vizualizacije in po že prepoznani klasifikacijski shemi perceptivnega procesa očitno zanika misel, da bi bila umetnost nosilka osmišljenosti perceptivnega procesa. Vendar pa takšna vloga slikarski govorici ustreza, saj se ravno z njenim operativnim karakterjem - ta razkrivajoč distanco med aktualnimi postavkami perceptivnega procesa in predhodnih principov vizualizacije, zamenjuje in onemogoča angažiranost razvidne klasifikacijske sheme percepcije - potrja njen posebni in svojski položaj preko katerega dejansko šele lahko predstavlja uresničevanje potreb po komunikacijah.[3]

Kubistična diferenciacijska shema perceptivnega procesa

Risba konfiguracije vizualnih vtiskov se je v tradiciji renesančne formulacije kot prenosnice iluzije globinske koncentracije v celoti uravnavala s konceptom linearne perspektivistične mreže. Robovi predmetov upodabljanja, ki so zaznavani v kontinuiteti variiranja zornih kotov, so organizirani v skladu s projekcijo žarkov linearne perspektive, ki potekajo iz enega samega, negibnega zornega kota. To nasprotje je v strukturi renesančne formulacije pogoj evokacije njene diferenciacijske sheme perceptivnega procesa: izkušnja gibanja ni ponazorjena z vlogami reproduciranih segmentov predmetnega dogodka, ki naj bi ustvarjale projekcijo nekega zaporedja variiranja zornih kotov, ampak je vpeljana preko vzpostavljanja <u>analogije</u> zaporednih segmentov <u>statično</u> upodobljene scene. Iluzija globinske koncentracije, ki je dosežena preko utr-

jenosti kontur, plastičnega modeliranja in intervalov perspektive, vpeljuje identifikacijo vizualnega sledenja predmetnega dogodka od segmenta do segmenta s konceptom izenačevanja in prilagajanja različnih zornih kotov zornemu kotu, ki določa projekcijo perspektivičnih žarkov. Hipostaziranje perspektivne zveze med segmenti videne predmetnosti vpeljuje v strukture renesančne formulacije izkušnjo gibanja tako, da vmesni postopek vizualnega sledenja od segmenta na segment, ki zahteva variranje zornih kotov, ni notiran, ampak je formulativno v celoti prilagojen projektivnemu postavljanju perspektivne zveze segmentov. Zveznost perspektive je v strukturi renesančne formulacije konceptualni ekvivalent zveznosti segmentov vizualnega: renesančna formulacija ne evocira samo enega trenutka reproduciranega dogodka, saj se vrednost kontinuitete izkazuje kot izgrajevanje statične enotnosti scene.

Izkušnja kontinuirane variabilnosti svetlobe kot osamosvojene fizikalne realitete je v impresionistični slikarski praksi pogojila tematizacijo iluzornosti sovpadanja perspektivičnega koncepta in vizualne zveznosti segmentov predmetnega dogodka. Svetloba je v impresionizmu klasificirana kot temeljna struktura formulacije, ki je usklajena s svetlobno strukturo v predmetnih situacijeh; gre torej za iluzijo formuliranja svetlobe, vendar pa svetloba ni kot katalizator ločena od videnja, ampak je prav ona tista, ki formulira predstavo situacije predmetov v atmosferičnem okolju.[1] S tem se je spremenila tradicionalna klasifikacija predmetnega prizora, vzporedno s to spremembo pa se je istočasno relativizirala tudi sama delovna metoda tradicionalna štafelajne prakse. Predmet ne nastopa več - v naravi in na platnu - kot središče pozornosti, ampak kot lastnost zazanave svetlobne situacije, ki je glede na kontinuiteto svetlobnih variacij fragmentarnega značaja. Vztrajanje na diskurzu fragmenta perceptivnega procesa je postopoma izrinilo izročilni postopek iluzionističnega reproduciranja, saj prikaz impresije vzpostavlja zgolj osnovo, izvirno idejo transkripcije[2], ne pa tudi končevanja, ki je odvisno od konstrukcije dopolnjevanja, prilagajanja in integriranja z izkušnjo predhodno

beleženih in zapomnjenih variacij vizualnosti. Neposredna vezanost na absorpcijski proces vizualnih vtiskov in njihova transkripcija, ki se ni usklajevala z ničimer, kar ravno tako ni bilo trenutno videno[3], sta razstavili nedinamično shemo perceptivne izkušnje, ki je bila v tradiciji renesančne formulacije omogočena z dodelovanjem statične enotnosti notirane scene. Zveznost linearne perspektivične mreže nadomestita zveznosti absorpcije in transkripcije primarnih struktur vizualnih vtiskov. Koncept sovpadanja kontinuuma variiranja vizualnih vtiskov s kontinuumom variabilnega predmetnega sveta je izpostavil izkušnjo dinamičnosti perceptivnega procesa: s tem ko je impresionistična fragmentacija - ta razkriva časovno močno omejen presek perceptivnega procesa - zavračala koncept zaokroževanja in kompletiranja objekta ter njegove implikacije vsebinskega opredeljevanja dogodka, je zaznamovala veliko širše vizualno polje in tako odprla pot k univerzalnejši predstavi sveta.

Z impresionizmom postane nosilec formuliranja specifičen tretman barve, ki ni več podrejen konceptu linearno perspektivične mreže, kljub temu, da z nekaterimi postavkami sicer ostaja navzočen. Selekcija svetlobe iz repertoarja vizualnih izkušenj je vodila k razkrivanju lokalnih barvnih odtenkov in k spremembi utečene iluzionistične scene kubičnega prostora v iluminističen prostor, v katerem se barve dopolnjujejo preko samostojnega pojavljanja odtenkov, ki se nanašajo z majhnimi, približno enakimi potezami. Posameznemu barvnemu odtenku je tako mogoče prehajati v prostor odtenka, ki je drugačne intenzitete, ne da bi morala biti pri tem formulirana retardacija njegove intenzivnosti: takšno zamegljevanje kontur in razpiranje površine dela upodobljene predmete samo še fenomene svetlobnega - barvnega konteksta. Z vpeljano podrejenostjo tradicionalnega ločevanja svetlobe in teme svetljenju, ki se enakomerno pretaka po celotni površini slikovnega polja - plastično modeliranje se vse bolj spreminja v različne funkcije barvne pojavnosti - je bila sugerirana nova konstrukcija prostorskega modela. Impresionizem je sicer ohranil notacijo plastenja različno od-

daljenih planov, vendar pa je tradicionalni kubični prostor zaznamovan samo še po vlogah nekaterih posameznih barvnih potez, ki naj bi pomenile trodimenzionalno projekcijo upodobljenega predmeta.[4] Prostorski plani niso več podrejeni linearno perspektivični mreži, ampak direktnemu razmerju vrednosti potez, ki jih ne blokira plastično modeliranje. Impresionistična formulacija nastaja v terminih funkcije barve, preko katere je odslikovana predmetnost organizirana kot vloga interferiranja samostojnih barvnih nanosov, ki se razprostirajo v enaki gostoti čez celotno površino slike. Utečeni kubični model iluzionističnega prostora je zamenjalo sproščeno svetlobno - barvno modeliranje, ki je bilo rabljeno tako očitno, da je konstituiralo novo razdelitev slikovnega polja in omogočilo premik k funkcionalni perpleksiji aluzivne in nealuzivne sheme formuliranja.

Spoznanje impresionizma o subjektivnosti perceptivnega procesa in istočasno razkritje, da formulacija, izdelana po kriteriju aluzivnosti, direktno odslikuje sestavljeni vzorec predmetnosti in ne predmetnosti same[5], sta na drugi strani omogočila korelativno spoznanje o subjektivnosti in relativni samostojnosti umetnikove notacije. Slikarska imaginacija je zadobila iz stališča do aluzivnosti svobodnejši status, ki je določeval nadaljnjo produkcijo tako, da je bila čedalje manj vezana na tradicionalna iluzionistična pravila, kako transponirati predmet upodabljanja v likovno strukturo, in je postajala vedno bolj vezana na določila konceptualnega modela formulacijskega polja, v katerem se interferirata in komplementirata aluzivna in nealuzivna shema. Nove oblike umetniške imaginacije, ki jih je pobudilo spoznanje o relativni samostojnosti slikarskega jezika pa niso neposredno izšle iz strukture impresionističnega prostorskega modela, ampak so temeljile na kritičnem odnosu do njegovih postavk.

Odločilni dejavnik razhoda kubistične in impresionistične slikarske prakse je zahteva po problematiziranju in tematizaciji geometričnega bistva predmetov[6], ki se formalno sicer izkazujejo kot do-

cela spreminjavi in nekompletni.

"Naravno odzivajoč se na begotnost elementov v rabi pri impresionistih, so slikarji čutili potrebo, odkriti v predmetih, ki naj bi jih prikazali, manj nestalne prvine. In izbrali so si tovrstne prvine, ki ostajajo dojete v duhu, ne da bi se venomer spreminjale. Trenutne učinke svetlobe so na primer nadomestili s tistim, kar se jim je zdelo lokalna barva predmetov. Vidni vtis oblike so nadomestili s tistim, kar so imeli za dejansko lastnost te oblike." D. Kahnweiler, Juan Gris: His Life and His Work, New York 1947.

V strukturi analitično kubistične formulacije je dinamična vloga repertoarja vizualnih izkušenj zaznamovana s strukturo totalne geometrične transpozicije predmetnih form, ki ustvarja projekcijo perpleksije variiranja zornih kotov. Potek totalne geometrične transpozicije je v celoti podvržen aktualizaciji kodeksa spominsko vtisnjenih vizualnih informacij tako, da se tematizacija zveznosti dinamično koncipirane vizualne izkušnje v strukturi formulacije razkriva kot merilo in vodilo predmetnega razpoznavanja. Kubistični prostorski model zavzame obenem odnos do impresionistične in tradicionalna štafelajne prakse. Zveznost dinamično koncipirane vizualne izkušnje - ta je bila sugerirana že z impresionistično izkušnjo o dinamičnosti perceptivnega procesa - ne pomeni samo kritičnega odnosa do koncepta izenačevanja različnih zornih kotov z žarki linearne perspektive, ampak tudi do zveznosti impresionistične transkripcije, ki je zavračala dopolnjevanje z izkušnjo spominsko vtisnjenih vizualnih informacij. Kubistična formulativna praksa zanikuje upodabljanje statične scene, prav tako kot zanikuje z gledišča izkušnje tudi impresionistični koncept o sovpadanju kontinuiranega variiranja vtiskov s kontinuumom variabilnega predmetnega sveta. Impresionistični segment vizualnega nadomešča kubistična segmentirana vizualnost, ki je v celoti uravnana z zveznostjo dinamične vizualne izkušnje, s tem pa se je temeljno spremenila relacija vizualnega in formuliranega, ki strukturira aluzivno jedro formulacije. Dinamična, osebna vloga vizualne iz-

kušnje kontinuiranega variiranja predmetnega sveta nadomešča impresionistično neposredno vezanost na absorpcijski proces kontinuirano variabilnih vizualnih vtisov predmetnosti. Izkušnja gibanja je vpeljana v strukturo kubistične formulacije neposredno; vzpostavljanje analogije zaporednih segmentov statično upodobljene scene nadomešča notacija perpleksije geometrično transponiranih predmetnih form, ki preko vzporejanja z izkušnjo variabilnosti zornih kotov vzpostavljajo in razveljavljajo koncentracijo bežišč zornih kotov, tako da se bežišča selijo po površini slikovnega polja. To pomeni, da se je koncept izenačevanja in prilagajanja različnih zornih kotov zornemu kotu, ki je določeval projekcijo linearne perspektive, spremenil v konceptualni preskok med vzpostavljanjem in razveljavljanjem koncentracije bežišč izbranih zornih kotov, ki nastaja preko vzporejanja z osebno, notranjo predmetno izkušnjo umetnika. Postopek vizualnega sledenja od segmenta na segment predmetnega dogodka je prenehal biti nenotirani kriterij formuliranja, saj je bil očitno prenesen v samo konstituiranje in branje formulacij.

Razumljivo je, da za izpostavitev kontakta postavk vizualne izkušnje in predmetov upodabljanja ni nujno, da bi se konfiguracije vizualnih informacij v vseh ozirih skladale z njo, ampak je dovolj le nekaj karakteristik - te so v primeru kubizma geometrizirane - ki navajajo na predmetno identifikacijo[7]. Pri tem je bistveno prav to, da konfiguracije vizualnih informacij niso v svoji neposredni vizualnosti kriterij formuliranja, saj gre za tematizacijo predmetnega prepoznavanja, ki je v celoti vodeno s strukturo dinamično koncipirane vizualne izkušnje. Tematizacija dinamičnosti vizualne izkušnje, ki poteka preko totalnega geometričnega segmentiranja in transponiranja forme predmeta, postane v strukturi analitično kubistične formulacije odločilni dejavnik pri projiciranju postavk geometričnega bistva predmetov. Prepoznavni elmenti odslikovanja predmeta so v strukturi formulacije vključeni v model totalne geometrične transpozicije predmetnih form, ker ustvarja preko aktiviranja recipročnega odnosa med pričakovano zaključenostjo

konfiguracij vizualnih informacij in njeno odsotnostjo - odnos poteka v skladu s projekcijo toka vizualne izkušnje - dinamično konfliktno razmerje med zastavljenim konceptom predmetnega bistva in kontinuiteto variacij vizualnosti predmetov.[8] Odločilno je to, da formuliranost elementov prepoznavanja predmeta, ki jih polagoma odkrivamo skozi strukturo totalne geometrične transpozicije, konstituira s to strukturo recipročen odnos, preko katerega predstavljata enotno imaginativno dejanje, saj se interferirata in komplementirata, in ju ni mogoče razdružiti in pojasniti kot zvezo dveh vnaprej opredeljenih shem, ne da bi s tem bistveno krčili njuno dejansko funkcijo. Koncept postavk geometričnega bistva predmetov se v strukturi analitično kubistične formulacije v celoti uravnava s predmeti upodabljanja in ne predstavlja apriorno razjasnjene funkcije formulacije, ampak je nekaj kar se šele sestavlja in izloča preko istočasnega razbiranja interference in vključenosti elementov prepoznavanja predmeta v plasti strukture totalne geometrične transpozicije. To je obenem tudi razlog specifičnega kriterija za selekcijo motivike: kubistična formulacija praviloma odslikuje zelo znane predmete vsakdanje vizualne izkušnje, saj v premem sorazmerju do količine kontaktov s predmeti raste število možnih vizualnih opor in ključev, ki navajajo na predmetno identifikacijo. S tem je omogočena selekcija vizualnih opor, ki se uravnava v skladu s potrebo po intenzivnem geometrijskem abstrahiranju, saj bi preštevilne vizualne opore deloma razvrednotile kreativni konflikt med pričakovano zaključenostjo konfiguracije vizualnih informacij in njeno odsotnostjo.[9] Znani predmeti so torej vključeni v kubistični repertoar odslikovanja zaradi tega, ker dopuščajo popolnejše abstrahiranje in intenzivnejši diskurz kompletne predstave predmetov ter kontinuiteto variacij njihovih form. Analitično kubistične formulacije nastopajo z abstrahiranjem predmetov upodabljanja kot dejavniki vpeljevanja abstraktnega slikarstva, saj je postalo evidentno, da upodobljeni predmet integrira elemente, ki se med seboj razlikujejo glede in izvir in stopnjo relacij do predmeta upodabljanja, s čimer je bilo potrjeno razkritje, da znamenjska struktura upodoblje-

nega predmeta direktno odslikuje vzorec predmeta upodabljanja in ne predmeta samega, spoznanje, ki je navedlo na misel - tokrat docela drugače kot v impresionizmu - o avtonomnosti likovne govorice.

Tematizacija vizualne izkušnje poteka v strukturi analitično kubistične formulacije tako, da formuliranje ravnin planov istočasno vzpostavlja in opredeljuje formuliranje armature kot sredstva za vpeljevanje konceptualnega preskoka med uveljavljanjem in razveljavljanjem koncentracije bežišč izbranih zornih kotov.[10] Iluzionistično sceno kubičnega prostora, ki zajema vsebinsko opredeljevanje predmetnega dogodka skozi orientacijski kriterij predmetne kontrole, je v strukturi kubistične formulacije v celoti zamenjalo formuliranje iluzionistično plitvega prostora prelomljenih ravnin. Formulativni kriterij širjenja iluzije plitvega prostora je spojitev barvno vrednostno modeliranih ravnin, z armaturo, pri čemer omenjeni recipročni odnos konstituira optično koncentracijo seljenja bežišč v centru formulacije. Minimalna razlika med projiciranim ozadjem in ospredjem je analogna razveljavljanju koncentracije recimo n- tega bežišča zornega kota in vzpostavljanju koncentracije (n+1) - tega bežišča novega zornega kota - ta je uveden in zaznamovan v skladu s tokom vizualne izkušnje kontinuiranega variiranja zornih kotov - spojitev z armaturo, ki je pogoj imaginativne enotnosti razveljavljanja in vzpostavljanja, pa istočasno producira optično koncentracijo tako doseženega seljenja bežišč v centru formulacije.

Risba, ki se je v tradicionalni štafelajni formulaciji podrejala linearni perspektivični mreži, se je umaknila razločevanju in povezovanju prelomljenih ravnin planov, ki niso organizirani v skladu s projicirano globinsko koncentracijo, ampak v skladu s postavkami njenega vzpostavljanja in razveljavljanja. Paralelno s tem se je risba začela uravnavati z robovi slikovnega polja: tradicionalno iluzijo globinske koncentracije, ustvarjeno z intervali perspektive, zamenjuje z robovi slikovnega polja kot funkcional-

nimi linijami za projekcijo odnosa z armaturo, kontrolirano iluzionistično plitvo in centralizirano strukturo seljenja planov. Notranjost analitično kubističnega formulativnega polja je izdelana tako, da se razveljavljanje in vzpostavljanje koncentracije bežišč uravnavata z robovi slikovnega polja. Formuliranje iluzije globine kot odločilnega dejavnika vizualne koherence pri tradicionalni štafelajni formulaciji je torej zamenjal recipročen imaginativni odnos armature, vzpostavljanja in razveljavljanja koncentracije planov, frontalnosti in robov slikovnega polja, s čimer robovi vstopajo direktneje v samo strukturo formulativnega procesa kot robovi tradicionalne štafelajne slike in postajajo eden od elementov kriterija za koherentnost formulativnega polja. Organizacijski princip zgodnjega kubizma je na ta način povzročil radikalno destrukcijo izročilne klasifikacijske sheme predmetnosti in obenem ustvaril razmere za avtonomijo slikarskih sredstev.

Postopek zgodnjega kubističnega formuliranja ne omogoča aplikacije intenzivnih razločkov med barvnimi odtenki, saj ne bi pripomogli k delovanju reliefne konstrukcije prelomljenih ravnin, ampak bi jo zamenjevali. Dinamično konfliktno razmerje med zastavljenim konceptom predmetnega bistva in kontinuiteto variacij predmetnosti poteka na zgodnjih - analitičnih - kubističnih formulacijah tako, da je projekcija prostorskega modela dosežena s koherentnim in neprekinjenim razdeljevanjem celotne slikovne površine na jukstapozirane in superponirane barvno vrednostno modelirane ravnine. Z gledišča odnosa do impresionizma je notacijsko strukturo enotnega pritoka svetlobe - ta je na impresionističnem formulativnem polju omogočila spremembo tradicionalnega plastičnega modeliranja v različne funkcije barvne materije - zamenjala kubistična struktura enotnega senčenja, ki poteka na mestih, kjer ravnina bodisi paralelno ali neparalelno superponira drugo, in na mestih, kjer se jukstapozirane ravnine stikajo. Z aplikacijo intenzivnega razločevanja med barvnimi odtenki bi bila porušena koherenca zgodnje kubistične formulacije, saj bi morale ravnine

planov, ki so v celoti integrirane v projicirani plitvi globini, zavzeti do tako obarvanih površin dodaten in poceben odnos. Formuliranje geometriziranih ravnin, ki naj bi potekalo po kriterijih intenzivnega razlikovanja barvnih odtenkov, bi nujno vodilo k razveljavljanju interference zgodnjekubističnih planov in k njihovi izolaciji, saj bi struktura formulacije spričo reduciranega senčenja - črnikasto modri odtenek na primer ne bo zasenčil žareče oranžnega - delovala od enega barvnega polja do drugega. Funkcija intenzivne razlike med barvnimi odtenki bi z uvajanjem cezur razrahljala in razstavila s strukturo enotnega senčenja povezane plane, s tem pa bi bila onemogočena metoda organizacije zgodnjekubističnega prostorskega modela.[11]

Z avtonomizacijo geometrizirane ravnine od zgodnjekubistično slikane okolice perpleksiranih dimenzij volumna, ki je ustvarjala projekcijo prelomljenosti plitve globine, so ravnine same postala osnova kubistične formulativne metode. Interakcija enot sintetično kubistične formulacije ni več opredeljena s konturami in strukturo enotnega senčenja, ampak z nepoudarjenimi mejami, teksturo in medsebojno velikostjo neprelomljenih ravnin, ki so obarvane uniformno, in preko aplicirane funkcije intenzivne razlike med barvnimi odtenki. Problem koherentnosti, ki bi nastajal z aplikacijo intenzivnih razločkov med barvnimi odtenki na zgodnjih kubističnih formulacijeh, je bil v strukturi sintetično kubistične formulacije načelno rešen: ravnine so organizirane tako, da vzpostavljajo in potrjujejo različne nivoje iluzionistično plitve in neprelomljene globine, s čimer je formulativni postopek zadobil ne samo možnost dopuščanja intenzivne razlike med barvnimi odtenki, ampak jo je celo konstituiral kot inherentno funkcijo projiciranja distanc med ravninami. Istočasno in v skladu s shemo potrjevanja različnih nivojev projicirane globine sta glede na zgodnji kubizem potekala tudi postopka povečevanja ravnin in redukcije njihove količine, saj bi nespremenjena velikost in količina spričo ukinitve kontur in senčenja ter vzpostavitve avtonomizacije ravnin zahtevali premočno tendenco k njihovi izolaci-

ji, s čimer bi bila sorazmerno reducirana kohezivna moč sheme.

Z izključitvijo iluzionistične globinske koncentracije in konvencije podrejenosti slikarskega jezika aluzivnosti se je formulativni postopek slikarske abstrakcije soočil s potenciranim problemom pri vpeljevanju vizualne koherence formulacijskih enot. Vizualna koherenca je integralni del imaginativne strukture formulativnega postopka, kar pomeni, da je istočasno in v skladu z iskanjem dejavnikov, ki naj bi potrjevali identiteto slikarskega jezika, avtonomiziranega z omenjenim izključevanjem, potekala glede na tradicionalne imginativne strukture formuliranja tudi avtonomizacija problema, kako vpeljevati vizualno koherenco. Ko je kodeks elementarnih vizualnih struktur preko vizualnega razumevanja, ki ga je navajal kubistični princip, postajal ločeno berljiv - to pomeni tako visoko stopnjo razkritosti odnosov med postavkami projiciranja iluzije globinske koncentracije, da je bila omogočena slikarska praksa, ki je dosledno izključevala kakršnokoli iluzijo globine slike in potrjevala sámo površino slikovnega polja, da je bil dan pogoj njene avtonomne vrednosti in odpiranja vpogleda na entitetno obravnavanje slikarskih sredstev - je temu sorazmerno naraščala tendenca k razgraditvi vizualne koherence, ki sta jo zagotavljali iluzija globine in aluzivnost, saj se številne in različne elementarne enote zlahka izolirajo druga od druge, s čimer formulativno polje izgubi integriteto, s katero se identificira.

V nadaljevanju bom poskušal analizirati nekatere poglavitne funkcije imaginativnega kodeksa, ki so hipostazirane v razvidni interakciji elementarnih vizualnih struktur, kot jih je mogoče opazovati na karakterističnih abstraktnih formulacijah Jacksona Pollocka, in njihovo recipročno operativno razmerje do principov vpeljevanja vizualne koherence.

JACKSON POLLOCK

> "Abstraktno slikarstvo je abstraktno. Soočeni ste z njim. Neki kritik je pred časom pisal, da moje slike nimajo ne repa ne glave. Tega ni izrekel kot poklon,čeprav je pravzaprav bil. To je bil celo prav lep poklon."
> Jackson Pollock, New Yorker, avgusta 1950.

Pollockova koncepcija formuliranja vizualne sledi akcije[1] kot primarnega faktorja slikarske prakse, ki naj bi ga ne omejevala nikakršna vzporedna shema reproduktivnega predstavljanja, je bila delno pobujena z razumetjem eksistencialne problematike nadrealizma.

"Zdi se mi res, da slike, ki nekaj veljajo, v zadnjih nekaj letih nastajajo v Franciji. V celoti vzeto so ameriški slikarji od prvih do zadnjega kratko malo šli mimo modernega slikarstva (Ryder je edini ameriški slikar, ki mi vzbuja zanimanje). Zato je zelo pomembno dejstvo, da bivajo tukaj dobri evropski slikarji modernisti, kar prinašajo pravo doumetje vprašanj o modernem slikarstvu. Še posebej sem prevzet od njihovega pojmovanja, da je podzavest izvir umetniškega delovanja. Ta misel se mi zdi bolj zanimiva kot posamična dela teh slikarjev, zakaj Picasso in Miro, umetnika, ki ju najbolj občudujem, sta še zmeraj v Evropi."
Jackson Pollock, Arts and Architecture, februarja 1944.

Invencija nadrealističnega postopka temelji na koncepciji in uporabi mentalnega avtomatizma, dejavnika, ki je osvobodil nekatere oblike asociativnosti - te so bile zaradi racionalne kontrole zanemarjene - in razširil imaginativno polje z vzpostavitvijo vpogleda v samo strukturo aktivnosti med procesom dela. Vendar pa se je problem širjenja imaginacije z odnosom med zavestnim in podzavestnim - ta je vzpostavljan z avtomatizmom - ob rabi v vizualni praksi izkazal kot problem reprodukcije in analize perceptivnega procesa, ki je bil osvobojen le tradicionalno aluzivnega repertoarja in njemu lastnega zunanjega predmetnega kriterija;

kot problem literarnosti tovrstnega slikarstva, ki se je čestokrat kazalo kot tradicionalna iluzionistična predstavitev transcendenčnega sveta, le kot poskus, narediti "neresničnost" bolj resnično z uporabo sredstev renesančne plasticitete in renesančnega iluzionističnega modela prostora[2], saj je bil avtomatistični postopek koncipiran kot avtomatizem prepoznave simbologenih struktur in ne kot postopek, ki bi identificiral ekskluzivni karakter slikarskih sredstev. Avtomatistični postopek nadrealističnega slikarstva ne pomeni izločitve procesa pomensko vrednostne asociativnosti, ampak izločanje njegove zunanje kontrole, ki ga blokira s karakterjem interference. Iz tega gledišča nikakor ni naključno, da imenuje André Breton v Manifestu nadrealizma (1924) Pabla Picassa za daleč najčistejšega med tistimi slikarji, ki bi bili docela nadrealisti, če ne bi ob tem ohranili še kakšenga predsodka, ki jih omejuje, saj Picassov kubistični postopek spreminja perspektivični koncept zveze med dvema vizualnima segmentoma v vzpostavljanje in razveljavljanje koncentracije bežišč zornih kotov, ki sta utemeljena v vzporejanju s subjektivno, "notranjo" predmetno izkušnjo, in postaja tako dejanja razgraditve racionaliziranega zunanjega predmetnega kriterija. Celo več, Picassovo dejanje je glede na sam proces vizualne imaginacije kljub "preostali" orientaciji k aluzivnosti bolj radikalno kot pa formulativni postopek nadrealistov, saj gre v resnici za vizualno tematizacijo iluzornosti adekvatnosti sestavljenega vzorca odslikovane predmetnosti in predmetnosti same in ne zgolj za nadomeščanje téme, kot se izkazalo v mnogih primerih nadrealističnega slikarstva. Z druge strani pa lahko opažamo ob primeru formulacij in izjave slikarja Andreja Massona, ki ga je Breton označil za enega izmed nadrealizmu najbližjih, da je bila prav lingvistična doktrina, ki je koncipirala avtomatistični postopek kot postopek kontrontacije vrednosti same aktivnosti v procesu kreacije in racionalne kontrole, osnovni razlog, zakaj se avtomatističen postopek, ko je deloval kot pobudnik in vodilo formuliranja, ki je izključilo takó aluzivno shemo kot tudi renesančni model evokacije prostorskih razmerij[3], ni mogel spremeniti v postopek, ki

vizualne strukture ne bi obremenjeval s hierarhičnim sistemom simbolnih vrednosti njenih enot, ampak jo je tu in tam celo dodatno prekrival s ponovno vključeno aluzivno shemo.

"Začenjam brez podobe ali zasnutka v mislih, marveč kar naglo rišem ali slikam, kakor mi veleva nagib. V znamenjih, ki jih oblikujem, postopoma videvam nekaj, kar bi utegnile biti postave ali predmeti. Spodbujam jih, da bi se izluščili, skušaje prikazati njih medsebojnost - celo zdaj, ko zavestno vnašam red v kompozicijo."[4]
William Rubin: Arshile Gorky, Surrealism and the New American Painting; Art International, letnik VII., št. 3., februarja 1963.

Nadrealistične metode avtomatistične klasifikacije slikovnega materiala - frontaža, decalcomania, polivanje in kapljanje barve - se iz tega stališča še vedno izkazujejo kot dejavniki koncepta konfrontacije ekskluzivnih formulativnih možnosti slikarske discipline in za njo neobveznih implikacij, ki ne dopušča radikalnejše izpostavitve entitetnega obravnavanja slikarskih sredstev: avtomatistični postopek, ki je potekel preko uporabe naštetih metod, ni bil v nadrealistični slikarski praksi nikdar docela usmerjen v aktivnost, ki bi identificirala slikarska sredstva direktno, kljub temu da je s svojim karakterjem vsaj v začetni razvojni stopnji formuliranja k temu navajal, marveč jo je v nadaljevanju formulativnega procesa prekrival z vzporedno shemo reproduktivne kontrole - ta je bila lahko vpeljana le kot hierarhičen sistem simbolnih vrednosti nealuzivnih enot, ne da bi bila uporabljena tudi njena možnost aluzivnega nareka - ki je delovala na temelju povsem drugih izvirov vizualnih informacij kakor postopek identifikacije ekskluzivnega karakterja slikerskih materialov.

Ko je Pollock povezoval problematiko nadrealizma s postavkami avtonomije in integritete slikarskih sredstev, mu iz navedenih razlogov sama likovna praksa nadrealizma ni mogla biti za operativno vodilo, ki bi ustrezno kontroliralo avtomatizem izdelovanja

barvnih enot. Neposreden napotek v smeri abstrakcije[5] je črpal iz temeljev kubističnega formuliranja, kar glede na omenjeno analogijo nadrealističnega mentalnega avtomatizma in kubističnega razgrajevanja racionaliziranega "zunanjega" predmetnega kriterija nikakor ni naključno in protislovno. Pollockova integracija dveh različnih reproduktivnih konceptov, ki je dopuščala povsem novo vzpostavitev kvalitet radikalnega vpogleda v sam proces izključno slikarskega formuliranja, je temeljila na invenciji postopka, v katerem je apliciral kubistično mehanično metodo kontinuiranega vzpostavljanja in razveljavljanja koncentracije smeri na avtomatistično nastale barvne linije, s čimer se je reproduktivna kontrola, ki je blokirala eksplicitno izpostavitev same aktivnosti, v procesu formuliranja spremenila v neposredno kontrolo klasifikacije slikovnega materiala. Kakrakteristične Pollockove formulacije so v konfrontaciji z nadrealizmom prav tako, kot je nadrealizem v konfrontaciji z abstrakcijo, saj Pollockova vizualna predstava s tem, ko je opredeljena le z razvidno, vrednostno nehierarhično interakcijo barvnih enot in s kritično analitičnim vpogledom v avtonomno obervana slikarska sredstva in aktivnost, zaznamuje mnogo širše perceptivno polje kot nadrealistično slikarstvo, ki je evokacijo predstave omejevalo z dodatno vpeljano reproduktivno shemo. Glede na Pollockovo akcijo - model formuliranja, ki direktno odpira vpogled v samo strukturo slikarskega procesa - so vsi ostali pojmi in pojavi egalizirani, saj se v primerjavi z izredno visoko ovrednoteno pozicijo akcije razlike med njimi izkazujejo kot minimalne in nepomembne.[6] Reproduktivna shema kot shems notiranja vrednostnega razlikovanja in hierarhije se izpostavi kot neobvezna implikacija formuletivnih možnosti slikarske discipline in je iz nje izključena. Gre torej za izključno slikarski analitični postopek, ki ga izpopolnjuje razmislek o ireduktibilnem pomenskem statusu barvnih enot, in njihovem multiplikacijskem pomenu - multiplikacijskem postopku je pridana funkcija projiciranja lastnega pomena v strukturo enot - torej razmislek o vrednostih samega barvnega nanosa, slikovnega polja in o perpleksiji risarskih in barvnih vrednosti enot ter

njihove interakcije. Pollockovo karakteristično slikarstvo evocira - preko izpostavljanja kvalitet direktnega vpogleda v samo strukturo slikarskega procesa - neko celovitejšo in mnogo bolj univerzalno opredeljeno diferenciacijsko shemo perceptivnega procesa, kot je bila nadrealistična.

"V nekem trenutku so ameriški slikarji, drug za drugim, začeli gledati na platno kot na areno, v kateri naj bi delovali, namesto kot na prostor, v katerem naj bi reproducirali, presliksvali, analizirala ali 'izražali' konkreten ali umišljen predmet. Platno jim ni bilo več nosilec podobe temveč dogodka."
H. Rosenberg, The Tradition of the New, New York, 1959.

Pollockova tematizacija vizualne izkušnje se izkazuje kot kritičen analitičen postopek, ki določa strukturo formulacije s kontinuiranim ohranjevanjem trenutnih identifikacijskih razmerij avtomatično izdelanih barvnih enot, kar pomeni, da gre pri njej za časovno uskladitev ohranjevanja napetosti klasifikacije slikovnega materiala in napetosti egalizacije pomensko vrednostnih razlik s čimer vsaka barvna enota zahteva skrajno objektivno projektivno odločanje, ki ga je treba v trenutku njenega ustvarjanja nujno obvladati.

Avtomatično nastajanje barvnih enot, izključevanje reproduktivne sheme in usmerjanje analitičnega vpogleda v samo strukturo aktivnosti izključno slikarskega imaginativnega procesa, pa so istočasno terjala intenzivno prestrukturiranje repertoarja metod klasifikacije slikovnih materialov, s katerim je bila opredeljena tradicionalna praksa štafelajnega slikarstva:

"Moje slike ne nastajajo na stojalu. Ko se lotim dela, redkokdaj razpnem platno. Raje ga kar tako, brez okvira, pričvrstim na zid ali položim na tla: potrebna mi je odpornost trde površine. Na tleh se počutim bolj sproščen; zdi se mi, da sem podobi bližji, da sem njen 'del', ker se lahko gibljem okoli nje, jo obdelujem

tako rekoč z vseh štirih strani in sem dobesedno bolj `v njej`. Takšno metodo uporabljajo Indijanci, ko slikajo po pesku. Opuščam običajni slikarski pribor, na primer stojalo, paleto in čopiče. Raje imam paličke, zidarske in jedilne žlice, ali pa kratko malo pustim tekoči barvi kapljati ali brizgniti; uporabljam tudi gosto pesknato pasto, motno steklo ali kak drug nenavaden material."[7]
Aldo Pellegrini, New Tendencies in art, New York, junija 1969.

Kot karakterističen primer Pollockove slikarske produkcije bom obravnaval formulacijo "Eden" (1950, Duco, Dev-o-lak in aluminijaste barve, platno, 270x535 cm, New York, zbirka Bena Hellerja). Barvne enote formulacije po slikovni površini niso distribuirane tako, da bi tvorile kakšne posebne skupine, ki bi bile podrejene enemu centru, ampak tvorijo mobilno opozicijsko razmerje. To razmerje je določeno z enakomerno distribucijo kompresije avtomatično izdelanih barvnih enot, ki navaja na célostno organizacijo formulativnega polja.

"Moje podobe nimajo središča, vsak njihov del je enako zanimiv."[8]
Aldo Pellegrini, New Tendencies in art, New York, junija 1969.

Glede na postopek redukcije monocentričnega razvrščanja barvnih enot, se ob pregledovanju in preverjanju formulacije "Eden", kaže pomembna karakteristika, ki je določen s Pollockovim razumevanjem in prestrukturiranjem osnov kubističnega formuliranja. Odločilni dejavnik te zahteve, ki je preko delovanja multiplikacijskega postopka, v katerega je nameščen, obeležil vse nivoje organiziranja formulacije, je kontinuirano vzpostavljanje in razveljavljanje koncentracije smeri, ki jih drugače kot pri kubističnem modelu formuliranja ne opredeljuje sistem pigmentiranih, netransparentnih ravnin, ampak le perpleksija avtomatično izdelanih barvnih linij - mej nepigmentiranih in transparentnih ravnin. S tem ni mišljeno, da je predel slikovne površine, ki ga zavzema nepigmentirana ravnina, nepigmentiran, nasprotno, saj je ravno

pigmentiranost tega predela slikovne površine tisti dejavnik, ki sploh določa transparentnost ravnine. Termin nepigmentiranosti Pollockova ravnine je metodičnega značaja, ki sledi iz primerjave karakterističnega Pollockovega in kubističnega modela formuliranja in se tiče postopka projiciranja modela penetriranosti slikovne površine. S tega gledišča je torej odločilni dejavnik omenjene zahteve izključitev netransparentnosti kubistične ravnine.[9]

Posamezne avtomatično izdelane barvne linije Pollockove formulacije nastopajo preko interakcije z ostalimi v najrazličnejših konfiguracijah, tako da menjaje opredeljujejo različne transparentne ravnine, s tem pa tudi različne sektorje projicirane penetriranosti slikovne površine. Izključitev netransparentnosti kubističnih ravnin je z gledišča postopka projiciranja penetriranosti slikovne površine odredila povsem drugačno vpeljevanje koherence strukturalnih delov formulativnega polja, kot ga je predpisoval kubistični princip formuliranja: koherenca barvnih enot Pollockove formulacije ni vpeljana s kontinuiteto armaturnih pasaž, ki so preko iluzije plitve globine konstituirale koncentracijo seljenja smeri ravnin proti centru kot mestu največje kompresije enot, ampak s kontinuiranim in enakomernim pretakanjem integracije barvnih linij, ki nastopajo kot meje transparentne ravnine in ustreznega pigmentiranega predela slikovne površine, na katerega se transparentna ravnina nanaša. Integracija se pretaka po vsej površini slikovnega polja, ne da bi pri tem konstituirala center kot hierarhični vrh distribucijske sheme. Vzpostavljanje integracije je sicer dejavnik, ki uvaja centripentalno kompresijo enot, kar pomeni, da navsezadnje le gre za določeno uveljavljanje centra, vendar pa se ta analogno z vzpostavljanjem in razveljavljanjem smeri avtomatično izdelanih barvnih enot sproti razveljavlja in nanovo vzpostavlja na drugem mestu slikovnega polja. Center Pollockove formulacije drugače kot center kubističnih formulacij torej ni fiksen in hierarhičen, ampak mobilen in nehierarhičen. Postopek vzpostavljanja in razveljavljanja integracije se izkazuje kot osmišljajoč način kontinuiranega poteka, ki kontrolira av-

tomatizem izdelave ireduktibilnih informacijskih nabojev barvnih enot, saj nastopa kot pobudnik specifične organizacije projiciranja penetriranosti slikovne površine: iz vidika formulativnega procesa bi vzpostavitev integracije uvedla fiksen in hierarhičen center, ko ne bi bila preko multiplikacijskega postopka ponovno avtomatično izvedena barvna linija, ki vzpostavljene centripetalne kompresije ne stopnjuje do konstituiranja hierarhičnega vrha distribucijske sheme, ampak jo razveljavlja s potrjevanjem frontalnosti in netransparentnosti slikovne površine. Na ta način deluje multiplikacijski postopek kot pogoj ponovnega vzpostavljanja, s tem pa seveda tudi sektorskega premeščanja integracije. Centri so torej mobilni zaradi tega, ker se določeno število barvnih linij, ki sestavljajo pigmentirani predel slikovne površine, na katerega se nanaša transparentna ravnina razveljavljene, recimo n-te integracije, preusmeri in priključi na dodano barvno linijo, s čimer postane hkrati pogoj in sestavina (n+1)-te integracije, ki jo upravlja dodana barvna linija, saj se skupaj z njo spremeni v meje novo vzpostavljene transparentne ravnine; medtem ko postane določen del barvnih linij, ki so nastopale kot meje transparentne ravnine n-te integracije, element pigmentiranega predela slikovnega polja, na katerega se nanaša transparentna ravnina (n+1)-te integracije.

Na ta način se znotraj multiplikacijskega postopka vzpostavljata recipročni relaciji, saj avtomatistično proizvajanje barvnih enot določa sektorsko premeščanje centrov, ki se istočasno izkazuje kot njegova kontrola.

Pollockov multiplikacijski postopek se dopolnjuje in uravnava s formulativnim delovanjem robov slikovnega polja. Čeprav se določeno število barvnih linij formulacije "Eden" ne zaključuje na slikovnem polju, ampak so odrezane z njegovimi robovi, vendarle ostaja - kot posledica kontinuiranega pretakanja integracije barvnih mej transparentne ravnine in ustreznega pigmentiranega predela slikovne površine, na katerega se transparentna ravnina na-

naša - neka predstava zaprtosti in célosti formulacije, ki je še potencirana s tem, da barvne enote ob robovih slikovnega polja diferencirajo površino z reducirano pogostnostjo in številom. Izključitev netransparentnosti kubističnih ravnin, ki je vzpostavila integracijo armaturne risbe in barvnega modeliranja, je kljub ohranjevanju centripetalne organizacije slikovne površine kot enega od dejavnikov kubističnega vizualnega principa zahtevala intenzivno prestrukturiranje kubističnega formulativnega delovanja robov. Delovanje robov slikovnega polja poteka v strukturi kubistične formulacije preko posredništva armaturne risbe in z namenom, da bi vzdrževali kontrolo nad barvno maso netransparentnih ravnin. Pri tem predstavlja armaturna risba kriterij širjenja iluzionistično plitvega prostora kot rezultata superponiranja in medsebojnega rezanja ravnin, ki so podrejene hierarhičnemu centru. Opravilo robov analitično kubistične formulacije se izkazuje kot kontrola usklajevanja števila, velikosti, oblike, teksture, razlike v barvni vrednosti in odtenka osredotočenih prelomljenih ravnin, s tem pa kot kontrola širjenja iluzionistično plitvega in centaliziranega prostora. Pri Pollockovi formulaciji "Eden" se je kontrola previdnega kubističnega formuliranja ravnotežja in variacij v gostoti enot iluzionistično plitvega prostora spričo vzpostavljene integracije armaturne risbe in barvnega modeliranja umaknila povsem drugačni imaginativni funkciji robov slikarskega polja: ti delujejo kot kontrola kontinuiranega in enakomernega pretakanja integracije barvnih mej transparentne ravnine in ustreznega pigmentiranega predela slikovne površine, kot kontrola mobilnosti in koherentnosti nehierarhičnih centrov formulacije. Glede na že omenjeno pravilo organizacije projiciranja penetriranosti slikovnega polja pa to pomeni, da robovi slikovnega polja vstopajo v strukturo formulativnega postopka direktno, saj kontrolirajo sektorsko premeščanje centrov, ki poteka na površini slikovnega polja. Tako je v sami strukturi formulativnega opravila robov slikovnega polja formulacijo "Eden" navzoč karakterističen konflikt Pollockovega formulativnega postopka: na eni strani robovi omogočajo vzpostavljanje integracij barvnih mej

transparentne ravnine in ustreznega pigmentiranega predela slikovne površine in se dopolnjujejo z njihovim uvajanjem centripetalne kompresije, ki vpeljuje projekcijo penetriranosti slikovne površine; na drugi pa se robovi spričo kontinuiranega razveljavljanja integracij izkazujejo kot meje slikovne površine, ki je povsem potrjena v njeni frontalnosti in netransparentnosti. Robovi slikovnega polja formulacije "Eden" ne predstavljajo več mejnih stranic, ki bi bile podrejene projiciranju penetrativno hierarhičnega prostorskega principa ampak stopajo preko kontrole vzpostavljanja in razveljavljanja centripetalne kompresije barvnih enot - te nikakor ni več mogoče preveriti z utečenimi kategorijami penetrativnega branja formulacij - z zaporedjem barvnih enot v formulativno enakovreden odnos.

Izključitev netransparentnosti kubističnih ravnin je istočasno odredila prestrukturiranje analitično kubističnega postopka barvno vrednostnega modeliranja. Kot je mogoče zapaziti na Pollockovi formulaciji "Eden", razlika v barvni vrednosti ni več določevalka modeliranja barvne mase ravnin - to se je v analitično kubističnih formulacijah izkazovalo kot eden izmed prenosnikov predstavljanja iluzionistično plitvega prostora - saj so Pollockove ravnine transparentne, marveč je hipostazirana v izmenjujoči se superpoziciji svetlejših in temnejših barvnih linij. Pri tem posamezne barvne linije ne vsebujejo pramena barvno vrednostnih razločkov, ampak so nosilci enega samega barvno vrednostnega odtenka. Nadaljnja posebnost barvno vrednostnega modeliranja formulacije "Eden" je ta, da opozicijska menjava barvnih vrednosti ne vpeljuje barvnih linij v tradicionalno iluzionistični sistem vodilnih in podrejenih pozicij, preko katerih bi bile barvne linije usmerjene proti centru kot hierarhičnemu vrhu njihovega zaporedja, ampak pozicije barvnih linij opredeljuje nehierarhično. Pollockovo opozicijsko razmerje barvno vrednostnih razločkov je - preko delovanja multiplikacijskega postopka kot določevalca razveljavljanja in istočasnega uveljavljanja integracij barvnih mej transparentne ravnine in ustreznega pigmentiranega predela sli-

kovne površine - obravnavano kot mobilno razmerje, ki se kontinuirano in enakomerno pretaka po celotni površini slikovnega polja. S tem se izkazuje - čeprav nastopa poleg razmerja barvnih odtenkov, ki pa mu je očitno podrejeno, in oscilacijskega razmerja različnih velikosti barvnih linij kot dejavnik, ki uvaja preko dopolnjevanja z robovi slike centripetalno kompresijo - kot dejavnik sektorskega premeščanja centrov, ki poteka na površini slikovnega polja.

Naslednja pomembna karakteristika Pollockove formulacije "Eden", ki se povsem ujema z inventivnostjo njene organizacije, so velike dimenzije slikovnega polja. Odmik od povlečene in kontrolirane linije k liniji, ki nastane s polivanjem, metanjem barve na slikovno površino, je analogen Pollockovi težnji po izključevanju reproduktivnega predstavljanja vizualnega, ki naj bi dopuščalo direkten vpogled v sam proces zgolj slikarskega formuliranja. Na ta način izdelane barvne linije - v njih so preko delovanja multiplikacijskega postopka projicirani fragmenti pomenske obremenjenosti z visoko ovrednoteno pozicijo eksplicitne aktivnosti - pa zahtevajo veliko površino slikovnega polja. Površina slikovnega polja Pollocku eksplicitno postavlja pogoje formuliranja vizualne predstave, saj formuliranje ne poteka več na tradicionalno transparentnem polju, ampak je konfrontirano z direktnim odnosom med slikovno površino in vizualno predstavo, nastajajočo iz nje. Integracija barvnih mej transparentne ravnine in ustreznega pigmentiranega predela slikovne površine so kot pobudnice projiciranja penetriranosti površine kontinuirano kontrolirane z entitetnim obravnavanjem slikarskih sredstev; s potrjevanjem frontalnosti in netransparentnosti slikovne površine, s poudarjenim entitetnim karakterjem barve avtomatično izdelane linije in z njeno poudarjeno nepravilno obliko. Integracije so torej razveljavljene s potrjevanjem lastnosti slikarskih sredstev, ki istočasno vzpostavlja vzrok za ponovno integracijo in s tem za premeščanje integracij. To pa pomeni, da zahtevajo integracije v skladu s tendenco po realiziranju njihovega enakomernega pretakanja svojo

pogostnost na slikovni površini, s tem pa povečanje tradicionalnih dimenzij površine, da bi bila spričo povečane velikosti barvne linije ta pogostnost mogoča.

OPOMBE

Uvod

1 Glej Braco Rotar, Likovna govorica, Ljubljana, Maribor, 1972, str. 15.

2 Razhod različnih pravil kombiniranja elementov slikovne znamenjske strukture se dogaja v odločujoči zvezi s potekom vizualne diferenciacije, akumulacijo novosti v repertoarju vizualnih izkušenj in s spremembo pojmovno smiselnega sestava.

3 Orientacija gledalca, ki je zožena na usklajevanje formulativne sestave slikarskih del z že vnaprej opredeljenim pojmovnim sestavom, vzpostavlja redukcijo posebnega znamenjskega sestava formulacij na drugo obliko projekcije mišljenja, s čimer povsem neupravičeno navaja na odvečnost slikarske produkcije v sistemu komunikacij.

Kubistična diferenciacijska shema perceptivnega procesa

1 Z impresionizmom barve nič več ne pripadajo predmetu upodabljanja kot apriorne prepoznavne lastnosti, saj je postalo jasno, da svetloba ni le enostavno odbijanje od materije, ki je pokrita z barvo.

2 Glej Tomaž Brejc, Vid govora, študije o modernem slovenskem slikarstvu, Maribor 1972, str. 35.

3 S tem je mišljen izvirni impresionistični model v katerem so vrednosti posameznih figuralnih simbolov, tem nekodificirane in se v okviru upodabljanja izkazujejo kot nefunkcionalne. Vrednost motiva je tako predvsem optičnega značaja, saj ustreza interesom analiziranja svetlobno - barvnega konteksta.

4 Glej Tomaž Brejc, Vid govora, študije o modernem slovenskem slikarstvu, Maribor, 1972, str. 14.

5 Glej Braco Rotar, Likovna govorica, Ljubljana, Maribor, 1972, str. 14.

6 Glej Charles M. Rosenberg, Cubist Object Treatment: A Perceptual Analysis, Artforum, april 1971, str. 34.

7 Ibid., str. 31, 32.

8 Ibid., str. 32.

9 Ibid., str. 34, 36.

10 Omenjena dvojnost je metodičnega značaja, saj se armatura v strukturi analitično kubistične formulacije kaže kot inherentni del barvno vrednostno modeliranih ravnin planov s katerimi konstituira enotno formulativno dejanje.

11 Glej Walter Darby Bannard, Hofmann's rectangles, Artforum, poletje 1969, str. 38.

12 Ibid.

Jackson Pollock

1 Termin "slikarstvo akcije" (action painting) je vpeljal H. Rosenberg v razpravi The American Action Painters, Art News 1952.

2 Glej Barnett Newman, Art of the South Seas, Studio International, februar 1970, str. 71.

3 S tem so mišljene nekatere formulacije Andreja Massona in Maxa Ernsta.

4 Izjava Andreja Massona, glej poglavje Williama Rubina, Arshile gorky, Surrealism, and the New American Pointing; v knjigi Henrija Geldzahlerja, New York Painting and Sculpture: 1940 - 1970, str. 396.

5 Pojem abstrakcije tu ni opredeljen z razmerjem aluzivnost - nealuzivnost, ampak z razmerjem reproduktivno predstavljanje - nereproduktivno predstavljanje.

6 Glej Braco Rotar, Likovna govorica, Ljubljana, Maribor, 1972, str. 270.

7 Pollockova izjava.

8 Pollockova izjava.

9 Glej Walter D. Bannard, Touch and Scale: Cubism, Pollock, Newman and Still, Artforum, junij 1971, str. 63.

LJUBLJANSKA PODSTREŠJA - IDEJA IN STVARNOST, ŽAL ŠE ENKRAT

1) O p r a v i č i l o

Opravičujem se tov. Frelihu za objavo v nadaljevanju citiranega dela članka Ljubljanska podstrešja - ideja in stvarnost v št. 19/20 te revije in preklicujem žaljive trditve v istem delu članka ter se mu zahvaljujem za odstop od tožbe.

"Pobudnik odpora v Rozmanovi 12 je bivši podpredsednik SO Ljubljana Center in član ZK, ki so mu težnje naše družbe nedvomno poznane, ki pa je kljub temu zastavil ves svoj družbeni vpliv, da bi nameravano adaptacijo preprečil. Ker smo smatrali, da tovrstna dvoličnost presega okvire samega problema adaptacije podstrešja, smo o njegovem delovanju obvestili osnovno organizacijo ZK, Komite občinske konference ZKS Ljubljana Center in Komite mestne konference ZKS."

Milan Pajk

2) Nekaj misli ob članku "Druga stran ideje in stvarnosti" tov. Freliha v št. 25 te revije

Tovariš Frelih mi seveda ni posebno ljub človek in mi tudi taki pismeni stiki z njim niso v veselje, da o onih na sodišču sploh ne govorim, vendar je njegov članek tako poln protislovij in naukov ex cathedra, da le terja odziv. Mnenja samega tov. Freliha nas seveda ne morejo kdo ve kako zanimati, če ne bi šlo za miselnost, lastno tisti družbeni strukturi, ki z "ščitenjem" družbenih interesov in naivno interpretacijo samoupravnih idej, pokriva teorijo nedotakljivosti privatne lastnine in privatnih interesov.

Tov. Frelih pove v svojem članku to, kar je povedal že večkrat javno in privatno. Adaptacije podstrešja nad stanovanjem, kjer biva, ne bo dopustil. Da se prikrije takšno a priori stališče, je

najbolj enostavno uporabiti preizkušeno sredstvo in proglasiti celo akcijo za samoupravno sumljivo in v bistvu družbi škodljivo. Družbene akcije za izrabo podstrešij v Ljubljani po mnenju tov. Freliha nikoli ni bilo. Kot pravi, v sedmih letih, ko je bil odbornik SO Ljubljana Center, niso o tem nikdar razpravljali, niti načelno niti konkretno. Saj tu pa je problem, tov. Frelih! To menda zaradi nerazčiščenih pravnih pojmov in tehničnih ter ekonomskih pomislekov. Kaj pa ste tovariši odborniki storili, da bi jih razčistili? Skrbi ga dejstvo, da se za ta stanovanja zanima le ožji krog občanov in kaj se bo zgodilo z vsemi temi adaptiranimi prostori, ko jih bodo začeli stanovalci zapuščati. Pravi, da je pet let kot podpredsednik SO Ljubljana Center pokrival poslovanje oddelka za gradbene in komunalne zadeve. Če bi si kdaj vzel čas in preštel prošnje za gradbeno dovoljenje adaptacije podstrešja, bi omenjena skrb hitro odpadla. Govoriti v današnji stanovanjski situaciji, da ni ljudi, ki bi hoteli stanovati na urejenem podstrešju, meji na norčevanje. Seveda je tov. Frelih družben človek in kljub vsem pomislekom za akcijo samo je, vendar ne v hiši, kjer stanuje. Če že kdo adaptira podstrešje, ga more le s soglasjem vseh stanovalcev. Glede na število ljudi, ki mislijo tako kot on, ne bomo zgradili dosti podstrešnih stanovanj. Za svoje nasprotovanje ima objektivne vzroke. Na pomoč je poklical vse od kanalizacije do potresa, posiljuje nas z naivnimi statičnimi izračuni, skrbi ga tudi cena, kar je poleg tega, da ga to prav nič ne briga, prav ganljivo ob dejstvu, da so se gradbene storitve medtem ko se on z nami tožari, že skoraj podvojile.

Upira se mi vse te stvari kar naprej ponavljati, vendar tov. Frelih pač mora vedeti, da živimo v urejeni državi z vsemi potrebnimi strokovnimi institucijami, ki svoje delo opravljajo kot je treba, čeprav on o tem dvomi, in ki bodo pred, med in po gradnji bedele nad strokovnimi problemi. Žal pa zaradi njegovega ravnanja še niso mogle pričeti z delom. Na koncu članka mož vendarle reče bobu bob in pove, da bo s predvideno gradnjo moten v mirnem uživanju stanovanjske pravice. Kaj pa problemi drugih? Imamo samoupravne pravice, kar on istoveti s pravico veta, imamo pa tudi dolžno-

sti in to ne samo kot "dobri gospodarji hiše", temveč tudi kot občani samoupravne družbe, ki pozna tudi pojme, kot so solidarnost in medsebojna pomoč. Rešen stanovanjski problem odtehta nekajmesečni "glavobol" zaradi umazanih stopnic. Namesto da bi razmislil malo o tem, igra tov. Frelih praganjanega občana, branilca pravic hišne samouprave in celo hišne varnosti, ko z neprestanimi pritožbami na višje instance išče pravico (mirnega uživanja stanovanjske pravice), obenem pa pisari o psihičnem nasilju.

Ob vsem tem postane misel, ki sem jo napisal v prvem članku, da je potrebna organizirana akcija na nivoju mesta za realizacijo projekta adaptacij ljubljanskih podstrešij, še bolj jasna. Žal je miselnost nekaterih ljudi takšna, da našo demokracijo izkoriščajo za svoje nedemokratično vedenje. Ali je rešitev v nedemokratičnosti?

Milan Pajk

SINOPSISI

UDK 330.148.001.1(100):325.3(100)

zgodovina, kapitalizem, kolonializem

Srečo KIRN: PRVOTNA AKUMULACIJA

Časopis za kritiko znanosti 27-28/ 1978

Prispevek predvsem odpira zgodovinske utemeljitve nastanka in poznejšega razvoja kapitalizma kot univerzalnega produkcijskega sistema. Pri tem se opira na družbene okoliščine v fevdalni Evropi in na okoliščine sočasnega procesa oblikovanja svetovnega trga. Problematika je postavljena v okvir razvoja, ki je vodil v iberski kolonializem - ta pa je zajel obsežne dele Amerike in Azije v nastajajoči svetovni sistem kapitalistične produkcije. Problematika zadeva tudi spreminjanje denarja v kapital, ki se kaže z nastajanjem manufakturne industrije, nazadnje pa z nastajanjem "svobodne" delovne sile, ki je nujen pogoj za nastanek in delovanje kapitalističnega sistema produkcije.

Tako zastavljen prispevek, po avtorjevem mnenju, omogoča vključevanje zgodovinskega materiala v razredno analizo sodobnega kapitalističnega sistema.

UDK 330.148.001.1(100):325.3(100)

L'Histoire, le capitalisme, le colonialisme

Srečo KIRN: L'ACCUMULATION PRIMAIRE

Časopis za kritiko znanosti 27-28/ 1978

Ce traité se propose, avant tout, d'ouvrir la problematique de fondation historique de la naissance et de l'evolution ultériere du capitalisme en tant qu'un systeme universel de production, en se srvant des circonstances sociales en Europe feodale et du proces simultané de formation du marché mondial. La problématique y est située au cadre des évolutions amenant au colonialisme ibérique qui incorporait de vastes parties de l'Amérique et de l'Asie au systeme mondial de production capitaliste en formation. Elle se situe aussi dans le changemnent de l'argent au capital, manifesté par l'apparition des industries manufacturiés, et enfin dans la formation de la main-d'oeuvre "libre" constituant une confition indispensable à la naissance et au fonctionnement du système capitaliste de production.

Ainsi structuré, ce traité, selon l'auteur, rend possible une incorporation du matériel historique à une analyse de classe du système capitaliste contemporain.

UDK 321.01(597):301.18(597)

specifična pot v socializem, revolucionarni boj, agrarna reforma, agrarna revolucija

KIRN-ŠPOLAR Nada: SOCIALISTIČNA PREOBRAZBA VIETNAMA

Časopis za kritiko znanosti 27-28/ 1978

V tekstu je podan prikaz materialne produkcije neposrednega življenja in produkcijskih odnosov v vietnamski družbi, vendar ne ločeno od razvojnih oblik. Glavni cilj obravnave konkretne prakse Vietnama je poizkus analize specifičnosti njegove samostojne poti v socializem, tako preko spoznanja revolucionarnega boja vietnamskega naroda, na čelu s proletariatom in njegovo avantgardo KP in posebnost te poti od postopnega reševanja agrarnega vprašanja s pragmatičnim dnevnopolitičnim pristopom pa do agrarne revolucije (prikazano kronološko), kakor bi lahko imenovali ukrepe v socializaciji zemlje in podružbljanje lastnine nad drugimi proizvajalnimi sredstvi.

UDK 321.01(597):301.18(597)

La voie specifique au socialisme, la lutte revolutionaire, la reforme agraire, la revolution agraire

KIRN-ŠPOLAR Nada: LA TRANSFORMATION SOCIALISTE DU VIET-NAM

Časopis za kritiko znanosti 27-28/ 1978

Ce texte esquisse la production matérialle de la vie quotidienne et des rapports de production dans la société vietnamienne dans leurs formes evolutives. L'objectif principal du traité est une analyse de la spécificité de sa voie autonome au socialisme. Pour cette raison, on traite de la lutte revolutionnaire du peuple vietnamien, menée par son prolétariat et son avant-garde - le Parti communiste - aussi bien que d'une particularité de transition, à savoir: une solution progressive de la question agraire à partir de la tactique politique pragmatique jusqu'a la révolution agraire (ainsi pourrait-on désigner ces décisions de socialisation de la terre et des autres moyens de production).

UDK 7.01(44):301.19(44)

teorija genetičnega strukturalizma, totaliteta, reifikacija, umetnost in subjekt, sociologija literature

Aleš ERJAVEC: ESTETSKE KONCEPCIJE LUCIENA GOLDMANNA

Časopis za kritiko znanosti 27-28/ 1978

Avtorjev cilj je analiza in kritika Goldmannove teorije genetičnega strukturalizma, pri čemer se osredotoča predvsem na Goldmannovo umetnostnoteoretsko delo in rezultate njegovih raziskav, ki predstavljajo ključen del njegove teorije in ki so imeli v celoti te teorije svoja čase precejšen odmev tudi v Jugoslaviji.

Preko raziskave konceptov totalnosti in reifikacije, umetnosti in subjekta, pride avtor do sklepa, da lahko predstavlja Goldmannova teorija predvsem relativno uspešno sociologijo literature, medtem ko je kot celota nevzdržna, saj večina njenih temeljnih izhodišč ne vzdrži teoretske kritike. Ta pomanjkljivost se najočitneje razkriva v Goldmannovem nezavednem sprejemanju hegeljanskega genetičnega koncepta, ki ga vedno znova zruši koncept strukture, v nerazumevanju Marxovega pojmovanja odnosa individua in družbe ("kolektiva"), nerazumevanju psihoanalitičnega koncepta subjekta ter v nihanju med scientistično ali pozitivistično in "kritično" teorijo.

Vse to ne pomeni, da je bilo Goldmannovo delo v celoti njegovih učinkov irelevantno, marveč predvsem to, da ni teoretsko utemeljeno, kar tudi pomeni, da je bil njegov genetični strukturalizem - kot metoda - uspešen v empiričnih raziskavah, medtem ko je bil kot teorija, ki naj bi utemeljevala in razlagala ugotovitve teh raziskav, povsem nezadosten.

UDK 7.01(44):301.19(44)

théorie du structuralisme génétique, la totalité, la réification, l'art el le subjet, la socialogie de la littérature

Aleš ERJAVEC: LES CONCEPTION ESTHÉIQUES DE LUCIEN GOLDMANN

Časopis za kritiko znanosti 27-28/ 1978

Le but de l'auteur est l'analyse et la critique du "structuralisme génétique" de Goldmann, étudié avant tout en ce qui concerne sa théorie de lárt et les résultats de ses recherches, lesquels constituent une part essentielle de sa théorie et, en leur temps, en Yugoslavie également ont rencontré une certaine audience comme partie intégrante de la théorie dans son ensemble.

Par l'étude des concepts de totalité et de réification, d'art et de sujet, l'auteur arrive á la conclusion que le théorie goldman-

nienne peut être encisagée avant tout comme une sociologie de la littérature relativement efficace, mais qu'elle ne tient pas dans son ensemble, du fait que la plupart de ses principes fondamentaux ne résistent pas à un examen critique. Cette insuffisance est la plus flagrante quand Goldmann accepte inconsciemment le concept génétique hégélien gui se trouve constamment perturbé par celui de structure, quand il ne comprend pas la façon marxienne dénci-sager le rapport entre l'individu et la société (la collectivité), quand il ne comprend pas le concept psychanalitique du sujet, enfin quand il oscille entre une théorie scientiste ou positiviste d'une part, et une théorie "critique" de l'autre.

Tout cela ne veut pas dire que l'oeuvre de Goldmann dans son ensemble ait été dépourvue d'intérêt quand à ses effets, mais cela signifie avant tout qu'elle n'ait point justifiée théoriquement, autrement dit que le "structuralisme génétique" de Goldmann, s'il a pu être efficace comme méthode, dans des recherches empiriques, en tant que théorie, susceptible de fonder et d'expliquer les résultats de ces recherches, se révèle tout à fait insufisant.

UDK 29.001.1(100):141.82(497.12)

mit, sodobna mitologija

Ciril KLANJŠČEK: NEKATERI VIDIKI SODOBNE MITOLOGIJE

Časopis za kritiko znanosti 27-28 /1978

Miti (mitologija, mitologiziranje) niso zgolj preteklost, ampak družbeno kulturni pojav, ki se začenja pojavljati v daljni preteklosti in trdoživo spremlja družbo na njeni razvojni poti vse do danes, ko smo na tleh visoko razvite industrijske civilizacije priče pojavljanja neslutenih oblik neke nove mitologije, ki ni več niti teologija niti neka konsekventno izdelana politična ideologija (čeprav je lahko tudi to) in še manj tista domišljija, ki je nekoč pomenila človekovo afirmacijo, dvig in upor, ampak nekaj črnega in temnega, kar človeka ob fantastičnem vzponu znanosti in tehnike ter nenehni vprašljivosti in nevarnosti njegove nadaljne eksistence, nikakor ne more več osvobajati, ampak ga kot ena izmed alternativnih oblik (para)religioznosti, katere temelj predstavlja kapitalski način produkcije, lahko le negira in zasužnjuje ter tako pomeni oviro nadaljnjega družbenega razvoja

UDK 29.001.1(100):141.82(497.12)

Mythen, moderne Mythologie

Ciril KLANJŠČEK: EINIGE ASPEKTE DER MODERNEN MYTHOLOGIE

Časopis za kritiko znanosti 27-28 /1978

Die Mythen (Mythologie, mythologisieren) sind nicht nur Vergangenes, sondern stellen eine gesellschaftliche Kulturerscheinung dar, deren Auftritt in die weite Vergangenheit fällt in die hartnäckig die Gesellschaft auf ihren Entwicklungsweg bis heutzutage begleitet, wo wir auf dem Boden der hochentwickelten Industriezivilisation einer ungeahnten Erscheinung von Gestalten einer neuen Mythologie beiwohnen. Diese ist weder bloss Theologie, noch ist sie eine konsekvent ausgearbeitete politische Ideologie (obwohl sie auch das sein kann) und noch weniger ist sie jene Phantasie, die einst die Afirmation des Menschen, seine Erhebung und seinen Widerstand bedeutete. Sie ist vielmehr etwas Schwarzes und Dunkles, das den Menschen bei dem phantastischem Aufschwang der Wissenschaft und Technik und der steten Fraglichkeit und Gefahr seiner weiteren Existenz keinesfall mehr befreien kann, sondern ihn als eine der alternativen Formander (Para)religiosität, deren Grundlage die kapitalistische Produktionsweise bildet, nur noch negieren in unterjochen kann, womit sie ein Hindernis der witeren geselschaftlichen Entwicklung darstellt.

UDK 82-022(47):800.2(47)

Didier CASTAGNOU: AVTENTIČNOST PESNITVE "SLOVO O POLKU IGOREVE" IN AKADEMIK RAJKO NAHTIGAL

Časopis za kritiko znanosti 27-28 / 1978

Kot neobhodno dopolnilo k recenziji R. Jagoditscha ("Nahtigals Beitrag zur Igorlied-Forschung, 1957) naj osvetlimo in podčrtamo Nahtigalov prispevek v zvezi z vprašanjem avtentičnosti "Slova". To vprašanje sodi v kompetenco jezikoslovne znanosti, kar je postalo očitno že ob dolgih in razburljivih diskusijah o izvirnosti čeških rokopisov - ponaredkov, kjer je odločujoča sodba pripadla jezikovni raziskovalni metodi proti paleografskim in kemijskim raziskavam, katerih rezultate so zagovorniki čeških rokopisov vse do konca uporabljali kot navidezno neizpodbiten dokaz v korist svoji tezi. Glej: "tajemství RKZ" Miroslava Ivanova, Praha 1969. Iz tega sledi, da se v primeru "Slova" ni mogoče opirati na argument "ab absentia manuscripti", ni mogoče trditi, da je spričo izginotja rokopisa diskusija o avtentičnosti "Slova" brezizhodna.

Sufiks -vlič', ki se pojavlja v Slovu (npr. Svjatoslavlič'), je bil po sodbi cele vrste raziskovalcev označen kot neobičajen, nepravilen, neregularen, odstopajoč od norme, torej sumljiv, izpakažen itd. (L.A.Bulachovskij 1950, W. Taszycki 1959-1960, T. Čiževska 1966, R. Jakobson passim). R. Nahtigal je na ta pojav gledal povsem drugače, razen tega pa se pristna arhaičnost tega sufiksa dá podpreti še s hipotezo Jeana Delobela o normanskem poreklu običaja rabe "otčestva" (patronimika) pri vzhodnih Slovanih. Na podlagi te domneve je francoski raziskovalec že leta 1967 pravilno slutil, da bo obstoj sufiksa -vlič' tehten in še dodaten dokaz v korist avtentičnosti Slova. (Glej "Revue Internationale d'Onomastique", 1967). V nasprotju s Slovom se obrazilo -vlič' v Zadonščini ne pojavlja. Dokaz avtentičnosti Slova!

V Slovu izražen futur z infinitivom (konstrukcija pisati mi) - glej prevode H. Grégoirea, R. Nahtigala in druge - se pojavlja tudi v Brižinskih spomenikih (glej izdajo in prevod F. Ramovša). Po Nahtigalu je za ta futur značilen modalni pomenski odtenek neobhodnosti. Gramatikalizacijo te delno modalne, delno časovne konstrukcije je mogoče razložiti iz teoretičnih predpostavk J. Kurylowicza. Zdi se čudno, da H. Krížkova te konstrukcije v svoji monografiji o perifrastičnem futuru v ruščini (budu pisat') ne upošteva (1960); saj je prav ta modalni futur v Slovu vsekakor njegov prvi zametek. Glej: G. Nonfante, Mélanges Grégoire 1950, "The origin of the Russian periphrastix future". Naj si dejstvo, da je Krížková ta pojav v Slovu prezrla, razlagamo kot nezaupanje v Slovo? Ali pomeni to, da je Slovo za Krížkovo v nekem smislu "na indeksu", če samo spomnimo na slovečo "krilatico" Borisa Unbegauna: "C'est un faux du 12ème siècle." (1948) - to je ponaredek iz 12. stoletja! Raziskave R. Nahtigala so vsekakor te vrste skepticizem razpršile. Napačna raba konstrukcije "pisati

mi" v Zadonščini, ki je izpričana tudi v Frčkovem prevodu tega dela, nam daje še en dokaz o avtentičnosti Slova.

"Car Solomon" v Zadonščini je večkrat služil zagovornikom skeptične šole kot dokaz proti avtentičnosti Slova (v zadnjem času glej A. Vaillant, 1960). Ali naj po Jakobsonu razumemo zvezo "Car' Solomon" le kot nehote popačeno obliko besede "šelom'a" (primerjaj s slovenskim "sleme")? Kaj pa če ni to raje le zlobna šala, potegavščina mistifikatorja, ki si je tako privoščil parodijo?! Do celotnega konteksta, v katerem se pojavlja zveza "za Car'em Solomonom" je namreč ponarejevalec, zavedajoč se cilja, prišel s pomočjo postopnih in zavestnih transformacij, ki jih je mogoče zaslediti in rekonstruirati. Ta očitna pojasnitev baje "temnega mesta"v Zadonščini prvič: zavrača in povsem ovrže Jakobsonovo sodbo, da je to mesto posledica klavrnega popačenja ("une altération pitoyable") in drugič: enkrat za vselej onemogočiti pristašem skeptične šole nadaljnje špekulacije s "Carem Šalomonem". Na podlagi te osvetlitve so argumenti A. Vaillanta v prispevku "Za SOLOMONOM CAREM" (Prilozi za književnost ... 1960) brez vsake znanstvene vrednosti. Kot zaključuje tudi R. Nahtigal v svoji knjigi, bi bilo "smešno razlagati "šelom'a" iz Salomona, ker je povsem avsurdno sklepati, da je parodirajoči tekst (Zadonščina) starejši od teksta, ki je izzval parodijo (Slovo).

Slovenski jezik je kot ariera do neke mere omejil zasluženi odmev Nahtigalovega dela v širšem znanstvenem svetu; ne glede na to, da je ta knjiga najbolj učinkovit odgovor nanipulacijam vseh vrst, ki težijo k razvrednotenju knjižne umetniške mojstrovine ruskega srednjega veka.

(prev. L. Uršič)

Райко Нахтигал и вопрос подлинности "Слова о полку Игореве"
/доклад Дидье Кастанью/

В дополнение к рецензии Р. Ягодича /"**Nahtigals Beitrag zur Igorlied-Forschung, 1957**/, мы хотим рассмотреть вклад Нахтигала в утверждение подлинности "Слова". Подлинность может быть установлена исключительно лингвистическими методами. Ср. "случай" горячих сражений и споров вокруг Краледворской рукописи и других чешских подделок, прекращенных и "выигранных" лингвистикой, но не палеографией и химией, которые пошли по ложному пути и служили неизменно основным козырем в руках сторонников подлинности "древнечешских рукописей". См. "**tajemství RKZ**" Мирослава Иванова /**Praha 1969**/. Из этого следует, что в случае со "Словом" невозможно пользоваться аргументом **"ab absentia manuscripti"**: нельзя утверждать, что из-за отсутствия рукописи дискуссия не приведет к однозначным результатам.

Суффикс -вличь, встречающийся в "Слове" /напр. Святославличь/, считался, почему-то, необычным, неправильным, отклоняющимся от нормы, подозрительным, "испорченным" и так далее, рядом исследователей /Л. А. Булаховский 1950, В. Ташицкий 1959-1960, Т. Чижевская 1966, Р. Якобсон, **passim**/ . Р. Нахтигал смотрел на это совсем иначе. Древность этого суффикса может быть подкреплена гипотезой Жана Делобеля о варяжском /норманском/ источнике употребления отчества у восточных славян. На этом основании еще в 1967 году Делобель предполагал, что отчества на -вличь могут послужить серьезным аргументом в пользу подлинности "Слова", см. **"Revue Internationale d´Onomastique, 1967**. /Ср. в противоположность этому полное отсутствие этих форм в "Задонщине"!/.

Будущее время, выраженное инфинитивом /конструкции писати ми/ в "Слове" /см. переводы Г. Грегуара, Р. Нахтигала и др./ встречается также в Брижинских /Фрейзингенских/ отрывках /см. издание Ф. Рамовша/. Согласно Нахтигалу такое будущее имеет модальный оттенок необходимости. Грамматикализация этой полу-модальной, полу-временной конструкции может быть объяснена на основании теоретических предпосылок Е. Курыловича. Следует признать

странным забвение этой конструкции Е. Кржижковой /1960/ в её исследовании развития русского сложного будущего /буду писать/, тем более, что его происхождение можно связать с типом "писати ми", засвидетельствованном именно в "Слове" /См. Дж. Бонфанте, "Mélanges Grégoire", 1950/. Объясняется ли это забвение недоверием к "Слову"? Значит ли это, что и для Е. Кржижковой "Слово" попадает в число "запрещенных" книг, если вспомнить крылатое, нашумевшее слово Б. Унбегауна: "C'est un faux du 12ème siècle" /1948/? Исследования Р. Нахтигала рассеивают такой скептицизм. Форма типа "писати ми" является также ценным аргументом в пользу древности "Слова". См. непонимание этой формы в "Задонщине" и её издателем, Фрчком.

"Царь Соломон" в Задонщине был неоднократно использован скептиками как аргумент против подлинности "Слова" /в последнее вр. см. А. Вайан 1960/. Этому использованию способствует обстоятельство, что Р. Якобсон и другие в словах Задонщины "за Соломоном" усматривают лишь испорченные "за шеломянем" Слова. Но это предположение вряд ли обязательно. Гораздо вероятнее "Царь Соломон" объясняется шуткой, которую себе позволяет мистификатор-подражатель, переходящий в пародию ради развлечения. И дошел он до этой шуточной фразы путём постепенных, последовательных и целеустремленных трансформаций, которые легко подвергаются реконструкции. Это очевидное разъяснение места, до сих пор считающегося почему-то "тёмным", во-первых опровергает толкование Якобсона, кот. в данной фразе видел исключительно "жалкое искажение" /une altération pitoyable/ , во-вторых раз и навсегда кладёт конец спекуляциям с "царем Соломоном" со стороны скептиков. Было бы "смешно", выражаясь словами самого Нахтигала, объяснять "шеломя" из "Соломона", т.к. совсем нелепо предполагать, что пародирующий текст /Задонщина/ может быть старше пародируемого /Слова/. Ввиду этого вызывают улыбку рассуждения А. Вайана в статье "За Соломоном Царем" /Прилози за књижевност...1960/.

Языковый барьер помешал широкому научному обсуждению блестящей книги Р. Нахтигала о "Слове". Но именно она может послужить нам разящим оружием против разных манипуляций, ставящих своей целью развенчать литературный chef-d'oeuvre русского Средневековья.

UDK: 82-022(47):800.2(47)

Didier Castagnou: RAJKO NAHTIGAL ET L'AUTHENTICITE DU SLOVO D'IGOR

Časopis za kritiko znanosti 27-28/1978

Un complément indispensable au compte-rendu de R. Jagoditsch (R. Nahtigals Beitrag zur Igorlied-Forschung, 1957): montrer la contribution de Nahtigal au débat sur l'authenticité. Celui-ci relève de la compétence exclusive de la linguistique. Cf. le "précédent" de la bataille des "manuscrits de Böhême", gagnée par les diciplines liguistiques, et non par la paléographie et la chimie qui y ont fait "fausse route" en servant jusqu'au bout d'argument-massue aux partisans de l'authenticité des "manuscrits de Bohême". Lire: "tajemství RKZ" de Miroslav Ivanov, Praha 1969. D'où inefficacité, dans le cas du Slovo, de l'argument "ab absentia manuscripti": il n'est point vrai que le débat soit sans issue, le manuscrit n'étant plus.

La désinence -vlič'du Slovo (ex. Svjatoslavlič), anomale et suspecte selon L. A. Bulachovskij (1950), W Taszycki (1959) (1960), ainsi que d'après T. Čiževska (1966) et R. Jakobson (passim). Le point de vue, tout autre, de R. Nahtigal. L'ancienneté de la désinence confirmée par la conjecture de Jean Delobel sur l'orgine "normande" (varègue) de la coutume des patronymes chez les Slaves de l'Est. D'où, chez Delobel, en 1967, le pressentiment que les patronymes du Slovo seraient un argument suplémentaire en faveur de l'authenticité. Absence totale de la désinence dans la"Zadonščina"!

L'expression du futur par l'infinitif (construction pisati mi) dans le Slovo (cf. les traductions d'H. Grégoire, de Nahtigal, etc.), comme , à la copule près, dans le plus ancien texte slovène, les Brižinski SP. (cf. tr. de Ramovš). Valeur modale de ce futur, selon Nahtigal. Grammaticalisation de cette construction mi-modale, mi-temporelle, d'après les fondements théoriques de J. Kurylowicz. Oubli patent du type "pisati mi" dans l'étude (1960) de Križková sur l'évolution du futur périphrastique en russe (budu pisat) dont pourtant ce futur du Slovo est sans doute l'amorce. (Cf. Bonfante Mélanges Grégoire, 1950 "The orgine of the R. futo"). Une mefiance à l'égard du Slovo dont témoignage serait récusé? Le Slovo mis à l'index, selon le mot célèbre de B. Unbegaun: "C'est un faux du 12ème siècle." (1948) Une formule incantatoire dont les investigations de Nahtigal montrent l'erreur foncière. Attestée par la traduction de J. Frček, la mé sinterprétation vraisembable de "pisati mi" dans la "Zadonščina", une autre preuve de l'authenticité?

"Le Tsar Salamon" de la "Zadonščina" utilisé comme argument par les adversaires de l'authenticité (cf. A. Vaillant 1960). Faut-il n'y voir, avec Jakobson, qu'une forme involontairement estropiée du mot "želom 'a " du Slovo? Et si c'était aussi une galéjade d'un mystificateur en veine de parodie? La phrase à laquelle le contrefacteur a abouti par transformations successives, toutes voulues et faciles à reconstituer, ne pourrait alors être qualiftée d'une "altération pitoyable", n'en déplaise

à Roman Jakobson. Une hypothèse qui coupe court à l'exploitation du "tsar Salomon" dans la contreverse. D'où la grotesque du "ZA SOLOMONOM CAREM" de Vaillant (Prilozi za književnosti 1960). Il serait "ridicule", pour parler comme Nahtigal, de supposer que le texte parodié puisse être plus recent que le texte parodiant.

L'obstacle de la langue explique, sans le justifier, le peu d'echo, relativement, du livre de Nahtigal dans le monde scientifique international. Cet outil de travail indispensable et sûr est pourtant la meilleure riposte à toutes les manipulations visant à discréditer le chef-d'oeuvre littéraire du Moyen-Age russe.

UDK 7.036(73):75.04(73)

umetnost, analiza, kubistično slikarstvo, akcijsko slikarstvo

Sergej KAPUS: ANALIZA KUBISTIČNEGA IN POLLOCKOVEGA SLIKARSKEGA POSTOPKA

Časopis za kritiko znanosti 27-28/1978

Upoštevajoč avtonomno in hkrati razumljivo pozicijo slikarskega postopka, po kateri predstavlja osmišljevanje perceptivnega procesa oblikovanje zveze znamenj, ki ni identificirano s kakšno drugo obliko projekcije mišljenja, ampak je določljivo le na ravni, ko postane berljiva njegova lastna in posebna sistematika, se poskuša tekst, ko analizira kubistično in Pollockovo slikarstvo, usmeriti predvsem na razbiranje in opredeljevanje principov vizualizacije. Modernistično abstraktno slikarstvo v ZDA je postavilo v središče fomulativne dejavnosti zahtevo po hipostaziranju specifično slikarske predstave, ki naj bi bila opredeljena z radikalnim postavljanjem entitetnih značilnosti sliarskih sredstev tako, da bi bil odprt in prikazan le nepsreden vpogled v samo strukturo izključno slikarskega postopka. V tekstu so analizirane pozicije in vloge te temeljne zahteve ameriškega modernizma, kakor jih je mogoče opazovati v slikarstvu Jacksona Pollocka. Da bi nivo avtonomnosti Pollockove slikarske govorice postal bolj razviden, se je zdelo potrebno najprej preveriti zamisel o avtonomnem statusu slikarske imaginacije v odnosu do odlikovanja, kakršno je uporabljal kubistični vizualni princip.

UDK 7.036(73):75.04(73)

art, analysis, cubistic painting, action painting

Sergej KAPUS: THE ANALYSIS OF CUBISTIC AND POLLACK'S PAINTING PROCEDURE

Časopis za kritiko znanosti 27/1978

This text, analising cubistic and Pollock's painting, tries to direct itself primarily to the selection and stipulation of visualization principles, considering the autonomous and at the same time understandable position of art proceedings after which giving sence to the perceptive process introduces formulation of connecting signs, which is not identified with any other form of thought projection but is indicated only on the level when his own and special sastematics become readable. Modernistic abstract painting in USA put in the center of formulative activity the need for solidification of the specific painting's vision, which should be declared with radical settings of entitative characteristics of painting's resource so, that it would be open and show only the imminent insight into the solely structure of painting proceedings. The text analyses the position and parts of this fun-

damental demand of American modernism, as it can be observed in the Jackosn Pollock's painting. So that the level of autonomisy of Pollock's painting discourse should bevome more evident, it was considered necessary to ascertain his notion of autonomous state of painting imagination in connection to the reflection as he applicated the cubistic visual priciple.